

**UNIWERSYTET ŁÓDZKI
WYDZIAŁ NAUK GEOGRAFICZNYCH
KATEDRA GEOGRAFII POLITYCZNEJ, HISTORYCZNEJ
I STUDIÓW REGIONALNYCH**

mgr Monika Cepil
nr albumu 5946

**Morfogeneza i przemiany rozplanowania wsi józefińskich
na obszarze dawnej Galicji**

**Morphogenesis and changes in layout of the Josephinian villages
in the area of former Galicia**

Promotor pracy: prof. dr hab. Marek Sobczyński

Promotor pomocniczy: dr Tomasz Figlus

Łódź 2021

Spis treści

1. Zagadnienia wstępne.....	5
1.1. Cele i hipotezy badawcze. Zakres pracy.....	5
1.2. Wyjaśnienia terminologiczne.....	11
1.3. Materiały źródłowe i metody badań.....	16
1.4. Przegląd piśmiennictwa.....	25
2. Uwarunkowania i przebieg rozwoju osadnictwa józefińskiego w Galicji.....	31
2.1. Procesy kolonizacyjne w świetle uwarunkowań geograficzno-politycznych i prawnowłasnościowych.....	31
2.2. Determinanty przyrodnicze i ich wpływ na procesy osadnicze.....	40
2.3. Stosunki społeczno-kulturowe i gospodarcze.....	48
3. Inicjalne stadium rozplanowania i zagospodarowania przestrzennego wsi józefińskich.....	57
3.1. Formy siedlisk wiejskich.....	58
3.2. Formy rozłogów wiejskich.....	89
3.3. Elementy zagospodarowania i ich fizjonomia.....	110
4. Przemiany układów przestrzennych wsi józefińskich od poł. XIX w. do 1945 r.....	131
4.1. Rozwój morfologiczny wsi do 1918 r.....	131
4.2. Rozplanowanie wsi w latach 1918-1945.....	144
5. Procesy transformacji morfologicznej dawnych wsi józefińskich po II wojnie światowej.....	157
5.1. Na obszarze Polski.....	159
5.2. Poza granicami Polski.....	181
6. Typologia morfogenetyczna i rozkład przestrzenny typów rozplanowania wsi józefińskich w dawnej Galicji.....	201
7. Wnioski końcowe.....	215
Bibliografia.....	223

Skróty i przeliczniki miar zastosowanych w pracy.....	246
Spis map.....	247
Spis fotografii.....	250
Spis rycin.....	257
Spis tabel.....	257
Spis schematów.....	258
Spis wykresów.....	258
Spis załączników.....	258
Załączniki.....	259
Album zdjęć z lustracji terenowej wsi józefińskich.....	278

Wstęp

Geografia historyczna jako subdyscyplina nauk geograficznych obejmuje rekonstrukcję krajobrazu kulturowego i historyczno-politycznego, bada oddziaływanie środowiska geograficznego na rozwój życia społecznego w przeszłości¹. Jednym z głównych nurtów badań geograficzno-historycznych są przeobrażenia krajobrazu kulturowego, biorąc pod uwagę aspekt rozwoju sieci osadniczej i kształtowania układów przestrzennych wsi i miast². Akcje kolonizacyjne na ziemiach polskich zostały zainicjowane w średniowieczu i były sukcesywnie realizowane w różnych okresach historycznych. W niniejszym opracowaniu zbadano proces kolonizacji, którego rozwój nastąpił pod koniec XVIII w. na obszarze zaboru austriackiego. Praca przedstawia kompleksowe wyniki badań nad zagadnieniem morfogenezy i przemian układów przestrzennych wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji. Analizowany proces osadniczy był stosunkowo rzadko poruszonym problemem w badaniach geograficzno-osadniczych. W literaturze naukowej odnaleźć można przede wszystkim publikacje głównie z okresu międzywojennego, dotyczące jedynie wybranych zagadnień historyczno-osadniczych oraz współczesne opracowania interdyscyplinarne w ujęciu regionalnym, w których omówiono tylko jedną lub kilka powiązanych ze sobą przestrzennie wsi. Do tej pory nie dokonano analizy genezy, rozplanowania i współczesnego stanu zachowania wsi józefińskich z punktu widzenia geografii historycznej, dlatego autorka postanowiła wypełnić istniejącą lukę badawczą.

---

¹ S. Arnold, *Geografia historyczna Polski*, Warszawa 1951; J. Tyszkiewicz, *Geografia historyczna Polski średniowiecznej w końcu XX stulecia*, [w:] *Geografia historyczna Polski w średniowieczu. Zbiór studiów*, Warszawa 2003; A. Rykała, *Dlaczego razem? Uwagi o relacjach między geograficzno-historyczną i geograficzno-polityczną perspektywą metodologiczną i poznawczą*, „*Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*”, 2012, 1, s. 13-37; B. Szady, *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „*Studia Geohistorica*”, 2013, 1, s. 18-38.

² M. Kulesza, *Uwagi na temat geografii historycznej w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] M. Kulesza (red.), *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, Legnica-Łódź 2009, s. 7-26; Tenże, *Rozważania na temat regionu geograficzno-historycznego*, „*Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*”, 2014, 3, s. 27-48; E. Dawidejt-Drobek, W. Drobek, *Turystyka i przestrzeń w kontekście pamięci kulturowej (na przykładzie powiatów nyskiego i prudnickiego)*, „*Prace i Studia Geograficzne*”, 2018, 63(2), s. 22.

Rozdział 1.

Zagadnienia wstępne

1.1. Cele i hipotezy badawcze. Zakres pracy

Głównym celem pracy jest przeanalizowanie procesu kształtowania układów przestrzennych i przekształceń morfologicznych wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji.

Realizacji celu głównego służyć będą cele szczegółowe:

- zbadanie genezy i rozwoju osadnictwa józefińskiego w świetle uwarunkowań geograficzno-politycznych, czynników przyrodniczych i prawno-własnościowych oraz stosunków społeczno-kulturowych i gospodarczych;
- identyfikacja inicjalnych form rozplanowania siedlisk i rozłogów wiejskich oraz zagospodarowania przestrzennego wsi;
- przanalizowanie rozwoju morfologicznego dawnych wsi józefińskich od poł. XIX w. do czasów współczesnych, ze szczególnym uwzględnieniem przemian po II wojnie światowej w kontekście ich przynależności politycznej;
- przeprowadzenie typologii morfologicznej i analiza rozkładu przestrzennego typów rozplanowania wsi.

Autorka, po wnikliwej analizie literatury naukowej i materiałów źródłowych, postanowiła postawić we wstępnej fazie badań dwie hipotezy:

- Podczas procesu kolonizacji józefińskiej powstały nowe, niestosowane wcześniej na obszarze Galicji układy przestrzenne wsi.
- Rozplanowanie dawnych wsi józefińskich pozostaje współcześnie czytelne, mimo długotrwałej transformacji morfologicznej, choć stopień zachowania historycznych form osadnictwa wykazuje zróżnicowanie przestrzenne zdeterminowane uwarunkowaniami polityczno-gospodarczymi.

Przedmiotem badań niniejszej rozprawy jest przeanalizowanie morfogenezy i przemian układów przestrzennych wsi józefińskich na obszarze historycznej Galicji. Podmiotem pracy są wsie józefińskie powstałe na obszarze zaboru austriackiego oraz rozwój ich rozplanowania w ujęciu geograficzno-historycznym.

Zakres przestrzenny pracy obejmuje wiejskie jednostki osadnicze zlokalizowane na obszarze współczesnych województw: małopolskiego (38) (mapa 1) i podkarpackiego (32) (mapa 2) oraz w obwodach³: lwowskim (53) (mapa 3) i iwanofrankiowskim (6) (mapa 4) (załącznik nr II). We współczesnych granicach Polski zidentyfikowano zatem łącznie 70 wsi józefińskich, zaś po stronie ukraińskiej potwierdzono według analogicznych kryteriów genetycznych lokalizację 59 wsi.

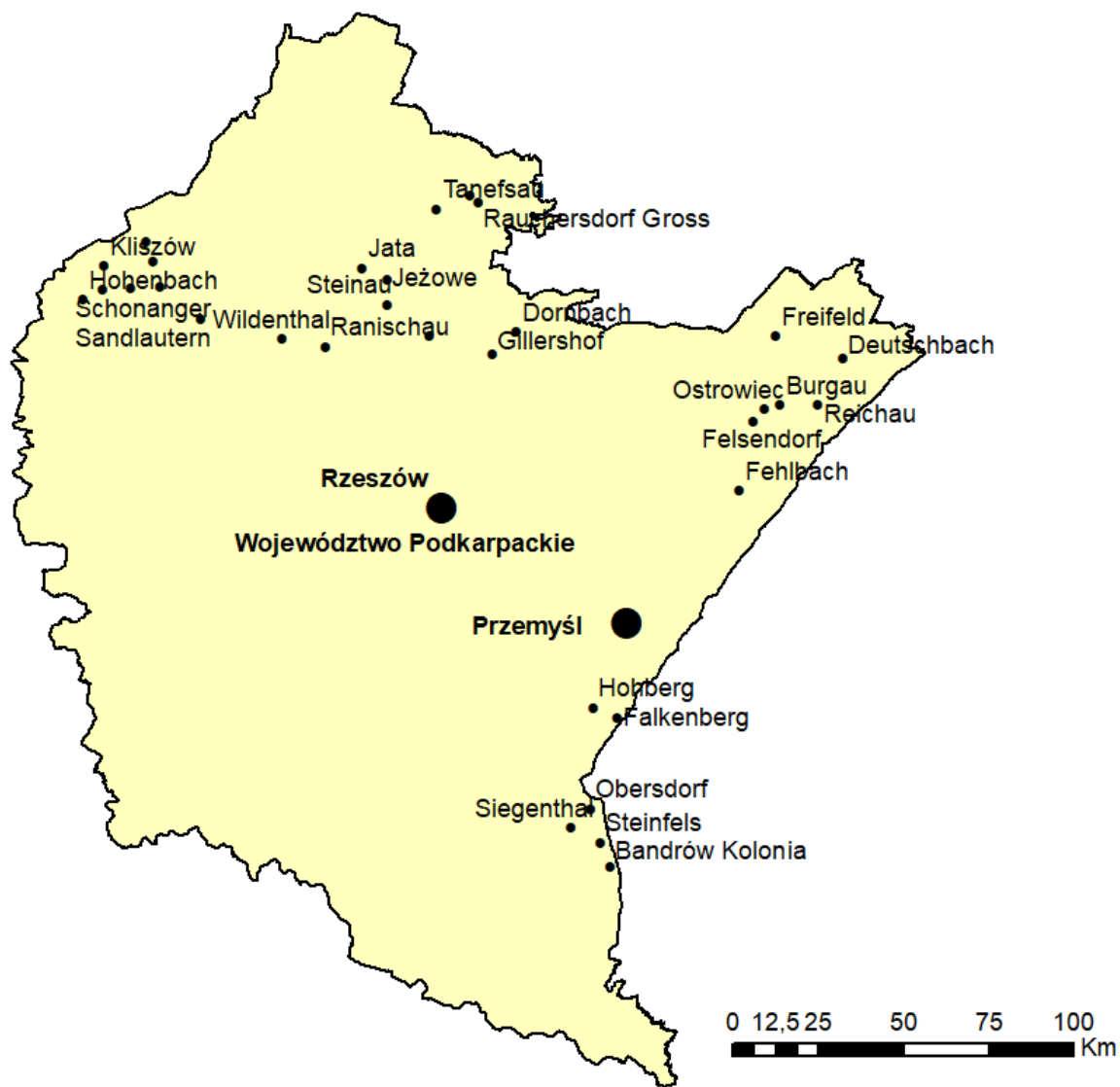
Ze względu na dostępność oraz stan zachowanych materiałów historycznych możliwe było przeprowadzenie kompleksowych analiz w stosunku do części jednostek osadniczych. Pozostałe wsie, wchodzące w skład badanego zbioru, mogły zostać przestudiowane w formie zgeneralizowanej, uwarunkowanej kwestią dostępności źródeł kartograficznych.

Zakres czasowy pracy obejmuje okres kolonizacji prowadzonej z inicjatywy cesarza Józefa II na terenie zaboru austriackiego od 1781 r., czyli od daty wydania pierwszego patentu dotyczącego osadnictwa wiejskiego na terytorium Galicji. Następnie analizy objęły rozwój przestrzenny wsi w XIX w. i w XX w. oraz współczesny stan zachowania historycznych układów ruralistycznych. Badania terenowe i kwerendy archiwalne prowadzono w latach 2017-2021.

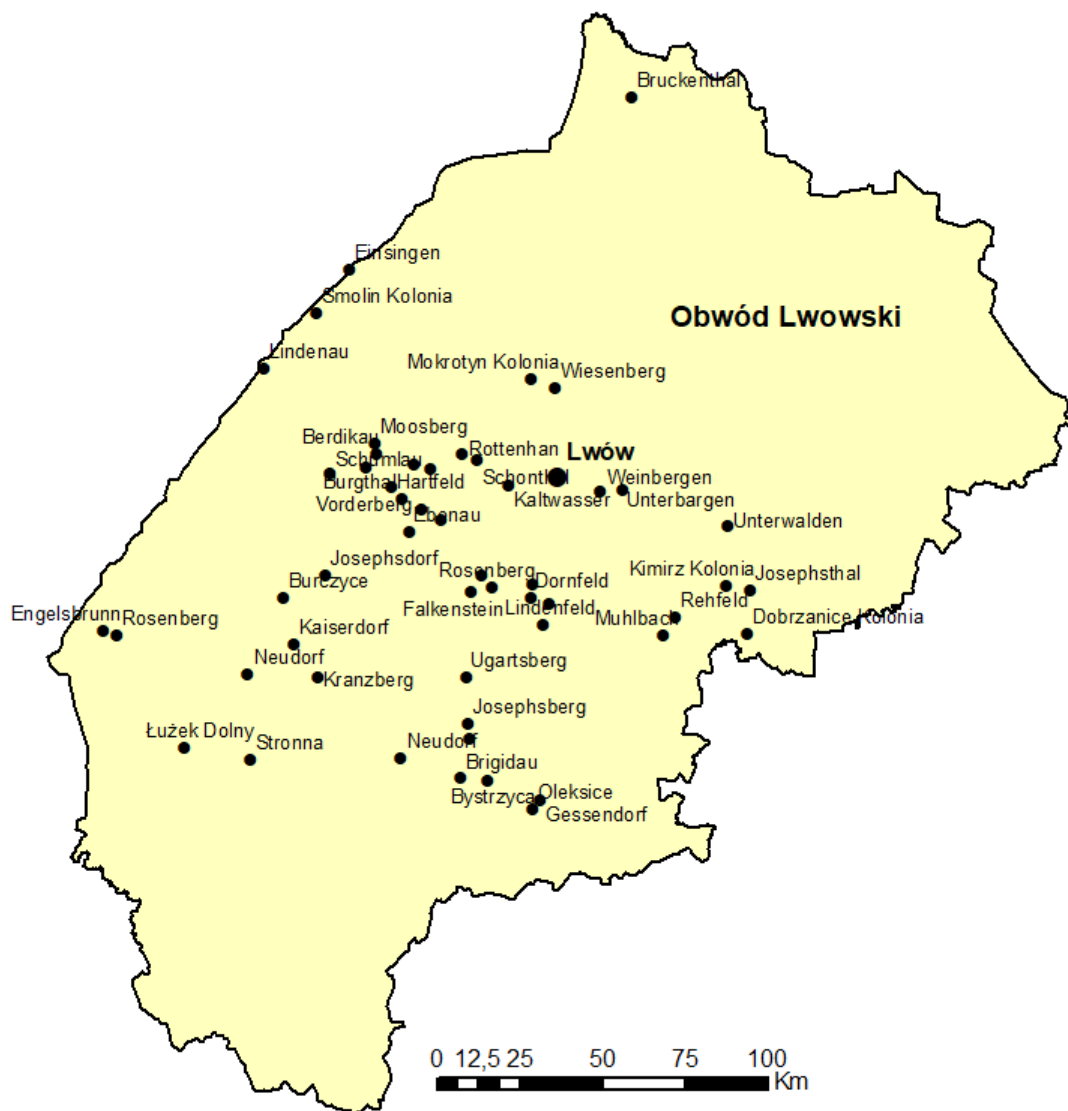
³ M. Sobczyński, *Ukraina*, Łódź 1993, s. 4; K. Fiedorowicz, *Struktury terytorialne Polski i Ukrainy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, seria: Administracja i Zarządzanie”, 2014, 101, s. 75-84.

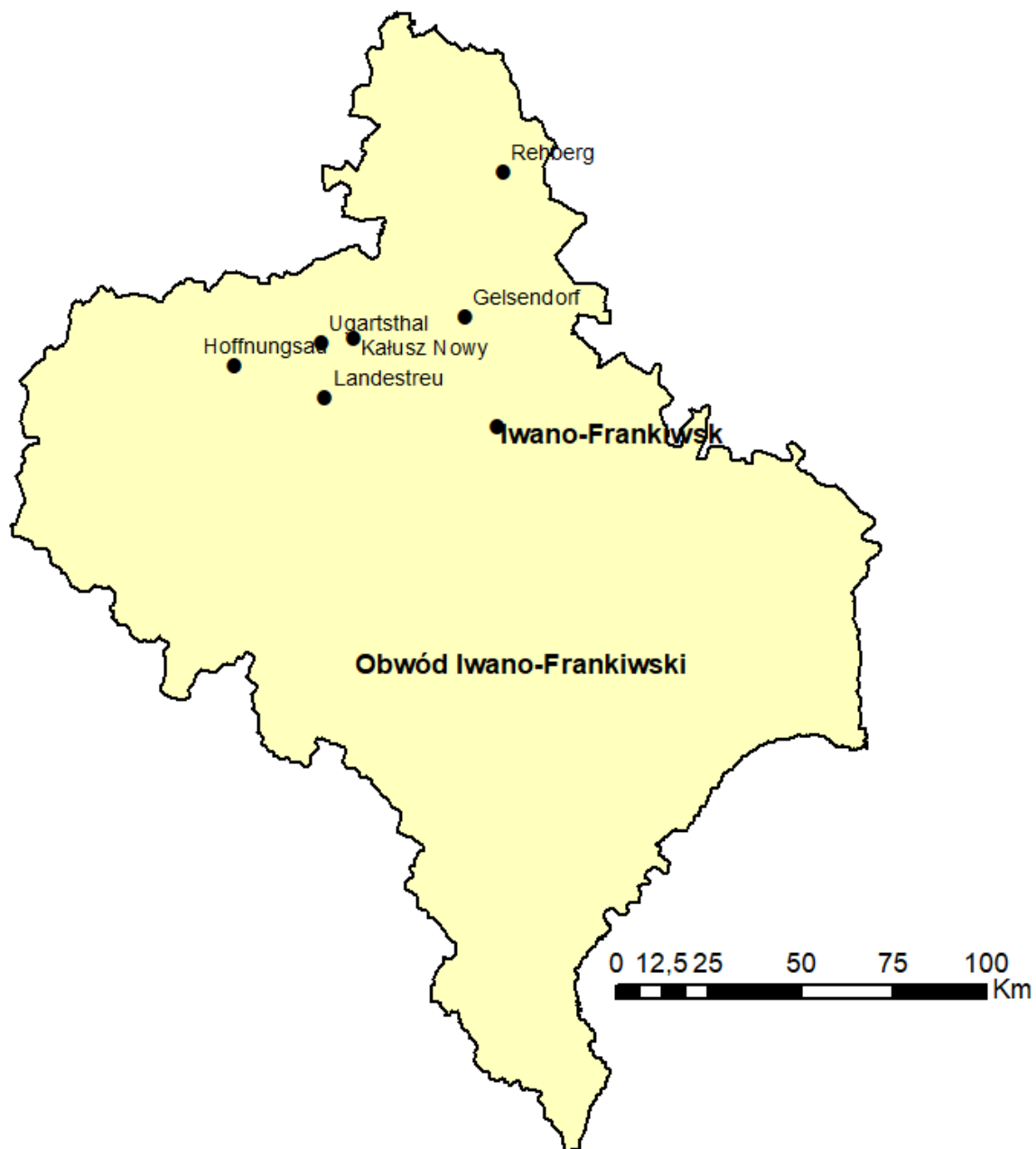
Mapa 2. Rozmieszczenie wsi józefińskich powstałych w granicach dzisiejszego województwa podkarpackiego.

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 3. Rozmieszczenie wsi józefińskich powstałych w granicach dzisiejszego obwodu lwowskiego.

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 4. Rozmieszczenie wsi józefińskich powstałych w granicach dzisiejszego obwodu iwanofrankiwskiego.

Źródło: Opracowanie własne.

1.2. Wyjaśnienia terminologiczne

Z tematem dysertacji ściśle związane są pojęcia: kolonizacja józefińska, wieś, rozłóg, siedlisko, morfogeneza, przemiany rozplanowania przestrzennego i Galicja.

Kolonizacja józefińska stanowiła planową akcję osadniczą zainicjowaną przez cesarza Józefa II na terytorium Galicji. Na nowe osady przeznaczono skonfiskowane przez rząd austriacki ziemie klasztorne i królewszczyzny⁴, tzw. dobra kameralne⁵, a także pustkowia, karczowiska i moczary. Omawiana forma osadnictwa pod względem prawnowłasnościowym była wzorowana na kolonizacji fryderycjańskiej w Prusach⁶. Kolonizacja józefińska prowadzona była w latach 1783-1789. Natomiast patenty dotyczące sprowadzenia niemieckich osadników na teren Galicji wydane zostały w 1781 r.⁷. Akcja osadnicza miała na celu germanizację nowo podbitych ziem, zwiększenie potencjału demograficznego oraz unowocześnienie gospodarki rolnej. Niemieccy osadnicy mieli

---

⁴ *Czyni rozporządzenie o Królewszczyznach*, Edicta et mandata universaliae Regnis Galiciae et Lodomeria a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechnie Krolestwom Galicyi y Lodomeryi od dnia II. września objęcia Possessyi ogłoszone, Lwów 1772, s. 36-38; S. Schnür-Pepłowski, *Z przeszłości Galicji (1772-1862)*, Lwów 1895, s. 54; H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772-1790*, Lwów 1938, s. 23; A. Rzymkowski, M. Chowaniec, *Ruralistyka. Planowanie obszarów rolniczych i budownictwa wiejskiego*, Warszawa 1972, s. 19; Z. Fras, *Galicja*, Wrocław 2003, s. 25.

⁵ AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, *Osadnictwo niemieckie w Galicji*, sygn. 132; A. Rzymkowski, M. Chowaniec, dz. cyt., s. 19; W. Kalinka, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. Wybór pism*. Kraków 2001, s. 82; J. Poppek, *Kolonizacja józefińska w Galicji. Studium na przykładzie wsi Ranischau*, [w:] Bonusiak A., Stukus K., Hanik D., Poppek J. (red.), *Polska - Słowacja - Ukraina. Trójpogranicze wielokulturowe*, Rzeszów 2014, s. 3.

⁶ H. Lepucki, dz. cyt., s. 25; J. Burszta, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej. O tworzeniu się krajobrazu osadniczego ziem polskich i rozplanowaniu wsi*, Wrocław 1958, s. 130; H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, Wrocław 1995, s. 68; M. Chowaniec, *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*, Kraków 1986, s. 42.

⁷ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielników, i rolnych Gospodarzowoy tyczących się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die I. Januarii ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontynuacja wyroków y rozkazów powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782; *Przez który Augsburską y Helwetycką Religiją Wyznawaiącym tudzież Grekom Nieunitom, przyzwoite Religii prywatne Exercitium wszędzie pozwala się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die I. Januarii ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontynuacja wyroków y rozkazów powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782.

także w zamyśle odgrywać rolę wzoru gospodarowania dla polskich chłopów⁸. Według K. Zimmermanna (1915)⁹ kolonizacja józefińska miała na celu wynarodowienie Polaków poprzez wprowadzenie do istniejących już wsi 8-10 rodzin niemieckich. Inną teorię na temat kolonizacji józefińskiej przedstawia L. Schneider, który w oparciu o politykę podatkową zauważył, iż koloniści zmuszani byli do płacenia wyższych podatków. Zatem jego zdaniem, germanizacja nie mogła być celem kolonizacji józefińskiej¹⁰. Podobne opinie prezentował H. Lepucki, według którego głównym celem kolonizacji w Galicji była chęć zasiedlania ludnością pochodzenia niemieckiego, z której rząd mógł czerpać potrzebną kadrę na stanowiska urzędników, nauczycieli, duchownych oraz oficerów armii¹¹. Samo pojęcie *kolonizacja* można definiować na wiele sposobów, np. jako proces zasiedlania terenów¹², tworzenie nowych osad, zakładanie nowych gospodarstw na terenach bezludnych lub słabo zaludnionych¹³. *Koloniami* były osady towarzyszące siedlisku wsi podstawowej. Jest to pojęcie genetyczne przysiółka lub jednodworczej zagrody „tam za wsią”¹⁴. Ze względu na to, że nie wszystkie badane jednostki osadnicze były przysiółkami, w tytule pracy zamiast *kolonie józefińskie* autorka postanowiła użyć pojęcia *wsie józefińskie*, gdyż podczas kolonizacji powstały także samodzielne jednostki osadnicze, nie podporządkowane żadnej innej jednostce wiejskiej¹⁵. Podział ten został zapożyczony z podziałów zawartych w metryce józefińskiej, metryce franciszkańskiej i katastrze galicyjskim¹⁶, gdzie wieś określano jako *Dorf*¹⁷.

---

⁸ W. Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 175-177.

⁹ K. Zimmermann, *Fryderyk Wielki i jego kolonizacja rolna na ziemiach polskich*, 1, Poznań 1915, s. 195.

¹⁰ L. Schneider, *Das Kolonisationswerk Josefs II in Galizien*, Poznań 1939, s. 24.

¹¹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 163; J. Półcwiartek, *Kolonie józefińskie w Galicji Środkowej. Wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria Społeczno-Pedagogiczna i Historyczna. Historia”, 8, 1999, s. 96.

¹² A. Runge, J. Runge, *Słownik pojęć z geografii społeczno-ekonomicznej*, Chorzów 2008, s. 161.

¹³ *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1971, s. 110.

¹⁴ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Katowice 1998, s. 110.

¹⁵ CPAHUL, *Metryka józefińska*.

¹⁶ Objasnienie obu materiałów źródłowych w podrozdziale: metody badań i materiały źródłowe.

¹⁷ Ł. Jewuła, *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszczańscy w latach 1772-1848*, Kraków 2013, s. 7.

Wieś to pojęcie różnie rozumiane w zależności od zastosowanego podejścia. Osiedla wiejskie różnią się od siebie przede wszystkim wielkością, strukturą obszaru uprawianego i stopniem koncentracji gospodarstw wiejskich. O wykształceniu bogatej mozaiki form i struktur osadniczych zdecydowało wiele przyczyn, których należy szukać zarówno w morfogenezie wsi, jak również w zróżnicowanych warunkach środowiska geograficznego kraju oraz wielowiekowej ewolucji krajobrazu rolnego¹⁸. Według definicji zawartej w *Słowniku pojęć z geografii społeczno-ekonomicznej*¹⁹ wieś jest odrębną jednostką osadniczą, będącą historycznie ukształtowaną, względnie trwałą strukturą społeczno-ekonomiczną, związaną z rolnictwem. Wieś to osiedle złożone z zabudowań mieszkaniowych i gospodarczych, zamieszkane głównie przez ludność rolniczą, wyodrębnioną albo na podstawie skupienia domów albo pod względem administracyjnym²⁰. Dawniej przez niektórych badaczy wieś była w najszerszym znaczeniu utożsamiana z tym wszystkim, co jest poza miastem²¹. Charakterystyka morfologiczna osiedla wiejskiego obejmuje m.in. granice zewnętrzne, położenie siedliska (w stosunku do pól), kształt siedliska, formy i zasady podziału rozłogów (ze względu na własność i użytkowanie) oraz sieć dróg²². Cały obręb wsi obejmuje swoim zasięgiem siedlisko i rozłóg wiejski²³. **Rozplanowanie** wsi w ujęciu geograficzno-historycznym obejmuje zatem siedlisko i rozłóg wsi, czyli obszar położony w granicach danej jednostki osadniczej²⁴.

---

¹⁸ M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa*, Wrocław 1972, s. 75; B. Malisz, *Zarys teorii kształtowania*, Warszawa 1981, s. 25; H. Szulc, dz. cyt., s. 7; D. Szymańska, *Geografia osadnictwa*, Warszawa 2013, s. 77; R. Szmytkie, *Metody analizy morfologii i fizjonomii jednostek osadniczych*, Wrocław 2014, s. 13; W. Drobek, E. Dawidejt-Drobek, *Nowe turystyczne funkcje wsi na Śląsku Opolskim w kontekście pamięci przeszłości*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 2019, 54, s. 25-26.

¹⁹ A. Runge, J. Runge, dz. cyt., s. 366.

²⁰ J. Tkocz, *Uwagi metodyczne o generalizacji układów przestrzennych jednostek osadniczych w badaniach geograficzno-historycznych*, [w:] J. Tkocz (red.), *Niektóre teoretyczne problemy rolniczego osadnictwa*, Opole 1971, s. 5.

²¹ W. Grabski, *Historja wsi w Polsce*, Warszawa 1929, s. 11.

²² S. Golachowski, B. Kostrubiec, A. Zagożdżon, *Metody badań geograficzno-osadniczych*, Warszawa 1974, s. 7.

²³ T. Figlus, *Rozłogi jako struktura hierarchiczna krajobrazu kulturowego wsi. Próba uściślenia pojęć i typologii morfologicznej*, [w:] M. Kulesza (red.), *Geografia historyczna jako determinanta nauk humanistycznych*, Legnica-Łódź 2009, s. 245; R. Szmytkie, dz. cyt., s. 33.

²⁴ A. Zagożdżon, *Morfologia osiedli województwa opolskiego*, [w:] S. Golachowski (red.), *Struktury i procesy osadnicze*, 2, Opole – Wrocław 1971, s. 332.

Morfogeneza jako dział morfologii, to nauka traktująca o pochodzeniu form krajobrazu²⁵, natomiast morfologia wsi jest to: nauka o kształtach i budowie zewnętrznej i wewnętrznej wsi oraz o pochodzeniu części składających się na wiejską jednostkę osadniczą²⁶. Morfologię można rozważać zarówno w odniesieniu do siedlisk, jak i rozłogów. Morfologia siedliska oznacza rozplanowanie osady, czyli rzut poziomy, cechujący zabudowę jako bryłę²⁷, a morfogeneza odnosi się do rekonstrukcji powstania i przemian historycznych układu przestrzennego wsi lub jej części²⁸.

Przedmiotem pracy, jak zaznaczono w tytule, będą oprócz zagadnienia morfogenezy **przemiany** zachodzące we wsiach józefińskich. Przemiany definiujemy jako długotrwałe przekształcenia wyglądu zewnętrznego, charakteru, przeobrażenie, metamorfozę oraz przejście z jednej formy przestrzennej w inną (w określonym przedziale czasowym)²⁹. Czynniki przestrzennymi określamy zbiór charakterystyk i powiązań, wpływających na sytuację przestrzenną, które mogą być wykorzystane do zarządzania procesami osadniczymi³⁰.

Siedlisko oznacza dom mieszkalny lub wiele wspólnych budynków mieszkalnych łącznie z przyległymi budynkami gospodarczymi i parcelami, na których stoją. **Siedlisko wsi** jest to wiejska część terenu zabudowanego, w którym mieszka ludność pracująca w gospodarstwach rolnych. W obrębie siedliska wiejskiego odbywają się procesy produkcyjne, toczy się życie społeczne i kulturowe ludności wsi³¹.

---

²⁵ *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1960, s. 838.

²⁶ M. Koter, *Fizjonomia, morfologia i morfogeneza miasta. Przegląd rozwoju oraz próba uściślenia pojęć*, „Zeszyty Naukowe UŁ”, 1974, 2(55), s. 15.

²⁷ A. Zagożdżon, dz. cyt., s. 331; S. Golachowski, B. Kostrubiec, A. Zagożdżon, dz. cyt., s. 7; M. Sobczyński, *Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski*, Warszawa 1993, s. 49.

²⁸ M. Koter, dz. cyt., s. 15.

²⁹ J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Stadium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, Łódź 1998, s. 13.

³⁰ M. Habrel, *Przestrzenna organizacja systemów urbanistycznych. Podejście metodologiczne*, Łódź 2016, s. 11.

³¹ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 21-22; D. Szymańska, dz. cyt., s. 89; R. Szmytkie, dz. cyt., s. 33.

Rozłóg wsi stanowi część gospodarstwa rolnego poza obszarem siedliska. Inaczej mówiąc rozłóg odnosi się do ziemi rozumianej jako podstawa warsztatu rolnego³². Rozłogi są obszarem położonym w granicach wsi i charakteryzują się odpowiednim układem pól³³. Można je rozpatrywać zarówno z punktu widzenia władania, jak i użytkowania. Rozłóg wiejski składa się z kompleksów, kompleksy z zespołów, a zespoły z pojedynczych działek³⁴.

Galicja - oficjalnie Królestwo Galicji i Lodomerii były to ziemie włączone do terytorium Austrii podczas pierwszego rozbioru Polski. Na mocy postanowień traktatu rozbiorowego z 1772 r. Austria zaanektowała południową część województwa krakowskiego, sandomierskiego i bełskiego, prawie całe województwo ruskie oraz Podole. Granica nowo nabytych terenów przez cesarstwo habsburskie przebiegała prawym brzegiem Wisły od Księstwa Śląskiego powyżej Sandomierza aż do ujścia z Sanem. Następnie przez Franopol do Zamościa i Hrubieszowa, aż do rzeki Bug, potem według granic Rusi Czerwonej do Zbaraża, stamtąd prosto do Dniestru, kolejno potokiem Podorcza, aż po granice z Mołdawią (mapa 5)³⁵. Galicja na zachodzie graniczyła ze Śląskiem Pruskim i Austriackim, na północy i północnym wschodzie z Rosją i Królestwem Polskim, na południowym wschodzie z Bukowiną, a na południu z Węgrami³⁶. Był to obszar słabo zurbanizowany, o czym świadczyło istnienie tylko 261 miast (głównie małych) i 6429 wsi³⁷.

---

³² J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 19; D. Szymańska, dz. cyt., s. 89 i 150; R. Szmytkie, dz. cyt. s. 33.

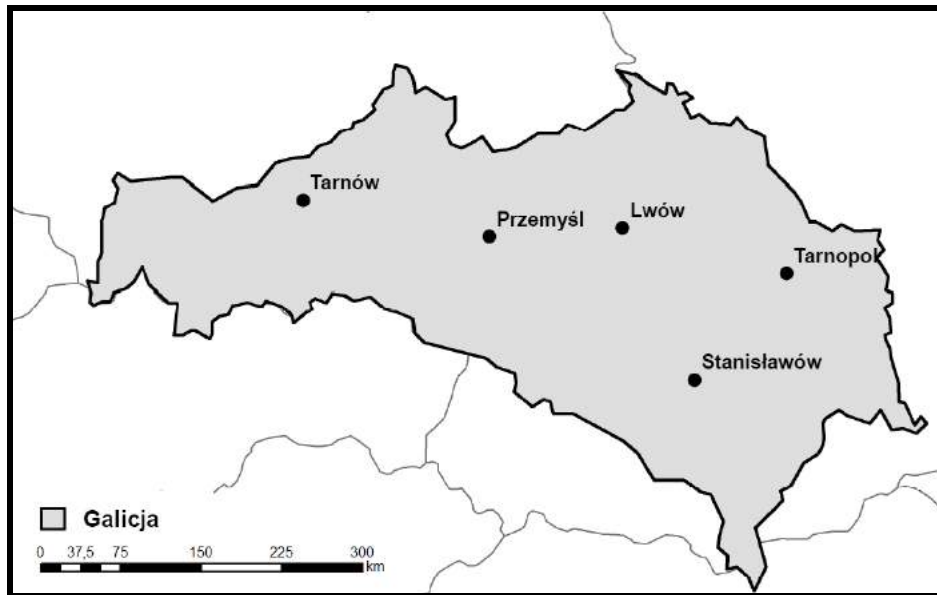
³³ *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1960, s. 838; S. Golachowski, B. Kostrubiec, A. Zagożdżon, dz. cyt., s. 7.

³⁴ T. Figlus, dz. cyt., s. 246.

³⁵ *Idą w possessyą Królestwa Gallicyi y Lodomeryi*, Edicta et mandata universalis Regnis Galliciae et Lodomeria a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyi y Lodomeryi od dnia II. września obięcia Possessyi ogłoszone, Lwów 1772, s. 2 i 3.; F. Fejtő, *Józef II*, Warszawa 1993, s. 129; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa Polskiego (1772-1918)*, Warszawa 2012, s. 14.

³⁶ L. Tatomir, *Podręcznik Geografii Galicji*, Lwów 1876, s. 1.

³⁷ M. Mazur, *Neudorf – Pominowice. Współzycie narodowościowe na ziemi drohobyckiej*, Warszawa – Poznań 1998, s. 15.

Mapa 5. Zasięg terytorialny Galicji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Idę w possessyę Królestwa Gallicyi y Lodomeryi*, Edicta et mandata universalia Regnis Galliciae et Lodomeria a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyi y Lodomeryi od dnia II. września ozięcia Possessyi ogłoszone, Lwów 1772, s. 2 i 3.

1.3. Metody badań i materiały źródłowe

Metody badań

Realizacja przyjętych przez autorkę celów, biorąc pod uwagę dostępność materiału źródłowego, wymaga odpowiedniego doboru metod badawczych. Jednym z podstawowych archiwaliów, w odniesieniu do analizowanego zagadnienia, były zachowane historyczne plany wsi józefińskich. Ich ograniczone zachowanie w stosunku do całego zbioru jednostek wiejskich oraz dostrzegalna powtarzalność układów przestrzennych (głównie ulicówek) sprawiły, że dokonano wyboru i szczegółowej analizy zbioru wsi, pozwalającego uchwycić ich specyfikę morfogenetyczną. Całokształt postępowania badawczego określony mianem metody selekcji i generalizacji morfologicznej wsi modelowych stanowi zmodyfikowaną i zalgorytmizowaną wersję metody opisywanej i stosowanej do tej pory powszechnie w badaniach morfogenetycznych wsi w Polsce³⁸.

³⁸ H. Szulc, *Problem generalizacji układów przestrzennych wsi*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1969, 27(4), s. 721–733; J. Tkocz, *Uwagi metodyczne o generalizacji...*, s. 24–33.

W pierwszym etapie realizacji, z punktu widzenia dalszych rozważań, konieczna była identyfikacja charakterystycznych układów ruralistycznych. Autorka uwzględniła różne typy morfogenetyczne, opisywane w literaturze przez J. Bursztę³⁹, M. Chilczuka⁴⁰, M. Kiełczewską-Zaleską⁴¹ i H. Szulc⁴². Dało to możliwość porównania uzyskanych wyników badań z dotychczasowymi ujęciami typologicznymi. W drugim etapie badań dokonano wydzielenia podzbioru wsi modelowych po przeanalizowaniu całego zbioru jednostek osadniczych, biorąc pod uwagę ich zróżnicowanie morfologiczne i stan zachowania źródeł kartograficznych. Na tym etapie badań przyjęto zatem dwa podstawowe kryteria selekcji: obiektywne i subiektywne. Pierwsze kryterium obejmuje cechy zewnętrzne i bariery niezależne od badacza np. nieczytelność planu oraz dostępność i limity udostępniania materiałów źródłowych w polskich i ukraińskich archiwach, drugie kryterium dotyczy zaś doboru parametrów przestrzennych i form rozplanowania według ich powtarzalności na podstawie analizy geograficzno-osadniczej. W następnym etapie przeprowadzone zostały badania podstawowe i porównawcze poszczególnych wsi z zastosowaniem analizy podobieństwa i rozbieżności układów przestrzennych siedlisk i rozłogów. Na zakończenie tego postępowania zrealizowany został proces generalizacji dla całego zespołu wsi metodami morfologiczno-porównawczymi zakończony próbą typologii⁴³.

Badając wsie józefińskie wykorzystano całe spektrum metod powszechnie stosowanych w badaniach geograficzno-historycznych osadnictwa. Do podstawowych w tym zakresie należą metody retrogresywne. U ich źródeł leży założenie, iż wiedząc o rozwoju lub zaniku pewnych zdarzeń możemy, dysponując stosownymi źródłami, wnioskować o komponentach będących elementem przeszłej rzeczywistości. Następuje w ten sposób wnioskowanie wsteczne⁴⁴. Zjawisko znane z późniejszych okresów

---

³⁹ J. Burszta, dz. cyt., passim.

⁴⁰ M. Chilczuk, *Osadnictwo wiejskie. Metody badań koncentracji zabudowy i kształtów wsi*, Warszawa 1975.

⁴¹ M. Kiełczewska-Zaleska, *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, „Prace Geograficzne”, 1956, 5, s. 9-178.

⁴² H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich....*, passim.

⁴³ S. Golachowski, *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, Opole - Wrocław 1969, s. 147-148; Chilczuk M., *Osadnictwo wiejskie Polski (Formy i układy przestrzenne)*, Warszawa 1970, s. 14.

⁴⁴ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984; J. Szczepankiewicz-Battek, *Łużyce – przestrzeń dysocjacji kultur narodowych i religijnych*, Słupsk 2005, s. 211.

czasowych stanowi klucz do zapoznania się z rzeczywistością inicjalną i rekonstrukcją kolejnych etapów rozwojowych, na zasadzie stopniowej eliminacji późniejszych nawarstwień, odsłaniając układy wcześniejsze aż do ich pierwotnej postaci⁴⁵.

W odróżnieniu od metod retrogresywnych, metody progresywne charakteryzują się przechodzeniem w badaniach od zjawisk najstarszych do młodszych, aby w ten sposób wytłumaczyć rozwój komponentów nowszego pochodzenia⁴⁶. Zastosowanie tej metody ogranicza stan zachowania materiału wyjściowego i jego kontynuacji w formie sekwencyjnej, co daje możliwość obserwacji całego procesu rozwoju osadnictwa wiejskiego. Z tego względu wykorzystanie tej metody przez autorkę polegało na zbadaniu zmian rozplanowania przestrzennego na zasadzie konfrontacji planów wsi józefińskich pochodzących z różnych okresów rozwoju ruralistycznego⁴⁷.

Autorka w swojej pracy zastosowała tzw. metodę zapisu wstecznego, której cechami charakterystycznymi jest możliwość porównania zachowanych materiałów źródłowych z dostępnymi zapiskami historycznymi. Wykorzystanie tej metody umożliwiło identyfikację początkowego rozplanowania poprzez próbę eliminacji kolejnych przekształceń struktury przestrzennej⁴⁸. Z metodą tą związana jest także metoda planistyczno-retrowersyjna. Polegająca na gromadzeniu i uporządkowaniu informacji dotyczących uwarunkowań rozwoju osadnictwa oraz materiałów źródłowych i kartograficznych, pozwalających lepiej zrozumieć zakres i charakter przemian układów przestrzennych⁴⁹.

Niezmierzalnie ważna w analizie przestrzennej jest metoda historyczna, służąca do uchwycenia genezy osadnictwa przez pryzmat przeszłości, pokazująca, w jakim stopniu

---

⁴⁵ M. Koter, Komentarz naukowy do cyklu prac na temat „Morfogeneza wielkiego miasta na przykładzie Łodzi”, Łódź 1976, s. 26.

⁴⁶ H. Szulc, *Geografia historyczna osadnictwa wiejskiego w Polsce – kierunki i metody badań oraz perspektywy na przyszłość*, „Przegląd Geograficzny”, 2003, 75(3), s. 335-349; J. Szczepankiewicz-Battek, dz. cyt., s. 11.

⁴⁷ T. Figlus, *Morfogeneza wsi w Polsce Środkowej*, Rozprawa doktorska, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013, s. 17-28.

⁴⁸ M. Kulesza, *Morfogeneza miast na obszarze Polski Środkowej w okresie przedrozbiorowym. Dawne województwo łęczyckie i sieradzkie*, Łódź 2001, s. 24; J. Szczepankiewicz-Battek, dz. cyt., s. 23; R. Szmytkie, dz. cyt., s. 38.

⁴⁹ M. Kulesza, *Morfogeneza miast na obszarze...*, s. 24.

formy współczesnego układu przestrzennego są złożone z dawnych i nowszych elementów. Z grupy metod historycznych wykorzystano w pracy tzw. zasadę pierwszego zapisu⁵⁰. Dała ona możliwość określenia daty powstania jednostki osadniczej. Metody historyczne w geografii osadnictwa realizowane są także na podstawie studiów dawnych map, planów oraz starych opisów i statystyk. Źródła te zostały przeanalizowane i poddane interpretacji w ujęciu geograficzno-historycznym. Metoda historyczna została zastosowana m.in. przez M. Kielczewską-Zaleską⁵¹ i H. Szulc⁵². W rozważaniach posłużono się też metodą monograficzną, czyli przestudiowano literaturę, akty prawne oraz źródła kartograficzne dotyczące badanego tematu. Dostępne mapy i plany wykorzystane do analizy zagadnień wiejskiej sieci osadniczej i rozwoju układów ruralistycznych dostarczyły dużo użytecznych danych przestrzennych. Metoda ta ma dążyć do dokładnego zbadania danego wycinka przestrzeni geograficznej w celu poznania jej struktury, z uwzględnieniem zależności i relacji wewnętrznych⁵³. Metoda monograficzna pozwala merytorycznie zrozumieć istotę zjawiska poprzez dogłębne interpretowanie badanej struktury przestrzennej⁵⁴.

Autorka przeprowadziła szereg kwerend archiwalnych, bibliotecznych i urzędowych na terytorium Polski i Ukrainy. Kwerendy archiwalne odbywały się w latach 2018-2021. Analizie poddano zbiory Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Narodowego w Krakowie (oraz oddziału w Nowym Sączu), Archiwum Państwowego w Rzeszowie, Archiwum Narodowego w Przemyślu (oraz oddziału w Sanoku), Narodowego Archiwum Cyfrowego oraz Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie⁵⁵. Poza tym w pracy wykorzystano dokumenty pozyskane z Muzeum Etnograficznego w Krakowie oraz Izby Regionalnej w Ustrzykach Dolnych. Kwerendy biblioteczne przeprowadzono w Bibliotece

---

⁵⁰ S. M. Zajączkowski, *Sprawa pierwszego zapisu w świetle badań nad osadnictwem dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej*, „Rocznik Łódzki”, 1983, 7(10), s. 103 - 132.

⁵¹ M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 25.

⁵² H. Szulc, *O typologiach morfologicznych osiedli wiejskich w Polsce*, „Przegląd Geograficzny”, 48(4), 1976, s. 627-636; H. Szulc, *Geografia historyczna osadnictwa...*, s. 335-349.

⁵³ S. Berezowski, *Metody badań w geografii ekonomicznej*, Warszawa 1980, s. 11 i 12.

⁵⁴ J. Apanowicz, *Metodologia nauk*, Toruń 2003, s. 70; J. Szczepankiewicz-Battek, dz. cyt., s. 24.

⁵⁵ Autorka prowadziła kwerendy w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, w ramach programu PROM, finansowanego z Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej (NAWA). Kwerendy prowadzone były w lutym 2019 r. i w lipcu 2021 r.

Uniwersytetu Łódzkiego w Łodzi, Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, Bibliotece Narodowej we Lwowie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Rzeszowskiego w Rzeszowie oraz bibliotekach w: Nowym Sączu, Podegrodziu, Leżajsku i Ustrzykach Dolnych.

W identyfikacji reliktyw dawnych wsi józefińskich we współczesnym krajobrazie kulturowym posłużono się analizą zdjęć lotniczych oraz ortofotomap⁵⁶. W przypadku bardzo wielu wsi możliwe okazało się odczytanie pozostałości dawnego rozplanowania, w tym ustalenie lokalizacji siedlisk, wychwycenie układu dawnych rozłogów i dróg⁵⁷. Fundamentalną metodą w badaniach geograficznych jest metoda lustracji terenowej, która pozwoliła na zebranie dodatkowego materiału źródłowego w terenie, umożliwiając weryfikację analizy wykonanej w warunkach kameralnych na podstawie źródeł archiwalnych i zdjęć lotniczych oraz stanowiła podstawę do wychwycenia historycznych form osadnictwa józefińskiego na obszarze Galicji⁵⁸. Badania terenowe zostały przeprowadzone w wybranych wsiach józefińskich. Przy doborze próby sugerowano się: układem przestrzennym, wielkością osady, stopniem zachowania dawnego układu przestrzennego, odległością od miasta oraz liczbą zachowanych elementów przestrzennych (tj. cmentarze, kościoły, karczmy i szkoły), a w przypadku Ukrainy dodatkowo możliwością dojazdu do wsi.

W okolicy Bochni autorka prowadziła analizy terenowe w dawnych wsiach józefińskich Bogucice, Bratucice, Lednica Niemiecka, Krzczów, Gawłów Nowy, Majkowice Nowe i Trinitatis. Na Sądecczyźnie inwentaryzacja terenowa została przeprowadzona we wsiach: Biczycze Niemieckie, Laufendorf, Dąbrówka Niemiecka, Gaboń Niemiecki, Gołkowice Niemieckie, Hutweide, Kadcza, Naszacowice, Neudörfel, Podegrodzie, Rytro i Stadła. Podczas wizyty w Nowym Sączu odwiedzono również Sądecki Park Etnograficzny, gdzie znajdują się zagrody kolonistów józefińskich z Gołkowic Niemieckich oraz kościół ewangelicki ze Stadel. Na Podkarpaciu

---

⁵⁶ T. Figlus, *Morfogeneza wsi w Polsce...*, s. 17-28.

⁵⁷ M. Chilczuk, *Osadnictwo wiejskie Polski...*, passim.

⁵⁸ M. Sobczyński, *Polskie doświadczenia w zakresie badania granic reliktowych i krajobrazu pogranicza*, [w:] M. Kulesza (red.), *Czas i przestrzeń w naukach geograficznych. Wybrane problemy geografii historycznej*, 2008, s. 68-69.

zinwentaryzowano: Bandrów Kolonię, Deutschbach, Dornbach, Falkenberg, Felsendorf, Gillershof, Hohberg, Hohenbach, Josephsdorf, Königsberg, Obersdorf, Ostrowiec, Padew Kolonię, Ranizów, Reichau, Reichsbeim, Schönanger, Siegenthal, Steinfels, Tuszów Kolonię i Wildenthal. Warto wspomnieć, że w gminie Ustrzyki Dolne funkcjonuje rowerowy szlak kolonizacji józefińskiej, który łączy ze sobą Bandrów Kolonię, Obersdorf, Siegenthal i Steinfels. Autorka przemierzyła szlak we wrześniu 2019 r. (fot. 1).

Na terytorium Ukrainy badania przeprowadzono w lutym 2019 r., w październiku 2020 r. i lipcu 2021 r. Badania były utrudnione ze względu na bardzo zły stan dróg dojazdowych do wsi. Podczas rekonesansu terenowego odwiedzono dawne wsie józefińskie: Brigidau, Burgthal, Dornfeld, Einsiedel, Falkenstein, Gassendorf, Gelsendorf, Hortfeld, Josephsberg, Kaltwasser, Ottenhausen, Schumlau, Unterbergen, Weinbergen, Weissenberg i Wiessenberg.

Na końcu pracy umieszczono album ze zdjęciami ukazującymi przebieg przeprowadzonych badań terenowych, zarówno w Polsce jak i na Ukrainie (fot. 26-192).

Fot 1. Początek szlaku kolonizacji józefińskiej na rynku w Ustrzykach Dolnych. Stan na wrzesień 2019 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Materiały źródłowe

Niezwykle cennym źródłem wykorzystanym w badaniach nad inicjalnymi formami siedlisk i rozłogów wsi józefińskich okazała się metryka józefińska (fot. 2 i 3), powstała dla całej Galicji na podstawie rozporządzenia cesarza Józefa II z 12 kwietnia 1785 r. Celem metryki było dokonanie dokładnego pomiaru całego terytorium kraju na potrzeby podatkowe. Przed przystąpieniem do pomiarów utworzono nowe jednostki terytorialne tzw. gminy katastralne, które stały się podstawą do późniejszego obliczenia podatku gruntowego. W tym celu małe osady, przysiółki i pojedyncze zagrody przyłączono do większych wsi, tak aby składały się przynajmniej z 40-50 gospodarstw⁵⁹. Metryka józefińska nie posiadała materiałów kartograficznych tylko tabele i opisy⁶⁰. Ze względu na stan zachowania metryki nie są udostępniane dla wszystkich wsi, niektóre jednostki archiwalne są nieczytelne. W spisie nie zostały uwzględnione wszystkie wsie józefińskie, gdyż prace terenowe nad metryką prowadzono w czasie kształtowania się jednostek osadniczych o tej genezie⁶¹. Kolejnym źródłem wykorzystanym w dysertacji jest metryka franciszkańska sporządzona w latach 1819-1820, na podstawie patentu cesarza Franciszka II z 23 grudnia 1817 r. Wykonana została podobnie jak metryka józefińska na potrzeby podatkowe⁶². W metryce franciszkańskiej zostały uwzględnione wszystkie wsie józefińskie. Obydwa zbiory przechowywane są w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. Dane zawarte w metryce józefińskiej i franciszkańskiej pozwoliły autorce m.in. na identyfikację liczby i wielkości zagród w badanych jednostkach osadniczych. Okazały się także niezbędne do dokładnych analiz struktury rozłogów.

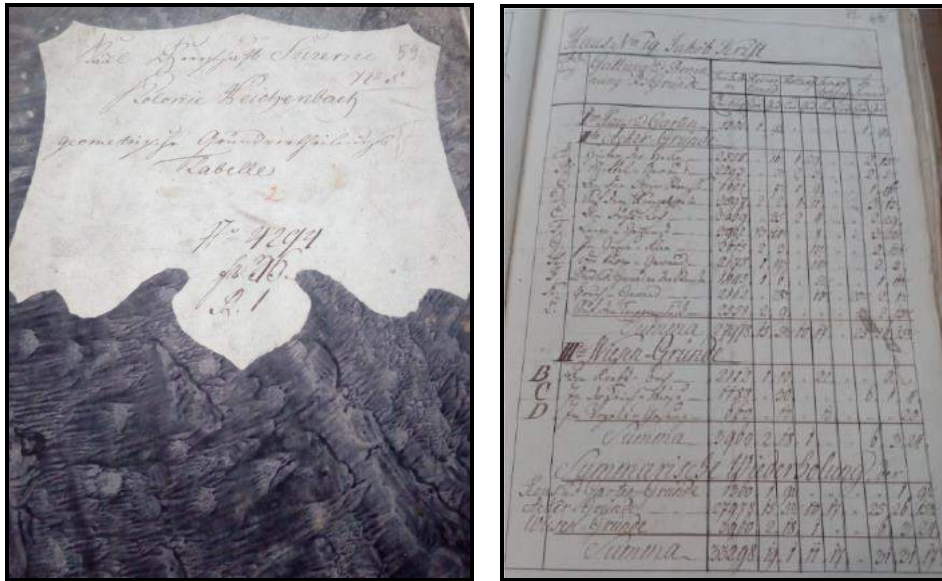
---

⁵⁹ A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785-1787)*, Toruń 2009, s. 15-16.

⁶⁰ W. I. Styś, *Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji*, „Rocznik z dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1932, 2, s. 57-91; J. Wolski, *Austriacki kataster podatku gruntowego na ziemiach polskich oraz jego wykorzystanie w pracach urzędzeniowych i badaniach naukowych*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 2000, 32(3), s. 205.

⁶¹ CPAHUL, Metryka józefińska.

⁶² CPAHUL, Metryka franciszkańska.

Fot 2 i 3. Przykład metryki józefińskiej dla wsi Reichenbach.

Źródło: CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XII-70.

Jednym z zachowanych do dziś najważniejszych źródeł kartograficznych, których analiza jest niezbędna do zbadania układów ruralistycznych był kataster galicyjski, czyli ewidencja gruntów powstała na potrzeby wyliczania podatku dla całej Galicji w poł. XIX w. Dokument składa się z map oraz opisów czyli tzw. operatów dla poszczególnych gromad (gmin). Dla autorki kataster okazał się cennym źródłem dla określenia układów siedlisk i kształtu rozłogów wsi józefińskich. Warto wspomnieć, że mniejsze jednostki przysiółkowe zwykle są ujęte wspólnie z sąsiadującymi wsiami, na których terenie powstały. Obecnie kataster galicyjski znajduje się w: Archiwum Narodowym w Krakowie (dla regionu Małopolski), w Archiwum Państwowym w Przemyślu, Archiwum Państwowym w Rzeszowie oraz w oddziale w Sanoku (dla regionu Podkarpacia) oraz dla wsi we współczesnych granicach Ukrainy w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie.

Wiele niezbędnych informacji pozyskano z Tek Antoniego Schneidera. Antoni Schneider był polskim krajoznawcą, kolekcjonerem i dokumentalistą dziejów Galicji, który żył i tworzył w XIX w. Większość materiałów, które zdobył wykorzystał do wydania

dzieła *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi*⁶³. Obecnie jego zbiory przechowywane są w Archiwum Narodowym w Krakowie oraz Bibliotece Narodowej we Lwowie (zbiory lwowskie są także dostępne w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu). Informacje dotyczące przechowywania i lokalizacji Tek Schneidera po II wojnie światowej opisał E. Barwiński⁶⁴. W owym zespole znajdują się także informacje dotyczące życia A. Schneidra oraz pozyskiwania (w sposób nielegalny) dokumentów administracji galicyjskiej. Z zespołu Teki Schneidera zaczerpnięto np. plany wsi, plany budynków oraz szereg informacji dotyczących życia ewangelików na terytorium Galicji.

Informacje na temat kolonizacji niemieckiej w Galicji znajdują się w Aktach Gubernialnych, Publico-politica (zespół nr 146). Jest to jedna z największych grup akt gubernialnych; zawiera bowiem 109 inwentarzy. Inwentarz nr 86, w którym między innymi mieszczą się informacje o wsiach józefińskich składa się z 2788 jednostek archiwalnych. Obecnie te dokumenty znajdują się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. W zbiorze nr 86 autorka odnalazła materiały odnoszące się m.in. do kwestii lokalizacji wsi, aspektów prawno-własnościowych i społeczno-ekonomicznych. W niektórych jednostkach archiwalnych zachowały się plany wsi józefińskich⁶⁵.

Plany wybranych wsi józefińskich (Tuszów Kolonia, Dornfeld, Haltfeld i Schönanger) znajdują się w zasobach kartograficznych Biblioteki Narodowej w Warszawie, natomiast plany wsi z Sądecczyzny przechowywane są również w zespole *Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji* w Archiwum Narodowym w Krakowie.

---

⁶³ A. Schneider, *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, orograficznym, hydrograficznym, geognostycznym* [...], 1-5, Lwów 1868-1871.

⁶⁴ ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Organizacja władz w Galicji 1772-1918*” (Opracowanie). [Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie, sygn. 10; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Varia*. [Drukowane prace E. Barwińskiego], sygn. 12; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Akta Grodzkie*. [Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt], sygn. 17; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Grundbücher*. [Księgi gruntowe. Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt], sygn. 25; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Varia*. [Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt], sygn. 27; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Akta b. Prezydium Namiestnictwa tyżące się Archiwum Państwowego [we Lwowie]*, sygn. 52.

⁶⁵ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-4/2, 86-19, 86-26, 86-32, 86-33, 86-55, 86-74, 86-91, 88-39.

W określeniu zmian morfologicznych we wsiach józefińskich od poł. XIX w. do 1918 r. korzystano z mapy franciszkańskiej (Franziseische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina) dostępnej na stronie internetowej <https://mapire.eu>⁶⁶. W późniejszych analizach przemian rozplanowania przestrzennego wsi józefińskiej posłużono się mapami ze zbiorów Wojskowego Instytutu Geograficznego, w tym mapami taktycznymi Polski, sporządzonymi w okresie międzywojennym. Współczesny obraz przestrzenny wsi po stronie polskiej i ukraińskiej uchwycono na mapach dostępnych na geoportalu, orfotomap Google oraz zasobów ARCGiS on-line.

Poza tym do analiz prawno-własnościowych autorka wykorzystała patenty wydawane przez cesarza Józefa II. W badaniach nad aspektami toponimicznymi osad józefińskich niezbędne okazały się rozporządzenia i ustawy dotyczące ustalenia i zmian nazw miejscowości, wydawane na początku XX w. W rozprawie wykorzystano ponadto spisy ludności z okresu międzywojennego oraz współczesne dane statystyczne z Głównego Urzędu Statystycznego.

1.4. Przegląd piśmiennictwa

Zagadnienia morfogenezy osadnictwa wiejskiego były stosunkowo często poruszane przez badaczy. Jedną z najważniejszych przedstawicielek polskiej geografii historycznej osadnictwa wiejskiego była H. Szulc. Opublikowała ona cały szereg opracowań dotyczących kwestii morfologii wsi w Polsce⁶⁷. W swoich publikacjach analizowała m.in. problem generalizacji układów przestrzennych wsi⁶⁸ oraz przedstawiała własne typologie osiedli wiejskich⁶⁹. H. Szulc działała także na gruncie regionalnym, badając zagadnienie morfogenezy wsi na Śląsku⁷⁰ oraz Pomorzu Zachodnim⁷¹. Badania H. Szulc były przydatne do analiz nad formami siedlisk i rozłogów wsi józefińskich oraz

---

⁶⁶ Franziseische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806-1869 dla Galicji, 1861-1864: <https://mapire.eu> [08.07.2020 r.].

⁶⁷ H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*, passim.

⁶⁸ *Taż*, *Problem generalizacji układów...*, s. 721-733.

⁶⁹ *Taż*, *O typologiach morfologicznych osiedli...*s. 627-636.

⁷⁰ *Taż*, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX wieku i ich geneza*, Warszawa 1968; *Taż*, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX wieku*, Wrocław 1963.

⁷¹ *Taż*, *Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim*, Wrocław 1988.

w dokonaniu ich typologii. W trakcie analiz kształtów siedlisk wsi józefińskich posłużono się również materiałem zebrany przez M. Chilczuka⁷². Autorka wykorzystała także zaproponowaną przez tegoż autora metodę zdjęć lotniczych w badaniach nad współczesnym stanem zachowania dawnych wsi józefińskich⁷³. Ważne miejsce w polskiej geografii osadnictwa wiejskiego zajmują prace J. Tkocza⁷⁴, które pozwoliły na określenie form rozłogów wiejskich oraz omówienie ich kolejnych faz rozwoju. Przy analizie struktury i hierarchii rozłogów wiejskich posłużono się schematem z pracy T. Figlusa, który zmodyfikował podejścia teoretyczne badaczy niemieckich⁷⁵. Podczas analiz nad kolonizacją józefińską czerpano również wiedzę z wielu innych publikacji autorstwa polskich geografów m.in. M. Sobczyńskiego⁷⁶, M. Dobrowolskiej⁷⁷, M. Kiełczewskiej-Zaleskiej⁷⁸, M. Wójcika⁷⁹ i R. Szmytkie⁸⁰.

Zagadnienie dotyczące ściśle morfogenezy i przemian przestrzennych wsi józefińskich nie budziły większych zainteresowań wśród badaczy. Do tej pory problem był tylko wzmiankowany przez geografów osadnictwa wiejskiego, m.in. H. Szulc⁸¹, B. Zaborskiego⁸², I. Drexlera⁸³ oraz J. Bursztę⁸⁴. W swoich badaniach wspominali oni o procesie kolonizacji józefińskiej, uwzględniając tylko niektóre występujące formy wsi józefińskich, zwłaszcza wielodrożne, takie jak krzyżowe i koncentryczno-promieniste.

---

⁷² M. Chilczuk, *Osadnictwo wiejskie. Metody...*, s. 43.

⁷³ Tenże, *Osadnictwo wiejskie Polski...*

⁷⁴ J. Tkocz, *Uwagi metodyczne o generalizacji...*; Tenże, *Rozłogi województwa opolskiego. Studium genezy i oceny*, Wrocław-Opole 1971; J. Tenże, *Organizacja przestrzenna wsi...*

⁷⁵ T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 245-253.

⁷⁶ M. Sobczyński, *Trwałość dawnych granic...*

⁷⁷ M. Dobrowolska, *Dynamika krajobrazu kulturowego*, „Przegląd Geograficzny”, 1948, 21(3/4); M. Dobrowolska, *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Kraków 1985.

⁷⁸ M. Kiełczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*

⁷⁹ M. Wójcik, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Łódź 2012.

⁸⁰ R. Szmytkie, dz. cyt.

⁸¹ H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*,

⁸² B. Zaborski, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, „Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Nauk”, 1927, 1.

⁸³ I. Drexler, *Odbudowanie wsi i miast na ziemi naszej*, Lwów-Warszawa-Kraków 1921.

⁸⁴ J. Burszta, dz. cyt.

Nikt do tej pory nie poczynił kompleksowych analiz na temat kształtów wsi józefińskich oraz ich kolejnych zmian przestrzennych, dlatego autorka postanowiła wypełnić istniejącą lukę i zająć się tym zagadnieniem w swojej dysertacji.

Jedną z nielicznych publikacji opisujących kompleksowo badane zagadnienie pod względem historycznym jest praca H. Lepuckiego⁸⁵. Autor przedstawił obszerne i gruntowne wyniki badań na temat rozwoju kolonizacji józefińskiej. Trzeba w tym miejscu dodać, że publikacja ta powstała w okresie międzywojennym. W czasie badań prowadzonych przez H. Lepuckiego wszystkie badane jednostki osadnicze znajdowały się jeszcze na terytorium Polski. Przytaczana praca jest oparta na źródłach archiwalnych z dawnego Archiwum Państwowego we Lwowie. Autorka ustaliła, że obecnie część tych dokumentów mieści się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (możliwe było przeanalizowanie tylko części tego zbioru w okresie prowadzonych badań kameralnych we Lwowie). Nastąpiły jednak zmiany wewnątrz w zespole np. zmiana sygnatur, rozbicie jednostek archiwalnych na mniejsze lub ich scalenie w inne podzespoły. Część akt z tego zespołu została przewieziona po II wojnie światowej do Polski i znajduje się m.in. w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i Bibliotece Narodowej w Warszawie. Więcej informacji na temat przewozu akt galicyjskich z Archiwum Lwowskiego do Warszawy i Krakowa po II wojnie światowej znajduje się w Tekach E. Barwińskiego⁸⁶.

Proces kolonizacji józefińskiej przed II wojną światową pod kątem historycznym był także wzmiankowany np. przez F. Bujaka⁸⁷, W. Tokarza⁸⁸ i Z. Kaczmarka⁸⁹. W okresie

---

⁸⁵ H. Lepucki, dz. cyt.

⁸⁶ ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Organizacja władz w Galicji 1772-1918* (Opracowanie). [Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie, sygn. 10; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Varia. [Drukowane prace E. Barwińskiego]*, sygn. 12; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Akta Grodzkie. [Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt]*, sygn. 17; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Grundbücher. [Księgi gruntowe. Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt]*, sygn. 25; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Varia. [Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt]*, sygn. 27; ANK, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Akta b. Prezydium Namiestnictwa dotyczące się Archiwum Państwowego [we Lwowie]*, sygn. 52.

⁸⁷ F. Bujak, *Galicya, Kraj. Ludność, Społeczeństwo, Rolnictwo*, 1, Warszawa 1908.

⁸⁸ W. Tokarz, dz. cyt.

⁸⁹ Z. Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945.

międzywojennym kolonizację józefińską analizował niemiecki naukowiec L. Schneider⁹⁰, który poddał dokładnej charakterystyce wybrane wsie józefińskie. Wspominane prace badawcze pogłębiły wiedzę autorki na temat uwarunkowań i przebiegu osadnictwa józefińskiego w Galicji w aspekcie geograficzno-politycznym, prawno-własnościowym, społeczno-kulturowym, gospodarczym oraz przyrodniczym.

Po II wojnie światowej badania na temat kolonizacji józefińskiej były prowadzone głównie na gruncie regionalnym i dotyczyły tylko wybranych wsi. Po stronie polskiej opracowania te zwykle odnoszą się do aspektów historycznych, a niekiedy dziedzictwa kulturowego. W latach 80. XX w. S. Kryciński⁹¹ opracował skrócony opis kolonizacji józefińskiej dla 6 wsi znajdujących się w Bieszczadach i Pogórzu Przemyskim. Publikacja zawiera wypowiedzi Superintendenta oraz Polaka zamieszkującego dawną wieś józefińską. Autor zamieszcza także opis stanu zachowania dziedzictwa kulturowego z lat 80. XX w. Dało to możliwość autorce sprawdzenia zmian stanu zachowania, jakie zaszły przez około 35 lat.

Współcześnie rozważania na temat kolonizacji józefińskiej w okolicach Ustrzyk Dolnych podjęli B. i M. Augustyn⁹². W roczniku „Bieszczad” ukazała się seria artykułów ich autorstwa dotycząca szczegółowego omówienia wybranych wsi w kontekście historycznym, przestrzennym oraz dziedzictwa kulturowego. Warto wspomnieć, że są one uzupełnieniem pracy S. Krycińskiego⁹³. Na temat wsi józefińskich na Podkarpaciu pisał też J. Półcwiartek⁹⁴. Rozważania na temat pojedynczych wsi józefińskich rozmieszczonych na terytorium całej Galicji poczynili m.in. J. Popek (wieś Raniżów)⁹⁵, M. Mazur (wieś

---

⁹⁰ L. Schneider, dz. cyt.

⁹¹ S. Kryciński, *Kolonizacja józefińska w Galicji*, „Połoniny”, 1984, 84, s. 20-32.

⁹² B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem i Wiarem*, „Bieszczad”, 1999, 6, s. 107-134; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Bandrów*, „Bieszczad”, 2000, 7, s. 73-13; B. Augustyn, *Zabytki kultury materialnej w Bandrowie*, „Bieszczad”, 2000, 7, s. 165-202; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Stebnik i kolonii Steinfels*, „Bieszczad”, 2002, 9, s. 95-168; Tenże, *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne i kolonii Siegenthal*, „Bieszczad”, 2004, 11, s. 9-11; M. Augustyn, Szary A., *Stan zachowania dawnych sadów na terenie wsi Stebnik*, „Bieszczad”, 2008, 14, s. 291-308; M. Augustyn, *Antropogeniczne zmiany środowiska wodnego w Bieszczadach do 1951 r. (część VI) Dolina środkowego Strwiąża*, „Bieszczad”, 2013, 18, s. 9-66.

⁹³ S. Kryciński, dz. cyt., s. 20-32.

⁹⁴ J. Półcwiartek, dz. cyt., s. 89-95.

⁹⁵ J. Popek., dz. cyt.

Neudorf)⁹⁶, W. Gąsiewski (wieś Hohenbach)⁹⁷ i M. Schuster (wieś Königsau)⁹⁸. Wsie józefińskie powstałe na Sądecczyźnie analizowali m.in. M. Grabski⁹⁹, D. Iwańska¹⁰⁰, J. Marecki¹⁰¹, H. Hrehowicz-Gaber¹⁰² oraz wolontariusze i studenci Koła Naukowego „Młoda Urbanistyka” Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w ramach projektu *Kolonie Józefa* realizowanego przez Fundację „Zawsze Warto”¹⁰³.

Kolejną pracą wykorzystaną w rozprawie jest niemieckie czasopismo pt. *Zeitweiser der Galiziendeutschen*. Publikacja znajduje się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie. Rocznik jest poświęcony w całości Niemcom galicyjskim.

W rozprawie bazowano również na opracowaniach ukraińskich badaczy. Publikacje wydane u naszych wschodnich sąsiadów (do których dotarła autorka) dotyczą tylko wsi józefińskich zlokalizowanych na terytorium Ukrainy. W 1996 r. ukazał się zbiór referatów pokonferencyjnych o kolonizacji niemieckiej w Galicji Wschodniej¹⁰⁴. Teksty poruszają zagadnienia m.in.: społeczno-demograficzne, przestrzenne i gospodarcze. W zbiorze tym najbardziej wartościowy okazał się tekst Г. Пегришин, О. Олешко¹⁰⁵. Autorzy skupili

---

⁹⁶ M. Mazur, dz. cyt.

⁹⁷ W. Gąsiewski, *Hohenbach kolonia niemiecka Czermina 1783-1944*, Czermin 2013.

⁹⁸ M. Schuster, *Königsau – eine josefinische Siedlung*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 1998, s. 73-85; M. Schuster, *Königsau: ein Dorf in Galizien im Wandel der Zeit*, Würzburg 2012.

⁹⁹ M. Grabski, *Osadnictwo niemieckie na Sądecczyźnie w XVIII wieku*, „Płaj”, 1999, 19, s. 23-32.

¹⁰⁰ D. Iwańska, *O osadnikach józefińskich i na Sądecczyźnie i ich kulturze – w aspekcie budowy sektora kolonistów niemieckich w Sądeckim Parku Etnograficznym*, „Zeszyty sądecko-spiskie”, 2006, 1, s. 69-72.

¹⁰¹ J. Marecki, *Osadnictwo niemieckie na ziemi sądeckiej pod koniec XVIII wieku w świetle metryki józefińskiej*, [w:] Materiały z Sympozjum wielokulturowość na Sądecczyźnie, 25-27 listopada 2010 r., Nowy Sącz 2010, s. 49-66.

¹⁰² H. Hrehowicz-Gaber, *Josephine Colonies – Relics of the Past in the Cultural Space of the Beskid Sadecki*, „Materials Science and Engineering”, 2019, 471, s. 1-10.

¹⁰³ *Kolonie Józefa*, 2017, Opracowanie przygotowane przez wolontariuszy-studentów Koła Naukowego Młoda Urbanistyka Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w ramach projektu *Kolonie Józefa* realizowanego przez Fundację „Zawsze Warto”.

¹⁰⁴ *Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur)*, Lwów 1996.

¹⁰⁵ Г. Пегришин, О. Олешко, *Містобудівельно – Архітектурний аналіз німецьких колоній в Галичині*, [w:] *Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur)*, Lwów 1996, s. 307-333.

swoją uwagę na wyglądzie wsi józefińskich w obwodach lwowskim i iwano-frankiwskim, wykorzystując kataster galicyjski. Porównania układów przestrzennych wsi józefińskich z poł. XIX w. z obrazem współczesnym w okolicach Lwowa dokonali natomiast O. Олешко, Г. К. Гайиц¹⁰⁶.

Podczas prowadzonych badań, oprócz omówionych powyżej prac, czerpano wiedzę także z wielu innych publikacji, głównie z dziedziny geografii osadnictwa i ruralistyki, jak również publikacji z nauk historycznych i etnograficznych. Pomocne okazały się także liczne artykuły prasowe.

---

¹⁰⁶ О. П. Олешко, Г. К. Гайиц, *Формування Мережі Та Основні Типи Планувальних Структур Німецьких Колоній у Галичині Кінця XVIII –Початку XX СТ.*, „Международное Периодическое Научное Издание. Научные Труды Sworld”, 2016, 1(42), s. 4-13.

Rozdział 2.

Uwarunkowania i przebieg rozwoju osadnictwa józefińskiego w Galicji

2.1. Procesy kolonizacyjne w świetle uwarunkowań geograficzno-politycznych i prawnowłasnościowych

Proces kolonizacyjny w Galicji rozpoczął wydany w 1774 r. przez Marię Teresę patent terezjański. Dokument dawał możliwość zamieszkania nowym osadnikom w miastach galicyjskich w szczególności osobom wyznania katolickiego i grekokatolickiego. Akt zapewniał również m.in.: nieodpłatne nadanie obywatelstwa, swobodę wykonywania zawodu, sześćoletnie zwolnienie z podatków, prawo do dziedziczenia oraz przywilej odprawiania nabożeństw w prywatnych domach modlitwy¹⁰⁷. Osadnicy początkowo dostali zezwolenie zamieszkania w czterech miastach: Lwowie, Jarosławiu, Zamościu i Zaleszczykach. W kolejnych latach mogli osiedlić się w podkrakowskim Kazimierzu oraz Brodach¹⁰⁸.

---

¹⁰⁷ *Uniwersal, mocą którego postronnych wiary Katolickiej, y Greckiej Uniatckiej, kupcow, w sztukach biegłych, Rekodzielnikow, y Rzemieślnikow zachęca się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 28. Mensis Junii Anno 1773. Emanatorum. Konstynuacya wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolewstwach od dnia 28. Miesiąca czerwca do 1773 wypadłych, Lwów 1774, s. 114-115; *Uniwersal, mocą którego postronnych Dysssydentow Kupcow, Rekodzielnikow y Rzemieślikow zachęca się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 28. Mensis Junii Anno 1773. Emanatorum. Konstynuacya wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolewstwach od dnia 28. Miesiąca czerwca do 1773 wypadłych, Lwów 1774, s. 117; Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 183; R. Orłowski, *Koloniści rolnicy niemieccy w Ordynacji Zamojskiej w XVIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne”, 1957, 12, s. 157; W. Śladkowski, *Kolonizacja niemiecka w południowo-wschodniej części Królestwa Polskiego w latach 1815-1915*, Lublin 1969, s. 39; M. Piórek, *Z dziejów kolonii niemieckich w Puszczy Sandomierskiej (XVIII-XX w.)*, „Rocznik Kolbuszowski”, 1987, 2, s. 48; K. Broński, *Niemcy w społeczności miejskiej Galicji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, 2001, 571, s. 73; I. Röskau-Rydel, *Niemcy w Galicji (1772-1918)*, [w:] A. Kowalec, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak (red.), *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, 2011, 2, s. 59; J. Hetmańczyk, *Koloniści józefińscy w Zagorzynie koło Łącka*, Dobieszowice 2015, s. 32.

¹⁰⁸ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielnikow, i rolnych Gospodarzowoy tyzczących się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die I. Januarii ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontynuacya wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782, s. 76; K. Broński, dz. cyt., s. 73; I. Röskau-Rydel, dz. cyt., s. 59.

W czasach rządów Marii Teresy nie doszło jednak do sprowadzenia obcej ludności na tereny wiejskie¹⁰⁹. Dopiero po samodzielnym objęciu tronu przez syna Marii Teresy - Józefa II na obszary wiejskie Galicji sprowadzono osadników niemieckich, nazwanych w późniejszych latach kolonistami józefińskimi¹¹⁰. Niemieccy osadnicy mieli przyczynić się do rozpowszechnienia języka niemieckiego oraz tym samym do osłabienia polskości¹¹¹. Nowo przybyli rolnicy mieli stać się przykładem gospodarowania dla polskich chłopów¹¹². Chciano, aby koloniści uczyli okolicznych chłopów jak użyźniać ziemię nawozem, sadzić i dbać o ziemniaki, chmiel, koniczyne, rzepak itp. Akcja osadnicza miała także zwiększyć liczbę ludności w zaborze austriackim¹¹³. Józef II dążył, do tego, aby wsie niemieckie przybrały formę *Musterdorf*, czyli wsi wzorowych pod każdym względem¹¹⁴. Planując kolonizację rolną inspirował się patentem pruskim z 1770 r. dotyczącym kolonizacji fryderycjańskiej¹¹⁵.

Dnia 17 września 1781 r. cesarz Józef II wydał pierwszy patent kolonizacyjny. Rozporządzenie dawało szansę zamieszkania w Galicji cudzoziemcom. Dokument określający podstawowe warunki osiedlenia, był rozszerzeniem patentu terezańskiego. Różnica między nimi polegała na tym, że patent terezański dotyczył kupców i rzemieślników, a patent józefiński dawał możliwość zasiedlenia terenów wiejskich przez rolników¹¹⁶. Rozporządzenie gwarantowało: lata wolne od płacenia podatków, zwolnienie

---

¹⁰⁹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 23; A. Wielocha, *Kolonizacja józefińska w Galicyjskich Karpatach*, „Płaj”, 1999, 19, s. 11-12; D. Iwańska, dz. cyt., s. 69; T. Filozof, *Kolonizacja józefińska*, „Skarby Podkarpackie”, 2012, 2(33), s. 38; M. Mazur, dz. cyt., s. 29.

¹¹⁰ H. Lepucki, dz. cyt., s. 23.

¹¹¹ W. Tokarz, dz. cyt., s. 274.

¹¹² R. Orłowski, dz. cyt., s. 158.

¹¹³ W. Tokarz, dz. cyt., s. 274-276.

¹¹⁴ A. Wielocha, dz. cyt., s. 11-12; T. Filozof, dz. cyt., s. 16.

¹¹⁵ W. Kalinka, dz. cyt., s. 82; H. Lepucki, dz. cyt., s. 184; Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 26.

¹¹⁶ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielników, i rolnych Gospodarzow tyczący się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Reginis Galicea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782, s. 76-78; H. Lepucki, dz. cyt., s. 184; Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 25 i 37; S. Kryciński, dz. cyt., s. 20; M. Piórek, dz. cyt., s. 48; K. Broński, dz. cyt., s. 74; I. Röskau-Rydel, dz. cyt., s. 60; J. Półcwiartek, dz. cyt., s. 97.

ze służby wojskowej, możliwość dziedziczenia gospodarstw oraz przywilej zamieszkania w Galicji zarówno katolikom jak i wyznawcom innych religii¹¹⁷.

10 listopada 1781 r. cesarz wydał tzw. patent tolerancyjny¹¹⁸, będący uzupełnieniem pierwszego patentu kolonizacyjnego. Według jego zasad wyznawcy każdej religii mogli wystawić własny kościół i szkołę. Kościół mógł powstać przy minimum 100 rodzinach, a szkoła przy minimum 25 rodzinach zamieszkujących daną okolicę¹¹⁹.

Warto wspomnieć, że rok 1781 nie stanowił momentu właściwego początku kolonizacji józefińskiej, lecz był rokiem wydawania patentów i rozporządzeń. Koloniści józefińscy zaczęli pojawiać się w Galicji znacznie później¹²⁰.

Kolejny etap kolonizacji józefińskiej polegał na werbowaniu osadników z Prus. Zatrudnieni wysłannicy poszukiwali osób chętnych do zasiedlenia nowo zdobytych terenów. Do ich zadań należała również weryfikacja i pokierowanie podróżą imigrantów na teren zaboru austriackiego. Przedstawiali oni Galicję jako obszar, w którym każdy nowo przybyły osadnik dostanie gospodarstwo 40-morgowe (co nie zawsze było prawdą)¹²¹.

Biura rekrutacyjne dla rodzin chętnych do przybycia na teren Galicji rozmieszczono w: Metternich, Moguncji we Frankfurcie nad Menem oraz w Rottenbergu. W Wiedniu powołano specjalny urząd do przyjmowania niemieckiej ludności, gdzie osadnikom wydawano paszporty pozwalające zamieszkać na terytorium zaboru austriackiego. Koloniści do Wiednia najczęściej przybywali statkami po Dunaju, następnie z Wiednia kierowano ich do Białej (dziś Bielsko-Biała) na granicy Galicji i austriackiego Śląska oraz Zamościa, gdzie byli zobowiązani zameldować się

---

¹¹⁷ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielników, i rolnych Gospodarzow tyczący się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Reginis Galicea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782, s. 76-78.

¹¹⁸ W. Kalinka, dz. cyt., s. 82.

¹¹⁹ *Przez ktory Augsburską y Helwetycką Religiją Wyznawaiącym tudzież Grekom Nieunitom, przyzwoite Religii prywatne Exercitium wszędzie pozwala się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Reginis Galicea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782, s. 107-109.

¹²⁰ H. Lepucki, dz. cyt., s. 25.

¹²¹ W. Tokarz, dz. cyt., s. 279-280; Z. Frasz, dz. cyt., s. 25.

w miejscowym urzędzie celnym. Tam odbierano im wystawione w Wiedniu dokumenty podróżne, a wydawano im nowe z podaniem dokładnego adresu zamieszkania¹²². W pierwszej kolejności przyjmowano osoby dobrze znające się na rolnictwie i posiadające własne środki finansowe¹²³. Osadników dzielono na dwie grupy: uprzywilejowanych i nieuprzywilejowanych. Osadnicy uprzywilejowani otrzymywali od rządu lepszą lokalizację, większą powierzchnię gruntu, większe zabudowania i więcej bydła. Otrzymywali oni specjalną klauzulę w paszporcie. Osadnicy nieuprzywilejowani musieli się zadowolić mniejszą ilością inwentarza i ograniczoną dotacją ziemi¹²⁴.

Przywileje i dogodne warunki zamieszkania przyciągnęły przede wszystkim rzemieślników i chłopów z południowych Niemiec, a w szczególności z Palatynatu, Nassau, Lotaryngii i Trewiru, gdzie już wcześniej z powodu złej sytuacji ekonomicznej doszło do emigracji ludności do Ameryki¹²⁵. Wpływ na emigrację miały także wojny toczone na pograniczu francusko-niemieckim w końcu XVIII w.¹²⁶.

Wsie józefińskie rozmieszczono w dużych skupiskach osadniczych¹²⁷. Pierwszą grupę osad umiejscowiono w okolicach Bochni. Następne wsie powstawały koło Nowego i Starego Sącza. Żadna wieś nie powstała na obszarze od rzeki Białej po rzekę San, a jedynie w widłach Wisły i Sanu. Na północy powstały osady niemieckie między Mielcem a Leżajskim. Największe zespoły wsi józefińskich zlokalizowano na wschód od Sanu koło Dobromila, Jaworowa, Lwowa, Żółkwi, Sambora, Stryja, Kałusza i Lubaczowa. Rozmieszczenie wsi józefińskich nie było przypadkowe, ale zależne od położenia dóbr kameralnych¹²⁸. Analizując lokalizacje badanych jednostek osadniczych, widzimy, że procesy osadnicze objęły swoim zasięgiem 24 dobra

---

¹²² A. Wielocha, dz. cyt., s. 11-12; T. Filozof, dz. cyt., s. 12; I. Röska-Rydel, dz. cyt., s. 61.

¹²³ W. Tokarz, dz. cyt., s. 280; W. Grabski, *Historia wsi w Polsce*, Warszawa 2004, s. 184.

¹²⁴ H. Lepucki, dz. cyt., s. 45; J. Popek, dz. cyt., s. 3.

¹²⁵ Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 186.

¹²⁶ CPAHUL, *Akta Gubernialne, Publico-politica*, sygn. 89-4/2; W. Tokarz, dz. cyt., s. 280; H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*, s. 68; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 82; I. Röska-Rydel, dz. cyt., s. 60.

¹²⁷ H. Lepucki, dz. cyt., s. 207; L. Schneider, dz. cyt., s. 207; K. Broński, dz. cyt., s. 74.

¹²⁸ CPAHUL, *Akta Gubernialne, Publico-politica*, sygn. 86-33; W. Tokarz, dz. cyt., s. 277; Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 186.

kameralne¹²⁹. W załączniku na końcu pracy przedstawiono wykaz wsi józefińskich powstałych w Galicji w latach 1783-1789 (załącznik nr II).

Pierwsze grupy osadników, będące zarazem najliczniejszymi, pojawiły się w Galicji w 1783 r. Był to rok, w którym powstało najwięcej wsi józefińskich (57 wsi). W 1783 r. koloniści niemieccy zamieszkali we wsiach zaprojektowanych m.in. w dobrach sandomierskich¹³⁰, dobromilskich¹³¹, lubaczowskich¹³², jaworowskich¹³³, niepołomskich, samborskich¹³⁴ i starosądeckich. W 1784 r. uformowały się 23 nowe osady wiejskie, były to głównie pojedyncze wsie w powyżej wymienionych kamerach oraz w kamerze Kimirz¹³⁵. W trzech kolejnych latach powstało 46 jednostek osadniczych (po 15 w latach 1785, 1786 i 1788 oraz 1 w 1787 r.). W tym okresie wsie józefińskie pojawiły się m.in. w kamerach: Janów, Leżajsk, Gródek Jagielloński, Szczerec i Winniki. Pojedyncze osady uwidacznily się także w istniejących już zespołach osadniczych tj. Niepołomice, Stary Sącz, Drohobycz i Dobromil¹³⁶. W 1787 r. uformowała się Dąbrówka Niemiecka. W ostatnim roku działań osadniczych (1789 r.) powstały wsie: Reichenbach w kamerze Gródek Jagielloński i Chrusno Nowe w kamerze Szczerec. W przypadku Obersdorf (kamera Dobromil) nie znaleziono roku powstania wsi¹³⁷.

Najwięcej wsi józefińskich ukształtowało się w sąsiedztwie Starego Sącza (wykres 1). Były to osiedla przysiółkowe zamieszkałe przez niedużą liczbę rodzin. Spory rozwój sieci osadniczej nastąpił również w kamerach: Sandomierz, Niepołomice, Lubaczów i Drohobycz. Pojedyncze wsie znajdowały się w sąsiedztwie Doliny, Mierzwicy, Mostów,

---

¹²⁹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

¹³⁰ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-19; J. Popek, dz. cyt., s. 4-5.

¹³¹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-21; SGKP, 1890, 11, s. 321, Augustyn M., *Zarys dziejów wsi...*, s. 82; M. Augustyn, A. Szary, dz. cyt., s. 292.

¹³² J. Mazur, *Koncepcja przebiegu rowerowej trasy turystycznej szlakiem kolonizacji józefińskiej na ziemi lubaczowskiej, stanowiącej szlak boczny zintegrowany z Green Velo*, Lubaczów 2017, s. 11.

¹³³ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-26.

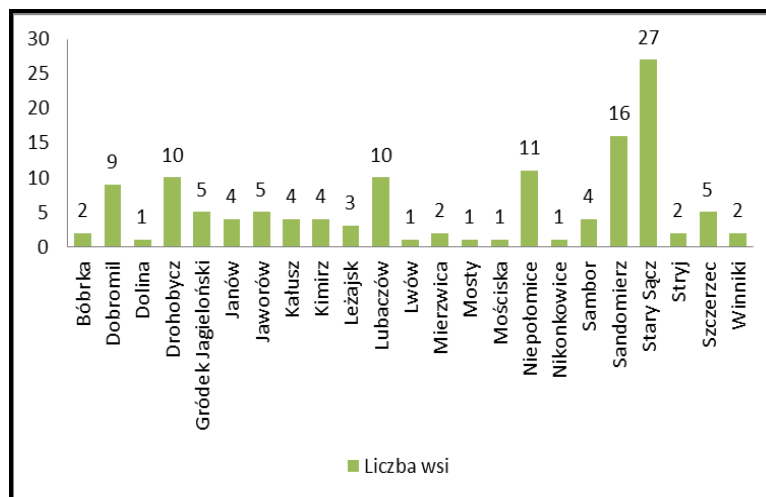
¹³⁴ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33.

¹³⁵ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-26 i 86-33.

¹³⁶ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33, 86-74.

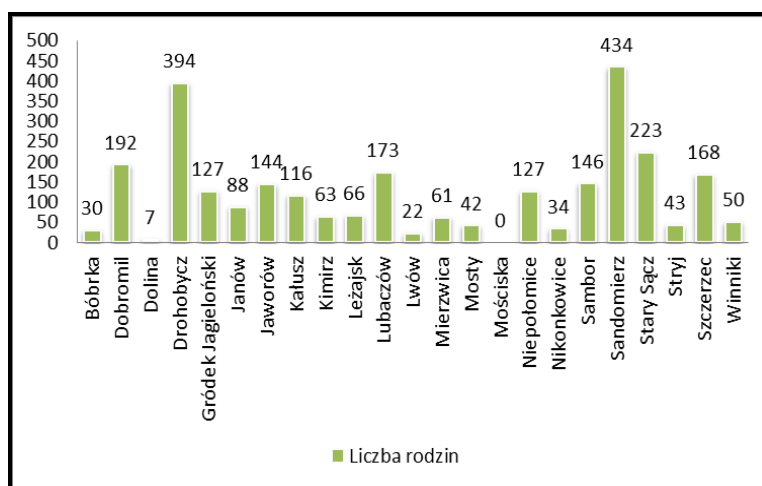
¹³⁷ H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

Mościsk, Nikonkonowice, Stryja i Winnik. Najwięcej rodzin zasiedliło teren kamery Sandomierz i Drohobycz (wykres 2)¹³⁸.

Wykres 1. Liczba powstałych wsi józefińskich z podziałem na dobra kameralne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie załącznik nr II.

Wykres 2. Liczba rodzin niemieckich zamieszkujących teren Galicji, w podziale na dobra kameralne. Stan na 1789 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie załącznik nr II.

¹³⁸ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33 i 86-37; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

Początkowo parcelacja objęła najlepsze grunty, ale ze względu na dużą liczbę przybyłych osadników do podziału włączono również pustkowia, moczary i karczowiska. Starano się, aby na każdą rodzinę przypadło mniej więcej tyle samo ziemi. Następnie wytyczano granicę nowej miejscowości, określano jej kształt oraz sposób zabudowy. Całą akcję poczynawszy od wyznaczenia terenu do rysowania planów i założenia jednostki wiejskiej, wykonywali specjalnie do tego wyznaczeni inżynierowie. Ich pracę nadzorowały urzędy gospodarcze. Do planów parcelacji załączano pisemne oświadczenie, w którym wyliczano rodzaj gruntów, ich klasę, liczbę zaprojektowanych gospodarstw wraz z wykazaniem wielkości należących do nich gruntów¹³⁹.

Początkowo liczba inżynierów była ograniczona. Przed ukończeniem ich prac nie można było myśleć o ulokowaniu kolonistów, dlatego musieli często pracować także w niedziele i święta. Gdy warunki atmosferyczne uniemożliwiały pracę w terenie, rysowali plany w mieszkaniach, sporządzali wykazy i raporty. Ze względu na planowane szybkie tempo budowy ustanowiono, w każdej powstającej wsi, dozór budowlany, w którego skład wchodził zarząd gminy na czele z wójtem. Roboty w rzeczywistości przebiegały powoli ze względu na duży areal do rozparcelowania. Przed wybudowaniem domów, osadników umieszczano w budynkach po zlikwidowanych klasztorach (np. Wiśniczu i Samborze) oraz chatkach wiejskich chłopów w sąsiedztwie miejsc przeznaczonych do przyszłej parcelacji np. w Stebniku¹⁴⁰.

Na wsie józefińskie czasem przeznaczano już wcześniej zagospodarowane tereny np. w Dąbrówce Niemieckiej osadników sprowadzono¹⁴¹ na miejsce dawnej osady żydowskiej o nazwie Nowy Jeruzalem. Osada ta powstała, gdyż Józef II chciał sprawdzić, jak Żydzi będą sobie radzić na roli. Próba osadzenia Żydów nie udała się i na ich miejsce sprowadzono Niemców¹⁴². W Brzegach Dolnych teren dla nowych osadników został¹⁴³ pierwotnie przeznaczony na lokalne centrum zajmujące się administrowaniem lasów

---

¹³⁹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 52-54.

¹⁴⁰ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne...*, s. 24.

¹⁴¹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 163.

¹⁴² H. Stupnicki, *Galicja pod względem geograficzno-topograficzno-historycznym*, Lwów 1849, s. 44; A. Artymiak, *Z dziejów osadników niemieckich w Sądeczyźnie*, [w:] Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum II. Im. KR. Bolesława Chrobrego w Nowym Sączu za rok szkolny 1927/28, Nowy Sącz 1928, s. 9; M. Grabski, dz. cyt., s. 26.

¹⁴³ SGKP, 1902, 15, cz. 2., s. 580.

oraz stworzeniem ośrodków produkcji drzewnej. Ostatecznie decyzja o przeznaczeniu gruntów rządowych uległa zmianie i ziemie przeznaczono na rzecz wsi Siegenthal¹⁴⁴.

Charakterystycznym aspektem odróżniającym wsie józefińskie od sąsiednich wsi były ich niemieckie nazwy¹⁴⁵. W nomenklaturze badanych osiedli wiejskich wyodrębniono następujące grupy. Pierwszą grupę stanowiły tłumaczone na język niemiecki toponimy polskich wsi znajdujących się w sąsiedztwie nowo powstałych osad np. Rauchersdorf Gross i Rauchersdorf Klein, wywodzące się od polskiej nazwy wsi Kurzyna Wielka i Kurzyna Mała¹⁴⁶, Dzikowiec-Wildenthal (początkowa nazwa Deutsch Dzikowiec, nazwa Wildenthal funkcjonuje od 1807 r.)¹⁴⁷, Raniżów-Ranischau¹⁴⁸, Świerkla-Tannendorf¹⁴⁹. Drugą grupę stanowiły nazwy nadane na cześć twórców ówczesnej kolonizacji, szczególnie od Józefa II (Josephsthal, Josephsberg, Josephsdorf); do tej grupy nazw należy także Kranzberg od nazwiska radcy gubernialnego, Brigidau od ówczesnego gubernatora Brigidy, Ugartsthal i Ugartsberg od Ugartego (wicegubernatora), Dornfeld od nazwiska radcy dworu, Einsiedel od nazwiska członka komisji kolonizacyjnej¹⁵⁰. Niekiedy nadawano nazwy od miejsc, z których pochodzili koloniści np. Falkenstein¹⁵¹. W toponimach podkreślano również charakter osady np. Neudörfel czyli Nowa Wieś¹⁵². Czasem nazwa niemiecka składała się z połączenia ze sobą dwóch wyrazów m.in. nazwa Felsendorf to połączenie „felsen” czyli skała oraz dorf czyli wieś¹⁵³. Termin Hohenbach powstał z scalenia wyrazów „hohen” czyli wysokość i „bach” co oznacza z niemieckiego strumień. Przy nadawaniu nazwy chodziło o poziom wód, gdyż wieś leżała na gruntach podmokłych, a samych kolonistów nazywano czasem Dreckpatschlers – taplających się w

---

¹⁴⁴ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne...*, s. 24.

¹⁴⁵ Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 183.

¹⁴⁶ H. Lepucki, dz. cyt., s. 95.

¹⁴⁷ M. Piórek, *Wildenthal w latach 1783-1944. Studium genealogiczne Nowego Dzikowca oraz o pozostałych koloniach niemieckich*, Dzikowiec 2016, s. 13.

¹⁴⁸ Tenże, *Z dziejów kolonii niemieckich...*, s. 51.

¹⁴⁹ M. Grabski, dz. cyt., s. 24.

¹⁵⁰ H. Lepucki, dz. cyt., s. 95-96; W. Śladkowski, dz. cyt., s. 173.

¹⁵¹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 96.

¹⁵² M. Grabski, dz. cyt., s. 24.

¹⁵³ J. Mazur, dz. cyt., s. 17.

blocie¹⁵⁴. Nazwa Burgau odnosi się do lokalizacji nowej miejscowości w sąsiedztwie zamku lubaczowskiego (Die Burg – zamek)¹⁵⁵. Ostatnią wyróżnioną grupę stanowiły toponimy istniejących wsi wraz z dodaniem przyrostka Deutsch (formę stosowano przy niektórych przysiółkach).

Jednym z problemów związanym z dużym zainteresowaniem zamieszkania w nowych osadach był brak wystarczającego czasu związanego z przygotowaniem miejsc do zakwaterowania, co należało do obowiązków lokalnej administracji. Wiązało się to z powstrzymywaniem masowych napływów osadników¹⁵⁶. Pomimo wydanego nakazu napływ nie ustał¹⁵⁷. Jedynym rozwiązaniem dla rządu austriackiego było umieszczenie nadwyżek osadników w prywatnych własnościach ziemskich. Z tego względu wydano specjalny patent dający możliwość osiedlania kolonistów na terenie dóbr prywatnych¹⁵⁸. W rozporządzeniu zaznaczono, że państwo będzie dopłacało do utrzymania niemieckich rodzin w dobrach prywatnych, z zastrzeżeniem, że najmniejsza osada powinna być zamieszкана przez minimum sześć rodzin. Jednak rodziny szlacheckie nie były chętne do przyjmowania na swoje tereny osadników. Powodem było duże poparcie Niemców przez rząd¹⁵⁹. Jednym z chętnych do osadzenia kolonistów józefińskich w swoich dobrach był Andrzej Zamoyski¹⁶⁰. W swojej własności ziemskiej osiedlił on 10 rodzin¹⁶¹. Oprócz A. Zamojskiego do swoich dóbr osadników przyjęli: Piotr Lubowicki, Piotr Mikowski, Ludwik Bielski¹⁶² i Pani Rogalińska¹⁶³.

---

¹⁵⁴ W. Gąsiewski, dz. cyt., s. 11.

¹⁵⁵ J. Mazur, dz. cyt., s. 20.

¹⁵⁶ D. Iwańska, dz. cyt., s. 70.

¹⁵⁷ A. Wielocha, dz. cyt., s. 13.

¹⁵⁸ R. Orłowski, dz. cyt., s. 158; W. Śladkowski, dz. cyt., s. 39; W. Bondyra, E. Lorentz, E. Prusicka-Kołcon, M. Korzeniowski, *Dzieje miejscowości gminy Zamość*, Zamość 2010, s. 27.

¹⁵⁹ K. Bartoszewicz, *Dzieje Galicyi jej stan przed wojną i „wyodrębnienie”*, Kraków 1917, s. 16; A. Wielocha, dz. cyt., s. 14.

¹⁶⁰ AGAD, Archiwum Zamoyskich, *Akta poszczególnych dóbr Zamoyskich*, sygn. 2594.

¹⁶¹ W. Tokarz, dz. cyt., s. 278.

¹⁶² W. Śladkowski, dz. cyt., s. 39.

¹⁶³ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-36 i 86-37. W aktach nie znaleziono informacji jak miała na imię Pani Rogalińska.

Większa niż przypuszczano liczba kolonistów (głównie biednych) spowodowała zatrzymanie procesu osadniczego. Wstrzymanie napływu, które miało miejsce w 1785 r. było zarazem ostateczne, po czym masowy ruch emigracyjny ustał i można się było zająć się umieszczaniem dotychczas przybyłych kolonistów¹⁶⁴.

Podsumowując, dostrzec można, że duże znaczenie w rozwoju kolonizacji józefińskiej odegrały czynniki polityczno-geograficzne. Kolonizacja józefińska była w kwestiach prawnych wzorowana na kolonizacji fryderycjańskiej w Prusach. Początki kolonizacji w Galicji dostrzegamy w 1781 r., kiedy to Józef II wydał stosowne rozporządzenia. Natomiast natężenie procesu osadnictwa miało miejsce w latach 1783-1785. Głównymi celami akcji kolonizacyjnej była chęć zwiększenia populacji Galicji, potrzeba zagospodarowania dużej ilości wolnych terenów oraz unowocześnienie gospodarki rolnej. Czynnikiem politycznym zachęcającym do osiedlania się w zaborze austriackim były wojny na pograniczu niemiecko-francuskim. Należy także pamiętać, że sprowadzanie Niemców na terytorium Habsburgów nie było nowością, gdyż wcześniej kolonizacja taka miała miejsce w Banacie. Ze względu na niedogodne warunki osadnicze kolonizację na Węgrzech zakończono w 1781 r., czyli w tym samym roku, w którym zainicjowano kolonizację józefińską. Można zatem wnioskować, że rozwój osadnictwa józefińskiego na terenie Galicji był przedłużeniem i zachowaniem ciągłości kolonizacji niemieckiej na terenach podbitych przez Habsburgów.

2.2. Determinanty przyrodnicze i ich wpływ na procesy osadnicze

Kolonizacja józefińska pojawiła się dość późno, gdy doliny i równiny były już zasiedlone, a ze względów społeczno-politycznych pojawiła się pod koniec XVIII w. konieczność rozszerzenia zasięgu osadnictwa. W tym właśnie czasie zasiedlono tereny najslabiej zaludnione, czyli łąki, pastwiska i nieużytki. Przy rozpatrywaniu wpływu środowiska przyrodniczego na proces kolonizacji józefińskiej warto wyodrębnić takie czynniki jak ukształtowanie terenu, pokrywa glebowa, warunki wodne i szata roślinna. Wspólne oddziaływanie tych elementów daje pełny obraz kształtowania się form

---

¹⁶⁴ Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 185; D. Iwańska, dz. cyt., s. 70.

osadniczych¹⁶⁵. Do analiz nad uwarunkowaniami przyrodniczymi osadnictwa posiłkowano się dostępną literaturą oraz inwentaryzacją terenową.

Naturalne granice Galicji tworzyły od zachodu rzeki Biała i Przemsza, od północnego-zachodu rzeka Wisła, od południa na małych przestrzeniach San i Bug, od wschodu Zbrucz, od południowego wschodu Białej Czeremosz, Prut na krótkim odcinku poniżej Śniatyna i Dniestr, a od południa góry Karpaty¹⁶⁶.

Galicja dzieliła się na część: nizinną, wyżynną oraz górską. W części południowej przeważały tereny górzyste, po stronie północnej nizinne, a w części północno-zachodniej i południowo-wschodniej wyżynne¹⁶⁷. Wsie józefińskie rozplanowano zarówno na terenach nizinnych, wyżynnych i górskich, wchodzących w skład prowincji fizycznogeograficznych, takich jak Wyżyna Małopolska, Karpaty (wraz z otaczającymi je zapadliskami) oraz Płyta Czarnomorska¹⁶⁸. Według podziału geofizycznego Polski międzywojennej sporządzonego przez A. Nałkowską¹⁶⁹ analizowane jednostki osadnicze pojawiły się m.in. w krainach Pogórza Karpackiego, na Nizinie Nadwiślańskiej i Płycie Czarnomorskiej.

Pogórza Karpackie są krainą pagórkowatą, pokrytą miejscami gęstym lasem i polami przeznaczonymi na wysiew pszenicy i buraków cukrowych. Poza tym kraina ta posiada złoża soli i ropy naftowej. W zachodniej części najważniejsze są kopalnie soli w Bochni i Wieliczce¹⁷⁰; we wschodniej zaś w Kałuszu¹⁷¹. Na wyżynie Małopolskiej (fot. 4)¹⁷² przy kopalniach soli uformował się zespół wsi józefińskich w dobrach niepołomickich. Wsie józefińskie pojawiły się również w sąsiedztwie Kałusza¹⁷³. Ropę

---

¹⁶⁵ G. Ciołek, *Wpływ środowiska geograficznego na formy osadnictwa i budownictwa wiejskiego w Polsce*, Kraków – Poznań 1952, s. 231-232.

¹⁶⁶ L. Tatomir, dz. cyt., s. 1.

¹⁶⁷ Tenże, dz. cyt., s. 2.

¹⁶⁸ J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1965, s. 30-31.

¹⁶⁹ A. Nałkowska, *Geografia Polski*, Poznań – Łódź – Lublin 1920, s. 40-44.

¹⁷⁰ Taż, dz. cyt., s. 40; K., Ślusarek, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII w. Typologia funkcjonalna miast Galicji. Przełom XVIII i XIX wieku*, 4, Kraków – Lwów 2020, s. 11.

¹⁷¹ A. Nałkowska, dz. cyt., s. 40.

¹⁷² J. Kondracki, dz. cyt., s. 30-31 i 377-429.

¹⁷³ SGKP, 1884, 5, s. 73; A. Nałkowska, dz. cyt., s. 41.

wydobywano w okolicy Borysławia i Drohobycza¹⁷⁴, gdzie również zamieszkali niemieccy osadnicy. W paśmie Karpat między wzgórzami nowe osady pojawiły się jeszcze m.in. w sąsiedztwie Nowego Sącza¹⁷⁵ i Ustrzyk Dolnych¹⁷⁶ (fot. 5).

Fot. 4. Ukształtowanie terenu wyżynnego w Gawłowie Nowym na Wyżynie Małopolskiej. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 5. Ukształtowanie terenu górskiego w dawnej wsi Steinfels w Bieszczadach Niskich. Stan na 2019 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Kolejną krainą, w obrębie której pojawiły się badane osiedla wiejskie jest Nizina Nadwiślańska. Nizina ma kształt trójkąta i ciągnie się od Niepołomic poza San nad Tanwią (dopływ Sanu)¹⁷⁷. Na wschód od Wisły i Sanu po Dniepr ciągnie się Płyta Czarnomorska, składająca się z kilku części: Wyżyna Podolska, Wyżyna Lubelska, Wyżyna Wołyńska i Wyżyna Ukraińska¹⁷⁸, gdzie powstała większość wsi józefińskich w dawnej Galicji

¹⁷⁴ A. Nałkowska, dz. cyt., s. 41; W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2001, s. 11.

¹⁷⁵ SGKP, 1895, 14, s. 518-519; W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, 2, cz. A i B, Kraków 2013, s. 145-147.

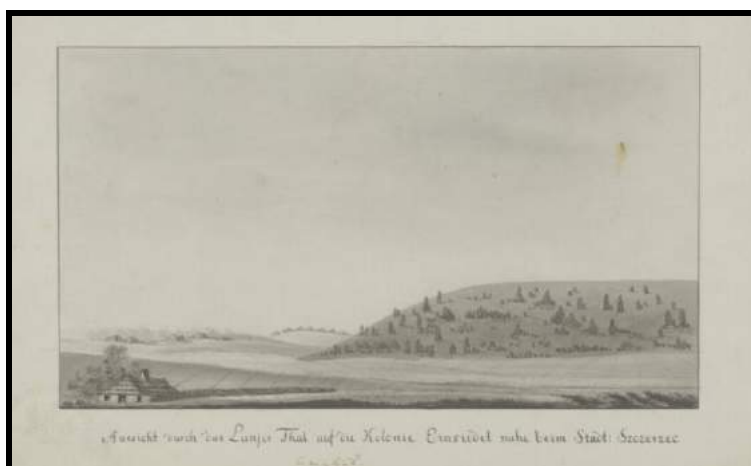
¹⁷⁶ J. Frambach, *Bandrów Kolonia*, „Bieszczad”, 2000, 7, s. 156; G. Holly, *Przekształcenia Krajobrazu Sakralnego na Pograniczu Polsko-Słowacko-Ukraińskim (XIX-XXI wiek)*, Ustrzyki Dolne 2014, s. 121; W. Łoboz, *Skalne atrakcje Polskich Karpat – część I Beskidy Zachodnie*, Nowy Sącz 2013, s. 3; H. Hrehorowicz-Gaber, E. Węclawowicz-Bilska, W. Wójcikowski, *Karpacie miasta, miasteczka i wsie*, Kraków 2019, s. 8.

¹⁷⁷ A. Nałkowska, dz. cyt., s. 44.

¹⁷⁸ Taż, dz. cyt., s. 68.

Wschodniej np. osady na grzbiecie lwowsko-chyrowskim w sąsiedztwie Gródka Jagiellońskiego¹⁷⁹.

Osiedla wiejskie założone przez Józefa II zajmowały tereny do tej pory niezasiedlone obszary polne i polany śródleśne¹⁸⁰. Jak już wspomniano większość wsi józefińskich ukształtowała się na terenach polnych należących do pobliskich wsi np. na rozwój przyszłej osady w Hundsdorf przeznaczono *niwę III* należącą do Chełmca¹⁸¹, w Siegenthal na siedlisko dla kolonistów przydzielono *niwę Ogrody Domowe* należącą uprzednio do wsi Brzegi Dolne¹⁸², w Felsendorf na siedlisko wsi józefińskiej wybrano *niwę Pod Stawiskiem* należącą do wsi Opaka¹⁸³. Na Einsiedel przeznaczono kompleks pól o nazwie *Łany Dworskie* leżący w sąsiedniej wsi (ryc. 1)¹⁸⁴. Na terenach polnych rozwinęły się również takie wsie jak np. Lednica Niemiecka, Stadła¹⁸⁵ oraz Kaisersdorf¹⁸⁶.

Ryc. 1. Kompleks niw w Einsiedel. Widok od strony wschodniej. Stan na 1794 r.

Źródło: Biblioteka Jagiellońska, *Aussicht durch das Lanjer Thal auf die Kolonie Einsiedel nahe beim Städtchen Szczercz*, sygn. BJ Graf. I.R. 437.

¹⁷⁹ K. Falkiewicz, *Monografia powiatu gródeckiego*, Gródek 1896, s. 78 i 87.

¹⁸⁰ H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*, s. 41.

¹⁸¹ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. IV-53.

¹⁸² CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. XV-25.

¹⁸³ J. Mazur, dz. cyt., s. 17.

¹⁸⁴ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. XII-66 i XII-77.

¹⁸⁵ W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, dz. cyt., s. 32 i 39.

¹⁸⁶ *Ziemia Samborska. Jednodniówka Towarzystwa Miłośników Ziemi Samborskiej*, Sambor 1936, s. 7.

Na polanach śródleśnych wsie józefińskie zaprojektowano m.in. w Puszczy Sandomierskiej oraz Puszczy Radomskiej¹⁸⁷. Pomiędzy tymi lasami nie brakowało dobrych gleb, nadających się na uprawę pszenicy¹⁸⁸. W Puszczy Sandomierskiej pierwotnie występowały lasy mieszane, gdzie obok sosen, świerków i jodeł rosły buki, jawory i inne drzewa liściaste, które z czasem zostały wycięte i zamienione na pola uprawne. Na Roztoczu przeważały lasy jodłowo-bukowe¹⁸⁹. W okolicach Nowego Sącza dominowały lasy porośnięte świerkiem, buczyną i olchami. Wsie ulokowane nad brzegiem Dunajca i Popradu powstały na terenach porośniętych grabami¹⁹⁰. W sąsiedztwie Juraszowej kolonistów józefińskich ulokowano w dawnym Lesie Rogowskim¹⁹¹. Na polanach śródleśnych rozwinęły się również Majkowice Nowe oraz przysiółki niemieckie w Olszance i Mokrej Wsi¹⁹².

Kolejnym elementem środowiska przyrodniczego wpływającym na lokalizację kolonistów józefińskich były gleby. Duże pustki w dobrach kameralnych stanowiły idealne miejsce pod nowe gospodarstwa. Osadnicy zwykle dostawali najlepsze ziemie¹⁹³. Przeznaczone na wysiew owsa, żyta, pszenicy i jęczmienia¹⁹⁴.

Bardzo dobre i urodzajne gleby przeznaczono dla osadników w m.in. w Puszczy Sandomierskiej¹⁹⁵ oraz na Sądecczyźnie. Ziemie próchnicowe znajdowały się w Gołkowicach Niemieckich¹⁹⁶ i Dąbrówce Niemieckiej¹⁹⁷. W Stadłach kolonistom przydzielono ziemie rędzinowe i piaszczyste nadające się do wysiewu żyta i jęczmienia¹⁹⁸.

---

¹⁸⁷ M. Dobrowolska, *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki...*, s. 131.

¹⁸⁸ S. Grodziski, *W Królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków 2005, s. 19.

¹⁸⁹ J. Kondracki, dz. cyt., Warszawa 1965, s. 192.

¹⁹⁰ B. Mościcki, *Beskid Sądecki przewodnik*, Pruszków 2002, s. 29.

¹⁹¹ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz wieś Juraszowa. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 21.

¹⁹² W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, dz. cyt., s. 39.

¹⁹³ W. Tokarz, dz. cyt., s. 276.

¹⁹⁴ CPAHUL, Metryka józefińska.

¹⁹⁵ M. Piórek, *Z dziejów kolonii niemieckich...*, s. 50.

¹⁹⁶ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-30; SGKP, 1881, 2, s. 674.

¹⁹⁷ M. Grabski, dz. cyt., s. 29.

¹⁹⁸ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-11; G. Hołubowicz-Kliza, *Charakterystyka i żyzność gleb w Polsce*, Puławy 2018, s. 19-20.

Czarnoziemy dominowały na wsiach zlokalizowanych w okolicach Lwowa¹⁹⁹ oraz Sandomierza²⁰⁰.

Niesprzyjające warunki osadnicze panowały w Neudorf (koło Czukwi), górskie położenie osady pozwalało tylko na uprawę owsa, lnu i ziemniaków. Na gliniasto-piaszczystych glebach z nieprzepuszczalnym podłożem ukształtowały się Josephsdorf, Kaisersdorf i Burczyce²⁰¹. Podobny typ skały macierzystej stwierdzono w przypadku Einsingen²⁰².

Ważną determinantę przyrodniczą w kształtowaniu się wsi józefińskich stanowiła sieć rzeczna. Łatwy dostęp do wody gruntowej powodował uniezależnienie się nowych osiedli od sieci wód płynących²⁰³. Na nizinach zależność osiedli od wód płynących jest na ogół nieznaczna, wobec łatwego stosunkowo dostępu do wód gruntowych, natomiast w górach wsie rozmieszczono niemal wyłącznie w sąsiedztwie wód powierzchniowych, o ile pozwalała na to ukształtowanie doliny. Jednym z elementów, pozwalającym na lokowanie wsi józefińskich na wierzchołkach było wiercenie studni²⁰⁴.

W sąsiedztwie Bochni nad brzegiem Raby narodziła się wieś Gawłów Nowy²⁰⁵. Pierwszą rzeką na Sądecczyźnie, przy której osiedlano kolonistów był Dunajec. Nad Dunajcem zaprojektowano takie wsie jak: Kadcza, Gaboń Niemiecki (fot. 6), Hutweide i Wiesendorf²⁰⁶. Wsie józefińskie powstawały również nad dopływami Dunajca np. nad potokiem Łososina ukształtowała się osada niemiecka w Żbikowicach²⁰⁷. Drugą rzeką, przy której wytyczano wsie józefińskie na Sądecczyźnie był Poprad²⁰⁸, przy nim

---

¹⁹⁹ B. Dobrynin, *Geografia fizyczna ZSRR*, Warszawa 1956, s. 168.

²⁰⁰ G. Hołubowicz-Kliza, dz. cyt., s. 20.

²⁰¹ *Ziemia Samborska...*, s. 7.

²⁰² A. Schneider, dz. cyt., 1, s. 17.

²⁰³ G. Ciołek, dz. cyt., s. 232.

²⁰⁴ Tenże, dz. cyt., s. 238.

²⁰⁵ SGKP, 1881, 2, s. 502.

²⁰⁶ AGAD, Zbiór Marczaka, *Archivum M. Marczaka. Materiały do dziejów dawnych starostw: czorsztyńskiego, nowotarskiego, spiskiego oraz ziemi sądeckiej i innych sąsiednich, zebrane przez Michała Marczaka*", sygn. 12; A. Artymiak, dz. cyt., s. 7; *Zew Gór*, Organ Młodzież szkół średnich w Nowym Sączu, 15 marca 1937, 29(4), s. 15.

²⁰⁷ SGKP, 1895, 14, s. 518-519.

²⁰⁸ *Zew Gór...*, s. 15.

zaprojektowano m.in.: Laufendorf²⁰⁹, Morau i Rytro²¹⁰. W dobrach Dobromil nad rzeką Strwiąż ukształtowała się osada Siegenthal (fot. 7)²¹¹, a w dolinie Stebnika Steinfels²¹², natomiast w dolinie Wiatru Falkenberg²¹³ i Hohberg²¹⁴. W Rosenberg południową granicę osady wyznaczał niewielki strumyk będący dopływem Szczerka²¹⁵. W Ugartsthal kolonistów ulokowano nad rzeką Kropiwnik²¹⁶, a w Ugartsberg nad Letnianką²¹⁷. Małe potoki płynące w kierunku wschodnim dominowały w Königsau²¹⁸. Między rzekami: Sanem a Złotą rozwinęła się niemiecka osada Dornbach²¹⁹. Nad rzeką Błotną w lesistej okolicy ukształtował się Gillerhof²²⁰. Nad potokiem Łowisko wytyczono Königsberg²²¹, natomiast Kałusz Nowy rozwinął się na rzeką Szywka²²². Nad Wereszczycą zamieszkali koloniści z Rottenhan²²³, Ottenhausen²²⁴ i Weissenberg²²⁵. Pomiędzy Dniestrem a Strwiążem pojawiło się Kaisersdorf. W celu osuszenia okolicy przez środek osady poprowadzono „wielki kanał”²²⁶. Na podmokłych terenach w okolicy Dniestru rozwinął się Neudorf (przysiółek Czukwi)²²⁷. Wieś Brigidau leżała na skraju grząskiej równiny,

---

²⁰⁹ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Biegonice sammt Ortschaft Laufendorf in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1846, sygn. 2193; SGKP, 1880, 1, s. 207.

²¹⁰ M. Grabski, dz. cyt., s. 25.

²¹¹ SGKP, 1902, 15, cz. 2., s. 580.

²¹² SGKP, 1890, 11, s. 321.

²¹³ SGKP, 1881, 2, s. 370.

²¹⁴ SGKP, 1884, 5, s. 931.

²¹⁵ SGKP, 1888, 9, s. 752.

²¹⁶ SGKP, 1892, 12, s. 748.

²¹⁷ SGKP, 1892, 12, s. 748.

²¹⁸ SGKP, 1883, 4, s. 243.

²¹⁹ SGKP, 1881, 2, s. 116.

²²⁰ SGKP, 1881, 2, s. 568.

²²¹ SGKP, 1883, 4, s. 243.

²²² ANK, Zb. kart., *Plan von der angelegten deutschen Colonie Neukalusz samt den zugetheilten Grundten, auf der Kaluszer Cameral Herrschaft*, sygn. 640.

²²³ SGKP, 1888, 9, s. 812.

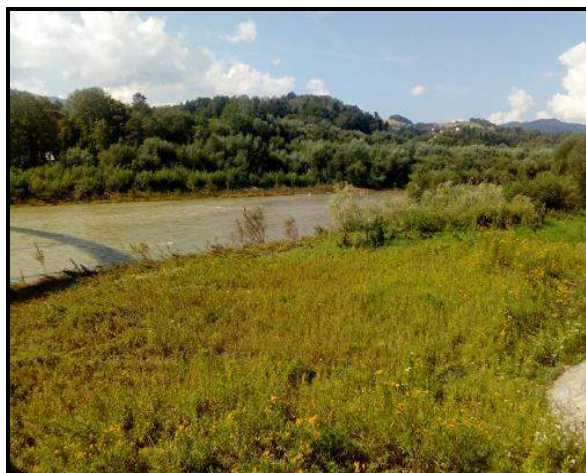
²²⁴ SGKP, 1886, 7, s. 763.

²²⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XII-130; SGKP, 1893, 13, s. 189.

²²⁶ SGKP, 1882, 3, s. 680; *Ziemia Samborska...*, s. 7.

²²⁷ SGKP, 1886, 7, s. 9.

pociętej mulistymi rzekami i strumieniami²²⁸. Negatywną cechą lokalizacji wsi józefińskich nad rzekami (zwłaszcza w kotlinach) było narażenie ich na wylewy, które co kilka lat powodowały ogromne straty²²⁹. Wsie nad dopływami Dniestru narażone były na powódzie wiosenne spowodowane topnieniem pokrywy śnieżnej. Tereny popowodziowe nie nadawały się do uprawy i można je było przeznaczyć tylko na pastwiska²³⁰.

Fot. 6. Rzeka Dunajec pomiędzy wsią Gaboń Niemiecki a Kadcza. Stan na 2018 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 7. Rzeka Strwiąż w Siegenthal. Stan na 2019 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Galicja, leżała w umiarkowanej strefie z dominacją deszczów letnich. Region posiada charakterystyczne dla tego klimatu: cztery pory roku, zmienne kierunki wiatrów i zróżnicowane sumy opadów atmosferycznych. Klimat regionu był wyraźnie chłodniejszy niż zachodnich krajów europejskich i cechował się większymi amplitudami rocznymi temperatur. Jest to skutkiem kontynentalizmu i orograficznym ograniczeniem dopływu mas powietrza od południa, ze względu na bariery górskie²³¹.

---

²²⁸ M. Pollack, *Po Galicji o chasydach, Huculach, Polakach i Rusinach. Imaginacyjna podróż po Galicji Wschodniej i Bukowinie, czyli wyprawa w świat, którego nie ma*, Olsztyn 2000, s. 48.

²²⁹ J. Kondracki, dz. cyt., s. 431.

²³⁰ *Ziemia Samborska...*, s. 8.

²³¹ L. Tatomir, dz. cyt., s. 40.

Na koniec rozważań na temat determinant środowiska przyrodniczego i jego wpływu na procesy osadnicze warto dodać, że ziemie na których osiedlono kolonistów józefińskich posiadały podobny charakter: bliskość cieków wodnych i na ogół dobre gleby dla uprawy rolnictwa. Wsie józefińskie powstawały na polach pobliskich wsi albo polanach śródleśnych. Omówione w tym podrozdziale elementy nie są jedynymi czynnikami, kształtującymi strukturę i oblicze wsi. Obok przyrody i jej roli w rozwoju osadnictwa, występuje również cywilizacyjne i kulturalne oddziaływanie człowieka na środowisko, szerzej omówione w dalszej części pracy.

2.3. Stosunki społeczno-kulturowe i gospodarcze

Po przybyciu do Galicji koloniści zawierali z rządem tak zwany kontrakt abolicyjny, który m.in. zamieniał pańszczyznę na czynsz²³². Kontrakt dla wsi józefińskich z okolicy Gródka Jagiellońskiego składał się z 23 punktów i był podpisywany bezpośrednio z każdym osadnikiem²³³, nieco mniej, bo 19 punktów zawierał kontrakt podpisany z osadnikami w Königsau²³⁴, kontrakty dla osadników z kamery Niepołomice zawierały 18 punktów²³⁵. Nowym gospodarzom oferowano bezpłatne drewno z lasów do wystawienia domu, cegły i wapno spłacane w ratach przez sześć lat²³⁶. Według kontraktu kolonistom powinna przysługiwać dziesięcioletnia lub sześciolletnia wolnizna od płacenia czynszów²³⁷. W rzeczywistości niektórzy koloniści płacili czynsz już rok po otrzymaniu posiadłości, gdyż lata wolne przysługiwały tylko rodzinom, które dostały puste

---

²³² CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-32. 86-19, 86-55; ANK, Materialna Komisja do Zniesienia Ciężarów Gruntowych w Galicji, *Akta kolonii niemieckiej Ranischau*, sygn. 1185; A. Wielocha, dz. cyt., s. 15.

²³³ AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, *Osadnictwo niemieckie w Galicji*, sygn. 132.

²³⁴ M. Schuster, *Königsau: ein Dorf...*, s. 161-164.

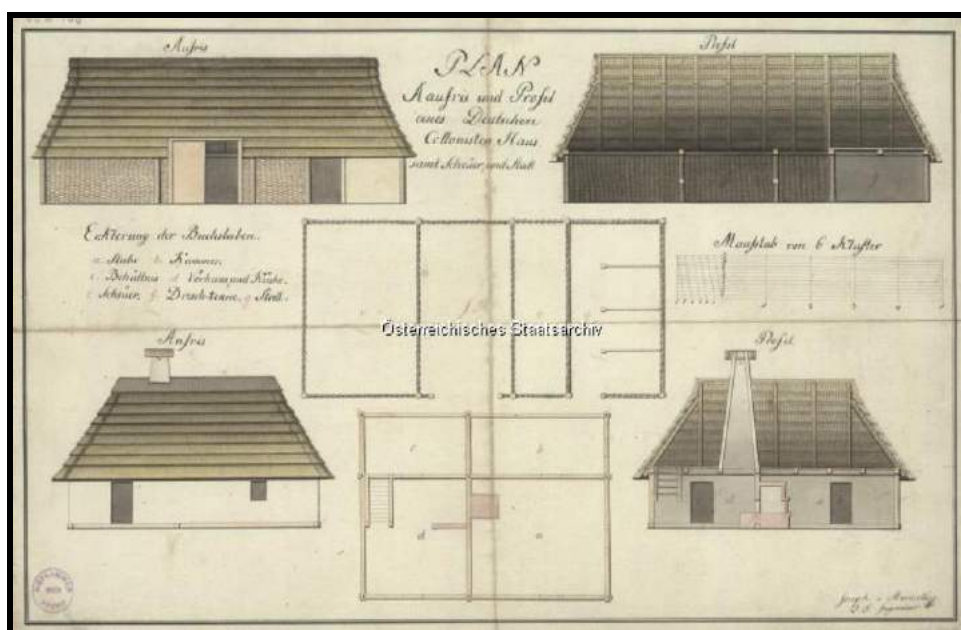
²³⁵ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-32.

²³⁶ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielników, i rolnych Gospodarzowoy tyczących się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Reginis Galiciea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782, s. 76-78.

²³⁷ W. Tokarz, dz. cyt., s. 292.

i nieuprawne grunty²³⁸ np. w dobrach Dobromil koloniści zwolnieni byli od płacenia podatku gruntowego przez 10 lat z pól nieuprawnych i od 1 lub 2 lat z ziemi ornej²³⁹.

Każdy kolonista otrzymywał gotowe do zamieszkania gospodarstwo lub działkę, na której zobowiązany był wystawić dom, stajnię i stodołę²⁴⁰. Według ogólnie przyjętych wytycznych odstęp między domami powinien wynosić 10 sążni, natomiast między domem a stodołą 15 sążni²⁴¹. Koloniści otrzymywali dostosowane do potrzeb budynki: rzemieślnicy – dom, półrzemieślnicy – dom ze stodołą, rolnicy – dom ze stajnią i stodołą (ryc. 2 i 3)²⁴².

Ryc. 2. Plan niemieckiego domu dla kolonistów w Galicji.

Źródło: AAP, FHKA SUS KS, *Niemiecki Dom Kolonistów w Galicji*, 1784 r., sygn. Rb-188.

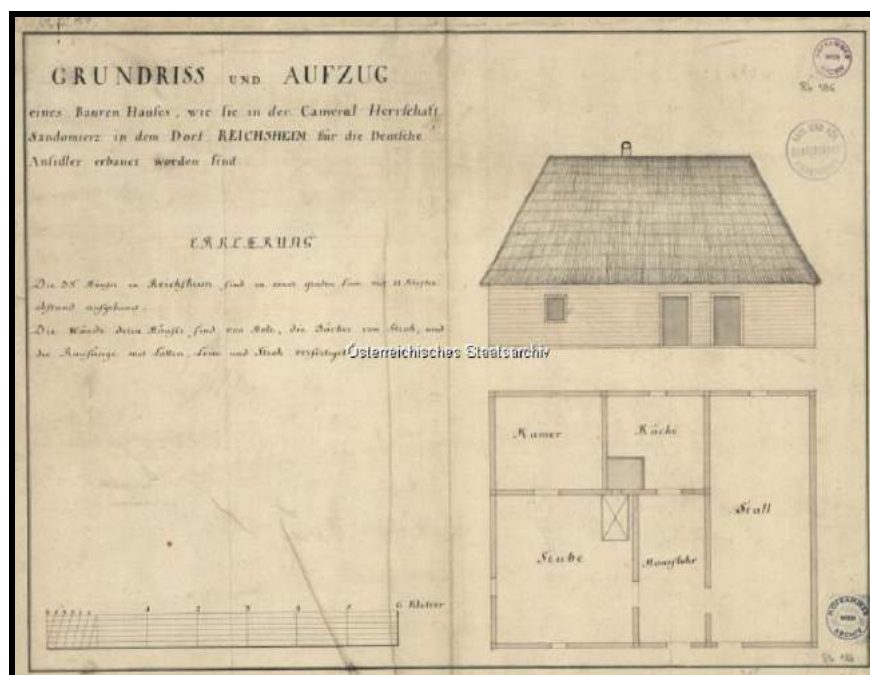
²³⁸ H. Lepucki, dz. cyt., s. 64-65; W. Grabski, *Historia wsi w Polsce...*, s. 184.

²³⁹ B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 109.

²⁴⁰ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielników, i rolnych Gospodarzowoy tyczących się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782 s. 76-78; H. Lepucki, dz. cyt., s. 63; W. Grabski, *Historia wsi w Polsce...*, s. 184; I. Röskau-Rydel, dz. cyt., s. 60.

²⁴¹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 83.

²⁴² Tenże, dz. cyt., s. 68.

Ryc. 3. Plan domu kolonisty niemieckiego z Reichsheim.

Źródło: AAP, FHKA SUS KS, *Niemiecki Dom Kolonistów w Reichsheim*, 1784 r., sygn. Rb-186.

Zgodnie z wymaganiami rządowymi dążono do tego, aby domy kolonistów były obszerne i wygodne, a w praktyce wystawiano je z dostępnych materiałów²⁴³. Budynki budowano z chrustu i gliny, gdyż był to najtańszy materiał zwłaszcza w okolicy bezleśnej²⁴⁴. Domy drewniane (fot. 8) wznoszono z drzewa, gałęzi i gliny²⁴⁵. Wejście znajdowało się od strony podwórza i prowadziło do kuchni, w której ustawiono otwarte palenisko, piec oraz duży komin. W chałupie mieścił się także pokój dzienny, sypialnia, spiżarnia oraz wejście do piwnicy i na strych²⁴⁶. W Neudorf domy składały się z izby, dwóch komór, sieni, kuchni i strychu. Domy te były kryte słomą, z małymi oknami i kominem. Ściany domu uszczelniano gliną i bielono wapnem²⁴⁷. W Gołkowicach Niemieckich wystawiono murowane domy z drewnianą konstrukcją dwuspadowych

²⁴³ A. Wielocha, dz. cyt., s. 16-17.

²⁴⁴ Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 187.

²⁴⁵ W. Tokarz, dz. cyt., s. 291.

²⁴⁶ J. Frambach, dz. cyt., s. 145-164; T. Filozof, dz. cyt., s. 39; J. Marecki, L. Rotter, *Koloniści niemieccy na ziemi sądeckiej*, Nowy Sącz 2010, s. 17.

²⁴⁷ M. Mazur, dz. cyt. s. 35 -36.

dachów krytych pierwotnie słomą lub gontem, a później dachówką (fot. 9)²⁴⁸. W tej wsi front zabudowań zagrody stanowił duży budynek mieszkalno-gospodarczy, zwrócony szczytem do drogi oraz nieco mniejszy spichlerz. Obydwa budynki – zlicowane – połączone były wysokim murem z szeroką bramą i furtką, prowadzącymi na podwórze. W głębi zagród, naprzeciw bramy wjazdowej usytuowana była stodoła, zamykając w ten sposób prostokątny obrys podwórka²⁴⁹. Identyczna murowana zabudowa pojawiła się w Neudörfel²⁵⁰. W Trinitatis domy kolonistów niemieckich składały się z izby i komory²⁵¹.

Fot. 8. Drewniany dom kolonisty w Bandrowie
Kolonia. Stan na 1964.

Źródło: Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Archiwum
Fotograficzne, sygn. 18727.

Fot. 9. Murowany dom kolonisty
w Gołkowicach Niemieckich.

Źródło: Muzeum Etnograficzne w Krakowie,
Archiwum Fotograficzne, sygn. 1169.

---

²⁴⁸ W. Śladkowski, dz. cyt., s. 171.

²⁴⁹ J. Marecki, L. Rotter, dz. cyt., s. 17.

²⁵⁰ Z. Beiersdorf, B. Krasnowski, *Stary Sącz zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985, s. 61.

²⁵¹ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. I-156.

Jak już wspomniano, z tyłu podwórek wznoszono stodoły, stanowiące granice między podwórzem a sadami²⁵². Stodoły (i stajnie) budowano z nisko plecionych gałęzi, nieobrzuconych gliną i pokrywano je w taki sposób, że dach nie ochraniał wcale przed deszczem (fot. 10). Stajnie były obszerne na 12-14 sztuk bydła, koni lub świń²⁵³.

Fot. 10. Gospodarstwo kolonisty józefińskiego w Stadłach. Stan na 1939-1945.

Źródło: NAC, Wydawnictwo Prasowe Kraków-Warszawa Sygn. 2-5811.

Ilość otrzymanej ziemi związana była z zamożnością przybyłych osadników. Bogatsi dostawali więcej, a biedni mniej²⁵⁴. W Raniżowie wielkość znacznej części gospodarstw wahała się od 14-15 mórg, największe gospodarstwo posiadało 16 mórg 270 sążni kwadratowych, zaś najmniejsze 1 morgę 60 sążni kwadratowych²⁵⁵. W Königsau wielkości pojedynczych gospodarstw wynosiła od 7 mórg do 18 mórg (najpopularniejszą powierzchnią było 17 mórg 1213 sążni), zdarzały się pojedyncze gospodarstwa o wielkości 20 mórg 1549 sążni kwadratowych oraz 34 mórg 2416 sążni kwadratowych (załącznik nr

---

²⁵² ANK, Zb. kart, *Plan von der angelegten deutschen Colonie Neukalusz samt den zugetheilten Grundten, auf der Kaluszer Cameral Herrschafft*, sygn. 640.

²⁵³ W. Tokarz, dz. cyt., s. 290-291.

²⁵⁴ Tenże, dz. cyt., s. 289; H. Lepucki, dz. cyt., s. 67.

²⁵⁵ ANK, Materialna Komisja do Zniesienia Ciężarów Gruntowych w Galicji, *Akta kolonii niemieckiej Ranischau*, sygn. 1185; J. Popek, dz. cyt., s. 6.

I)²⁵⁶. W Neudorf każdy osadnik otrzymał 14 mórg 73 sążni kwadratowych²⁵⁷, a w Berdikau 13 mórg²⁵⁸.

Oprócz ziemi osadnicy otrzymywali również sprzęty i narzędzia rolnicze, których rodzaj i liczbę uzależniano od wielkości gospodarstwa²⁵⁹. Bez względu na zamożność każdy kolonista otrzymywał 2 krowy, 2 konie i świnie. Bogatym osadnikom czasem dawano parę wołów²⁶⁰.

Nacisk kładziono również na religię, starano się w jednej wsi umieszczać rodziny tego samego wyznania. Pod względem wyznaniowym koloniści reprezentowali obrządek: katolicki, ewangelicki i reformowano-mennonicki. Dominowały wsie zamieszkałe przez katolików i ewangelików. Występowały również osady mieszane np. ewangelicko-katolickie, ewangelicko-reformowane lub katolicko-ewangelicko-reformowane²⁶¹. W sąsiedztwie Szczerca pojawiły się trzy osady czysto mennonickie: Falkenstein, Einsiedel i Rosenberg²⁶². Spośród przybyłych osadników w 1786 r. ewangelicy stanowili - 46,5%, katolicy - 39,5% oraz reformowani i mennonicy - 14%²⁶³.

Oprócz osadników rolnych na teren Galicji przybywały także rodziny rzemieślnicze. Przy lokowaniu rzemieślników kładziono nacisk, aby dany fachowiec zamieszkał tam, gdzie rzeczywiście brakowało danego rzemiosła. Zazwyczaj we wsiach józefińskich kwaterowano: kowala, szewca, stelmacha, krawca²⁶⁴, szklarza, pończosznika, cieślę, gwoździarza, stolarza i mydlarza²⁶⁵. Charakter rzemieślniczy przybrały wsie

---

²⁵⁶ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

²⁵⁷ M. Mazur, dz. cyt., s. 35.

²⁵⁸ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XIII-295.

²⁵⁹ B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 109.

²⁶⁰ W. Tokarz, dz. cyt., s. 291.

²⁶¹ P. Bachmann, *Mennoniten in Klempolen: 1784-1934: Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Mennoniten nach Klempolen (Galizien) vor 150 Jahren*, Lwów 1934, s. 127-163; H. Lepucki, dz. cyt., s. 100-101; S. Kryciński, dz. cyt., s. 22.

²⁶² P. Bachmann, dz. cyt., s. 127-163.

²⁶³ Dane na podstawie tabeli, załącznik nr II, procenty zliczone dla 105 wsi józefińskich, ze względu na brak danych dla pozostałych miejscowości.

²⁶⁴ H. Lepucki, dz. cyt., s. 57.

²⁶⁵ W. Bazielić, *Historię Starosądeckie. Szkice historyczne z dziejów miasta Starego Sącza i jego okolic*, Kraków 1965, s. 170.

w sąsiedztwie Lubaczowa²⁶⁶. W Burgau osiedlili się tkacze, cieśle i murarze²⁶⁷. Rzemieślnikom należał się ogród o wielkości 1600 sążni kwadratowych z sześcioletnią wolnizną od płacenia czynszu. Zabezpieczano także podstawowe narzędzia do rzemiosła lub pieniądze na ich zakup. Zdarzały się też przypadki mniejszych bądź większych nadziałów gruntów²⁶⁸.

Rzemieślników kwaterowano na podobnych warunkach jak kolonistów rolnych. Niejednokrotnie okazywało się, że koloniści figurujący w paszportach jako specjaliści w danym fachu nie znali się na żadnej profesji. Takim gospodarzom pozwalano zamieszkać we wsiach józefińskich, pod warunkiem zdania egzaminu praktycznego. Jeśli wynik egzaminu był negatywny, gospodarz był zdany na własny los. Pośród osadników znajdowały się osoby nieznające się na pracy na roli ani żadnym rzemiośle. Z tego względu w 1785 r. wydano dekret mówiący, że koloniści niemający doświadczenia w prowadzeniu gospodarstwa mogą dostać co najwyżej małe posiadłości, nie dające de facto możliwości wyżycia, co zmuszało do poszukiwania dodatkowego zarobku²⁶⁹.

Niemieccy osadnicy nie zawsze byli zadowoleni z miejsc zamieszkania. Często dostawali gospodarstwa bardzo oddalone od jakichkolwiek centrów gospodarczych²⁷⁰. Biorąc pod uwagę wszystkie zobowiązania oraz długi zaciągnięte na początku funkcjonowania osad, kolonistom nie było łatwo. Dodatkowo żądano jeszcze od nich pracowitości i gospodarności²⁷¹. Część z przybyłych kolonistów osadzonych na prawach i przywilejach rolniczych nie znała się na uprawie roli²⁷². Z powodu nieumiejętności gospodarowania w górskich warunkach osadnicy zamieszkujący początkowo Siegenthal

---

²⁶⁶ J. Rożański, *Lubaczów i okolice*, Rzeszów 1988, s. 15; J. Mazur, dz. cyt., s. 11.

²⁶⁷ J. Mazur, dz. cyt., s. 20.

²⁶⁸ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielników, i rolnych Gospodarzowoy tyczących się*, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciei et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacuya wyrokow y rozkzow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782, s. 76-78.

²⁶⁹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 57.

²⁷⁰ I. Röskau-Rydel, dz. cyt., s. 62.

²⁷¹ A. Wielocha, dz. cyt., s. 16.

²⁷² W. Tokarz, dz. cyt., s. 282.

przenieśli się do sąsiedniego Bandrowa Kolonii²⁷³. W Steinfels po opuszczeniu gospodarstw przez pierwszych kolonistów, w ich miejsce sprowadzono nowych osadników²⁷⁴. Koloniści z Einsiedel przesiedlili się do Michelsdorf, założonego na terytorium Galicji Zachodniej²⁷⁵. Często nowych mieszkańców nakłaniano do podnoszenia wydajności w swoich gospodarstwach²⁷⁶. Osadnicy nie utrzymali się długo w Podegrodziu, sprzedali ziemię i przenieśli się do innych miejscowości. Wraz z upływem lat następowała asymilacja ludności niemieckiej z polską. Na Sądecczyźnie w latach 70. XIX w. ewangelicy zamieszkiwali w następujących miejscowościach: Gaboń Niemiecki, Gołkowice Niemieckie, Kadcza, Olszanka, Naszacowice, Juraszowa, Mokra Wieś, Stadła, Podrzecze i Świniarsko. W Podegrodziu osadnicy mieszały się z miejscową ludnością i zostały po nich tylko niemieckie nazwiska²⁷⁷.

Narzekano na to, że przy wydzielaniu gruntów kolonistom władze nie ułatwiały działalności gospodarczej. Przydzielano im grunty często daleko od siedliska i rozrzucone tak, że nie można ich było uprawiać z korzyścią²⁷⁸. Wielu niezadowolonych osadników udawało się do Rosji i na Bukowinę, gdzie liczyli na lepsze warunki życia²⁷⁹. W przypadku bardzo złego gospodarowania, zadłużenia i nieregulowania czynszu osadników wywłaszczano²⁸⁰.

Rząd austriacki poniósł duże koszty związane z kolonizacją józefińską. Rosły one wraz z rozszerzeniem akcji osadniczej. Cały czas zakładano, że koloniści zwrócą zainwestowane w nich pieniądze. Wszystkie poniesione koszty na jednego kolonistę były skrupulatnie zapisywane i po trzech latach miały podlegać zwrotowi, spłacanemu w ratach. Oprócz tego chciano, aby koloniści realizowali określone powinności na rzecz

---

²⁷³ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Berehy ...*, s. 28-32.

²⁷⁴ M. Augustyn, A. Szary, dz. cyt., s. 292.

²⁷⁵ A. Kaproń, *Mennonicy w Michelsdorfie*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Geologicznego”, 2, 2010, s. 49.

²⁷⁶ A. Wielocha, dz. cyt., s. 16.

²⁷⁷ F. Kiryk, *Podegrodzie i gmina Podegrodzka. Zarys dziejów*, Kraków 2014, s. 217.

²⁷⁸ W. Tokarz, dz. cyt., s. 290.

²⁷⁹ I. Röskau-Rydel, dz. cyt., s. 62.

²⁸⁰ W. Tokarz, dz. cyt., s. 292.

zwierzchności gruntowej²⁸¹. Ogółem w okresie trwania kolonizacji józefińskiej w Galicji osiedliło się około 14 400 osób²⁸².

Wsie józefińskie istniały do czasów II wojny światowej, choć ich rozwój został zahamowany już w 1918 r.²⁸³. Część ludności uległa polonizacji, ale niektóre miejscowości zachowały pierwotny charakter etniczny do II wojny światowej²⁸⁴. Jednym ze sposobów polonizacji była także zmiana religii z protestanckiej na katolicką. Autorka podczas kwerend archiwalnych w Archiwum Narodowym w Krakowie natrafiła na wnioski osadników z Mokrej Wsi, Żbikowic, Podrzecza, Gołkowic Niemieckich i Rytra chcących przejść z wiary ewangelickiej na rzymskokatolicką. Miały jednak też miejsce odwrotne sytuacje np. w 1905 r. wyznawca religii rzymskokatolickiej ze Stadel wstąpił do kościoła ewangelickiego²⁸⁵.

W 1939 r. po zakończeniu kampanii wrześniowej Niemcy i Związek Radziecki podpisał porozumienie o wymianie ludności, na mocy którego Niemcy galicyjscy mogli wyjechać do rodzinnego kraju. Wiele osób skorzystało z tej możliwości. Część z nich wróciła do Galicji w czerwcu 1941 r., ale nie na długo. Cofające się w 1944-45 r. wojska niemieckie zabierały ze sobą prawie wszystkich mieszkających w tym regionie Niemców. Tak zakończyła się historia osadnictwa józefińskiego w Galicji²⁸⁶.

---

²⁸¹ A. Wielocha, dz. cyt., s. 16.

²⁸² H. Lepucki, dz. cyt., s. 106.

²⁸³ T. Filozof, dz. cyt., s. 38.

²⁸⁴ G. Rąkowski, *Ziemia Lwowska. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej. Część III*, Pruszków 2007, s. 39.

²⁸⁵ ANK, Akta stanu cywilnego parafii ewangelickich - zbiór szczątków zespołów, *Księga ewidencyjna osób przystępujących i występujących z parafii ewang. w Stadle 1891-1940*, sygn. 26.

²⁸⁶ S. Kryciński, dz. cyt., s. 27.

Rozdział 3.

Inicjalne stadium rozplanowania i zagospodarowania przestrzennego wsi józefińskich

Kształty wsi józefińskich wzorowano na kompozycjach przestrzennych realizowanych w procesie kolonizacyjnym w Banacie, gdzie stworzono nowy rodzaj osad wiejskich, tzw. Schabrettdorf (szachownica geometryczna)²⁸⁷. Przy kolonizacji Banatu inżynierowie węgierscy projektujący osiedla wiejskie zastosowali geometryczną regularność, zarówno w podziale gruntów, jak i w rozplanowaniu siedlisk. Na Węgrzech powstawały przede wszystkim duże osiedla, o charakterze wieloosiowym. W związku z rozwojem kolonizacji józefińskiej w Galicji planowano również stosować ten model form osadniczych, biorąc pod uwagę, że przy zakładaniu wsi józefińskich zatrudniano inżynierów wyszkolonych na Węgrzech. W praktyce nie udało się jednak w pełni zastosować wzoru węgierskiego na ziemiach galicyjskich. Trudności wynikały z uwarunkowań lokalizacyjnych, sprzyjających tworzeniu relatywnie małych jednostek osadniczych. W większości przypadków wszystkie zabudowania poszczególnych miejscowości dawały się usytuować wzdłuż jednej ulicy²⁸⁸. Nowo powstałe osady możemy podzielić na samodzielne wsie gminne, w których osiedliło się co najmniej 20 rodzin oraz mniejsze, będące przysiółkami istniejących już miejscowości²⁸⁹. Według wskazanego wyżej podziału autorka wyliczyła, że wsie przysiółkowe wynosiły 60% wszystkich jednostek osadniczych, natomiast wsie gminne stanowiły 40% całości badanego zbioru. Analizując powstałe wsie, dostrzec można, że żadna jednostka osadnicza powyżej 20 rodzin nie ukształtowała się w kamerach: Bóbrka i Stary Sącz. Z kolei wyłącznie wsie

---

²⁸⁷ H. Lepucki, dz. cyt., s. 89; H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*, s. 68.

²⁸⁸ H. Lepucki, dz. cyt., s. 89-90.

²⁸⁹ W. Tokarz, dz. cyt., s. 276; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165; F. D. Nowak, *Hier ruht in Gott. Cmentarze osadników józefińskich na Lubaczowszczyźnie*, [w:] Solarz O. (red.), Brusno (nie)istnienie w kamieniu, Magurycz - Nowica 2013, s. 161.

gminne powstały w dobrach kameralnych Kałusz. W innych kamerach obserwujemy przemieszanie wsi gminnych oraz przysiółków²⁹⁰.

W badaniach nad inicjalnym stadium rozplanowania i zagospodarowania przestrzennego wsi józefińskich posługiwano się metryką józefińską, metryką franciszkańską oraz planami wsi józefińskich z końca XVIII w., dostępnymi dla wybranych jednostek osadniczych. Do określenia kształtów wsi posłużono się także powstałym w poł. XIX w. katastrzem galicyjskim. Można założyć, że układy przestrzenne nie uległy do tego czasu większym zmianom, gdyż wobec obowiązującego do 1875 r. prawa dziedziczenia (zakaz parcelacji), gospodarstwo przechodziło w całości na najstarszego syna. Młodsze rodzeństwo, zakładając swoje rodziny, dostawało nowe gospodarstwo poza terenem danego siedliska i mogło starać się o prawa kolonisty²⁹¹. Drugim powodem wykorzystania katastru galicyjskiego na potrzeby analizy form inicjalnych są wyraźne braki w zachowaniu dokładnych materiałów kartograficznych wcześniejszego pochodzenia.

3.1. Formy siedlisk wiejskich

W wyniku analizy bazy źródłowej, ze szczególnym uwzględnieniem dostępnych źródeł kartograficznych (map topograficznych i zachowanych planów), określono cechy układu przestrzennego każdej nowo powstałej osady józefińskiej, biorąc pod uwagę takie kryteria jak: formy geometryczne siedliska, regularność niwy siedliskowej, obecność nawsia, rozmieszczenie zabudowy względem drogi i układ komunikacyjny w obrębie wsi.

Kolejno przeprowadzono wstępny podział badanych jednostek osadniczych, wyróżniając podgrupy wsi, cechujących się podobieństwem pod względem morfologicznym. W wyniku dokonanej selekcji, w pracy przedstawiono reprezentację zidentyfikowanych form osadniczych, omawiając charakterystyczne dla nich elementy rozplanowania. Przy wyborze jednostek osadniczych do szczegółowego badania wzięto pod uwagę konieczność ukazania zróżnicowania morfologicznego wsi józefińskich w inicjalnej fazie rozwojowej oraz różnych kierunków ich dalszych przekształceń

---

²⁹⁰ CPAHUL, *Metryka józefińska* (dla większości analizowanych wsi – dokładny wykaz sygnatur dla wyliczeń znajduję się w bibliografii); H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165; J. Burszta, dz. cyt., s. 131.

²⁹¹ A. Wielocha, dz. cyt., s. 14-15.

przestrzennych. Uwzględniono ponadto kryterium współczesnej przynależności politycznej, tak by analizowane wsie reprezentowały zarówno terytorium Polski i Ukrainy. Istotnym czynnikiem selekcyjnym okazała się również ograniczona dostępność historycznych materiałów kartograficznych oraz uwarunkowania w zakresie możliwości prowadzenia badań terenowych.

Układy jednoosiowe

Według przeprowadzonych przez autorkę badań najbardziej popularnymi formami siedlisk były układy jednoosiowe. Były to zazwyczaj ulicówki, rzadziej formy ulicowo-placowe²⁹², obejmujące aż 115 wsi ze zbioru wszystkich 129 badanych jednostek osadniczych²⁹³.

Pierwszą grupę zidentyfikowaną pod względem specyfiki morfologicznej siedliska na podstawie dostępnych źródeł kartograficznych stanowią wsie ulicowe jednostronnie zabudowane, cechujące się regularnością niwy siedliskowej i otwartym układem komunikacyjnym. Jednym z przykładów takiego układu ruralistycznego jest Gaboń Niemiecki (mapa 6) zaprojektowany przy drodze Gołkowice-Łącko. Siedlisko wsi tworzyło 8 zagród o identycznej powierzchni, usytuowanych po północnej stronie drogi, tworzącej główną oś kompozycyjną układu osadniczego²⁹⁴. Po południowej stronie drogi znajdowały się natomiast 2 zagrody o odmiennej genezie, gdyż powstały przed przybyciem kolonistów józefińskich²⁹⁵. Areał pojedynczych zagród wahał się od 1770 sążni kwadratowych do 1780 sążni kwadratowych, a całkowita powierzchnia siedliska wynosiła 8 mórg i 6 sążni kwadratowych²⁹⁶. Analogiczny układ przestrzenny zaobserwowano we

---

²⁹² H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*, s. 68; B. Zaborski, dz. cyt., s. 67; H. Lepucki, dz. cyt., s. 89; J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 106.

²⁹³ Obliczenia wykonane na podstawie analizy *katastru galicyjskiego* oraz mapy Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji, 1861-1864: <https://mapire.eu> [08.07.2020 r.].

²⁹⁴ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz - wieś Gaboń. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 22; ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Dorf Gaboń sammt Colonie Gaboń in Galizien Sandecer Kreis*, 1847, sygn. 2270.

²⁹⁵ Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [19.01.2020 r.].

²⁹⁶ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Dominium Stary Sącz. Beschreibung der in dem Ca[mmer]al. Herrschaft Altsandez befindlichen Colonien, und der in diesen ansasdigen deutschen und National Colonisten, dann aller anderen in der Herrschaft wohnenden deutschen Familien. Opis koloni znajdujących się w dobrach kameralnych Stary Sącz oraz osiadłych w nich kolonistów niemieckich i narodowych, a także wszystkich innych rodzin niemieckich zamieszkałych w tych dobrach*, sygn. 111.

wsi Stadła (mapa 7). Pierwsze wzmianki źródłowe na temat lokalizacji osadników w obrębie niwy *Piaski* odnaleziono w metryce józefińskiej²⁹⁷. Stan rozplanowania wsi z połowy XIX w. reprezentuje załączony plan, wchodzący w skład katastru galicyjskiego. Niwa siedliskowa obejmuje 18 niemalże jednakowych zagród usytuowanych wzdłuż drogi²⁹⁸. Ten sam typ reprezentuje Dąbrówka Niemiecka (mapa 8)²⁹⁹ zasiedlona przez 12 rodzin³⁰⁰. Wieś wytyczono na północny-wschód od wsi Dąbrówka³⁰¹. Charakter wsi ulicowej jednostronnie zabudowanej z regularnym i otwartym siedliskiem wykazuje także Laufendorf (mapa 9)³⁰². Warto wspomnieć, że w źródłach historycznych Laufendorf jest często nazywany Kolonią Biegonicką. W tej wsi na siedlisko dla kolonistów przeznaczono grunty w niwie Winna Góra należącej do Biegonic³⁰³. W tożsamej formie wytyczono ponadto Deutschbach (mapa 10), w skład, którego wchodziło 20 gospodarstw. W tym przypadku siedlisko kolonistów „wciśnięto” pomiędzy wsie: Nowe i Stare Brusno. Układ działek przebiegał w jednej linii, na osi wschód-zachód, przy drodze z Podemsczyny do Brusna Starego. Interesujące jest to, że siedlisko nie miało formy prostoliniowej. Przypuszczać można, że taki nietypowy kształt zharmonizowany był z istniejącą siecią drogową i sąsiedztwem rzeki³⁰⁴.

Inną wsią z grupy układów ulicowych jednostronnie zabudowanych z otwartym i regularnym siedliskiem jest Steinfels (mapa 11). W tym przypadku w osadzie wytyczono

---

²⁹⁷ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-11.

²⁹⁸ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadlo [Stadła] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2673; ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadlo w Galicyi Powiat podatkowy Stary Sącz*, 1904, sygn. 2674.

²⁹⁹ Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji, 1861-1864, <https://mapire.eu> [21.01.2020 r.].

³⁰⁰ H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

³⁰¹ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Dorf Dąbrówka sammt Ortschaften Niemiecka Dąbrówka und Bielowice in Galizien Sandecer Kreis*, 1846, sygn. 2247.

³⁰² ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Biegonice sammt Ortschaft Laufendorf in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1846, sygn. 2193; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

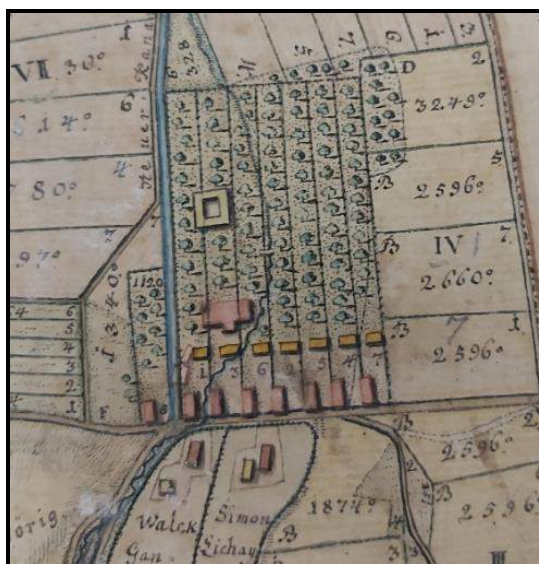
³⁰³ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-277.

³⁰⁴ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIX-114; CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XIX-87; APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Brusno Nowe sammt Colonie Deutschbach in Galizien Zolkiewer Kreis*, 1854, sygn. 142M; BNW, *Plan der Kay's. Koenig. Cammeral Herrschafft Lubaczow*, 1801 – 1900, sygn. ZZK 2 046; J. Mazur, dz. cyt., s. 23; Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji, 1861-1864, <https://mapire.eu> [20.07.2019 r.].

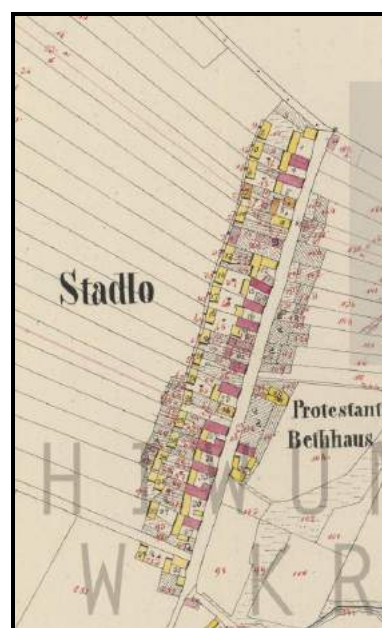
11 gospodarstw³⁰⁵. Domy wystawiono na północ od drogi do Krościenka, po drugiej stronie drogi wytyczono miejsce na ogrody i sady dla osadników. W Steinfels przy granicy z Jałowem mieścił się 25-morgowy folwark, w którym również zamieszkali koloniści niemieccy³⁰⁶.

Układy ulicowe jednostronnie zabudowane, z regularnym siedliskiem wiejskim i otwarte pod względem komunikacyjnym

Mapa 6. Gaboń Niemiecki. Stan na 1784 r.

Źródło: ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz - wieś Gaboń. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 22.

Mapa 7. Stadła. Stan na 1847 r.

Źródło: ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadlo [Stadla] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2673.

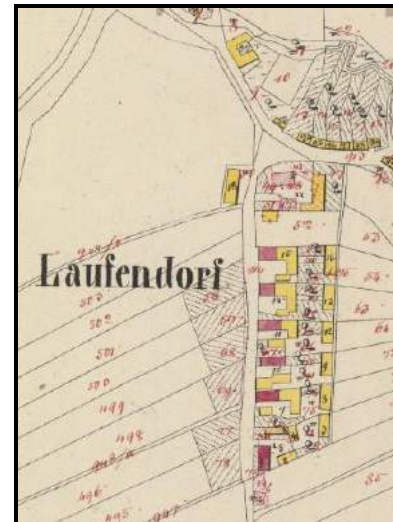
³⁰⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-21.

³⁰⁶ APP, Archiwum geodezyjne, *Stebnik sammt Colonie Steinfels in Galizien*, 1854, sygn. 1592M; L. Schneider, dz. cyt., s. 75; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Stebnik...*, s. 104.

Mapa 8. Dąbrówka Niemiecka.
Stan na 1846 r.

Źródło: ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Dorf Dąbrówka sammt Ortschaften Niemiecka Dąbrówka und Bielowice in Galizien Sandecer Kreis*, 1846, sygn. 2247.

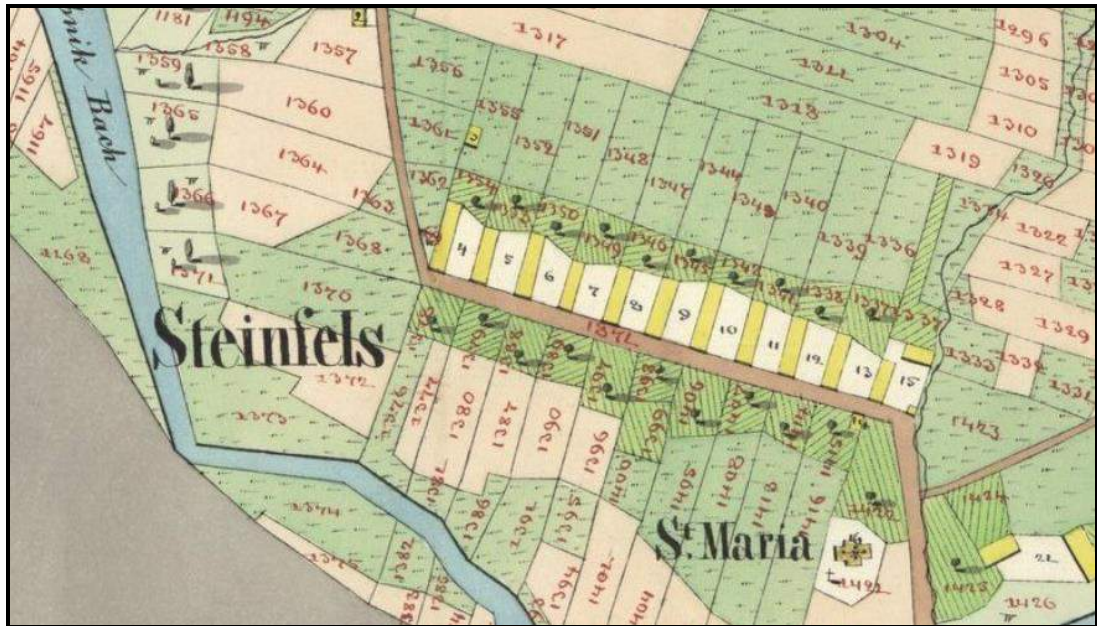
Mapa 9. Laufendorf. Stan na 1846 r.

Źródło: ANK, Zb. kart. Kataster galicyjski, *Biegonice sammt Ortschaft Laufendorf in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1846, sygn. 2193.

Mapa 10. Deutschbach. Stan na 1854 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Brusno Nowe sammt Colonie Deutschbach in Galizien Zolkiewer Kreis*, 1854, sygn. 142M.

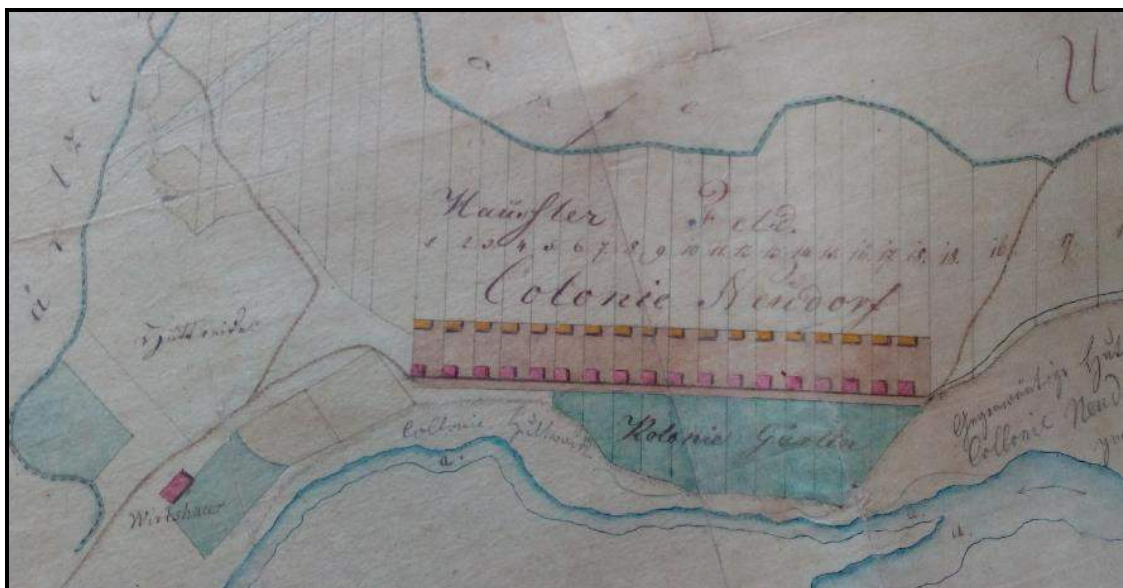
Mapa 11. Steinfels. Stan ma 1853 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Stebnik sammt Colonie Steinfels in Galizien*, 1854, sygn. 1592M.

Kolejną grupę morfologiczną, którą udało się zidentyfikować w wyniku analizy porównawczej źródeł kartograficznych, stanowią układy ulicowe jednostronnie zabudowane z regularnym siedliskiem, zamkniętym pod względem komunikacyjnym (tzw. formy ulicowe „ślepe”). Reprezentantem tej grupy jest Neudorf (przysiółek Czukwi) (Mapa 12). Wieś składała się z 18 zagród, rozmieszczonych w układzie równoleżnikowym. Naprzeciwko domostw wyznaczono teren pod ogrody osadników. Neudorf jest przykładem wsi niwowo-łanowej. Przypuszczać można, że układ ruralistyczny był zdeterminowany uwarunkowaniami przyrodniczymi. Jak widać na zamieszczonym materiale kartograficznym naprzeciw zagród płynęła rzeka, która uniemożliwiała wytyczenie w tym miejscu drugiego rzędu gospodarstw³⁰⁷.

³⁰⁷ CPAHUL, *Zb. kart.*, sygn. 720/1/701; SGKP, 1886, 7, s. 9.

Mapa 12. Neudorf (przysiółek Czukwi). Układ przestrzenny ulicówki jednostronnie zabudowanej z regularnym i zamkniętym pod względem komunikacyjnym siedliskiem. Stan na 1783 r.

Źródło: CPAHUL, Zb. kart., sygn. 720/1/701.

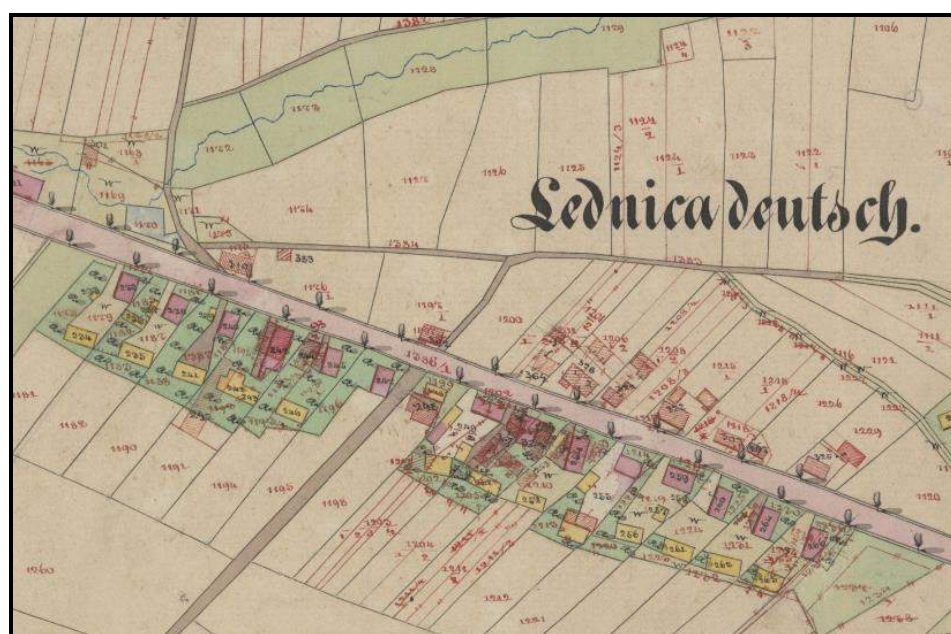
Następną grupę wsi obejmują układy ulicowe jednostronnie zabudowane, otwarte pod względem komunikacyjnym, lecz z nieregularnym kształtem niwy siedliskowej (zazwyczaj uwarunkowanym topograficznie). Forma taka cechowała Lednicę Niemiecką (mapa 13), której rozwój miał miejsce przy drodze z Gdowa do Wieliczki. W Lednicy Niemieckiej domy kolonistów znajdowały się po południowej stronie drogi³⁰⁸. Wieś cechowała się powierzchnią 65 mórg i 4 sążni kwadratowych. Dla osadników przeznaczono ziemię w dawnych niwach o nazwach m.in. *Krakowska Góra, Kacowa, Za Garnek, Za Browarem*³⁰⁹. Taką samą strukturę morfologiczną reprezentuje Ostrowiec (mapa 14), zaprojektowany w sąsiedztwie zamku w Lubaczowie. W tym przypadku rozwój zabudowy nastąpił po zachodniej stronie drogi, biegnącej od folwarku zamkowego w

³⁰⁸ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Dorf Ober-Lednica sammt Colonien Deutsch Lednica und Mierzączki in Galizien Bochniaer Kreis*, 1847, sygn. 1191; ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Ober - Lednica [Lednica Górna] sammt Colonien Deutsch Lednica [Lednica Niemiecka] u.[nd] Mierzączka in Galizien Bochnier Kreis Bezirk Wieliczka*, sygn. 1192; H. Lepucki, dz. cyt., s. 185.

³⁰⁹ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-32.

kierunku wsi Lisia Jama. Ostrowiec zasiedliło 15 rodzin niemieckich³¹⁰. Następnym przykładem reprezentującym analizowany układ siedliska wiejskiego jest Prinzenthal (mapa 15), ulokowany w obrębie dawnej niwy *Na Stępiu*, należącej do wsi Smieczna³¹¹. Dla osadników wytyczono 9 gospodarstw po północnej stronie drogi, każde o powierzchni 672 sążni kwadratowych. Wschodnią granicę wsi stanowi rzeka uniemożliwiająca ekspansję zabudowy w tym kierunku³¹².

Układy ulicowe jednostronnie zabudowane otwarte pod względem komunikacyjnym z nieregularnym kształtem niwy siedliskowej

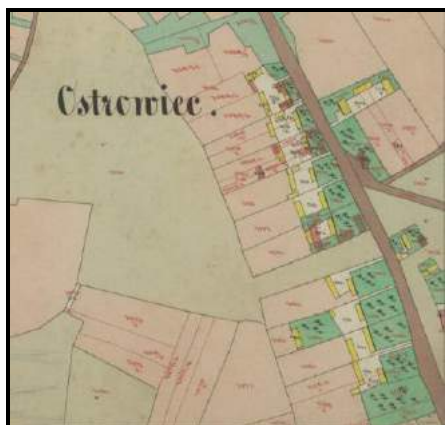
Mapa 13. Lednica Niemiecka. Stan na 1847 r.

Źródło: ANK, Zb. Kart., Kataster galicyjski, *Dorf Ober-Lednica sammt Colonien Deutsch Lednica und Mierzączki in Galizien Bochniaer Kreis*, 1847, sygn. 1191.

³¹⁰ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33; APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lisiejamy sammt colonie Ostrowiec in Galizien Zolkiewer Kreis*, 1854, sygn. 914M; J. Mazur, dz. cyt., s. 16.

³¹¹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-12.

³¹² APP, Archiwum geodezyjne, *Smieczna sammt Colonie Prinzenthal in Galizien*, 1853, sygn. 1544M.

Mapa 14. Ostrowiec. Stan na 1854 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lisiejamy sammt colonie Ostrowiec in Galizien Zolkiewer Kreis*, 1854, sygn. 914M.

Mapa 15. Prinzenthal. Stan na 1853 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Smereczna sammt Colonie Prinzenthal in Galizien*, 1853, sygn. 1544M.

Kolejnym modelem rozplanowania siedlisk wsi józefińskich wyszczególnionym przez autorkę są ulicówki z dwustronną zabudową. Tak jak w układach jednostronnie zabudowanych, tak i w dwustronnych możemy zidentyfikować wsie otwarte i zamknięte pod względem komunikacyjnym, z regularnym lub nieregularnym siedliskiem. Najpierw przyjrzymy się ulicówkom dwustronnie zabudowanym, z otwartym i regularnym siedliskiem. Analizę rozpoczniemy od Lindenau (mapa 16) – osady powstałej jako przysiółek wsi Lipowiec. Siedlisko wiejskie rozplanowano na zakręcie drogi. Domostwa ulokowano na osi wschód-zachód. Lindenau początkowo zamieszkiwało 10 rodzin³¹³. W poł. XIX w. we wsi znajdowało się już 12 gospodarstw³¹⁴. Według przeprowadzonych badań wariant ulicówki dwustronnej, otwartej, z regularnym siedliskiem cechował osadę Königsberg (mapa 17), powstałą jako przysiółek wsi Wola Zarczycka. Zagrody wytyczono tu na osi biegnącej z północnego-wschodu na południowy-zachód traktu³¹⁵. Taką samą formę zaobserwowano w Gołkowicach Niemieckich (przysiółek Gołkowic) (mapa 18)³¹⁶.

³¹³ H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

³¹⁴ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lipowiec sammt Colonie Lindenau in Galizien Zolkiewer Kreis*, 1854, sygn. 1957M.

³¹⁵ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1783M.

³¹⁶ M. Grabski, dz. cyt., s. 27.

Wieś rozplanowano na prawym brzegu Dunajca, w odległości jednego kilometra od koryta rzeki. Od strony południowej wieś zamyka Pasma Radziejowskie, a od wschodu – zalesiony garb z dwoma wierzchołkami: Pańską Górą i Sokolnicą³¹⁷. Na siedlisko dla kolonistów przeznaczono niwę *Gurbielice*³¹⁸. Według danych zawartych w metryce józefińskiej Gołkowice Niemieckie zostały zasiedlone przez 10 rodzin, a każdy z kolonistów dostał dom z ogródkiem o powierzchni 534 sążni kwadratowych³¹⁹. Działki zagrodowe miały formę prostokątów, identycznych pod względem parametrów przestrzennych³²⁰. Do tej grupy zaliczono także osadę Unterbach (mapa 19), będącą przysiółkiem wsi Podrzecze. Osadę składającą się z 16 gospodarstw zaprojektowano przy drodze odchodzącej od trasy do Nowego Sącza³²¹.

---

³¹⁷ T. Rutkowski, E. Arvay-Podhlańska, *Wybrane problemy studium rewaloryzacyjno-rozwojowego wsi Gołkowice Dolne*, „Ochrona Zabytków”, 1980, 33/3 (130), s. 199.

³¹⁸ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-30.

³¹⁹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-30.

³²⁰ T. Rutkowski, E. Arvay-Podhlańska, dz. cyt., s. 200.

³²¹ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund riss des Mayer Hofes Podrzecze zu der Altsandecer Ca[mmer]al. Herrschaft gehorig, wie solcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien vertheilet worden. Plan folwarku Podrzecze należącego do dóbr kameralnych Stary Sącz, podzielonego między 16 rodzin kolonistów w roku 1784*, sygn. 122.

Ulicówki dwustronnie zabudowane, z regularnym i otwartym pod względem komunikacyjnym siedliskiem

Mapa 16. Lindenau. Stan na 1854 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lipowiec sammt Colonie Lindenau in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, sygn. 1957M.

Mapa 17. Königsberg. Stan na 1853 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1783M.

Mapa 18. Gołkowice Niemieckie.
Stan na I poł. XIX w.

Źródło: M. Grabski, dz. cyt., s. 27.

Mapa 19. Unterbach. Stan na 1847 r.

Źródło: ANK, Zb, kart., Kataster galicyjski, *Dorf Swiniarsko [Świniarsko] sammt Enclave Podrzyce [Podrzecze] und den Ortschaften Hutweide und Malawies [Mała Wieś] in Galizien Sandecer Kreis* 1847, sygn. 2705.

Kolejną wydzieloną grupą morfologiczną stanowią układy ulicowe z dwustronną zabudową, z regularnym siedliskiem, lecz zamkniętym pod względem komunikacyjnym. Formę tą reprezentuje Kałusz Nowy (mapa 20), ukształtowany na północ od miasta Kałusz. Według zamieszczonego planu i dostępnych materiałów źródłowych dowiadujemy się, że w skład siedliska wchodziły 34 zagrody. Numery nieparzyste znajdowały się po jednej stronie drogi, a parzyste po drugiej stronie. Do wsi prowadziła tylko jedna droga z miasta Kałusz³²². Powierzchnia niwy siedliskowej pod koniec XVIII w. wyniosła 102 morgi i 22 sążnie kwadratowe³²³. W pierwszej poł. XIX w. w Kałuszu Nowym zmianie uległa powierzchnia łąk i ogrodów przydomowych dwóch kolonistów. Po tych zmianach powierzchnia siedliska została zmniejszona do 101 mórg i 84 sążni kwadratowych (tab. 1)³²⁴. W Kałuszu Nowym areał pojedynczych ogrodów i łąk przydomowych wahał się od 1 morgi do 3 mórg. Jeden gospodarz posiadał ogród o powierzchni 4 morgi i 1005 sążni kwadratowych³²⁵.

Tab. 1. Powierzchnia zagród i ogrodów przydomowych w Kałuszu Nowym pod koniec XVIII w. w sążniach kwadratowych.

Nr domu	Zagroda	Ogród	Nr domu	Zagroda	Ogród
1	528	7405	19	1112	2077
2	330	6759	20	2112	3660
3	396	2089	21	1155	2115
4	b.d.	3427	22	2277	3731
5	660	1775	23	1056	2267
6	1848	3428	24	2376	3806
7	1683	923	25	528	2702
8	1848	3373	26	2640	4044
9	1353	1327	27	b.d.	3355
10	1914	3355	28	2904	1222
11	1221	1558	29	b.d.	3409
12	1914	3391	30	2904	4399
13	1188	1702	31	b.d.	3472
14	1914	2836	32	2904	4575
15	1112	1882	33	b.d.	6096
16	1914	3510	34	b.d.	4750
17	1112	1979	Kuźnia	1056	-
18	2046	3588	Piekarz	1056	-

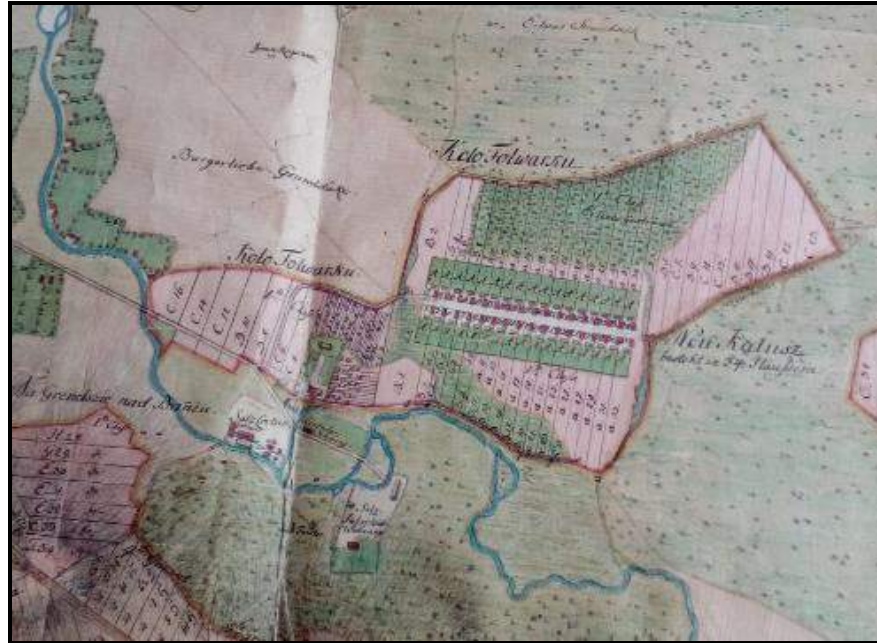
Źródło: CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141.

³²² CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141; CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33; ANK, Zb. kart. *Plan von der angelegeten deutschen Colonie Neukalusz samt den zugetheilten Grunden, auf der Kaluszer Cameral Herrschafft*, sygn. 640.

³²³ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141.

³²⁴ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141; CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XVI-113.

³²⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141.

Mapa 20. Kąsów Nowy. Układ przestrzenny ulicówki dwustronnie zabudowanej z regularnym i zamkniętym pod względem komunikacyjnym siedliskiem.

Stan na 1787 r.

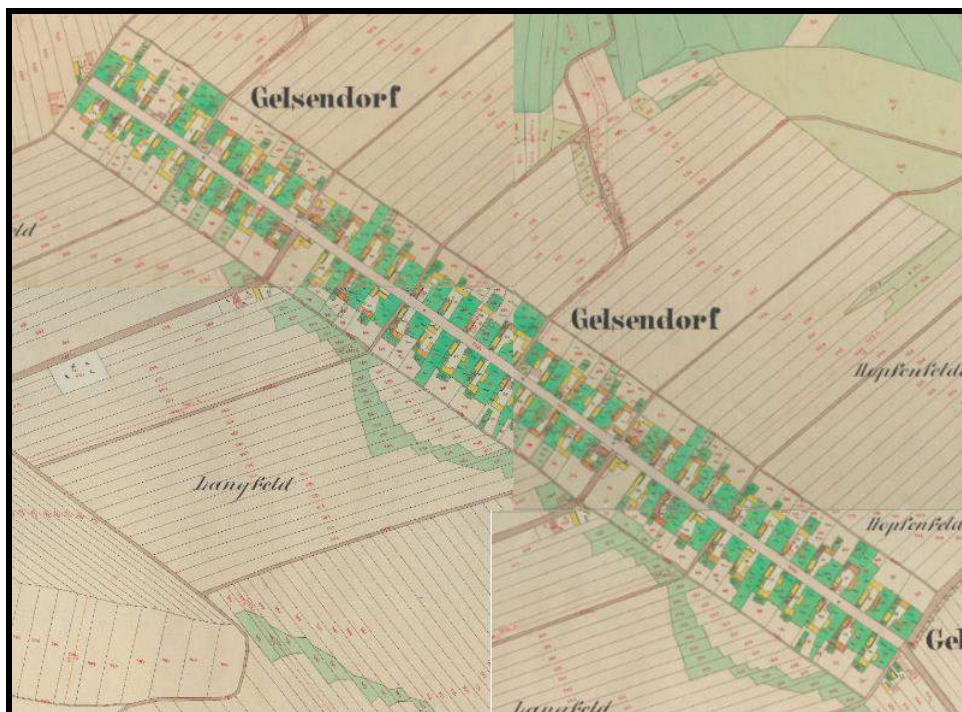
Źródło: ANK, Zb. kart. *Plan von der angelegten deutschen Colonie Neukalusz samt den zugetheilten Grunden, auf der Kaluszer Cameral Herrschafft*, sygn. 640.

Innym przykładem układu ulicowego, dwustronnie zabudowanego, z zamkniętym i regularnym siedliskiem jest Gelsendorf (mapa 21). Do osiedla wiejskiego prowadziła tylko jedna droga z Daszawa. W osadzie od głównej drogi, odchodziło pięć dróg bocznych prowadzących do pól osadników³²⁶. Według metryki józefińskiej w Gelsendorf pod koniec XVIII w. znajdowało się 38 działek, w tym szkoła i karczma. Każda działka posiadała powierzchnię 1138 sążni kwadratowych. Całkowita powierzchnia siedliska wyniosła 27 mórg i 44 sążnie kwadratowe, a całkowita powierzchnia wsi 511 mórg i 37 sążni kwadratowych³²⁷. Taki sam stan zagospodarowania przestrzennego wsi zachował się

³²⁶ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/12/83.

³²⁷ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-12.

w pocz. XIX w.³²⁸. W poł. XIX w. w Gelsendorf znajdowały się już 44 domy zamieszkałe przez 379 osób³²⁹.

Mapa 21. Gelsendorf. Układ przestrzenny ulicówki dwustronnie zabudowanej z regularnym i zamkniętym pod względem komunikacyjnym siedliskiem. Stan na 1850 r.

Źródło: CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/12/83.

Przyjrzyjmy się teraz kolejnej grupie morfologicznej, czyli ulicówkom dwustronnie zabudowanym, z otwartym i nieregularnym siedliskiem. Pierwszym przykładem jest Felsendorf (mapa 22). Osadę tę zaprojektowano jako przysiółek wsi Opaka. We wsi rozmieszczono 12 zagród. Działki osadników mieściły się po obydwu stronach osi siedliskowej biegnącej z północy na południe. Układ przestrzenny został uwarunkowany przez przeszkody naturalne: staw (oddzielający osadę niemiecką od wsi Opaka) oraz podmokłe łąki³³⁰. Następną analizowaną osadą tego typu jest Gillershof (mapa 23),

³²⁸ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XVI-260.

³²⁹ SGKP, 1881, 2, s. 535.

³³⁰ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Opaka sammt Colonie Felsendorf und Ortschaft Ruda in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, sygn. 1193M; SGKP, 1886, 7, s. 540; J. Mazur, dz. cyt., s. 17.

wytyczony w dobrach Leżajsk. Do osady sprowadzono 17 rodzin niemieckich³³¹. Nieregularne, dwustronne siedlisko umiejscowiono przy drodze z Brzozy do Grodziska³³². Gillershof ulokowany został przy skrzyżowaniu dróg z Leżajska do Gilarowej i drogi do Wierzawic. Droga z Leżajska do Gilarowej wyznaczała północno-zachodnią granicę siedliska, natomiast droga do Wierzawic południowo-wschodnią granicę siedliska. Formę ulicówki dwustronnej, otwartej pod względem komunikacyjnym, z nieregularnym kształtem niwy siedliskowej reprezentuje również Josephsdorf (mapa 24), zaprojektowany na gruntach wsi Jaślany. Josephsdorf jest przykładem wsi zamieszkałej przez 35 rodzin³³³. W obrębie niwy siedliskowej, prostopadle do głównej ulicy, odchodzą węższe drogi, które prowadzą do pól osadników³³⁴. W Neudörfel (mapa 25) przez środek osady poprowadzono drogę w układzie północ-południe, z prostopadłymi do niej działkami³³⁵. Początkowo osadę zamieszkiwało 7 gospodarzy. Każdy osadnik dostał działkę o powierzchni 1755 sążni kwadratowych³³⁶. Taka sama struktura morfologiczna charakteryzowała Schomlau (mapa 26), będącą przysiółkiem wsi Ożomla³³⁷. Schomlau posiadała 61 gospodarstw o różnej powierzchni zagród³³⁸.

---

³³¹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

³³² APP, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillershof in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 428M; Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji, 1861-1864, <https://mapire.eu> [20.07.2019 r.].

³³³ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33.

³³⁴ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Jaślany sammt den Ortschaften Josephsdorf, Pierzchne und Pluty in Galizien Tarnower Kreis*, 1850, sygn. 651M.

³³⁵ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadt Alt Sandec [Stary Sącz] slavisch Stary Sandecz sammt Vorstadt Cyganowice und Colonie Neudörfel in Galizien Sandecer Kreis*, 1847, sygn. 2686; ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadt Alt Sandec (Stary Sandecz) [Stary Sącz] sammt Vorstadt Cyganowice und Colonie Neudörfel in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Stadt Alt Sandec*, 1847, sygn. 2687.

³³⁶ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Dominium Stary Sącz. Beschreibung der in dem Ca[mmer]jal. Herrschaft Altsandez befindlichen Colonien, und der in diesen ansasdigen deutschen und National Colonisten, dann aller anderen in der Herrschaft wohnenden deutschen Familien. Opis koloni znajdujących się w dobrach kameralnych Stary Sącz oraz osiadłych w nich kolonistów niemieckich i narodowych, a także wszystkich innych rodzin niemieckich zamieszkałych w tych dobrach*, sygn. 111.

³³⁷ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/9/51; CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33.

³³⁸ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIII-189 cz. 1.

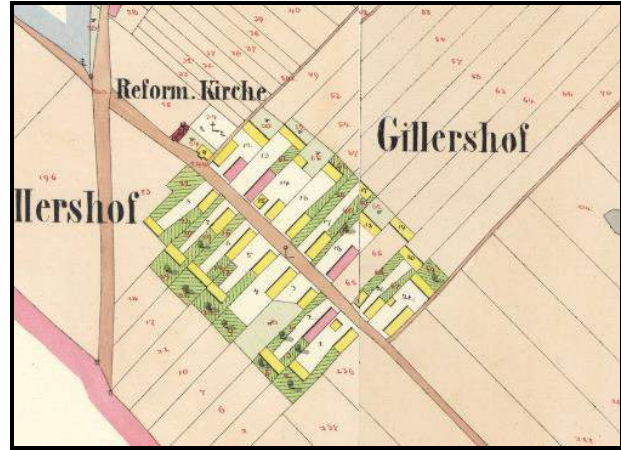

**Ulicówki dwustronnie zabudowane z nieregularnym siedliskiem, otwartym pod
względem komunikacyjnym**

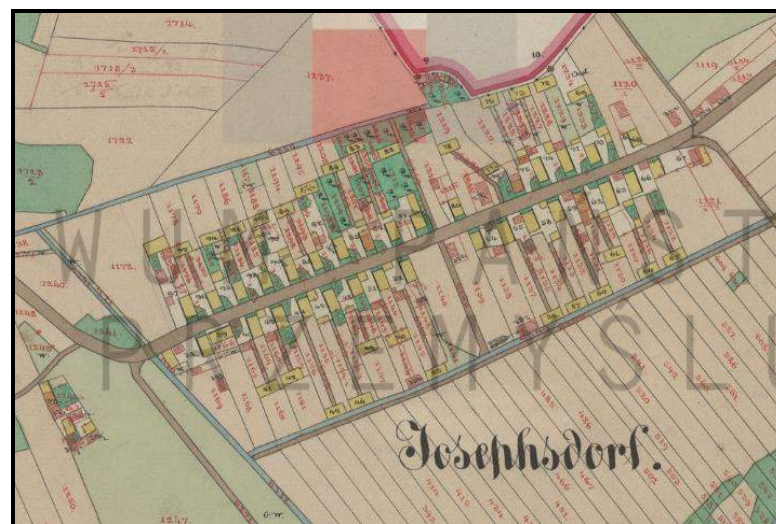
Mapa 22. Felsendorf. Stan na 1854 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf
Opaka sammt Colonie Felsendorf und
Ortschaft Ruda in Galizien Żółkiewer Kreis,*
1854, sygn. 1193M.

Mapa 23. Gillerdshof. Stan na 1853 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillerdshof in
Galizien Rzeszower Kreis,* 1853, sygn. 428M.

Mapa 24. Josephsdorf. Stan na 1850 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Jaślany sammt den Ortschaften Josephsdorf, Pierzchne und Pluty
in Galizien Tarnower Kreis,* 1850, sygn. 651M.

Mapa 25. Neudörfel. Stan na 1847 r.

Źródło: ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadt Alt Sandec [Stary Sącz] slavisch Stary Sandecz sammt Vorstadt Cyganowice und Colonie Neudörfel in Galizien Sandecer Kreis*, 1847, sygn. 2686.

Mapa 26. Schomlau. Stan na 1853 r.

Źródło: CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/9/51.

Układy jednoosiowe z nawsiem

Odrębną grupę form jednoosiowych stanowią wśród wsi józefińskich układy ulicowo-placowe (z nawsiem). Charakter taki przybrała m. in. wieś Hutweide (mapa 27). Osada została założona na gruntach wsi Świniarsko. Na zamieszczonym planie dostrzegamy, że dookoła prostokątnego placu (nawsia) wytyczono regularne działki dla osadników. Osada była dobrze skomunikowana, gdyż do placu centralnego prowadziły cztery drogi³³⁹. Podczas kwerend w Archiwum Narodowym w Krakowie natrafiono na plan osady sporządzony parę lat po jej powstaniu, niestety jest on w znacznym stopniu zniszczony³⁴⁰. Innym przykładem wsi ulicowo-placowej jest Weissenberg (mapa 28). Wieś swoim kształtem przypomina nieco formę krzyża, którego ramionami były ulice

³³⁹ ANK, Zb., kart., Kataster galicyjski, *Dorf Swiniarsko [Świniarsko] sammt Enclave Podrzyce [Podrzecze] und den Ortschaften Hutweide und Malawieś [Mała Wieś] in Galizien Sandecer Kreis* 1847, sygn. 2705; ANK, Zb., kart., Kataster galicyjski, *Swiniarsko [Świniarsko] mit den Ortschaften Hutweide u. Malawieś [Mała Wieś] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1874, sygn. 2706.

³⁴⁰ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Plan [...] des Dominii Świniarsko*. Plan dominium Świniarsko, sygn. 120.

o szerokości 20 sążni kwadratowych³⁴¹. Weissenberg zaprojektowano z pięciokątnym placem pośrodku. Domy i gospodarstwa mieściły się przy jednej drodze. W obrębie niwy siedliskowej rozmieszczono 42 działki³⁴². Siedlisko wsi posiadało powierzchnię 28 mórg i 260 sążni kwadratowych³⁴³.

Mapa 27. Hutweide. Struktura przestrzenna wsi ulicowo-placowej. Stan na 1847 r.

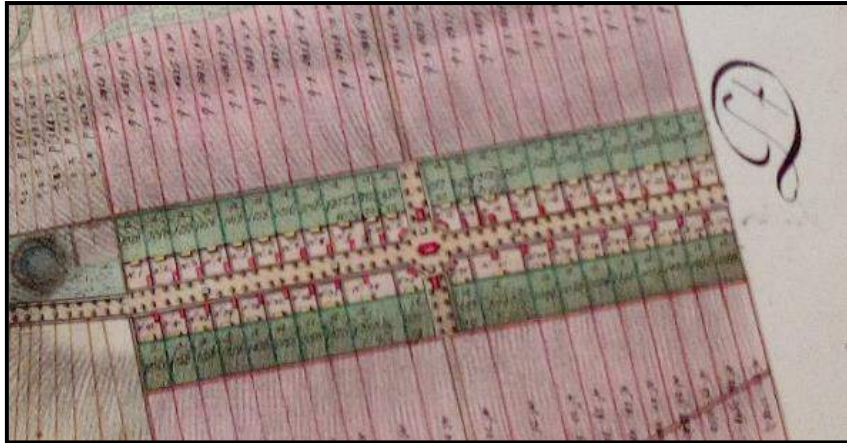
Źródło: ANK, Zb. Kart., Kataster galicyjski, *Dorf Swiniarsko [Świniarsko] sammt Enclave Podrzyce [Podrzecze] und den Ortschaften Hutweide und Malawies [Mała Wieś] in Galizien Sandecer Kreis 1847*, sygn. 2705.

³⁴¹ ANK, Teki Schneidra, *Geometrischer Plan des neuanzulegenden Dorfs Weissenberg bey dem Meyerhof Kamienobrod in der k. k. Cameral – Herschaft Grodek*, sygn. 2637; CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-74; H. Lepucki, dz. cyt., s. 88.

³⁴² ANK, Teki Schneidra, *Geometrischer Plan des neuanzulegenden Dorfs Weissenberg bey dem Meyerhof Kamienobrod in der k. k. Cameral – Herschaft Grodek* sygn. 2637; CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-74.

³⁴³ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XII-130.

Mapa 28. Weissenberg. Struktura przestrzenna wsi ulicowej z placem pośrodku.

Stan na 1786 r.

Źródło: ANK, Teki Schneidra, *Geometrischer Plan des neuanzulegenden Dorfs Weissenberg bey dem Meyerhof Kamienobrod in der k. k. Cameral – Herschaft Grodek*, sygn. 2637.

Układy wieloosiowe

Według obowiązującego rozporządzenia wsie składające się z więcej niż 50 gospodarstw nie powinny być rozplanowane w jednym rzędzie, gdyż koloniści mieszkający na krańcach wsi mieliby za daleko do placu centralnego oraz na pastwisko, które było wspólne dla wszystkich mieszkańców. Z tego względu przy projektowaniu dużych wsi, oprócz głównej ulicy, wytyczano także węższe, poprzeczne uliczki. W następstwie tego procesu powstały układy ruralistyczne w formie: krzyża, szachownicy, układu ulicowego podwójnego lub układu koncentryczno-promienistego³⁴⁴. Wyjątek stanowiły wsie w dobrach sandomierskich: Hohenbach i Steinau, w których przy jednej drodze mieściło się więcej niż 50 zagród³⁴⁵. Podstawowym elementem wsi wielodrożnych (poza układem ulicowym podwójnym) był plac pośrodku osady³⁴⁶.

³⁴⁴ H. Lepucki, dz. cyt., s. 83; H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*, s. 68.

³⁴⁵ APP, Archiwum geodezyjne, *Czermin sammt Colonie Hohenbach in Galizien*, 1852, sygn. 296M; APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Steinau in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1593M.

³⁴⁶ W. Tokarz, dz. cyt., s. 276; H. Lepucki, dz. cyt., s. 83; M. Chilczuk, *Osadnictwo wiejskie. Metody...*s. 43.

Układy ulicowe podwójne

W związku z rozwojem kolonizacji józefińskiej oprócz ulicówek z jedną osią rozplanowania pojawiły się również układy ulicowe w postaci dwuczłonowej (bliźniaczej)³⁴⁷. Dwie odrębne osie kompozycyjne o charakterze ulicówek dwustronnie zabudowanych, otwartych pod względem komunikacyjnym, z nieregularnymi siedliskami wytyczono w Bandrowie Kolonii (mapa 29). Pierwszą osadę wybudowano przy dolnym folwarku wójtowskim i osiedlono w niej 19 rodzin. Osadę z czasem zaczęto nazywać Unterdorf czyli Dolna Wieś. W naprzeciwległym krańcu wsi zaprojektowano Oberdorf czyli Górną Wieś (inaczej Fuhrwerk). Sprowadzono do niej także 19 rodzin³⁴⁸. W 1783 r. dla kolonistów wytyczono 39 działek³⁴⁹. Podobny charakter reprezentuje osada niemiecka w Münchenthal. Morfologicznie nie stanowiła ona jednolitej osady, lecz była podzielona na dwie części, oddzielone od siebie obcymi posiadłościami³⁵⁰. Jedna część, składająca się z 28 gospodarstw, miała typ ulicówki z dwustronną rozbudową. Część druga wsi leżąca przy innej drodze, nie miała łączności z pierwszą. W omawianym układzie dwuczłonowym uformował się również Engelsbrunn, stanowiący wschodnie i zachodnie przedmieście Dobromila³⁵¹.

Dobrym przykładem układu ulicowego podwójnego jest również wieś Hortfeld (mapa 30) powstała na gruntach wsi Rzeczyczany³⁵². Osada składała się z dwóch dróg, rozmieszczonych w układzie równoleżnikowym. Północna oś siedliskowa miała charakter ulicówki dwustronnie zabudowanej z kościołem. Druga droga, mieszcząca się na południe od pierwszej, w części zachodniej posiadała cechy układu ulicowego jednostronnie zabudowanego, a w części wschodniej miała charakter ulicówki dwustronnej³⁵³. Obie osie

---

³⁴⁷ Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 188.

³⁴⁸ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-20; APROS, Urząd Katastralny w Ustrzykach Dolnych, *Dorf Bandrów in Galizien Sanoker Kreis*, 1852, sygn. 97; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 86.

³⁴⁹ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-19.

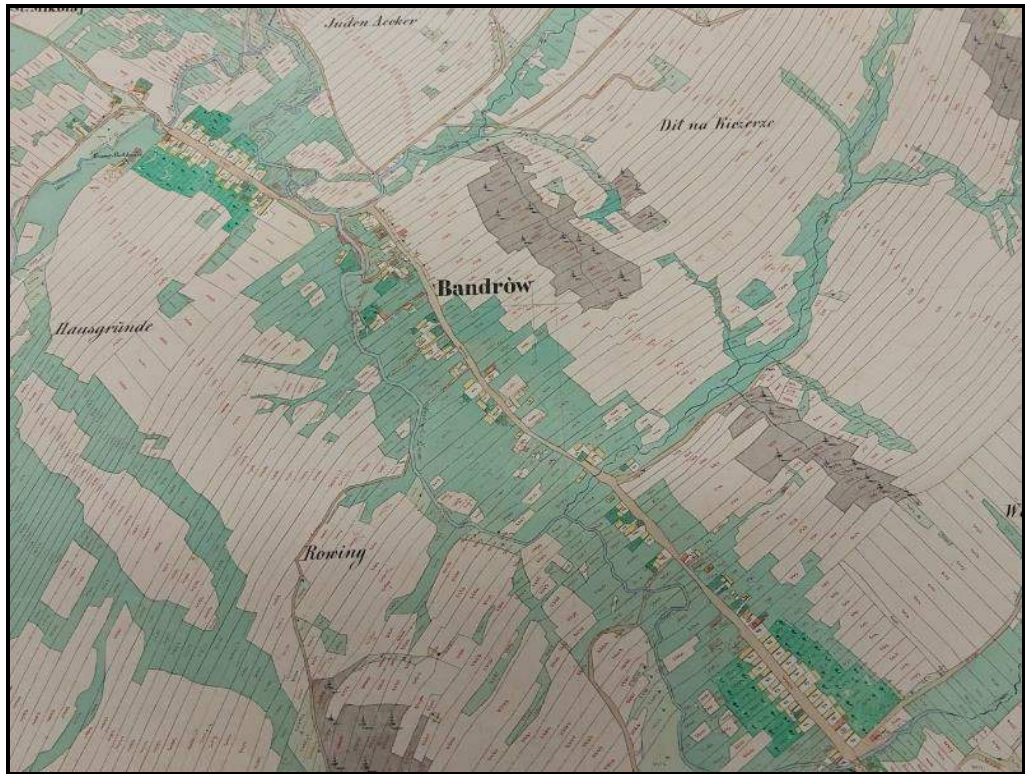
³⁵⁰ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn.186/9/289; H. Lepucki, dz. cyt., s. 88.

³⁵¹ Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji, 1861-1864, <https://mapire.eu> [20.06.2020 r.].

³⁵² CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33.

³⁵³ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/150.

siedliskowe były połączone ze sobą dwoma ulicami przebiegającymi w układzie południkowym. Wieś posiadała regularną formę, przelotową pod względem komunikacyjnym³⁵⁴. W pierwszej fazie funkcjonowania jednostkę osadniczą zasiedliło 18 rodzin³⁵⁵.

Mapa 29. Bandrów Kolonia. Struktura przestrzenna wsi w formie bliźniaczych ulicówek.
Stan na 1852 r.

Źródło: APROS, Urząd Katastralny w Ustrzykach Dolnych, *Dorf Bandrów in Galizien Sanoker Kreis*, 1852, sygn. 97.

³⁵⁴ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-37; CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/150; BNW, *Gründ Riess von den Dorff Deütsch Rzecziczán der Kayss: Königl:- Kammeral Herrschafft Jaworow geherig*, sygn. ZZK 2 035.

³⁵⁵ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33.

Mapa 30. Hortfeld. Stan na II poł. XVIII w.

Źródło: BNW, *Gründ Riess von den Dorff Deütsch Rzecziczán der Kayßs: Königl:- Kammeral Herrschafft Jaworow geherig*, sygn. ZZK 2 035 i CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-37.

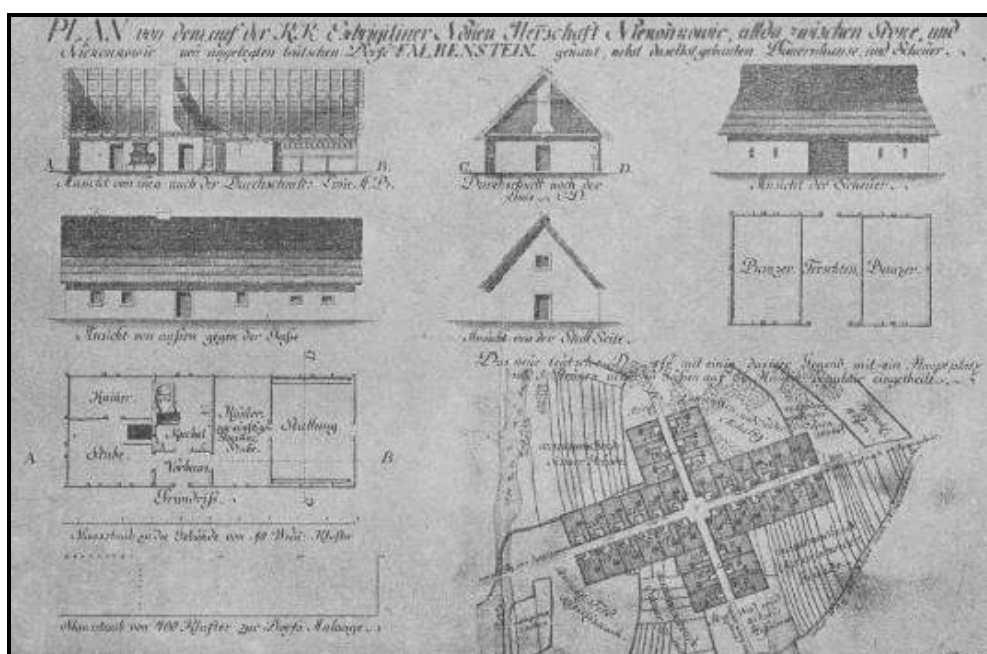
Układy krzyżowe

Kolejną spośród zidentyfikowanych w świetle materiału źródłowego form wieloosiowych był układ wsi krzyżowej. Rozplanowanie takie przybrała wieś Falkenstein (mapa 31 i 32), zasiedlona przez menonitów³⁵⁶ na ziemiach wsi Nikonowice³⁵⁷. Centralne miejsce w osadzie zajmował kwadratowy plac z rozchodzącymi się czterema ulicami o identycznej szerokości, przy których wytyczono domostwa dla kolonistów. Gospodarstwa zaprojektowano w sposób dwustronny. Wieś początkowo zamieszkiwało 34 osadników. Falkenstein rozplanowano przy drodze ze Szczerca do Jastrębkowa. Porównując plan osady zamieszczony przez H. Lepuckiego oraz plan wsi wchodzący w skład katastru galicyjskiego widzimy, że środkowy plac nie został wybudowany wedle pierwotnego projektu. Według szkicu architektów plac miał być ściśle regularny i posiadać

³⁵⁶ P. Bachmann, dz. cyt., s. 127-163.

³⁵⁷ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33.

kształt kwadratu, a w rzeczywistości przybrał kształt nieregularnego wieloboku³⁵⁸. W układzie regularnego krzyża zaplanowano również wieś Bruckenthal (mapa 33). Jednostka osadnicza pojawiła się w kamerze Mosty. W tym przypadku w skład siedliska weszły 42 działki, każda o regularnej powierzchni 1056 sążni kwadratowych. Centralne miejsce w osadzie stanowił plac ze wzniesionym na nim kościołem³⁵⁹. Układ regularnego krzyża posiadały także wsie: Wiesenberg i Ugartsthal³⁶⁰. Kształt nieregularnego krzyża zaobserwowano we wsi Kaisersdorf (mapa 34), zasiedlonej przez 80 rodzin³⁶¹. Wieś nie posiadała centralnego placu, tylko rozszerzenie drogi z północy na południe, stanowiące formę nawsia³⁶².

Mapa 31. Falkenstein. Stan na koniec XVIII w.

Źródło: H. Lepucki, dz. cyt., s. 186.

³⁵⁸ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/8/1037; H. Lepucki, dz. cyt., s. 186; V. Kauder, *Das Deutschtum in Polen: ein Bildband, Das Deutschtum in Galizien (Klempolen)*, 2, Lipsk 1937, s. 5.

³⁵⁹ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-91.

³⁶⁰ Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864, <https://mapire.eu> [29.11.2020 r.].

³⁶¹ SGKP, 1882, 3, s. 680; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 321.

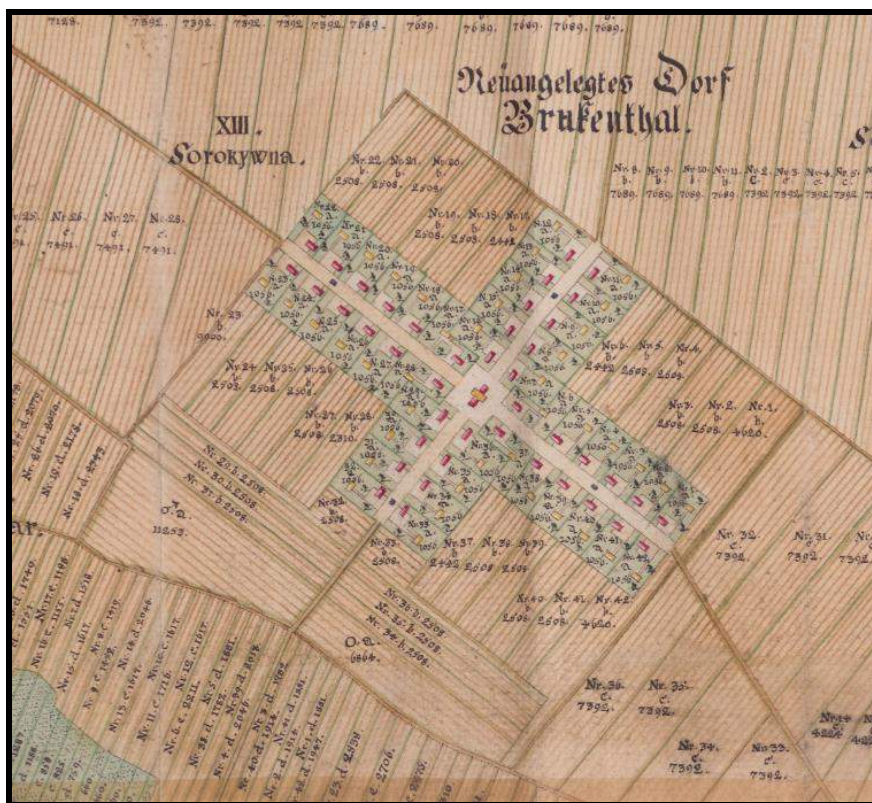
³⁶² CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/583; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

Mapa 32. Falkenstein. Stan na 1850 r.

Źródło: CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/8/1037.

Mapa 33. Bruckenthal. Stan na 1790 r.

Źródło: CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-91.

Mapa 34. Kaisersdorf. Stan na 1853 r.

Źródło: СРАНУЛ, Kataster galicyjski, sygn.183/10/583; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 321.

Wsie o układzie szachownicowym

Następną grupę wielodrożnic wyodrębnioną ze względu na podobieństwo morfologiczne stanowią układy szachownicowe³⁶³. W procesie kolonizacji józefińskiej charakter ten przybrały trzy wsie: Dornfeld³⁶⁴, Josephsberg³⁶⁵ i Brigidau³⁶⁶. Omawiane układy ruralistyczne cechowały się regularną siatką ulic przecinających się pod kątem prostym³⁶⁷, tworząc w ten sposób prostokątne bloki, podzielone na regularne działki siedliskowe. Analizę tej formy rozplanowania zaczniemy od przybliżenia układu przestrzennego wsi Dornfeld (mapa 35). Wieś posiadała cechy charakterystyczne dla miasta, założonego według niemieckiej tradycji z XIV w. Siedlisko zostało zamknięte w kwadracie³⁶⁸. Regularna siatka ulic dzieliła obszar wsi na 9 bloków. Tereny te

³⁶³ Chilczuk M., *Osadnictwo wiejskie. Metody...*, s. 43.

³⁶⁴ BNW, *Plan des in der Kameral Herrschaft Szczerzec angelegten deutschen Ansiedlungs - Dorfes Dorn Feld: nebst Grundriss, Aufriss und Profil eines Hauses und Scheuer, wie auch der Ansicht eines Brunne/Quirsfeld*, ok. 1786, sygn. ZZK 2 036.

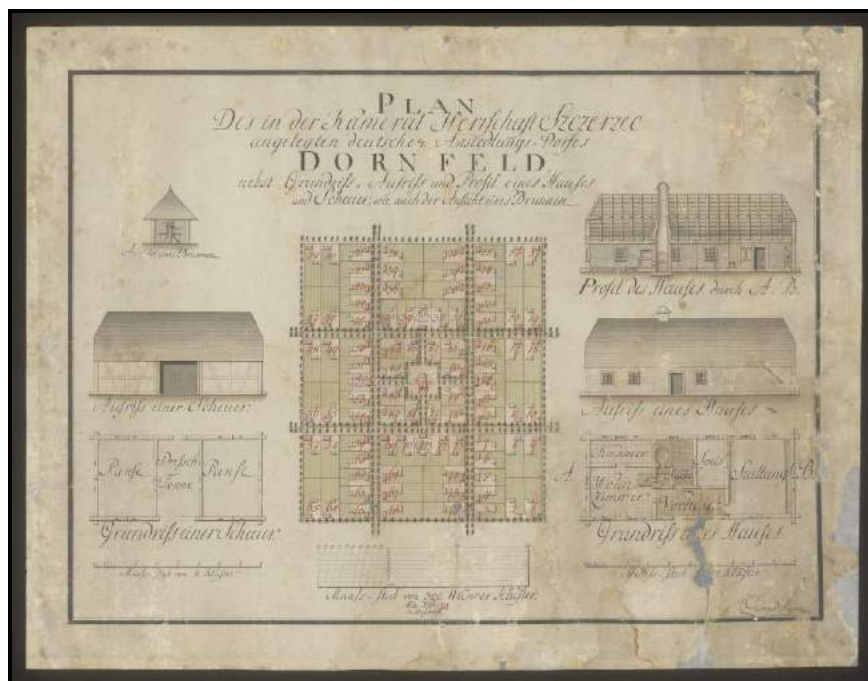
³⁶⁵ СРАНУЛ, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/550; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 322.

³⁶⁶ СРАНУЛ, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/157; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 318-323.

³⁶⁷ I. Drexler, dz. cyt., s. 65-68.

³⁶⁸ О. П. Олешко, Г. К. Гайиц, dz. cyt., s. 5.

przeznaczono na działki dla osadników. W centralnej części układu znajdował się kwadratowy plac, z którego wychodziły 4 ulice w każdą stronę świata. Pośrodku placu wystawiono kościół. We wsi znajdowały się m.in. szkoła i dom gminy³⁶⁹. Dornfeld rozwinął się na niwie *Łany Dworskie*, należącej do wsi Dobrzany. Według zapisek umieszczonych w metryce józefińskiej wieś miała posiadać powierzchnię 1218 mórg i 46 sążni kwadratowych, z czego na siedlisko przeznaczono 31 mórg i 1358 sążni kwadratowych (tab. 2)³⁷⁰. W latach 20. XIX w. siedlisko w Dornfeld posiadało jednak już powierzchnię 68 mórg i 991 sążni kwadratowych, na której mieściło się 88 działek³⁷¹.

Mapa 35. Dornfeld. Stan na ok. 1786 r.

Źródło: BNW, *Plan des in der Kameral Herrschaft Szczerzec angelegten deutschen Ansiedlungs - Dorfes Dorn Feld: nebst Grundriss, Aufriss und Profil eines Hauses und Scheuer, wie auch der Ansicht eines Brunne / Quirsfeld*, ok. 1786, sygn. ZZK 2 036.

³⁶⁹ BNW, *Plan des in der Kameral Herrschaft Szczerzec angelegten deutschen Ansiedlungs - Dorfes Dorn Feld: nebst Grundriss, Aufriss und Profil eines Hauses und Scheuer, wie auch der Ansicht eines Brunne / Quirsfeld*, ok. 1786, sygn. ZZK 2 036; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 324; О. П. Олешко, *Відновлення архітектурно-планувальних структур Німецьких Колоній в Галичині*, [w:] *Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur)*, Lwów 1996, s. 411.

³⁷⁰ CPAHUL, *Метрыка jóзefińska*, sygn. XII-66.

³⁷¹ CPAHUL, *Метрыка franciszkańska*, sygn. XII-129.

Tab. 2. Powierzchnia poszczególnych gospodarstw w Dornfeld w I poł. XIX w.

Nr domu	Wielkość gospodarstwa (sążnie kwadratowe)	Nr domu	Wielkość gospodarstwa (sążnie kwadratowe)
1	1584	45	1056
2	1584	46	1584
3	1056	47	1584
4	1056	48	1584
5	1056	49	1584
6	1056	50	1056
7	1056	51	1056
8	1584	52	1056
9	1584	53	1056
10	1584	54	1056
11	1584	55	1584
12	1056	56	1584
13	1056	57	1584
14	1056	58	1584
15	1056	59	1056
16	1056	60	1056
17	1584	61	1056
18	1584	62	1056
19	1584	63	1056
20	1056	64	1584
21	1584	65	1584
22	1056	66	1584
23	1056	67	1584
24	1056	68	1584
25	1056	69	1056
26	1584	70	1056
27	1584	71	1056
28	1584	72	1056
29	1584	73	1056
30	1584	74	1584
31	1056	75	1584
32	1056	76	1584
33	1056	77	701
34	1056	78	966
35	1056	79	966
36	1584	80	966
37	1584	81	965
38	1584	82	701
39	1584	83	701
40	1584	84	965
41	1056	85	965
42	1056	86	965
43	1056	87	965
44	1056	88	701
Razem			68 m 991 s

Źródło: CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-129.

Przykładem wsi józefińskiej o układzie szachownicy jest również Josepshberg (mapa 36). Wieś posiadała regularne siedlisko zamknięte w prostokącie. Przez środek wsi poprowadzono główną oś kompozycyjną, którą przecinały pod kątem prostym boczne uliczki, odchodzące w kierunku północnym i południowym. Josepshberg został podzielony na osiem identycznych prostokątów, w których znajdowały się domy osadników. Pośrodku osady rozplanowano prostokątny plac. Josepshberg był dobrze skomunikowany, gdyż do wsi prowadziło siedem dróg³⁷². Jednostka osadnicza została zaprojektowana na 120 rodzin³⁷³. Wieś w 1789 r. zamieszkiwało 86 rodzin³⁷⁴. Cechy typowej szachownicy posiadała wieś Brigidau (mapa 37). Osada składała się z trzech równoległych do siebie ulic przebiegających w układzie równoleżnikowym, przy których zamieszkali osadnicy. Pośrodku wsi zaprojektowano centralny plac, z którego boków wychodziły cztery ulice (w każdym kierunku świata). Wszystkie ulice przecinały się pod kątem prostym, tworząc odrębne kwartały mieszkalne. Siedlisko posiadało kształt regularnego kwadratu³⁷⁵, składającego się z 125 działek, zamieszkałych przez 118 rodzin. Powierzchnia siedliska wyniosła 84 mórg i 1328 sążni kwadratowych³⁷⁶. Warto wspomnieć, że odrys pierwotnego planu Brigidau znajduje się w zasobach Archiwum Narodowego w Krakowie, w zespole Teki Antoniego Schneidra. Odrys planu znajduje się pod opisem *Plan Kolonii Niemieckiej* bez podania konkretnej nazwy³⁷⁷.

---

³⁷² СРАНУЛ, Катастер галицький, сыгн. 186/10/550; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 322.

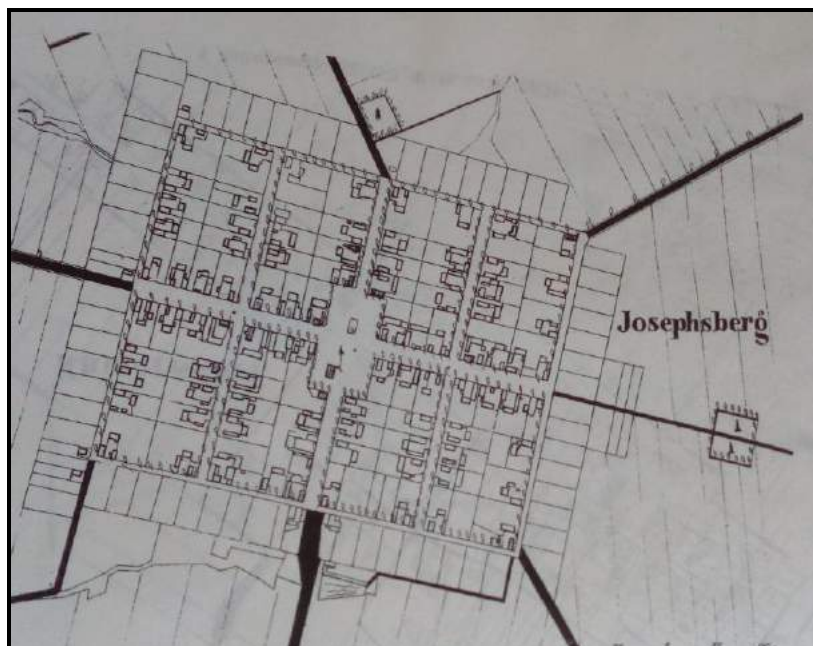
³⁷³ СРАНУЛ, Акта Губернאלне, Publico-politica, сыгн. 86-33.

³⁷⁴ Н. Лепуцький, dz. cyt., s. 163-165.

³⁷⁵ СРАНУЛ, Катастер галицький, сыгн. 186/10/157; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 318- 323.

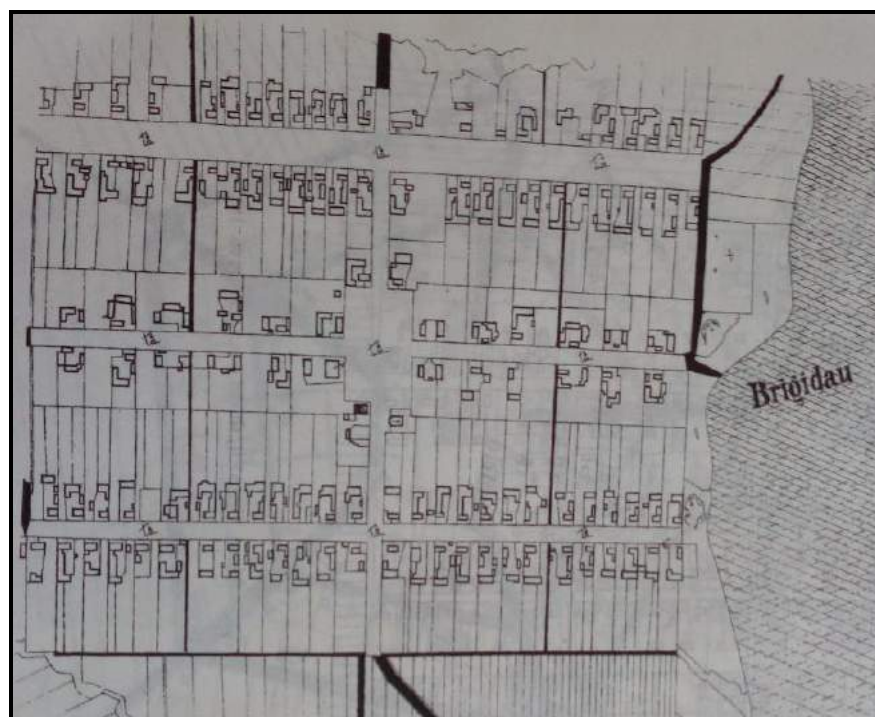
³⁷⁶ СРАНУЛ, Акта Губернאלне, Publico-politica, сыгн. 86-33; СРАНУЛ, Метрыка јозефінська, сыгн. XIV-214.

³⁷⁷ АНК, Текі Атоніега Шнейдра, *Plan sytuacyjny kolonii niemieckiej*, сыгн. 2615.

Мапа 36. Josephsberg. Stan na 1853 г.

Źródło: СРАНУЛ, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/550; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 322.

Мапа 37. Brigidau. Stan na 1853 г.

Źródło: СРАНУЛ, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/157; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 323.

Wsie o układzie koncentryczno-promienistym

Wśród zidentyfikowanych wsi wieloosiowych na szczególną uwagę ze względu na swą unikatową formę zasługuje układ koncentryczno-promienisty, charakterystyczny dla wsi Königsau (mapa 38). Jest to układ symetrycznie wieloboczny, rzadko spotykany w strukturze osadniczej³⁷⁸. Układ ten opiera się na kilku ulicach wychodzących z centrum jednostki wiejskiej³⁷⁹. Według H. Szulc formę taką ze względu na jej morfologiczny charakter można określić jako: wieś odśrodkowa o układzie koncentrycznym³⁸⁰. Układ pięciokąta właściwego został zaprojektowany przez austriackiego architekta Burgalara. Był on charakterystyczny dla osad miejskich³⁸¹. Jednostka osadnicza składała się z pięciokątnego placu centralnego, na którym mieścił się kościół. Z placu wybiegało pięć ulic. Wokół świątyni znajdowała się wolna przestrzeń. Pomiedzy placem centralnym, a drogami zamykającymi niwę siedliskową wytyczono drogi, przy których zamieszkiwali osadnicy. Domy kolonistów znajdowały się po obydwóch stronach ulic. Szeregi domów posiadały charakter zwarty. Pierwsze 24 domy powstały w 1784 r.³⁸², rok później w Königsau mieszkało już 78 rodzin (300 osób)³⁸³. Według metryki józefińskiej w osadzie wystawiono 98 działek, przy czym 81 rodzin posiadało grunty rolne, a 17 działek należało do rzemieślników i kościoła³⁸⁴. W 1820 r. w Königsau znajdowało się 96 zagród niemieckich³⁸⁵. Przypuszczać można, że unikatowy kształt Königsau uwarunkowany był istniejącą wcześniej siecią dróg³⁸⁶.

---

³⁷⁸ Szeligowska M., Szewczyk J., *Dawne wsie i miasteczka o rozplanowaniu koncentrycznym w Polsce. Część. Diagnostyka*, „Architecture et Artibus”, 2019, 4, s. 39.

³⁷⁹ I. Drexler, dz. cyt., s. 57-60.

³⁸⁰ H. Szulc, *O typologiach morfologicznych osiedli...*, s. 632.

³⁸¹ I. Drexler, dz. cyt., s. 60; Г., К. Гайиц, *Закладення поселень періоду йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад кьонісау*, [w:] Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur), Lwów 1996, s. 80-124.

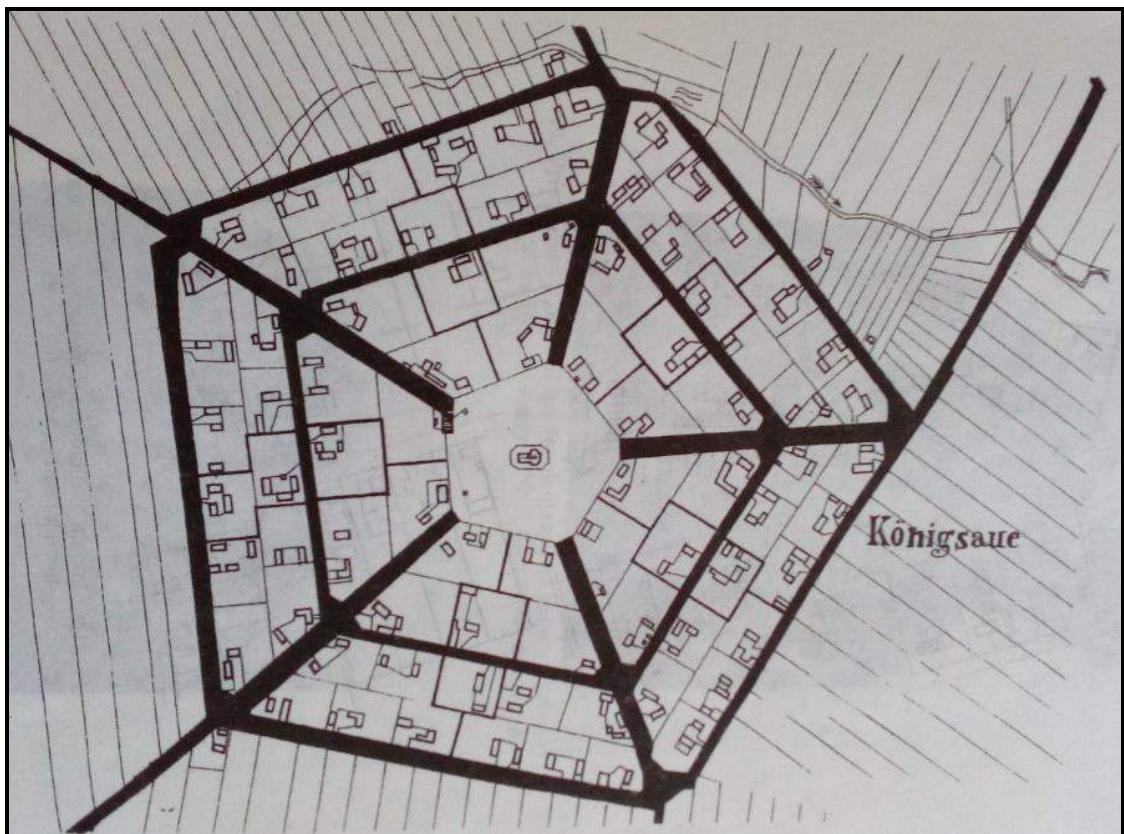
³⁸² CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-33.

³⁸³ SGKP, 1883, 4, s. 243; M. Schuster, *Königsau – eine josephinische...*, s. 73-85; M. Schuster, *Königsau: ein Dorf...*, s. 136.

³⁸⁴ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

³⁸⁵ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XIV-144; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 335.

³⁸⁶ Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [03.08.2019 r.]; <https://forgottengalicia.com/konigsau-galicias-pentagon-shaped-german-colony/> [03.08.2019 r.].

Mapa 38. Königsau. Stan na 1854 r.

Źródło: СПАНУЛ, Катастер галицький, сыгн. 186/10/593; Г. Пегришин, О. Олешко, dz. cyt., s. 335.

Na podstawie dotychczasowych rozważań na temat zróżnicowania morfologicznego siedlisk wsi józefińskich w inicjalnym stadium ich rozwoju przestrzennego wyodrębnić należy różne typy rozplanowania. Wśród form jednoosiowych wyróżnić można układy ulicowe jednostronnie i dwustronnie zabudowane, wsie ulicowo-placowe, a w grupie wsi wieloosiowych udało się zidentyfikować: wsie krzyżowe, ulicowe podwójne, szachownicowe i koncentryczno-promieniste. Przeanalizowane formy morfogenetyczne posiadały charakter otwarty (przelotowy) lub zamknięty (tzw. ślepy) w sensie komunikacyjnym. Niwa siedliskowa przybierała kształt regularny lub nieregularny. Dominującym schematem siedlisk okazały się układy ulicowe. Po dogłębnych analizach widać, że wsie o strukturze ulicowej rozmieszczone na terytorium całej Galicji. Inaczej sytuacja wygląda przy umiejscowieniu układów wielodrożnych, które projektowano tylko w Galicji Wschodniej, w sąsiedztwie Lwowa.

Według rozporządzeń wydawanych przez Józefa II ulicówki nie powinny być się składać z więcej niż 50 gospodarstw, co oznacza, że przy większej liczbie planowanych zagród projektowano inne, bardziej złożone kształty siedlisk. Zasada ta została spełniona w większości wsi, w badaniach wystąpiły nieliczne wyjątki, ale stanowią one minimalny odsetek. Autorka zauważyła także, że układy przestrzenne siedlisk wsi józefińskich zdeterminowane były czynnikami przyrodniczymi, takimi jak rzeka lub pagórki, które często hamowały rozwój zabudowy dwustronnej w ulicówkach. Ważnym czynnikiem przy projektowaniu wsi józefińskich była także istniejąca sieć drogowa.

3.2. Formy rozłogów wiejskich

Układ gruntów we wsiach józefińskich przypominał średniowieczny układ niwowy. Na parcelację przeznaczano na ogół grunty folwarczne, dlatego nie zawsze tworzyły one zwartą całość. Ziemię dzielono na niwy, tworząc szachownicowy układ pól³⁸⁷. W literaturze naukowej istnieje wiele definicji szachownicy pól. Generalnie rzecz ujmując jest to zjawisko polegające na tym, że grunty jednego właściciela składają się z wielu drobnych działek rozrzuconych w wielu zespołach³⁸⁸, ze względu na warunki przyrodnicze danej wsi³⁸⁹. Układ niwowy wykazuje dużą różnorodność form w zależności od kształtu i wielkości niw³⁹⁰. W tym podrozdziale przeprowadzona zostanie analiza form rozłogów wiejskich w ujęciu hierarchicznym, od ogółu do szczegółu, czyli najpierw omówione zostaną kompleksy, następnie zespoły, a na końcu pojedyncze działki.

Kompleksy pól

Gdy kilka zespołów działek występuje obok siebie, a układ ich wyróżnia się spośród otaczających je innych zespołów, wówczas mamy do czynienia z najwyższą jednostką w hierarchii jednostek układu pól, a mianowicie z kompleksem. Kompleks pól jest to część układu pól składająca się z wielu zespołów działek odznaczających się

---

³⁸⁷ A. Rzymkowski, M. Chowaniec, dz. cyt., s. 29; H. Szulc, *O typologiach morfologicznych...*, s. 631; Taż, *Morfogeneza osiedli wiejskich...*, s. 68.

³⁸⁸ F. Bujak, dz. cyt., s. 274, H. Lepucki, dz. cyt., s. 90; J. Tkocz, *Uwagi metodyczne o generalizacji*, dz. cyt., s. 24-33; Tenże *Rozłogi województwa opolskiego...*, s. 23-33; T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 246-247.

³⁸⁹ J. Tkocz, *Organizacja przestrzena wsi...*, s. 78.

³⁹⁰ M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 67; A. Rzymkowski, M. Chowaniec, dz. cyt., s. 29.

jednorodnym układem przestrzennym³⁹¹. Formy kompleksów pól³⁹² we wsiach józefińskich możemy podzielić na: zwarte i wyspowe. Kompleksy zwarte cechuje ciągłość przestrzenna wszystkich niw, tworzących jedną spójną całość z siedliskiem. Natomiast kompleksy wyspowe przedzielone były polami mieszkańców sąsiednich wsi lub lasami, tworząc rozłogi zewnętrzne, międzywioskowe³⁹³ lub wielokompleksowe³⁹⁴. W skład kompleksów wchodziły pola orne, lasy, pastwiska i łąki.

W Gołkowicach Niemieckich (mapa 39) dla kolonistów przeznaczono jeden zwarty kompleks tzw. *Gurbielice*, który podzielono na 3 zespoły (niwy), nazwane początkowo *Zagrodzie*, *Zamoście* i *Podgrodzie*³⁹⁵, z czasem nazwy te zmieniono na niemieckie brzmienie: *Wald Aecker*, *Strassen Aecker* i *Dunajec Aecker*³⁹⁶. Kompleks posiadał strukturę blokowo-pasmową w formie układu z rozrzutem własności³⁹⁷. Siedlisko znajdowało się na uboczu pól, w zachodniej części wsi, sąsiadując z wszystkimi trzema zespołami gruntów³⁹⁸. Pola osadników obsiewane były jęczmieniem i owsem. Powierzchnia pojedynczych działek wahała się od 1 morgi do 4 mórg³⁹⁹, a średnia wielkość działek należących do jednego osadnika w 1842 r. wynosiła 9,9 ha⁴⁰⁰. Jeden zwarty kompleks ze strukturą blokowo-pasmową uwidocznił się też w Gillershof (mapa 40)⁴⁰¹. W tym przypadku siedlisko zostało zaprojektowane pośrodku wsi. W II poł. XIX w. omawiana jednostka osadnicza posiadała powierzchnię 318 mórg⁴⁰². Zwarty

---

³⁹¹ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 23.

³⁹² Tenże, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 19; T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 246.

³⁹³ J. Tkocz, *Rozłogi województwa opolskiego...*, s. 33.

³⁹⁴ Tenże, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 19.

³⁹⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-30.

³⁹⁶ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Golkowice sammt Colonie Golkowice [Golkowice] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2279.

³⁹⁷ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Golkowice sammt Colonie Golkowice [Golkowice] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2279; J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 19; T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 247.

³⁹⁸ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Golkowice sammt Colonie Golkowice [Golkowice] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2279.

³⁹⁹ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-280.

⁴⁰⁰ T. Rutkowski, E. Arvay-Podhlańska, dz. cyt., s. 200.

⁴⁰¹ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 19; T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 247.

⁴⁰² APP, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillershof in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 428M.

kompleks niw w Königsau (mapa 41) zgrał się z koncentryczno-promienistym siedliskiem, tworząc „otoczkę” wokół niego⁴⁰³. Jeden zwarty kompleks składający się z zespołów o układzie blokowo-pasmowym⁴⁰⁴ i blokowym charakteryzował Falkenstein⁴⁰⁵. W Kaisersdorf zwarty kompleks przybrał kształt radialny wielopasmowy⁴⁰⁶.

Kompleksy wyspowe, w skład, których wchodziły dwa oddzielne skupiska działek blokowo-pasmowych⁴⁰⁷ zidentyfikowano w Weissenberg⁴⁰⁸ i Unterbach (mapa 42)⁴⁰⁹. Pięć oddzielnych kompleksów pojawiło się w Tuszów Kolonia (mapa 43)⁴¹⁰. Struktury wielokompleksowe powstały ponadto w m.in. w Kałuszu Nowym⁴¹¹, Lednicy Niemieckiej (mapa 44)⁴¹² i Bruckenthal (mapa 45)⁴¹³.

---

⁴⁰³ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/593.

⁴⁰⁴ M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 69.

⁴⁰⁵ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/8/1037.

⁴⁰⁶ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 183/10/583; J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 78.

⁴⁰⁷ M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 69.

⁴⁰⁸ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XII-130; ANK, Teki antoniego Schneidra, *Geometrischer Plan des neuanzulegenden Dorfs Weissenberg bey dem Meyerhof Kamienobrod in der k. k. Cameral – Herrschaft Grodek*, sygn. 2637.

⁴⁰⁹ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund riss des Mayer Hofes Podrzyce zu der Altsandecer Ca[mmer]al. Herrschaft gehorig, wie solcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien vertheilet worden. Plan folwarku Podrzyce należącego do dóbr kameralnych Stary Sącz, podzielonego między 16 rodzin kolonistów w roku 1784*, sygn. 122; ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund Riss des Mayer Hofes in Podrzyce, welcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien ist Vertheilet worden, und nach Alt Sandez gehoret. Plan folwarku Podrzyce, który w roku 1784 został podzielony między 16 rodzin kolonistów a należał do Starego Sącza*, sygn. 123.

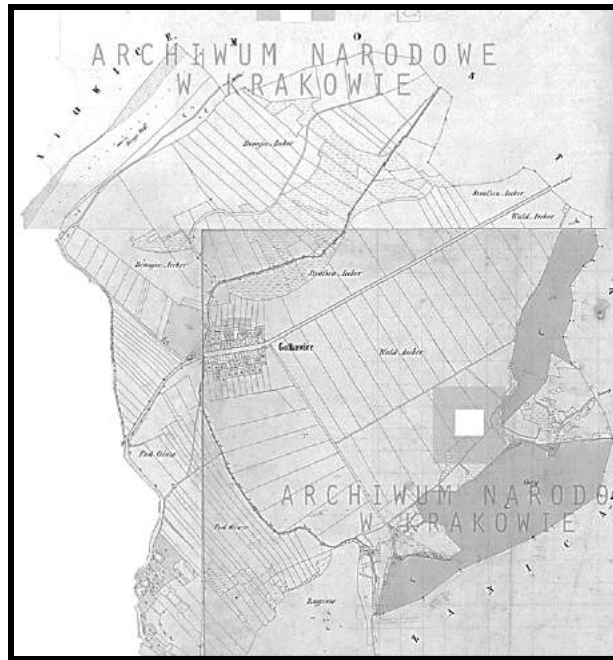
⁴¹⁰ BNW, *Plan von denen zur K: Kammeral Herrschaft Sendomir gehörigen neüerdings vertheilten Deutsch Tuszower Dominical Gründen, 1792*, sygn. ZZK 2 151.

⁴¹¹ ANK, Zb. kart. *Plan von der angelegeten deutschen Colonie Neukalusz samt den zugetheilten Grunden, auf der Kaluszer Cameral Herrschafft*, sygn. 640.

⁴¹² CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-32; H. Lepucki, dz. cyt., s. 185.

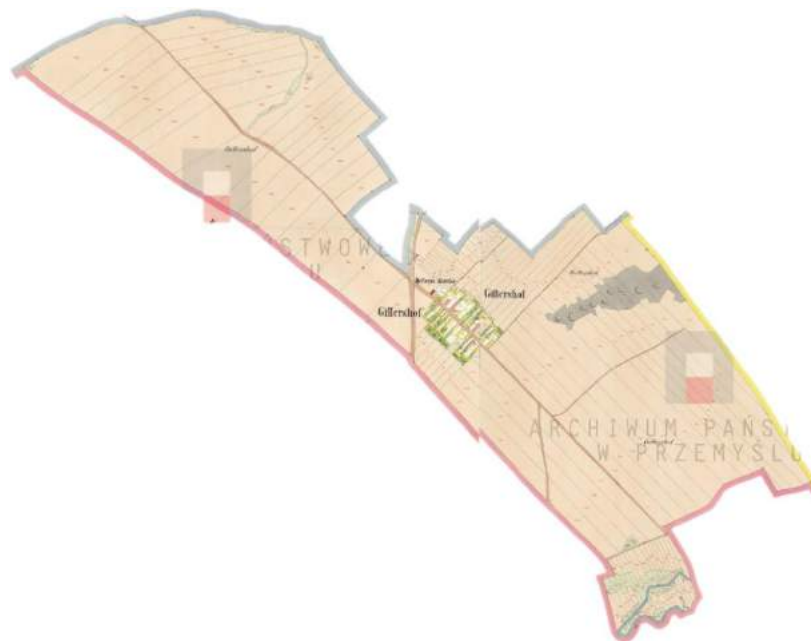
⁴¹³ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-91.

Mapa 39. Zwarty kompleks pól w Gólkowicach Niemieckich. Stan na 1847 r.

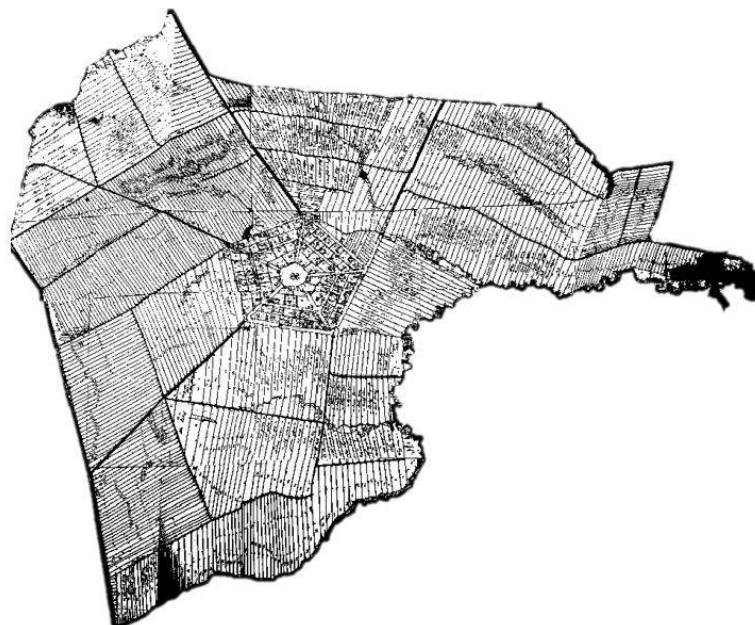
Źródło: ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Gólkowice sammt Colonie Gólkowice [Gólkowice] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2279.

Mapa 40. Zwarty kompleks pól w Gillershof. Stan na 1853 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillershof in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 428M.

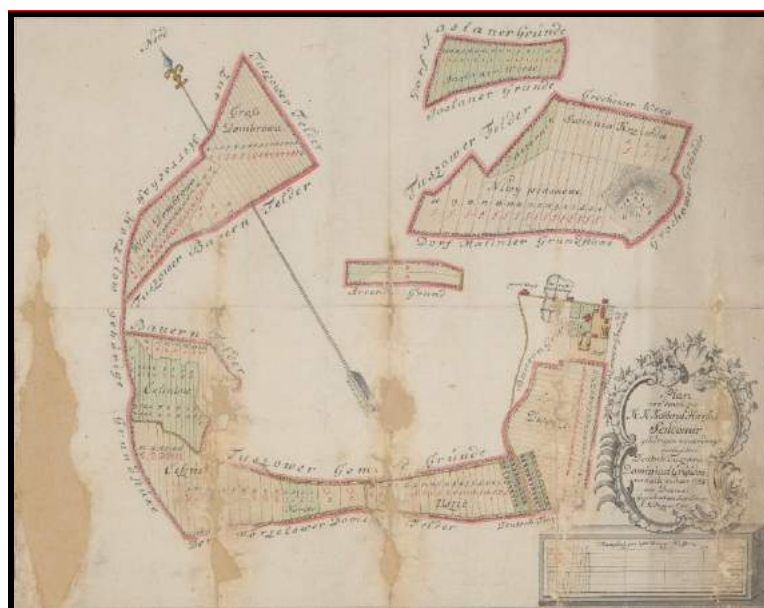
Mapa 41. Zwarty kompleks pól w Königsau. Stan na 1853 r.

Źródło: CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/593.

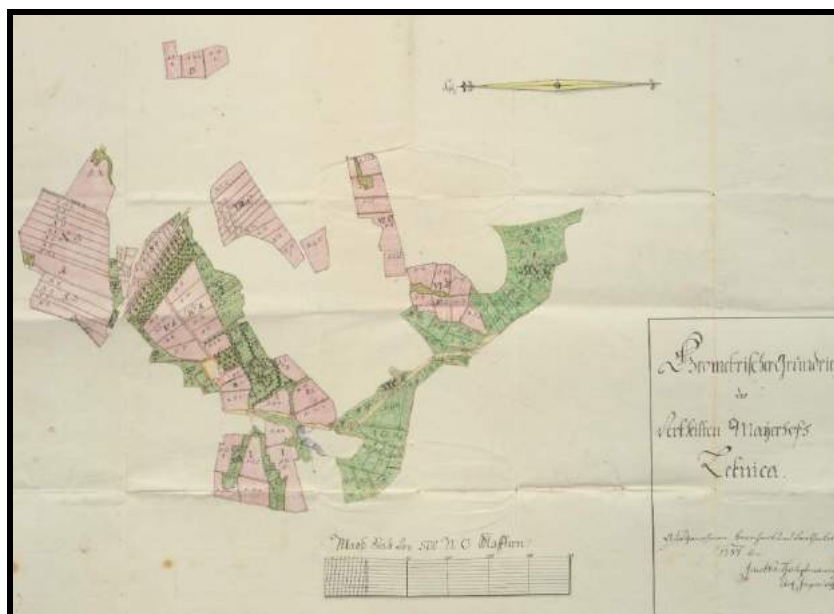
Mapa 42. Wyspowsy kompleks pól w Unterbach. Stan na 1784 r.

Źródło: ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund riss des Mayer Hofes Podrzyżec zu der Altsandeczer Ca[m]merl. Herrschaft gehörig, wie solcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien vertheilet worden. Plan folwarku Podrzyżec należącego do dóbr kameralnych Stary Sącz, podzielonego między 16 rodzin kolonistów w roku 1784*, sygn. 122.

Mapa 43. Wyspowsy kompleks pól w Tuszowie Kolonii. Stan na 1788 r.

Źródło: BNW, *Plan von denen zur K: Kammeral Herrschaft Sendomir gehörigen neüerdings vertheilten Deutsch Tuszower Dominical Gründen*, 1792, sygn. ZZK 2 151.

Mapa 44. Wyspowsy kompleks pól w Lednicy Niemieckiej. Stan na 1784 r.

Źródło: CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-32.

Mapa 45. Wyspowy kompleks pól w Bruckenthal. Stan na 1790 r.

Źródło: CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-91.

Zespoły pól

Zgodnie z przyjętym schematem terminologicznym dotyczącym rozłogów wiejskich kompleksy pól dzielimy na zespoły (inaczej zwane niwami morfologicznymi), które składają się z kolei z pojedynczych działek⁴¹⁴. Niwy morfologiczne wyróżniały się dużą regularnością wewnętrzną, a ich granice często stanowiły drogi. Nietypowe kształty granic zespołów są ściśle związane uwarunkowaniami środowiska naturalnego (np. biegiem rzek). Analizując pozyskane materiały kartograficzne i opisowo-statystyczne dostrzec można występowanie zróżnicowanej liczby zespołów we wsiach józefińskich. Przypuszczać można, że odmienna liczba zespołów wynikała z rozmieszczenia dawnych

⁴¹⁴ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 19 i 23; T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 251.

gruntów folwarcznych i warunków topograficznych⁴¹⁵. Badania wykazały występowanie poniżej 10 zespołów m.in. w Hundsdorf⁴¹⁶, Gaboniu Niemieckim⁴¹⁷, Hohenbach⁴¹⁸, Siegenthal⁴¹⁹, natomiast powyżej 10 zespołów występowało m.in. w Einsingen⁴²⁰, Brigidau⁴²¹, Wiessenberg⁴²², Königsau⁴²³ i Steinfels⁴²⁴. Zespoły pól przyjęły formę blokowo-niwową⁴²⁵, tworząc struktury homogeniczne i heterogeniczne⁴²⁶. Charakter homogeniczny czyli jednorodny morfologicznie cechuje zespół złożony z identycznych działek pod względem przebiegu i parametrów przestrzennych⁴²⁷. Postać taką wykazała wieś Schönanger (mapa 46), gdzie każda niwa składała się z jednakowych morfologicznie działek długopasmowych i wąskopasmowych⁴²⁸. Zespoły homogeniczne z parcelami długopasmowymi i wąskopasmowymi cechują też rozłogi w Hortfeld (mapa 47)⁴²⁹, Gillershof⁴³⁰ i Königsau⁴³¹.

---

⁴¹⁵ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 87.

⁴¹⁶ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-53.

⁴¹⁷ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz - wieś Gaboń. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 22.

⁴¹⁸ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIII-290.

⁴¹⁹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-25.

⁴²⁰ CPAHUL, Metryka józefińska, XIX-101.

⁴²¹ CPAHUL, Metryka józefińska, XIII-191.

⁴²² ANK, Teki Antoniego Schneidra, *Geometrischer Plan des neuanzulegenden Dorfs Weissenberg bey dem Meyerhof Kamienobrod in der k. k. Cameral – Herschaft Grodek*, sygn. 2637; CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XII-130.

⁴²³ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

⁴²⁴ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 103.

⁴²⁵ M. Kiełczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 69.

⁴²⁶ T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 251.

⁴²⁷ Tenże, dz. cyt., s. 249.

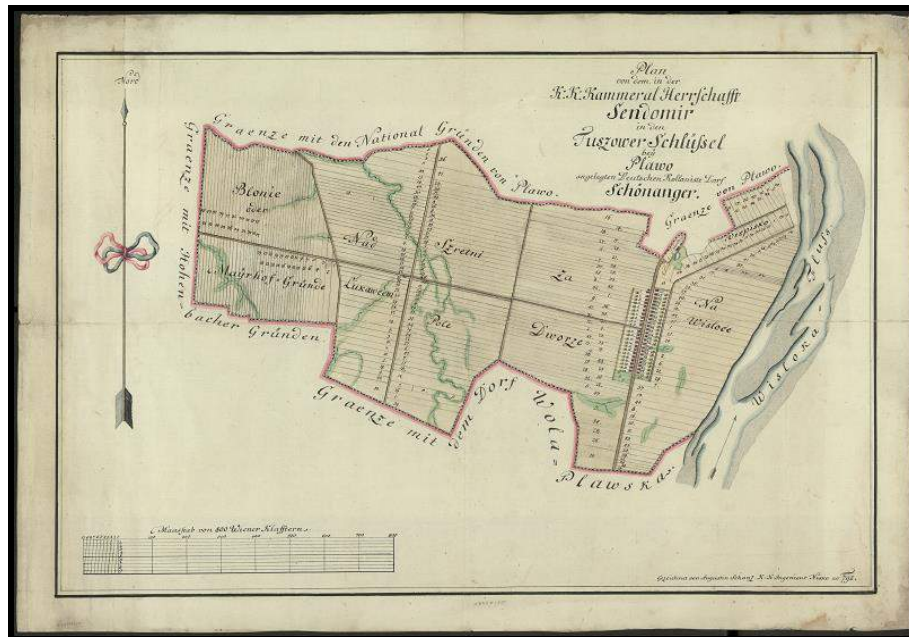
⁴²⁸ BNW, *Plan von dem, in der K: Kammeral Herrschafft Sendomir in den Tuszower Schlüssel bey Plawo angelegten Deutschen Kolloniste Dorf Schönanger*, 1792, sygn. ZZK 2 033.

⁴²⁹ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-37; BNW, *Gründ Riess von den Dorff Deütsch Rzeziczian der Kayss: Königl:- Kammeral Herrschafft Jaworow geherig*, sygn. ZZK 2 035.

⁴³⁰ APP, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillershof in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 428M.

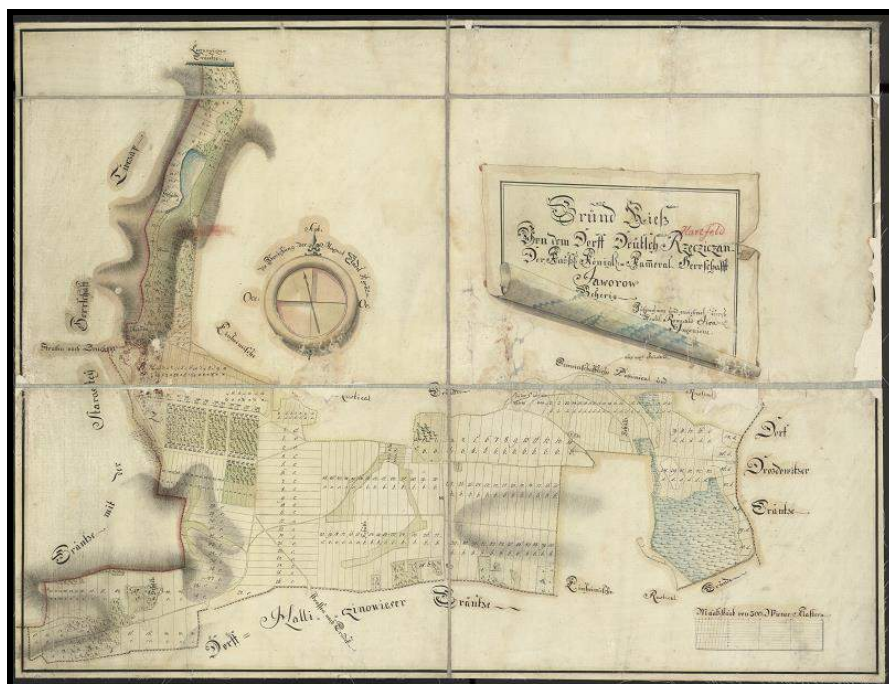
⁴³¹ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/593.

Mapa 46. Zespoły pól (niw) jednorodnych morfologicznie w Schönanger. Stan na 1792 r.

Źródło: BNW, *Plan von dem, in der K. Kammeral Herrschafft Sendomir in den Tuszower Schlüssel bey Plawo angelegten Deutschen Kolloniste Dorf Schönanger*, 1792, sygn. ZZK 2 033.

Mapa 47. Zespoły pól jednorodnych morfologicznie w Hortfeld. Stan na 1792 r.

Źródło: BNW, *Grund Riess von den Dorff Deütsch Rzecziczan der Kayss: Königl:- Kammeral Herrschafft Jaworow geherig*, sygn. ZZK 2 035; CPAHUL, *akta Gubernialne, Publico-politica*, sygn. 86-37.

Mapa 48. Zespoły pól niejednorodnych morfologicznie w Gaboniu Niemieckim.
Stan na 1784 r.

Źródło: ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz - wieś Gaboń*.
Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań, sygn. 22.

Strukturę heterogeniczną czyli niejednorodną morfologicznie polegającą na przemieszaniu różnych typów przestrzennych działek w obrębie jednej niwy zaobserwowano w Stadłach, biorąc pod uwagę niwę *Hausäcker* (scaloną z siedliskiem). Elementy zespołu stanowiły konfiguracje działek długowąskopasmowych wraz z działkami małoblokowymi⁴³². W Gaboniu Niemieckim (mapa 48) oprócz dominujących zespołów składających się z działek długopasmowych-wąskopasmowych, możemy wyróżnić zespoły znajdujące się we wschodniej części wsi⁴³³. Zespoły te składały się z zarówno z działek długowąskopasmowych jak i małoblokowych. Identyfikacyjny układ dualny

⁴³² ANK, Zb. kart., *Kataster galicyjski, Stadlo [Stadla] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2673.

⁴³³ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz - wieś Gaboń*. *Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 22.

uksztaltował się w Unterbach. Tak jak w Gaboniu Niemieckim i tu obserwujemy zespoły składające się zarówno z działek długopasmowo-wąskopasmowych i małoblokowych⁴³⁴.

We wsiach józefińskich każda niwa morfologiczna odznaczała się odmienną klasą gleby i tym samym została przeznaczona na inny wysiew⁴³⁵. Jak już wspomniano, jedno gospodarstwo składało się z działek rozrzuconych w różnych zespołach (niwach). Wybierając taki sposób redystrybucji pól dla kolonistów, administracja austriacka sugerowała się kryterium sprawiedliwego podziału ziemi. W przypadku klęsk żywiolowych zastosowanie szachownicy pól⁴³⁶ gwarantowało każdemu gospodarzowi uratowanie przynajmniej części zbiorów⁴³⁷. Ziemię otrzymywano z odpowiednim podziałem na klasy. Klasę pierwszą stanowiły grunty, na których urodzajność wynosiła od 8 do 9 ziaren i więcej, na drugą klasę składały się grunty o urodzajności od 6 do 7 ziaren, natomiast najgorsza była trzecia klasa, w której urodzajność wyniosła od 4 do 5 ziaren. Identyczną klasyfikację stosowano przy rozwarstwieniu łąk⁴³⁸. W obrębie niw morfologicznych przeznaczono także miejsce pod lasy i pastwiska⁴³⁹. Niwy użytkowane jako grunty orne przeznaczono na wysiew: żyta, owsa, pszenicy i jęczmienia. Zazwyczaj w danym zespole każdy kolonista posiadał taki sam pas ziemi, przydzielony na wysiew identycznego zboża. W Hohenbach znajdowały się zespoły poświęcone na uprawę wszystkich czterech zbóż oraz osobne niwy zaplanowane na wysiew żyta i owsa⁴⁴⁰. W Hoffnungsau koloniści otrzymali łąny na zasiew jęczmienia i owsa⁴⁴¹. W Einsingen na

---

⁴³⁴ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund riss des Mayer Hofes Podrzyce zu der Altsandecer Ca[mmer]al. Herrschaft gehorig, wie solcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien vertheilet worden. Plan folwarku Podrzyce należącego do dóbr kameralnych Stary Sącz, podzielonego między 16 rodzin kolonistów roku 1784*, sygn. 122; ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund Riss des Mayer Hofes in Podrzyce, welcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien ist Vertheilet worden, und nach Alt Sandez gehoret. Plan folwarku Podrzyce, który w roku 1784 został podzielony między 16 rodzin kolonistów a należał do Starego Sącza*, sygn. 123.

⁴³⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IX-227.

⁴³⁶ J. Burszta, dz. cyt., s. 130-131; M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia Osadnictwa...*, s. 62; J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 78.

⁴³⁷ A. Wielocha, dz. cyt., s. 17-18.

⁴³⁸ W. Tokarz, dz. cyt., s. 278.

⁴³⁹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

⁴⁴⁰ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIII-290.

⁴⁴¹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-130.

parcelach rolnych uprawiano żyto, jęczmień i owies⁴⁴². W Siegenthal jedną z niw przeznaczono na wysiew owsa oraz łąkę. Na pozostałych niwach siano pszenice, żyto, jęczmień i owies⁴⁴³. W wielu wsiach józefińskich np. Berdikau i Königsau pojedyncze zespoły składały się z ziem ornych, łąki lub lasu⁴⁴⁴. Jako jednostki miary gruntowej używano korca lub morgi austriackiej⁴⁴⁵. We wszystkich analizowanych wsiach dominowała powierzchnia przeznaczona na grunty orne⁴⁴⁶. W Einsiedel zajmowały one 59%⁴⁴⁷, w Wiessenberg 81%⁴⁴⁸, w Königsau 79% całego rozłoga⁴⁴⁹. Nieco mniej terenu przeznaczono na łąki. Nie w każdej wsi wydzielono ziemie pod lasy i pastwiska np. jedno wspólne pastwisko zaprojektowano dla osadników z Josephsberg i Königsau⁴⁵⁰. Identyczna sytuacja wystąpiła Prinanzthal i Berdikau, gdzie na przyszłe pastwisko przeznaczono krzaki do wykarczowania⁴⁵¹(tab. 3).

Tab. 3. Odsetek powierzchni gruntów przeznaczonych na role, łąki, lasy i pastwiska w wybranych wsiach józefińskich.

Nazwa wsi	Rola	Łąki	Lasy	Pastwiska
Einsiedel	59%	38%	3%	
Josephsdorf	55,7%	42,8 %		9,1%
Königsau	79%	13%		
Wiessenberg	81%	19%		

Źródło: CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-143, CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-29, CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211; A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, dz. cyt., s. 236-237.

W wyniku analizy dostępnych materiałów źródłowych dotyczących formowania się działek w danym zespole pól udało się dokonać generalizacji i zaproponować podział na kategorie. Do pierwszej grupy zakwalifikowano zespoły, w których liczba działek jest

⁴⁴² CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIX-101.

⁴⁴³ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-25.

⁴⁴⁴ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIII-191 i XIV-211.

⁴⁴⁵ H. Lepucki, dz. cyt., s. 55.

⁴⁴⁶ CPAHUL, Metryka józefińska.

⁴⁴⁷ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-143.

⁴⁴⁸ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-29.

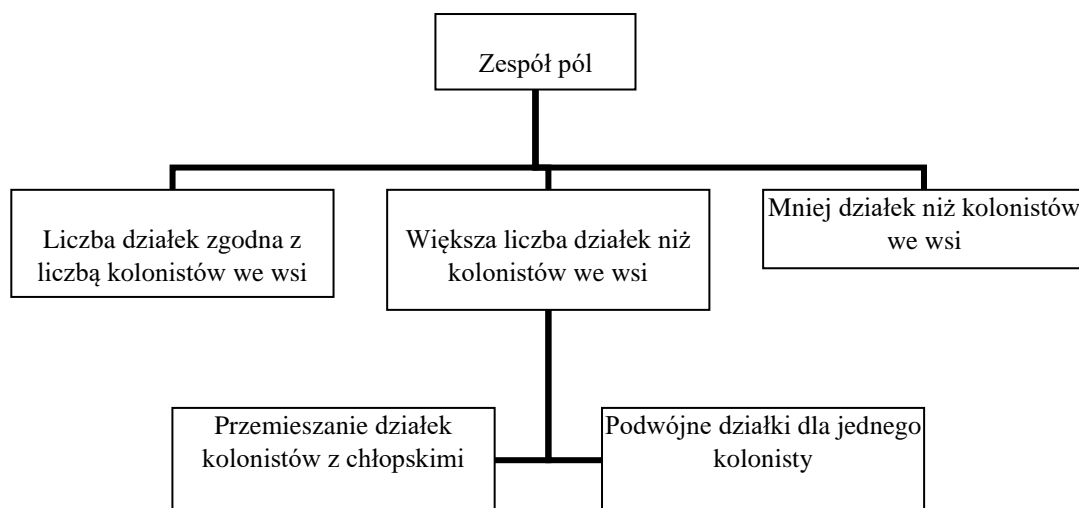
⁴⁴⁹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

⁴⁵⁰ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

⁴⁵¹ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XV-103 i XIII-191.

równa liczbie osadników we wsi, do drugiej grupy zakwalifikowano zespoły z większą liczbą działek niż kolonistów we wsi, wyodrębniając dwie podgrupy: przypadek przemieszania działek kolonistów z chłopskimi oraz przypadek podwójnych działek należących do jednego kolonisty w zespole pól, do trzeciej grupy zakwalifikowano zespoły, w których wydzielono mniej działek niż osadników w danej osadzie (schemat 1).

Schemat 1. Podział zespołów pól we wsiach józefińskich.

Źródło: Opracowanie własne.

Analizy zaczniemy od omówienia przykładów zespołów z liczbą działek zgodną z liczbą kolonistów zamieszkałych w danej osadzie. Reguła ta wystąpiła w 5 zespołach we wsi Kałusz Nowy. Pierwszy zespół o nazwie *Pole pod Mościżkami* przeznaczono na uprawę owsa. Drugi zespół o nazwie *Na Polu Makowszczyzna* na wysiew żyta i jęczmienia. Wymiary pojedynczych działek w obu niwach wahały się pomiędzy 3-4 morgi. Dla wszystkich osadników wytyczono również po jednej działce w niwie o nazwie *Pola Pomiarek I*. Według metryki józefińskiej był to pusty zespół przeznaczony na wysiew w przyszłości. Zespół składał się z działek o powierzchni od niecałej morgi do przeważających 2- i 3- morgowych. Łąki w tej niwie stanowiły minimalny odsetek ich powierzchni⁴⁵². Po jednej działce przypadło również w zespole *Pod Gajem*. Zespół ten

⁴⁵² CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141.

podzielono na trzy fragmenty. Pierwszy fragment składał się z mało urodzajnej gleby przeznaczonej na wysiew owsa. Na drugim i trzecim fragmencie znajdowały się podmokłe łąki nadające się do obsiania trawą na siano. Każdy kolonista posiadał także grunty na łąkach *Siana za Mostkiem*⁴⁵³, zespół ten w kolejnych latach powiększył się o 3 morgi⁴⁵⁴. W Kałuszu Nowym mniej działek w jednym zespole niż kolonistów w osadzie znajdowało się w zespołach: *Pola Pomiarek II*, *Na Nahrebczynach*, *Pole za miastem nad Młynówką* i *Na Pohrebczynach*. W niwie *Pola Pomiarek II*, pas ziemi posiadało 18 osadników (z 34 zamieszkujących wieś). Pojedyncze działki posiadały powierzchnię od 2 mórg do 3 mórg. W niwie *Na Nahrebczynach* mieściły się działki 10 gospodarzy⁴⁵⁵, a w niwie *Na Pohrebczynach*, zlokalizowano 12 działek, na których 4 kolonistów posiadało 3 pasy gruntów, a jeden kolonista jeden pas ziemi⁴⁵⁶. Nieliczni osadnicy dysponowali gruntami ornymi w składającej się z 3 kawałków niwie *Pole za miastem nad Młynówką* (tab. 4)⁴⁵⁷.

Tab. 4. Powierzchnie pojedynczych zespołów pól (niw) w Kałuszu Nowym pod koniec XVIII w. i na początku XIX w.

Nazwa zespołu polnego	Powierzchnia niwy	
	Morgi	Sążnie kwadratowe
Pole pod Mościżkami	113	217
Na Polu Makowszczyzna	50	372
Pola Pomiarek I	51	618
Pola Pomiarek II	b.d.	
Pod Gajem	43	124
Na Nahrebczynach	b.d.	
„Pole za miastem nad Młynówką”	b.d.	
Na Pohrebczynach	12	91

Źródło: CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141; CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XVI-113.

⁴⁵³ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141.

⁴⁵⁴ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XVI-113.

⁴⁵⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141.

⁴⁵⁶ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XVI-113.

⁴⁵⁷ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-141.

Kolejną wyodrębnioną kategorią jest występowanie większej liczby działek w jednym zespole niż mieszkańców wsi. Sytuację taką należy wiązać z szachownicą zewnętrzną tzw. międzywioskową, polegającą na przemieszaniu w jednym zespole działek należących do kolonistów oraz działek mieszkańców sąsiednich wsi⁴⁵⁸. Zjawisko to występowało w osadach przysiółkowych. Przemieszczenie działek nowych osadników z działkami chłopskimi miało miejsce w Bandrowie Kolonii. Koloniści posiadali swoje działki w 3 niwach z 7 należących do wsi. Kwerendy archiwalne wykazały, że w zespole *Dił Wolańskich* mieściły się: działki chłopskie, 27 działek kolonistów oraz działki przeznaczone dla karczmy i dla szkoły. W niwie *Kiczura Korysznińska* mieszczącej się na północny-wschód od lasu Bandrów uwidocznił się schemat większej liczby działek niż osadników zamieszkujących wieś józefińską ze względu na podwójne działki przeznaczone dla jednego gospodarza. W zespole umiejscowiono także grunty przeznaczone dla szkoły polskiej i dla szkoły niemieckiej. Niwa ta została przeznaczona na wysiew pszenicy, żyta, owsa, jęczmienia oraz na łąki. Identyczne zjawisko zaobserwowano w niwie *Rowen*, gdzie do kolonistów należały 173 działki. Niwę przeznaczono na grunty orne, łąki i pastwiska⁴⁵⁹. W sąsiedniej wsi Siegenthal grunty kolonistów przemieszano z rolami chłopów w 5 zespołach. Na jednym z nich koloniści posiadali działki przeznaczone na wysiew owsa oraz łąki. Przeciętnie każdy osadnik dostał około 2 mórg gruntów. W innych niwach uprawiano pszenicę, żyto, jęczmień i owies. Powierzchnia pojedynczej działki wynosiła przeciętnie około jednej morgi. W *Niwie Kuczyn* pola gospodarzy miały powierzchnię między 3 a 4 morgi. Zespół ten przeznaczono na wysiew owsa⁴⁶⁰. Przemieszczenie działek kolonistów józefińskich z działkami chłopskimi występowało w Hohenbach⁴⁶¹ i Laufendorf⁴⁶².

Większa liczba działek niż kolonistów we wsi ukształtowała się w Wiessenberg, zamieszkałym przez 42 kolonistów, gdzie jedna z niw została podzielona na 53 działki⁴⁶³.

---

⁴⁵⁸ J.Tkocz, *Rozłogi województwa opolskiego...*, s. 33.

⁴⁵⁹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-20.

⁴⁶⁰ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-25.

⁴⁶¹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIII-290.

⁴⁶² CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-277.

⁴⁶³ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-29.

W Einsingen zamieszkałym przez 20 gospodarzy wyodrębniono niwy posiadające po 26 i 28 kawałków ziemi⁴⁶⁴.

Mniej działek niż kolonistów we wsi charakteryzowało Königsau (załącznik nr I). Można przypuszczać, że powodem takiego stanu rzeczy mogła być duża liczba osadników zamieszkujących wieś, z czego część nie otrzymała nadziałów⁴⁶⁵. W Dornfeld zidentyfikowano zespoły, w których liczba działek w jednym zespole jest mniejsza od liczby kolonistów zamieszkujących osadę oraz liczba działek w jednym zespole jest większa od liczby kolonistów zamieszkujących wieś. Z 27 zespołów mniejsza liczba działek w jednym zespole niż kolonistów we wsi występuje w 21 zespołach, a większa liczba działek w jednym zespole niż kolonistów we wsi pojawiła się w 6 zespołach⁴⁶⁶.

Warto także zwrócić uwagę na nazwy niw morfologicznych. W metryce józefińskiej można spotkać dwa rodzaje oznaczeń: pojedyncze zespoły oznaczono liczbami rzymskimi lub nadawano im nazwy. Dla lepszego zobrazowania tego zagadnienia warto przytoczyć kilka przykładów. W Siegenthal można wydzielić takie nazwy jak: *Niwy Rowen*, *Niwa Działy*, *Niwa Kuźmin*, *Niwa za Gościńcem*, *Niwa pod Szczobem*⁴⁶⁷. W Gaboniu Niemieckim pola osadników nazwano: *Podgórkowe*, *Plotzieniec*, *Od Krzyża*, *Podgozdzieniec*, *Pod Ogrodem*, *Na Pagórek*, *Babia Górka*, *Babia Górka Tylna*. W kolejnych latach nazwy te zmieniono na niemieckie brzmienie: *Grenzfelder*, *Haberfeld* i *Hirtnhaus*⁴⁶⁸. Oznaczenia liczbami rzymskimi występowały m.in.: w Berdikau⁴⁶⁹ i Hohenbach⁴⁷⁰.

Działki

Najmniejszym elementem strukturalnym rozłogu wsi są działki (elementarne jednostki ewidencyjne gruntów), które klasyfikujemy według: kształtu geometrycznego

---

⁴⁶⁴ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-143.

⁴⁶⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

⁴⁶⁶ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-129.

⁴⁶⁷ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-25.

⁴⁶⁸ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Gaboń Kreis Sandecer St Bez Alt Sandec*, 1847, sygn. Kat gal II op 3598.

⁴⁶⁹ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIII-191.

⁴⁷⁰ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIII-290.

i położenia w stosunku do siebie i w stosunku do zagrody, z którą tworzą jednostkę gospodarczą. Kształtami podstawowymi działek są pasma lub bloki⁴⁷¹. Po analizach zebranego materiału kartograficznego widać zdecydowaną dominację działek pasmowych. Działki blokowe występują tylko w kilku nielicznych przypadkach. W obrębie działek pasmowych dominowały pasma długie i wąskie mające kształt prostokątów⁴⁷². Działki tego typu miały różną powierzchnię, przeważnie od 1 morgi do 4 mórg. Zazwyczaj w jednym zespole wszystkie działki były tej samej wielkości np. w Brigidau parcele przeznaczone na wysiew owsa zajmowały powierzchnię 1056 sążni kwadratowych, a działki przeznaczone na uprawę żyta, jęczmienia lub pszenicy miały powierzchnię od 1,5 morgi do 4 mórg⁴⁷³. Najczęściej powtarzającą się powierzchnią pojedynczej działki w Gołkowicach Niemieckich były 2 morgi i 747 sążni kwadratowych, przeznaczone na zasiew jęczmienia i owsa⁴⁷⁴. Od 0,5 morgi do 1,5 morgi wynosiły powierzchnie działek w Steinfels⁴⁷⁵. W Unterbergen każdy osadnik posiadał działki o areale około 1,3 morgi przeznaczone na uprawę trzech zbóż: pszenicy, żyta i jęczmienia⁴⁷⁶. W Königsau działki kolonistów józefińskich miały wielkość od 20 sążni kwadratowych do 5,5 mórg⁴⁷⁷.

Działki blokowe w kształcie kwadratów i rombów cechowały się występowaniem co najmniej dwóch boków równoległych⁴⁷⁸. Tego typu formy rozłogi rozmierzono np. w południowej części pól w Reichau w zespole *Chałubuda*⁴⁷⁹. W przypadku wielu wsi józefińskich działki blokowe były przemieszane w zespołach z działkami pasmowymi np. w Stadłach⁴⁸⁰ lub Schomlau⁴⁸¹. W Unterbach działki blokowe przeznaczono na ogrody

---

⁴⁷¹ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 21.

⁴⁷² T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*s. 247.

⁴⁷³ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-214.

⁴⁷⁴ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. IV-30; CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-280.

⁴⁷⁵ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-21.

⁴⁷⁶ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XII-7.

⁴⁷⁷ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

⁴⁷⁸ T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 248.

⁴⁷⁹ APP, Archiwum geodezyjne, *Reichau in Galizien*, 1855, sygn. 1380M.

⁴⁸⁰ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadlo [Stadla] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2673.

⁴⁸¹ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/9/51.

mieszczące się w zachodnim fragmencie wsi. Kształt bloków charakteryzował również parcele użytkowane jako łąki i pastwiska⁴⁸².

Relacja przestrzenna działek względem niwy siedliskowej daje natomiast podstawę do wyróżnienia działek przyzagrodowych i nieprzyzagrodowych (schemat 2)⁴⁸³. Autorka wyróżniła trzy typy styczności działek przyzagrodowych do zagrody: położenie równoległe w stosunku do siebie (gdy działki w obrębie rozłogów leżą na przedłużeniu działek siedliskowych), położenie prostopadłe (gdy działki w obrębie rozłogów mają przebieg poprzeczny w stosunku do działek siedliskowych) oraz położenie ukośne (gdy działki w obrębie rozłogów leżą ukośnie względem działek siedliskowych). We wsiach józefińskich najczęściej obserwujemy pierwszy z wymienionych typów konfiguracji przestrzennej, czyli położenie równoległe działek polnych w stosunku do siedliska. Kształt ten przypomina formę niwowo-pasmową⁴⁸⁴. Struktura taka była zastosowana m.in. w Dornbach⁴⁸⁵, Lindenau⁴⁸⁶, Gillershof⁴⁸⁷ i Königsberg⁴⁸⁸. Formę prostopadłą położenia działek względem siedliska dostrzec można w rozplanowaniu Steinfels⁴⁸⁹ i Flakenstein⁴⁹⁰. Układ ukośny działek polnych w odniesieniu do siedliska zaobserwowano w Reichsheim⁴⁹¹ i Gelendorf⁴⁹². W Hohenbach można zauważyć dwa typy

---

⁴⁸² ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund riss des Mayer Hofes Podrzytze zu der Altsandecer Ca[mmer]al. Herrschaft gehorig, wie solcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien vertheilet worden. Plan folwarku Podrzytze należącego do dóbr kameralnych Stary Sącz, podzielonego między 16 rodzin kolonistów roku 1784*, sygn. 122; ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund Riss des Mayer Hofes in Podrzytze, welcher A 1784 unter 16 Colonisten Familien ist Vertheilet worden, und nach Alt Sandez gehoret. Plan folwarku Podrzytze, który w roku 1784 został podzielony między 16 rodzin kolonistów a należał do Starego Sącza*, sygn. 123.

⁴⁸³ S. Golachowski, B. Kostrubiec, A. Zagożdżon, dz. cyt., s. 8-9; T. Figlus, *Rozłogi jako struktura...*, s. 247.

⁴⁸⁴ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi...*, s. 76-82.

⁴⁸⁵ APR, Kataster gruntowy, *Gemeinde Dornbach sammt Colonie Neu Dornbach, Kreis Rzeszow, Prowinz Galizien [Gmina Dornbach z kolonią Neu Dornbach, pow. Rzeszów - Galicja]*, sygn. 3336.

⁴⁸⁶ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lipowiec sammt Colonie Lindenau in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, sygn. 1957M.

⁴⁸⁷ APP, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillershof in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 428M.

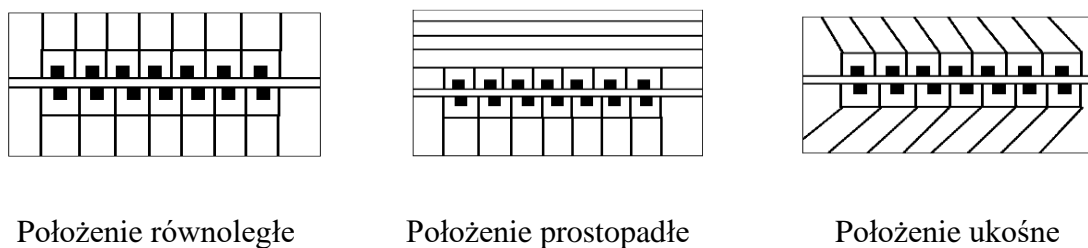
⁴⁸⁸ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, 1783M.

⁴⁸⁹ APP, Archiwum geodezyjne, *Stebnik sammt Colonie Steinfels in Galizien*, 1854, sygn. 1592M.

⁴⁹⁰ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/8/1037.

⁴⁹¹ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Dębniaki et Hyki sammt Colonie Reichsheim*, 1850, sygn. 334M.

położenia działek polnych w stosunku do zagród. Po wschodniej stronie wsi działki mają położenie ukośne względem siedliska, natomiast w części zachodniej działki w obrębie rozłogu wsi przyjęły układ prostopadły względem działek siedliskowych⁴⁹³. Wszystkie trzy typy relacji przestrzennej pomiędzy działkami polnymi a układem zagród występowały natomiast w Josephsberg⁴⁹⁴.

Schemat 2. Typy relacji przestrzennej pomiędzy działkami w obrębie rozłogu wsi a zagrodami.

Źródło: Opracowanie własne.

W odniesieniu do działek w układzie nieprzyzagrodowych także możemy wyróżnić kilka charakterystycznych typów. W przeanalizowanych jednostkach osadniczych dostrzegamy współwystępowanie działek równoległych i prostopadłych względem siebie. W niektórych wsiach józefińskich oprócz wymienionych powyżej typów występują także działki w położeniu ukośnym w stosunku do działek w zespołach otaczających. W Steinau (mapa 49) w obrębie całego rozłogu dominują działki leżące prostopadle względem siedliska wsi. Zespół nieprzyzagrodowy składający się z działek położonych ukośnie względem zespołu przysiedliskowego znajduje się we wschodniej części wsi, natomiast w części południowo-zachodniej obserwujemy występowanie pojedynczych działek w układzie poprzecznym do zasadniczej części rozłogu wsi⁴⁹⁵. W Königsberg (mapa 50) działki rozmierzono zarówno w układzie prostopadłym i równoległym względem siebie

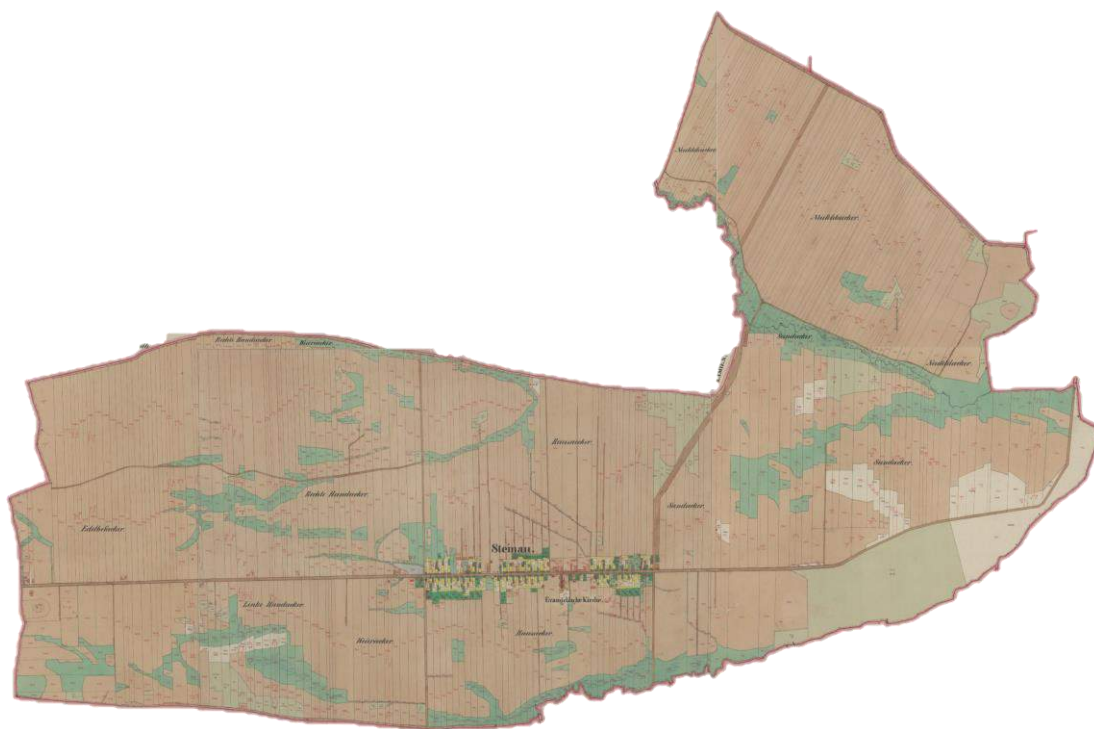
⁴⁹² CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/12/83.

⁴⁹³ APP, Archiwum geodezyjne, *Czermin sammt Colonie Hohenbach in Galizien*, 1852, sygn. 296M.

⁴⁹⁴ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/550.

⁴⁹⁵ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Steinau in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1593M.

i niwy siedliskowej⁴⁹⁶. W Unterbach działki równoleżnikowe znajdowały się w zachodniej części osady, a południkowe we wschodniej części rozłogu⁴⁹⁷. W Horfeld występowało również przemieszanie zespołów z działkami polnymi leżącymi równolegle i prostopadle względem siebie⁴⁹⁸.

Mapa 49. Steinau. Przykład wsi z działkami rozmieszczonymi prostopadle względem siedliska wsi. Stan na poł. XIX w.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Steinau in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1593M.

⁴⁹⁶ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1783M.

⁴⁹⁷ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund riss des Mayer Hofes Podrzyce zu der Altsandecer Ca[mmer]al. Herrschaft gehorig, wie solcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien vertheilet worden. Plan folwarku Podrzyce należącego do dóbr kameralnych Stary Sącz, podzielonego między 16 rodzin kolonistów w roku 1784*, sygn. 122; ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund Riss des Mayer Hofes in Podrzyce, welcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien ist Vertheilet worden, und nach Alt Sandez gehoret. Plan folwarku Podrzyce, który w roku 1784 został podzielony między 16 rodzin kolonistów a należał do Starego Sącza*, sygn. 123.

⁴⁹⁸ BNW, *Gründ Riess von den Dorff Deütsch Rzecziczian der Kayß: Königl:- Kammeral Herrschaft Jaworow geherig*, sygn. ZZK 2 035.

działek w stosunku do liczby kolonistów. Do pierwszej grupy zakwalifikowano zespoły, w których liczba działek była równa liczbie osadników w danej wsi, do drugiej grupy zakwalifikowano zespoły z większą liczbą działek polnych niż kolonistów we wsi, wyodrębniając przypadek przemieszania działek kolonistów z działkami chłopskimi oraz podwójnych działek przypadających na jednego kolonistę w zespole, do trzeciej grupy zakwalifikowano zaś zespoły, w których wydzielono mniej działek w obrębie rozłogu niż osadników w danej osadzie. Ostatnim elementem analiz były pojedyncze działki. We wsiach józefińskich możemy je sklasyfikować według: kształtu i położenia w stosunku do siebie i w stosunku do zagrody. Po analizach zebranego materiału kartograficznego widać zdecydowaną dominację działek pasmowych. Działki blokowe były rozmierzone w nielicznych przypadkach. W obrębie działek pasmowych możemy wydzielić głównie pasma długie oraz wąskie posiadające kształt prostokątów. Obrazując relacje przestrzenną działek względem zagrody wyróżniamy układy przyzagrodowe i nieprzyzagrodowe. W przypadku typu przyzagrodowego, wyróżniono trzy typy w postaci położenia równoległego, prostopadłego i ukośnego działek polnych względem działek siedliskowych. We wsiach józefińskich najczęściej obserwujemy pierwszy typ konfiguracji przestrzennej czyli położenie równoległe działek do siedliska. W niektórych osadach obserwujemy dwa lub trzy typy położenia działek polnych w stosunku do zagród. W odniesieniu do relacji przestrzennej działek usytuowanych w oddaleniu od zagrody wyróżniono współwystępowanie działek w układzie równoległym i prostopadłym względem siebie.

3.3. Zagospodarowanie przestrzenne wsi józefińskich

Następnym zagadnieniem podlegającym badaniu było zagospodarowanie przestrzenne wsi józefińskich w Galicji w inicjalnej fazie ich rozwoju. W niniejszym podrozdziale przeprowadzono analizę zagospodarowania uwzględniającego różne kategorie funkcjonalne obiektów, w tym kościołów, cmentarzy, szkół, karczem, studni, suszarni i piekarni. Głównym źródłem wykorzystanym do badań nad poruszonym problemem był kataster galicyjski. Niestety ze względu na charakter danych źródłowych nie zawsze było możliwe ustalenie dokładnej lokalizacji wszystkich wymienionych wyżej obiektów.

Rozważania zaczniemy od omówienia lokalizacji najczęściej spotykanych i najlepiej udokumentowanych elementów zagospodarowania przestrzennego wsi

józefińskich, do których należą kościoły i cmentarze. Zarówno kościoły ewangelickie jak i katolickie budowano przy minimum 100 rodzinach zamieszkujących daną wieś i jej najbliższe otoczenie. W przypadku wsi józefińskich zasiedlonych przez protestantów pastora wyznaczano, gdy w okolicy zamieszkiwało 75 rodzin. We wsiach józefińskich zamieszkałych przez mniej niż 100 rodzin ewangelickich tworzone kantory czyli filiały. Wsiom zamieszkałym przez katolików, które obejmowały mniej niż 100 rodzin zapewniano opiekę przy najbliższym kościele rzymskokatolickim. Według wydanego przez cesarza Józefa II rozporządzenia nowo wybudowane kościoły ewangelickie nie powinny posiadać dzwonów, dzwonnicy ani wieży, niedozwolone było także wejście od głównej drogi we wsi. Kształt i materiał, z którego powstała budowla były zależne od zamożności osadników⁴⁹⁹.

Tab. 5. Wykaz parafii ewangelickich i podlegające im filiały powstałe do poł. XIX w. w Galicji Wschodniej.

Parafia	Filiały (powstałe do poł. XIX w.)
Brigidau	Gassendorf, Neudorf
Dornfeld	Einsiedel, Falkenstein, Nowe Chrusno, Reichenbach, Resenberg
Hartfeld	Berdikau, Moosberg, Nowe Burczyce, Schumlau,
Josephsberg	Ugartsberg
Ugartsthal	Landestreu

Źródło: AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów, filiał Einsiedel*, sygn. 25; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna zgonów, filiał Falkenstein*, sygn. 30; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Nowe Chrusno*, sygn. 35; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Reichenbach (Krasów)*, sygn. 41; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, urodzeń, filiał Rosenberg (Różankowo)*, sygn. 49; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 55; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Berdikau (Berdychów)*, sygn. 70; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Kleindorf (Mała Wieś) i Moosberg*, sygn. 72; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów, filiał*

⁴⁹⁹ Przez który Augsburską y Helwetycką Religiją Wyznawiającym tudzież Grekom Nieunitom, przyzwoite Religii prywatne Exercitium wszędzie pozwala się, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galicea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782, s. 107-109; J. Szczepankiewicz-Battek, *Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce*, Warszawa 2015, s. 13-16.

Nowe Kupnowice i Nowe Burczyce, sygn. 73; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Schumlau (Ozomla Mała)*, sygn. 79; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Ugartsthal i filiał Landestreu, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 150; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Josefsberg (Korośnica) i filiał Ugartsberg (Wypuczki), konfesja helwecka. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 179; AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Brygidau i filiały Gassendorf i Neudorf (Nowa Wieś), konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów*, sygn. 235.

Pierwsze kościoły ewangelickie erylowano m.in. w Brigidau⁵⁰⁰, Reichsheim⁵⁰¹, Reichau⁵⁰² i Stadłach⁵⁰³. Zaczęły one funkcjonować już pod koniec XVIII w. W kolejnych latach pojawiły się obiekty: w Bandrowie Kolonii⁵⁰⁴, Dornfeld⁵⁰⁵, Gelsendorf⁵⁰⁶, Hartfeld⁵⁰⁷, Josefsberg⁵⁰⁸ i Ugartsthal⁵⁰⁹. Powyższa tabela przedstawia wykaz głównych parafii ewangelickich i ich filii funkcjonujących we wsiach józefińskich zlokalizowanych w Galicji Wschodniej do poł. XIX w. Do poł. XIX w. na tym obszarze funkcjonowało 5 kościołów i 13 filiałów (tab. 5).

Istotnym elementem zagospodarowania w badanych osiedlach wiejskich były cmentarze. Nekropolię wytyczano poza obszarem zabudowanym, z dala od ujęć wody pitnej, w takiej odległości od wsi, aby nie stwarzało to zagrożenia epidemiologicznego⁵¹⁰. Warto wspomnieć, że przed pojawieniem się cmentarzy w analizowanych wsiach,

---

⁵⁰⁰ AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Brygidau (Brygidyn, Brygielin), konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 129; H. Lepucki, dz. cyt., s. 104.

⁵⁰¹ Tenże, dz. cyt., s. 104.

⁵⁰² AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Reichau (Rychnowa), konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 122; H. Lepucki, dz. cyt., s. 104.

⁵⁰³ Tenże, dz. cyt., s. 104.

⁵⁰⁴ AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Bandrów, konfesja augsburska. Indeks ochrzczonych i zmarłych*, sygn. 5.

⁵⁰⁵ AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów*, sygn. 15.

⁵⁰⁶ AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Gelsendorf, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 142.

⁵⁰⁷ AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 55.

⁵⁰⁸ AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Josefsberg (Korośnica) i filiał Ugartsberg (Wypuczki), konfesja helwecka. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 179.

⁵⁰⁹ AGAD, Ks. Metr. KEAiHW, *Gmina Ugartsthal i filiał Landestreu, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 150.

⁵¹⁰ S. Schnür-Peplowski, dz. cyt., s. 40; O. Balzer, *Historia ustroju Austrii w zarysie*, Lwów 1908, s. 314; K. Bartoszewicz, dz. cyt., s. 16; S. Grodziski, dz. cyt., s. 57; I. Röskau-Rydel, dz. cyt., s. 56-78; F. D. Nowak, dz. cyt., s. 170.

kolonistów józefińskich chowano na chrześcijańskich i grekokatolickich miejscach spoczynku w sąsiednich miejscowościach⁵¹¹.

Wpływ na miejsce pochówku miał dekret wydany przez Józefa II w 1783 r., dotyczący lokalizacji grobów i cmentarzy w znacznej odległości od miejsc zamieszkania. O stopniu oddalenia od budynków mieszkalnych rozstrzygały władze administracyjne na podstawie opinii rzeczoznawców. Brane były pod uwagę czynniki takie jak: oddalenie, które powinno być tym większe, im większy miał być cmentarz, położenie cmentarza - tu sugerowano położenie cmentarza na północ lub na północny-wschód od osady, ze względu na działanie wiatrów. Przy wytyczeniu cmentarza brano również pod uwagę możliwość jego rozszerzenia. Każde miejsce pochówków musiało być ponadto ogrodzone⁵¹².

Autorka, analizując zebrany przez siebie materiał źródłowy i kartograficzny, wykryła kilka podstawowych typów lokalizacji kościołów i nekropolii we wsiach józefińskich:

- lokalizacja kościoła i cmentarza na jednej działce (lub w bliskim sąsiedztwie);
- lokalizacja kościoła w obrębie niwy siedliskowej, a cmentarza w obrębie rozłogów wiejskich;
- wytyczenie w osadzie samej nekropolii bez kościoła.

Przejdźmy do analizy pierwszego typu, czyli lokalizacji kościoła i cmentarza na jednej działce (lub w bliskim sąsiedztwie względem siebie). We wszystkich przebadanych pod tym kątem wsiach józefińskich zaobserwowano działki z obiektami sakralnymi i sepulkralnymi na skraju lub pośrodku siedliska. W Königsberg (mapa 51) na oba obiekty przeznaczono działkę w północno-wschodniej części niwy siedliskowej o powierzchni 1 morgi i 25 sążni kwadratowych⁵¹³.

W sąsiednim Gillershof (mapa 52) drewniany kościół i cmentarz wyznania kalwińskiego zlokalizowano w północno-zachodniej części osady. Kościół mieścił się przy

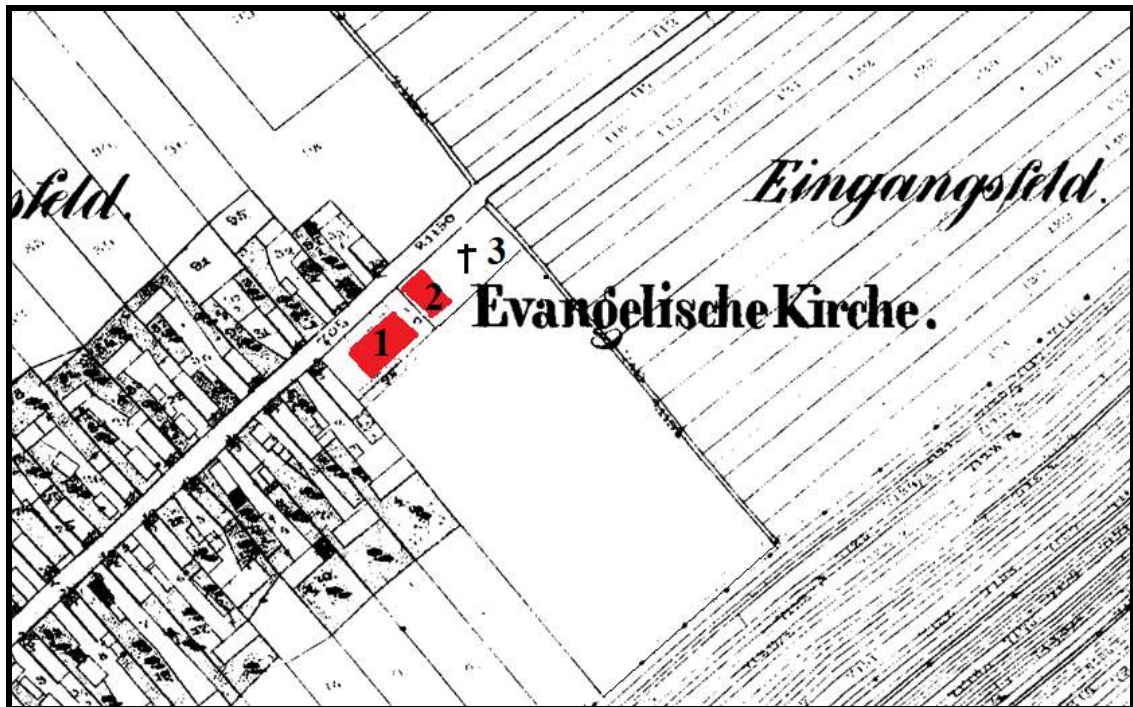
---

⁵¹¹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 104.

⁵¹² B. Augustyn, *Zmiana lokalizacji cerkwi i cmentarzy na terenie Bieszczadów od XVIII do XX wieku*, „Bieszczad”, 2015, s. 234.

⁵¹³ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1783M; I. Iben-Metzger, D. Iben, *Königsberg und Wola Zarczycka 1785-2009 – eine Kolonie im Wandel der Zeiten*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 2010, s. 142-143.

drodze na samym początku wsi. Na przylegającej działce znajdował się cmentarz. Do nekropolii prowadziła boczna droga. W osadzie mieściła się także filia parafii ewangelickiej z Königsberg⁵¹⁴. W Steinau kościół wraz z cmentarzem znajdował się w centrum siedliska. Obiekty ułożono w głębi działki. Do kościoła prowadziła specjalnie wytyczona droga⁵¹⁵.

Mapa 51. Königsberg. Dom pastora (1), kościół (2) i cmentarz (3). Stan na 1853 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1783M.

⁵¹⁴ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1783M; APP, Archiwum geodezyjne, *Gillershof in Galizien*, 1853, sygn. 428M; SGKP, 1881, 2, s. 568; S. Kułacz, M. Baczkowski, *Wojskowa i wojenna korespondencja braci Lejów 1913-1917*, Oświęcim 2014, s. 157.

⁵¹⁵ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Steinau in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1593M.

Mapa 52. Gillershof. Kościół (1) i cmentarz (2). Stan na 1853 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Gillershof in Galizien*, 1853, sygn. 428M.

Ten sam schemat lokalizacji kościoła i cmentarza na jednej działce (lub w bliskim sąsiedztwie) pojawił się w Bandrowie Kolonii. Na drewniany kościół ewangelicki przeznaczono działkę o powierzchni 1155 sążni kwadratowych⁵¹⁶, a na cmentarz 0,72 morgi ziemi⁵¹⁷. W ich sąsiedztwie na działce o powierzchni 1188 sążni kwadratowych wybudowano dom pastora (fot. 11)⁵¹⁸. Zespół zabudowań sakralnych usytuowano na wzniesieniu w północno-zachodniej części wsi⁵¹⁹.

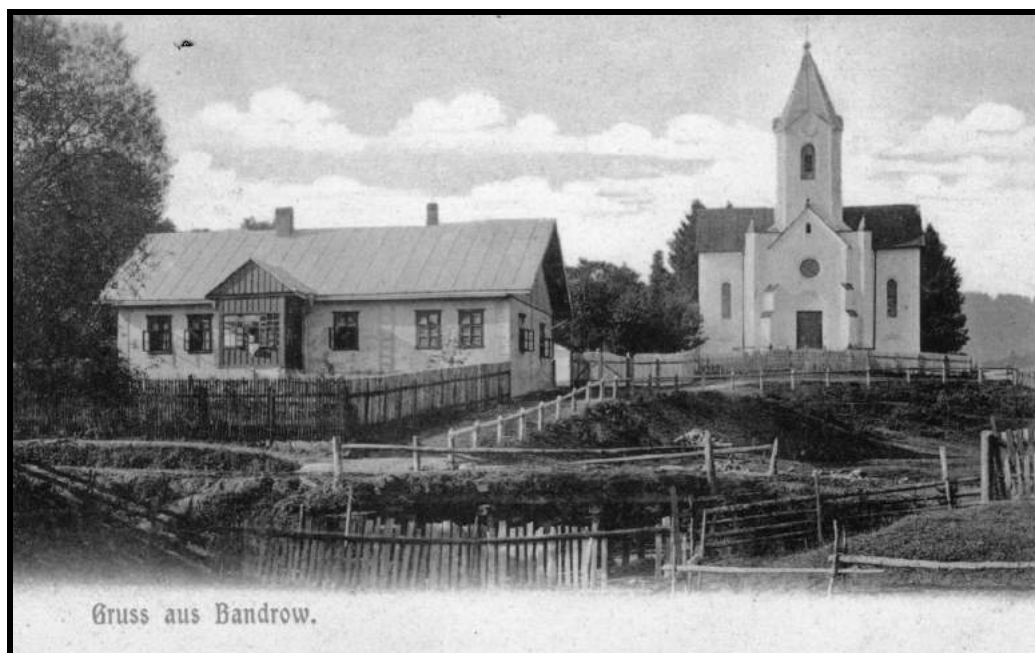
⁵¹⁶ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. XV-20; L. Schneider, dz. cyt., 1939, s. 180; B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 110; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 87; B. Augustyn, *Zabytki kultury materialnej...*, s. 180; J. Frambach, dz. cyt., s. 154; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne...*, s. 28.

⁵¹⁷ L. Schneider, dz. cyt., s. 73-74.

⁵¹⁸ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. XV-20.

⁵¹⁹ APROS, Urząd Katastralny w Ustrzykach Dolnych, *Bandrów - mapa katastralna*, 1852, sygn. 97.

Fot. 11. Kościół i plebania w Bandrowie Kolonii.

Źródło: Zbiory Izby Regionalnej w Ustrzykach Dolnych.

W Kaisersdorf grunty pod kościół i cmentarz katolicki wytyczono na północnym skraju siedliska⁵²⁰. Oba obiekty rozdzielała od siebie droga prowadząca do pól osadników. Do parafii w Kaisersdorf należeli katolicy z sąsiednich wsi: Babina, Brzegów, Czerniachowa, Krużyki i Pieniany⁵²¹.

Kolejnym typem wyodrębnionym przez autorkę jest lokalizacja kościoła w zasięgu niwy siedliskowej, a cmentarza w obrębie rozłogów wiejskich. Dla ewangelików zamieszkujących wsie józefińskie koło Lubaczowa kościół ewangelicki wybudowano w Reichau. Przed wystawieniem świątyni miejsce modlitwy mieściło się w drewnianym spichlerzu folwarcznym⁵²². Dom Boży w Reichau znajdował się przy głównej drodze na granicy siedliska, natomiast cmentarz⁵²³ zlokalizowano za domami osadników na południu

⁵²⁰ CPAHUL, Kataster galicyjski, 1853, sygn. 186/10/583.

⁵²¹ SGKP, 1882, 3, s. 680; M. Schuster, *Königsau – eine josefinische...*, s. 73-85; K. Blaschke, *Inwencja i repetycja. Powtarzalności planów w architekturze kościelnej na Rusi Czerwonej*, Kraków 2010, s. 83.

⁵²² J. Mazur, dz. cyt., s. 22.

⁵²³ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIX-95.

wsi⁵²⁴. Nekropolię oddaloną o 250 metrów od zabudowań usytuowano przy drodze z Lubaczowa do Niemirowa⁵²⁵. Cmentarz zaprojektowano na planie prostokąta o wymiarach 30 sążni długości i 13 sążni szerokości⁵²⁶. Kościół wzniesiony w Reichau był głównym ośrodkiem luterańskim w regionie. Obok kościoła wybudowano plebanię⁵²⁷. Początkowo do tej parafii należeli również ewangelicy ze wsi józefińskich: Deutschbach, Lindenau i Felsendorf, a w późniejszych latach także ewangelicy z Einsingen, Smolin Kolonii i Rehberg oraz ewangelicy nie będący mieszkańcami wsi józefińskich z Oleszyc, Cieszanowa, Rawy Ruskiej, Krakowca i Lubaczowa⁵²⁸.

Jedyną wiejską parafią ewangelicko-augsburską dla kolonistów józefińskich na ziemi sądeckiej był kościół w Stadłach. Wierni z tego pastorału otrzymali fundusze na budowę obiektu, który wystawiono w 1786 r.⁵²⁹ lub 1796 r.⁵³⁰. Kościół służył ewangelikom z m.in.: Stadel, Unterbach, Gabonia Kolonii, Olszanki, Naszacowic i Świerkli⁵³¹. Działka z kościołem posiadała powierzchnię 4 mórg i 430 sążni kwadratowych. Na ogród dla pastora mieszczący się przy kościele przewidziano 1020 sążni kwadratowych⁵³². Świątynia była skromnie urządzona, wykazywała silne wpływy lokalne. Ołtarz główny pochodzący z kościoła ojców Franciszkanów w Nowym Sączu, został w 1809 r. przerobiony na potrzeby ewangelickie⁵³³. Cmentarz ewangelicki w Stadłach umiejscowiono w obrębie rozłogów, po zachodniej stronie wsi. Na starych mapach widnieje jeszcze jeden cmentarz zaznaczony na wschód od siedliska koło Dunajca⁵³⁴.

---

⁵²⁴ APP, Archiwum geodezyjne, *Reichau in Galizien*, 1855, sygn. 1380M.

⁵²⁵ F. D. Nowak, dz. cyt., s. 175.

⁵²⁶ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIX-95.

⁵²⁷ Informacje zaczerpnięta z tablicy informacyjnej umiejscowionej na wsi.

⁵²⁸ <https://mojagalicja.wordpress.com> [06.04.2020 r.].

⁵²⁹ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-39; SGKP, 1890, 11, s. 173; D. Iwańska, dz. cyt., s. 70.

⁵³⁰ A. Artymiak, dz. cyt., s. 7.

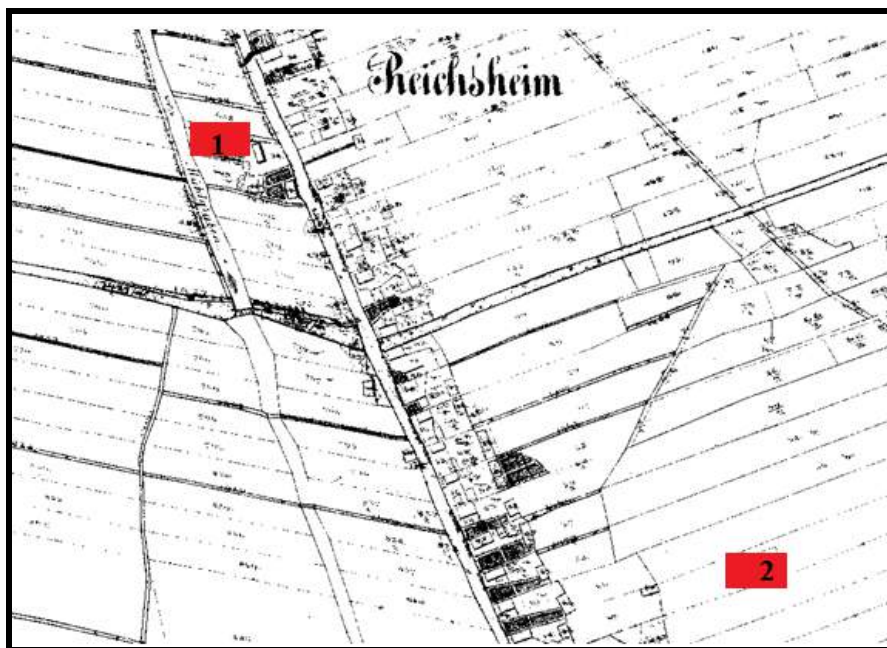
⁵³¹ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-39; H. Stupnicki, dz. cyt., s. 46; M. Grabski, dz. cyt., s. 23; J. Pastuszczyk, *Gmina Podegrodzie*, Krosno 2006, s. 44; F. Kiryk, dz. cyt., s. 786.

⁵³² CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-298.

⁵³³ <http://muzeum.sacz.pl> [13.08.2020 r.].

⁵³⁴ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Stadlo in Galizien Sandecer Kreis*, 1847, sygn. 2674.

Analogiczny układ przestrzenny omawianych kategorii obiektów uwidocznił się w Reichsheim (mapa 53). W tym przypadku kościół ewangelicki wystawiono pośrodku siedliska⁵³⁵, natomiast cmentarz ewangelicki został usytuowany na wschód od drogi Czajkowa-Dębiaki (stanowiącej główną oś wsi józefińskiej) na niewielkim wzniesieniu⁵³⁶.

Mapa 53. Reichsheim. Lokalizacja kościoła (1) i cmentarza (2). Stan na 1850 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Dębniaki et Hyki sammt Colonie Reichsheim*, 1850, sygn. 334M.

Usytuowanie kościoła w centralnym punkcie wsi, a cmentarza w obrębieniu rozłogów charakteryzowało prawie wszystkie wsie wielodrożne. W Josephsberg (fot. 12) pod murem kościoła wytyczono miejsce pośrodku wsi w północnej części centralnego placu. Cmentarz znajdował się przy drodze prowadzącej do pól osadników we wschodnim fragmencie wsi. Nekropolię przedzielono drogą, tworząc tym samym dwa osobne prostokątne elementy. Granice cmentarza wyznaczały posadzone drzewa⁵³⁷.

⁵³⁵ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Dębniaki et Hyki sammt Colonie Reichsheim*, 1850, sygn. 334M.

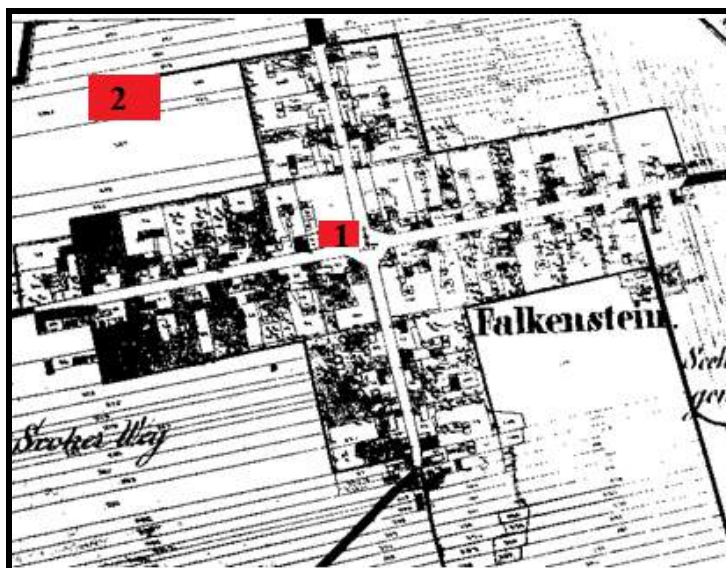
⁵³⁶ Gmina Ewidencja Zabytków Gminy Tuszów Narodowy, Karta Adresowa Zabytku Nieruchomego – cmentarz ewangelicki w Sarnowie, opracowanie: D. Komada 2012 r.

⁵³⁷ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/550; SGKP, 1882, 3, s. 605; M. Daum, *Die Lebensverhältnisse in den galiziendeutschen Kolonien in der ersten Jahren nach Auswanderung am Beispiel Ugartsberg*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 1996, s. 79; Franziszeische Landesaufnahme -

Fot. 12. Kościół ewangelicki w Josephsberg.

Źródło: T. Zöckler, *Das Deutschtum in Galizien*, Drezno 1915, s. 21.

Mapa 54. Falkenstein. Lokalizacja kościoła (1) i cmentarza (2). Stan na 1850 r.

Źródło: CPAHUL, *Kataster galicyjski*, sygn. 186/8/1037.

W Königsau kościół umiejscowiono na trapezowym placu stanowiącym centrum wsi, a nekropolię za domostwami na północy wsi, przy drodze do Medenicy⁵³⁸. Świątynię wybudowano w 1848 r.⁵³⁹. Ten sam schemat pojawił się w Wiesenberg. Tak jak w poprzednio omawianych przypadkach kościół zaprojektowano w centrum, natomiast cmentarz znajdował się we wschodniej części wsi, pomiędzy polami osadników⁵⁴⁰. Pierwsze wzmianki źródłowe na temat planów budowy kościoła katolickiego w Wiesenberg pochodzą z 1786 r.⁵⁴¹. Kościół wystawiono parę lat później⁵⁴². Do parafii oprócz mieszkańców Wiesenberg należeli wierni ze wsi Mierzwica⁵⁴³. Podobne rozkłady przestrzenne obiektów sakralnych i sepulkralnych uwidoczniły się w Falkenstein (mapa 54)⁵⁴⁴ i Brigidau⁵⁴⁵.

Jak wspomniano na początku podrozdziału, dla wsi zasiedlonych przez katolików, w których mieszkało mniej niż 100 rodzin nie przewidziano tworzenia osobnych kościołów⁵⁴⁶, z tego względu mieszkańcy zostali objęci opieką okolicznych parafii rzymskokatolickich⁵⁴⁷. Katolików zamieszkujących Burgau dołączono do parafii św. Stanisława w Lubaczowie⁵⁴⁸, mieszkańców Freifeld do parafii w Cieszanowie⁵⁴⁹. Osadnicy z Wildenthal przynależeli do parafii w Dzikowcu⁵⁵⁰. Dla katolików z Deutschbach parafię

---

⁵³⁸ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/596.

⁵³⁹ SGKP, 1883, 4, s. 243.

⁵⁴⁰ <http://galiziengermansdescendants.org> [08.06.2020 r.].

⁵⁴¹ AGAD, Ks. Metr. Arch. Lwow., *Par. Białogóra (Weissenberg), dek. Gródek Jagielloński; Księga metrykalna urodzeń dla całej parafii*, sygn. 16.

⁵⁴² AGAD, Ks. Metr. Arch. Lwow., *Par. Wiesenberg, dek. Żółkiew; Księga metrykalna urodzeń 1791-1860, ślubów 1791-1924 i zgonów 1791-1883 dla wsi Mierzwica*, sygn. 1418.

⁵⁴³ SGKP, 1893, 13, s. 421.

⁵⁴⁴ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/8/1037.

⁵⁴⁵ ANK, Teki Antoniego Schneidra, *Plan sytuacyjny kolonii niemieckiej.*, sygn. 2615; CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/157.

⁵⁴⁶ M. Schuster, *Königsau – eine josefinische...*, s. 73-85; A. Wielocha, dz. cyt., s. 19.

⁵⁴⁷ A. Wielocha, dz. cyt., s. 19.

⁵⁴⁸ J. Mazur, dz. cyt., s. 20.

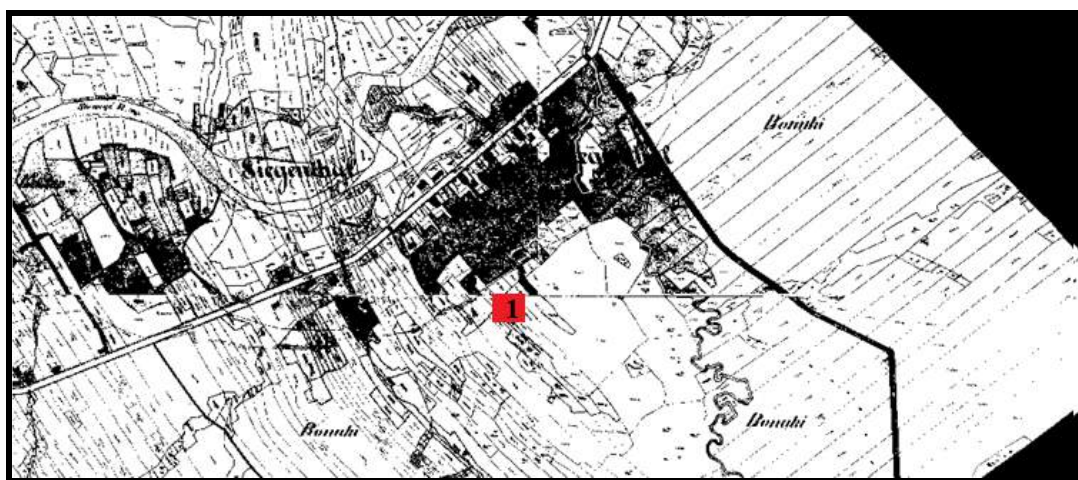
⁵⁴⁹ F. D. Nowak, dz. cyt., s. 166.

⁵⁵⁰ M. Piórek, *Wildenthal w latach 1783-1944...*, s. 15.

stanowił kościół w Horyńcu⁵⁵¹. Do parafii w Gródku Jagiellońskim należeli osadnicy z Brunendorf⁵⁵².

Trzecim wyodrębnionym przez autorkę typem było usytuowanie w jednostce osadniczej samej nekropolii bez kościoła np. w Siegenthal (mapa 55) nekropolia znajdowała się na południe od zabudowy⁵⁵³. Obiekt powstały w II poł. XIX w. zajmował powierzchnię 1200 m² ⁵⁵⁴. Na cmentarzu oprócz Niemców-ewangelików sporadycznie chowano katolików⁵⁵⁵. Występowanie samej nekropolii bez kościoła zaobserwowano także w Schönanger, gdzie na cmentarz przeznaczono 528 sążni kwadratowych ⁵⁵⁶.

Mapa 55. Siegenthal. Położenie cmentarza (1). Stan na 1852 r.

Źródło: APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Brzegi Dolne sammt Colonie Siegentahal in Galizien Sanoker Kreis* [Mapa wsi Brzegi Dolne z kolonią Siegentahal w Galicji w obwodzie sanockim], 1852, sygn. 148M.

Kolejnym elementem zagospodarowania przestrzennego podtrzymującym więzi kolonistów były szkoły. W 1786 r. Józef II wydał rozporządzenie pozwalające na urządzenie szkół protestanckich i katolickich w nowo powstałych osiedlach wiejskich. Takie same warunki uposażenia miały panować zarówno w jednostkach osadniczych

⁵⁵¹ F. D. Nowak, dz. cyt., s. 166.

⁵⁵² SGKP, 1880, 1, s. 387.

⁵⁵³ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Brzegi Dolne sammt Colonie Siegentahal in Galizien Sanoker Kreis* [Mapa wsi Brzegi Dolne z kolonią Siegentahal w Galicji w obwodzie sanockim], 1852, sygn. 148M.

⁵⁵⁴ B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 125.

⁵⁵⁵ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne...*, s. 55.

⁵⁵⁶ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XIX-368.

zamieszkałych przez katolików jak i protestantów. Koloniści, korzystając z tych uprawnień sami organizowali szkoły, ponosząc na ten cel obciążenie finansowe i robocizną. Szkoły powstawały w miejscowościach, w których było 90-100 dzieci⁵⁵⁷.

Szkoły, podobnie jak kościoły i cmentarze, zaczęły funkcjonować w ciągu kilku lat od zaprojektowania wsi⁵⁵⁸. Od 1787 r. funkcjonowała szkoła w Wiesenberg⁵⁵⁹, rok później działały już szkoły w Dornbach i Königsberg. W kolejnych latach otworzono obiekty oświatowe m.in.: w Steinau, Rauchersdorf Klein, Josefsberg, Ranischau, Wildenthal⁵⁶⁰, Brigidau⁵⁶¹, Ugartsberg⁵⁶², Rehberg, Gassendorf (fot. 13) i Neudorf⁵⁶³.

Fot. 13. Szkoła ewangelicka w Gelsendorf. Stan na 1895 r.

Źródło: <https://gelsendorf.jimdofree.com> [25.11.2020 r.].

---

⁵⁵⁷ S. Schnür-Peplowski, dz. cyt., s. 40; O. Balzer, dz. cyt., s. 314; K. Bartoszewicz, dz. cyt., s. 16; H. Lepucki, dz. cyt., s. 73; S. Grodziski, dz. cyt., s. 57; I. Röskau-Rydel, dz. cyt., s. 60-61; R. Pelczar, *Sieć szkolna w koloniach niemieckich (józefińskich) do 1873 r. (na przykładzie terenu łacińskiej diecezji przemyskiej)*, „Studia i Prace Pedagogiczne”, 2016, 3, s. 145-146.

⁵⁵⁸ M. Daum, dz. cyt., s. 71.

⁵⁵⁹ SGKP, 1880, 1, s. 125.

⁵⁶⁰ R. Pelczar, dz. cyt., s. 149.

⁵⁶¹ SGKP, 1880, 1, s. 359.

⁵⁶² SGKP, 1892, 12, s. 748.

⁵⁶³ R. Pelczar, dz. cyt., s. 150.

Przy planowaniu osad od razu wydzielano plac pod szkołę oraz działkę dla nauczyciela⁵⁶⁴. Charakterystycznym miejscem, gdzie wznoszono budynek szkoły było sąsiedztwo kościoła protestanckiego lub kościoła rzymskokatolickiego⁵⁶⁵. Dla grupy paru mniejszych wsi szkołę planowano we wsi leżącej centralnie. Uruchomiane szkoły miały zapewnić naukę dzieciom wszystkich osadników w języku ojczystym⁵⁶⁶. Szkoły utrzymywane były przez kolonistów oraz skarb państwa. Jednym z podstawowych warunków utworzenia szkoły było przekazanie ziem pod jej budowę. Nauczyciela uposażano nadziałem gruntowym, który był różny w zależności od wielkości wsi. Czasem był to tylko niewielki ogród koło domu, a czasem nauczyciele dysponowali własnymi działkami ornymi i łąką⁵⁶⁷.

W Stadłach (mapa 56) szkołę wystawiono w centralnej części siedliska, naprzeciw kościoła ewangelickiego⁵⁶⁸, na działce o powierzchni 4 mórg 477 sążni kwadratowych⁵⁶⁹. Początkowo do szkoły w Stadłach uczęszczała również młodzież z sąsiedniej osady Gołkowice Niemieckie⁵⁷⁰, gdzie placówkę edukacyjną wybudowano dopiero w 1850 r.⁵⁷¹. W Königsberg na szkołę przeznaczono grunt w północno-wschodniej części wsi, blisko świątyni i cmentarza⁵⁷². W sąsiedztwie kościoła zaprojektowano także obiekty oświatowe m.in. w Felsendorf, Reichau⁵⁷³ i Neudorf⁵⁷⁴. W Königsau teren pod szkołę wytyczono przy centralnym placu wsi⁵⁷⁵. W na szkołę przeznaczono działkę nr 3, w centrum osady⁵⁷⁶.

---

⁵⁶⁴ H. Lepucki, dz. cyt., s. 56; R. Pelczar, dz. cyt., s. 145-148.

⁵⁶⁵ R. Pelczar, dz. cyt., s. 145-148.

⁵⁶⁶ H. Lepucki, dz. cyt., s. 56; R. Pelczar, dz. cyt., s. 145-148.

⁵⁶⁷ R. Pelczar, dz. cyt., s. 148-149.

⁵⁶⁸ J. Pastuszczyk, dz. cyt., s. 44.

⁵⁶⁹ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-298.

⁵⁷⁰ SGKP, 1881, 2, s. 674.

⁵⁷¹ Artymiak A., dz. cyt., s. 8.

⁵⁷² I. Iben-Metzger, D. Iben, dz. cyt., s. 146-143.

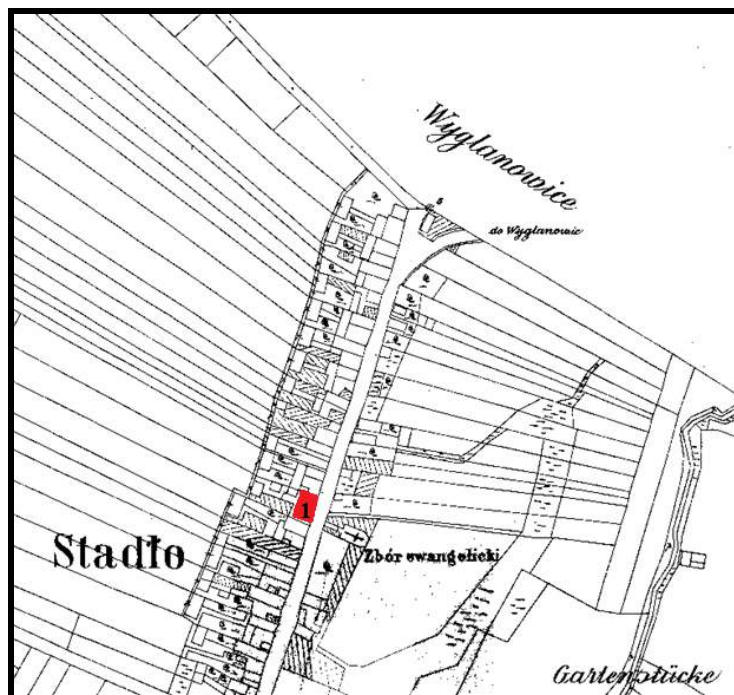
⁵⁷³ J. Mazur, dz. cyt., s. 17 i 22.

⁵⁷⁴ M. Mazur, dz. cyt., s. 35.

⁵⁷⁵ M. Schuster, *Königsau – eine josefinische...*, s. 76.

⁵⁷⁶ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XIX-129.

W Gelsendorf na szkołę przeznaczono grunt o powierzchni 1138 sążni kwadratowych. Szkoła mieściła się pod numerem 38⁵⁷⁷.

Mapa 56. Stadła. Lokalizacja szkoły (1). Stan na 1847.

Źródło: ANK, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Stadła w Galicyi Powiat podatkowy Stary Sącz*, 1904, sygn. 2674.

W Bandrowie Kolonii szkołę ewangelicką wybudowano w osadzie Górnej. Z czasem obiekt został przeniesiony do dawnej leśniczówki pośrodku wsi w Bandrowie Narodowym w części zamieszkałej przez Ukraińców. Kierując się takim rozwiązaniem chciano, aby dzieci z osady Dolnej i Górnej pokonywały taką samo odległość do szkoły⁵⁷⁸. Na szkołę przeznaczono 4 morgi 64 sążnie kwadratowe⁵⁷⁹. Na działce należącej do szkoły znajdował się sad, a cały obszar otoczono wysokim płotem⁵⁸⁰. Budynek szkoły

---

⁵⁷⁷ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-12.

⁵⁷⁸ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 87; J. Frambach, dz. cyt., s. 145.

⁵⁷⁹ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 86.

⁵⁸⁰ J. Frambach, dz. cyt., s. 146.

w sąsiedztwie kościoła wybudowano w katolickiej wsi Beckersdorf⁵⁸¹. W Hortfeld szkoła znajdowała się pośrodku niwy siedliskowej, w znacznej odległości od kościoła⁵⁸².

Gdy we wsi józefińskiej nie było kościoła, to szkołę lokalizowano w centralnej części siedliska np. w Wildenthal (fot. 14)⁵⁸³. W tym przypadku na parcelę szkolną przeznaczono areał 3 mórg 150 sążni kwadratowych⁵⁸⁴. W Neudorf pierwszą szkołę ewangelicką wybudowano w 1812 r. Szkoła sąsiadowała ze szkołą katolicką, a nauczyciele żyli w przyjaznych stosunkach⁵⁸⁵.

Własnej szkoły niemieckiej nie doczekali się mieszkańcy Fehlbach, a dzieci osadników uczyły się w szkole w Kobylnicy Ruskiej, gdzie zajęcia odbywały się w języku polskim. Żeby uniknąć polonizacji w 1908 r. wybudowano nową szkołę z wykładowym językiem niemieckim i polskim. Niestety nie przyniosło to planowanego rezultatu i nie pomogło w zahamowaniu rozwoju polonizacji niemieckich dzieci⁵⁸⁶.

Fot. 14. Budynek szkoły w Wildenthal.

Stan na 1939-1945.

Źródło: NAC, Wydawnictwo Prasowe Kraków-Warszawa, sygn. 5813.

---

⁵⁸¹ SGKP, 1880, 1, s. 125.

⁵⁸² <http://galiziengermansdescendants.org> [11.08.2020 r.].

⁵⁸³ R. Pelczar, dz. cyt., s. 149.

⁵⁸⁴ M. Piórek, *Z dziejów kolonii niemieckich ...*, s. 54.

⁵⁸⁵ M. Mazur, dz. cyt., s. 45.

⁵⁸⁶ J. Mazur, dz. cyt., s. 14.

W 1853 r. i 1854 r. w koloniach józefińskich funkcjonowało 40 szkół ewangelickich. Najwięcej, bo aż 10 w obwodzie lwowskim, a najmniej czyli po dwa obiekty edukacyjne w obwodach: sanockim, sądeckim, tarnowskim i bocheńskim (tab. 6)⁵⁸⁷.

Tab. 6. Zestawienie wsi józefińskich, w których funkcjonowały szkoły ewangelickie w latach 1853-1854.

Obwód	Miejscowości, w których mieściły się szkoły ewangelickie
LWOWSKI	Schönthal, Kaltwasser, Rothenhan, Dorneld, Falkenstein, Chrusno Nowe, Lindenfeld, Einsiedel, Resenberg, Reichenbach
ŻÓŁKIEWSKI	Reichau, Einsingen, Smolin Kolonia, Lindenau, Deutschbach, Felsendorf
SAMBORSKI	Brigidau, Neudorf, Gassendorf, Josephberg, Ugartberg
PRZEMYSKI	Hartfeld, Schumlau, Mosberg, Rehberg
ZŁOCZEWSKI	Josephsthal, Unterwalden
STRYJSKI	Gessendorf, Landestreu,
RZESZOWSKI	Königsberg, Ranischau, Steinau
SANOCKI	Bandrów Kolonia, Falkenberg
SANDECKI	Stadła, Gołkowice
TARNOWSKI	Reichsbeim, Hohenbach
BOCHEŃSKI	Majkowice, Bratucice

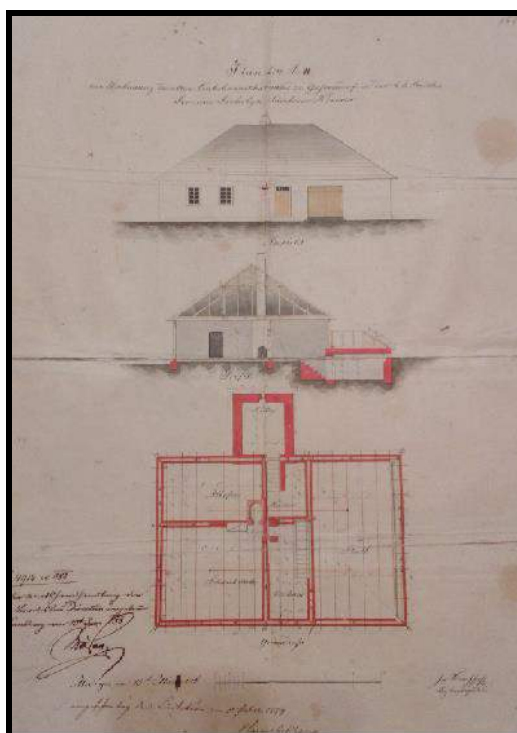
Źródło: ANK, Teki Antoniego Schneidra, *Materiały do encyklopedii krajoznawczej Galicji Antoniego Schneidra*, hasła: *Ewangelicy*, sygn. 484.

Innymi elementami zagospodarowania przestrzennego wsi józefińskich były m.in.: karczmy, suszarnie i piekarnie, o których znaleziono tylko zdawkowe informacje w materiale źródłowym. Wielkość karczmy zależała od tego, czy trunki były wytwarzane na miejscu czy też sprowadzano je z innych miejscowości. Karczmy były także stawiane tam, gdzie wieś józefińska była odosobniona. Do 1786 r. stało 15 karczem. Na uposażenie karczmy przeznaczano nie więcej niż 25 korców⁵⁸⁸. W Reichau murowana karczma mieściła się w zachodniej części wsi na niwie *Chatabuda*, przy drodze

⁵⁸⁷ ANK, Teki Antoniego Schneidra, *Materiały do encyklopedii krajoznawczej Galicji Antoniego Schneidra*, hasła: *Ewangelicy*, sygn. 484.

⁵⁸⁸ H. Lepucki, dz. cyt., s. 73 i 84.

prowadzącej do Baszni⁵⁸⁹. Karczmę w Gillershof usytuowano za siedliskiem wsi, przy drodze do Leżajska⁵⁹⁰. W Neudorf karczma znajdowała się pośrodku niwy siedliskowej w sąsiedztwie kościoła i szkoły⁵⁹¹. W Bandrowie Kolonii pod karczmę wydzielono 924 sążni kwadratowych⁵⁹², a w Stadłach 1 morgę 1368 sążni kwadratowych⁵⁹³. W Gelsendorf (ryc. 4 i 5) karczma mieściła się na działce o numerze 17, wraz z ogrodem posiadała powierzchnię 1138 sążni kwadratowych⁵⁹⁴. Niestety ze względu na zakres zachowanych źródeł, nie udało się ustalić dokładnej lokalizacji pozostałych karczem.

Ryc. 4. Plan karczmy w Gassendorf.

Źródło: ANK, Teki Antoniego Schneidra, *Plan Litt. A II zur Umbauung des alten Einkehrwirthshauses zu Gassendorf in der k. k. Reiches - Domaine Drohobycz Samborer Kreises*, 1856-1856, sygn. 2285.

⁵⁸⁹ APP, Archiwum geodezyjne, *Reichau in Galizien*, 1855, sygn. 1380M.

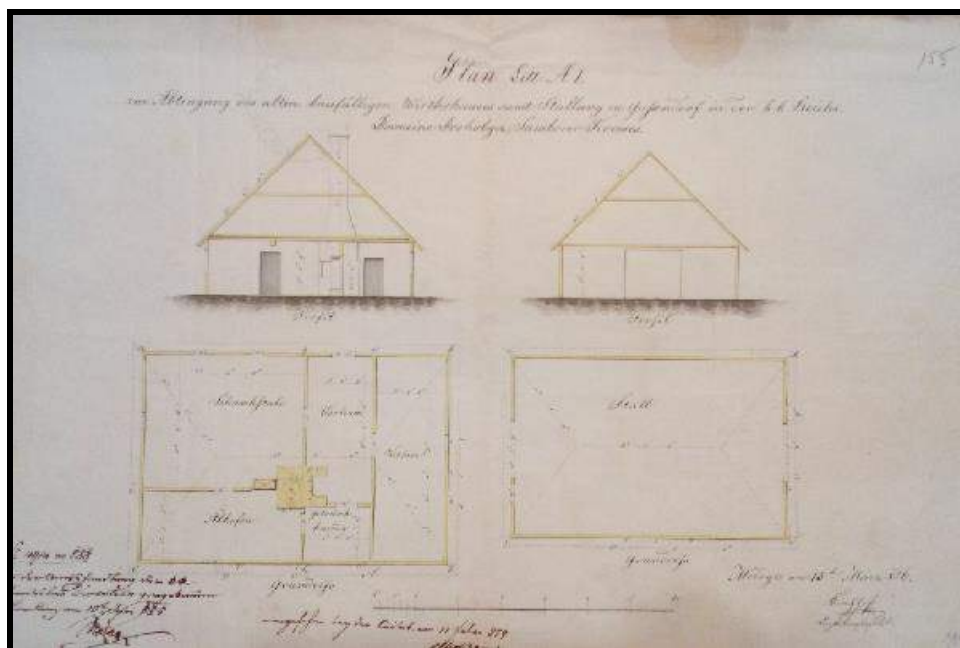
⁵⁹⁰ APP, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillershof in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 428M.

⁵⁹¹ M. Mazur, dz. cyt., s. 35.

⁵⁹² CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XV-20; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 86.

⁵⁹³ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-298.

⁵⁹⁴ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XVI-12.

Ryc. 5. Plan karczmy w Gassendorf.

Źródło: ANK, Teki Antoniego Schneidra, *Plan Litt. A. T. zur Abtragung des alten baufälligen Wirthshauses sammt Stallung zu Gassendorf in der k. k. Reichs - Domaine Drohobycz, Samborer Kreises*, 1855-1856, sygn. 2284.

Piekarnie, składające się zwykle z kilku izb, wystawiano jako budowle piętrowe. Na piętrze projektowano izby mieszkalne, a na dole izby produkcyjne. Piekarnia składała się z izby, gdzie wyrabiano i pieczono ciasto, z komory na mąkę i izby zapasowej. Do 1786 r. we wsiach józefińskich stało 8 piekarni. Ze względu na brak danych, trudno jest określić miejsca ich lokalizacji. Autorka miała także problem z ustaleniem dokładnej lokalizacji wielu studni (fot. 15), domów gminnych oraz suszarni. Studnie kopano prawie w każdej wsi józefińskiej, a liczba ich była zależna od warunków przyrodniczych np. obfitości wody i wielkości wsi. Studnie zwykle kopano pośrodku wsi i na skrzyżowaniu ulic. Do 1786 r. łącznie wykopano i urządzono 196 studni we wszystkich badanych jednostkach wiejskich⁵⁹⁵. W Falkenstein studnię zlokalizowano na środkowym placu i na każdym ramieniu krzyża⁵⁹⁶. W Bruckenthal cztery studnie rozmieszczono po jednej na każdym z czterech ramion krzyża⁵⁹⁷. W Dornfeld studnie znajdowały się na krawędziach

⁵⁹⁵ H. Lepucki, dz. cyt., s. 84.

⁵⁹⁶ Tenże, dz. cyt., s. 87.

⁵⁹⁷ CPAHUL, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-91.

środkowego kwadratu zamieszkałego przez kolonistów oraz przy drogach wylotowych⁵⁹⁸. Do 1786 r. w obrębie 8 wsi funkcjonowały także domy gminne⁵⁹⁹. W Stadłach dom gminny znajdował się pod nr 15 na działce o powierzchni 13 mórg 600 sążni kwadratowych⁶⁰⁰, a w Siegenthal na powierzchni 4 mórg⁶⁰¹. Do 1786 r. we wsiach józefińskich mieściło się 61 suszarni⁶⁰².

Fot. 15. Studnia w Weinbergen.

Źródło: V. Kauder, dz. cyt., s. 32.

Podsumowując podrozdział o inicjalnych elementach zagospodarowania przestrzennego wsi józefińskich, można wskazać kilka podstawowych wniosków. Według planów architektów w badanych jednostkach wiejskich projektowano działki pod kościoły, szkoły, karczmy, studnie, cmentarze, suszarnie i piekarnie. Jednymi z najlepiej udokumentowanych obiektów są: kościoły i cmentarze, zarówno wyznania katolickiego jak i protestanckiego. Pierwsze tego typu obiekty zaczęły pojawiać się zaraz po przybyciu osadników, czyli pod koniec XVIII w. Według badań autorki występują trzy typy rozmieszczenia kościołów i cmentarzy we wsiach józefińskich, po pierwsze: kiedy kościół

---

⁵⁹⁸ BNW, *Plan des in der Kameral Herrschaft Szczerzec angelegten deutschen Ansiedlungs - Dorfes Dorn Feld: nebst Grundriss, Aufriss und Profil eines Hauses und Scheuer, wie auch der Ansicht eines Brunne/Quirsfeld*, ok. 1786, sygn. ZZK 2 036.

⁵⁹⁹ H. Lepucki, dz. cyt., s. 84.

⁶⁰⁰ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-298.

⁶⁰¹ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XV-86.

⁶⁰² H. Lepucki, dz. cyt., s. 84.

i cmentarz są zlokalizowane na jednej działce na skraju lub w centrum wsi, po drugie: gdy kościół zlokalizowany jest w centrum wsi, a nekropolia w obrębie rozłogów, po trzecie: we wsiach znajduje się sama nekropolia, bez kościoła. Warto dodać, że w niektórych przypadkach osad, w których było mało mieszkańców, nie występował żaden z powyżej omówionych elementów zagospodarowania przestrzennego, a wszystkie posługi religijne świadczone w sąsiednich wsiach. Zaobserwowano także, że we wsiach wielodrożnych, najczęściej pojawia się drugi typ schematu przestrzennego, czyli kościół usytuowany w centrum wsi, a cmentarz w obrębie rozłogów. Wyjątek od tej reguły stanowi wieś Kaiserdorf, gdzie cmentarz i kościół umiejscowiono na peryferiach wsi. Kolejnym elementem zagospodarowania, dobrze udokumentowanym w świetle materiału źródłowego, są szkoły, zwykle lokalizowane w sąsiedztwie kościoła lub w przypadku jego braku w centrum wsi. W omawianych wsiach zidentyfikowano obecność karczem, studni, piekarni i suszarni, lecz ze względu na ograniczoną dostępność materiałów źródłowych nie udało się w wielu przypadkach ustalić dokładnej ich lokalizacji.

Rozdział 4.

Przemiany układów przestrzennych wsi józefińskich od poł. XIX w. do 1945 r.

4.1. Rozwój morfologiczny wsi do 1918 r.

Przyjrzyjmy się teraz procesowi transformacji morfologicznej wsi józefińskich od poł. XIX w. do 1918 r. Początek II poł. XIX w. stanowił okres przyspieszenia cywilizacyjnego i technicznego w Galicji⁶⁰³. Wpływ na poprawę sytuacji gospodarczej prowincji miały niewątpliwie odnalezione zasoby ropy naftowej i ich eksploatacja⁶⁰⁴. Do poł. XIX w. rząd austriacki nie przeprowadził żadnych reform rolnych, które w sposób zasadniczy wpłynęłyby na zmianę układów przestrzennych wsi józefińskich⁶⁰⁵. W słabej gospodarczo sytuacji zaboru austriackiego ludność wiejska nie miała możliwości przechodzenia do zawodów pozarolniczych⁶⁰⁶, co spowodowało w latach 90. XIX w. masową emigrację zarobkową do Ameryki. Jej nasilenie nastąpiło na przełomie XIX i XX w. Stały przyrost ludności, zmniejszenie powierzchni gospodarstw z powodu podziałów rodzinnych, brak możliwości kupna ziemi i powiększenia istniejących gospodarstw spowodowały masowe ucieczki ludności niemieckiej⁶⁰⁷.

Do 1875 r. obowiązywał zakaz parcelacji, co w praktyce oznaczało, że całe gospodarstwo przechodziło na jedno z dzieci (zwykle syna), a reszta potomków po założeniu własnej rodziny przenosiła się do innej miejscowości i starała o status kolonisty⁶⁰⁸. Jedną z pierwszych parcelacji nastąpiła w 1875 r. w Stadłach. Parcelacji poddano ogród oraz sześć parcel pól ornych o powierzchni 13 mórg i 341 sążni kwadratowych należących do gospodarza ujętego w ewidencji pod nr 20⁶⁰⁹. W Stadłach

---

⁶⁰³ M. Mazur, dz. cyt., s. 48.

⁶⁰⁴ J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 2003, s. 27.

⁶⁰⁵ M. Chowaniec, dz. cyt., s. 77.

⁶⁰⁶ J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 27; E. Brix, *Galicja jako „austriacki” mit*, [w:] J. Purchli, W. Kosa, Ż. Komar, M. Rydiger, W. M. Schwarz (red.), *Mit Galicji*, Kraków 2014, s. 100.

⁶⁰⁷ M. Mazur, dz. cyt., s. 48-49.

⁶⁰⁸ M. Piórek, *Wildenthal w latach 1783-1944...*, s. 243.

⁶⁰⁹ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. IV-298.

pod koniec XIX w. we wsi znajdowało się 69 domów. Mieszkało tam 418 osób, w tym 193 wyznawców religii ewangelickiej (fot. 16 i 17)⁶¹⁰. Po przeprowadzonej parcelacji zmniejszeniu uległa powierzchnia wsi z 269 mórg i 1076 sążni kwadratowych do 158 mórg i 667 sążni kwadratowych⁶¹¹. Analizując plan Stadeł z 1904 r. dostrzegamy także inne niewielkie zmiany przestrzenne, takie jak wkraczanie zabudowy na wschodnią stronę drogi w sąsiedztwie kościoła. Skutkowało to powolnym przekształcaniem układu drogowego jednostronnie zabudowanego w formę ulicówki dwustronnie zabudowanej⁶¹². W II poł. XIX w. drewnianą początkowo szkołę, zastąpił nowy murowany budynek⁶¹³. Charakter ulicówki jednostronnej zaczął zanikać również w Lednicy Niemieckiej (mapa 57), gdyż nieliczne domostwa zaczęły powstawać także po północnej stronie drogi⁶¹⁴. Identyczne przemiany morfologiczne nastąpiły w Neudorf (Kamera Sambor). Z zaplanowanego pierwotnie układu jednostronnie zabudowanego wieś przeobraziła się w ulicówkę dwustronną. Nowe domy powstały na miejscu pierwotnie przeznaczonym na ogródki osadników⁶¹⁵.

Fot. 16. Dawna zabudowa wsi w Stadłach, z prawej strony widoczny kościół ewangelicki.

Źródło: J. Marecki, L. Rotter, dz. cyt., s. 10

---

⁶¹⁰ SGKP, 1890, 11, s. 173.

⁶¹¹ ANK, C.K. Komisja Ministerialna dla zniesienia ciężarów gruntowych w Krakowie, *Dobra kameralne Stadło (Stadło)*, sygn. 831.

⁶¹² ANK, Zb. kart. Kataster galicyjski, *Stadło w Galicji Powiat podatkowy Stary Sącz*, 1904, sygn. 2674.

⁶¹³ A. Artymiak, dz. cyt., s. 7; J. Pastuszczak, dz. cyt., s. 44; F. Kiryk, dz. cyt., s. 777.

⁶¹⁴ Festungs-Umgebungs plan von Krakau. Wieliczka, skala 1: 10 000, 1900 r., sygn. 35.

⁶¹⁵ CPAHUL, Zbiór kartograficzny, sygn. 720/1/701; Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [08.04.2020 r.].

Fot. 17. Dawna zabudowa wsi w Stadłach.

Źródło: V. Kauder, dz. cyt., s. 5.

Mapa 57. Struktura przestrzenna Lednicy Niemieckiej.

Stan na 1900 r.

Źródło: Festungs-Umgebungs plan von Krakau. Wieliczka, skala 1: 10 000, 1900 r., sygn. 35.

Przyjrzyjmy się teraz wsiom, w których zachował się układ ulicówki jednostronnie zabudowanej albo nastąpiły niewielkie zmiany przestrzenne. Pod koniec XIX w. układ ulicówki jednostronnie zabudowanej w Gaboniu Niemieckim składał się z 13 domów, w tym 6 gospodarstw zamieszkiwanych przez Niemców (54 osoby wyznania ewangelickiego). Powierzchnia siedliska wynosiła 8 mórg i 101 sążni kwadratowych⁶¹⁶. Powierzchnia pojedynczych nadziałów gruntowych wahała się od 6 mórg do 13 mórg⁶¹⁷. Niewielki rozwój niwy siedliskowej obserwujemy w ulicówce jednostronnie zabudowanej

⁶¹⁶ ANK, Zb. kart., Kataster galicyjski, *Gaboń Kreis Sandecer St Bez Alt Sandec*, 1847, sygn. Kat gal II op 3598.

⁶¹⁷ ANK, C.K. Komisja Ministerialna dla zniesienia ciężarów gruntowych w Krakowie, Dominia, miasta, dobra kameralne, fundusz religijny, sołectwa, wójtostwa, klasztory, szpitale, szkoła, Dominium Stary Sącz. *Dobra funduszu religijnego w Gaboniu (Gaboń, gmina, kolonia)*, sygn. 838.

w Prinzenthal. Porównując struktury morfologiczne wsi z końca XVIII w. i 1880 r., dostrzec można, że w siedlisku zwiększyła się liczba gospodarstw o dwa⁶¹⁸. Przyrost liczby zagród zaobserwowano w Steinfels z 12 w okresie formowania się wsi do 21 w 1880 r.⁶¹⁹. W kolejnych latach zabudowa Steinfels rozrosła się wzdłuż drogi do Krościenka i wzdłuż drogi polnej, wiodącej od kościoła w kierunku północnym oraz w sąsiedztwie z Bandrowem. W 1900 r. wieś zamieszkiwały 173 osoby (z czego 120 było Niemcami). We wsi znajdowało się 25 budynków⁶²⁰. Steinfels zaczęło się przeobrażać z ulicówki jednostronnie zabudowanej w wieś wielodrogową, ze względu na złoża ropy naftowej. Rozwój morfologiczny nastąpił także w Siegenthal. Niemcy budowali coraz to więcej domów, a także kupowali gospodarstwa od mieszkańców Brzegów Dolnych. Jednocześnie we wsi zamieszkiwali także Ukraińcy i Polacy. Niemieccy osadnicy oprócz rolnictwa utrzymywali się także z rzemiosła i pracy w przemyśle naftowym⁶²¹. W Siegenthal (mapa 58) jednym z czynników mających wpływ na zmiany przestrzenne w obrębie rozłogu wsi był rozwój linii kolejowej. Według planów tor pierwszej Węgiersko-Galiczyjskiej Kolei Żelaznej przechodził przez ziemie orne i pola kolonistów. Ten sam tor zaburzył układ pól osadników w Obersdorf⁶²².

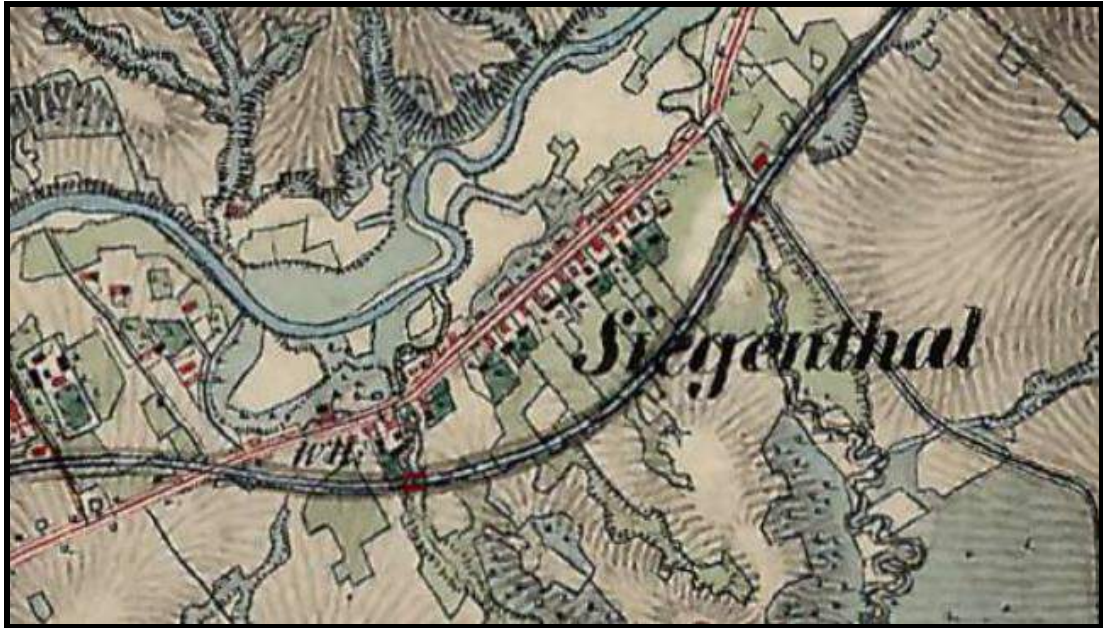
⁶¹⁸ APP, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lisiejamy sammt colonie Ostrowiec in Galizien Zolkiewer Kreis*, 1854, sygn. 914M; SGKP, 1888, 9, s. 40.

⁶¹⁹ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. XV-21; SGKP, 1890, 11, s. 321.

⁶²⁰ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Stebnik...*, s. 123 i 134.

⁶²¹ *Szlak Kolonizacji Józefińskiej*, broszurka informacyjna Bieszczadzkiego Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych oraz informacje zaczerpnięte z tablicy informacyjnej znajdującej się na terenie dawnej wsi.

⁶²² Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [18.04.2020 r.].

Mapa 58. Struktura przestrzenna wsi Siegenthal. Stan 1861-1864.

Źródło: Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [18.04.2020 r.].

Powiększeniu wzdłuż ulicy (bez utraty formy wsi ulicowej jednostronnie zabudowanej) uległa osada Reichsheim, zamieszkała początkowo przez 40 rodzin, w 1900 r. zwiększyła się do 92 rodzin (297 osób), zamieszkujących na powierzchni 16 ha⁶²³.

Układ ulicówki jednostronnie zabudowanej nie uległ zmianie w Deutschbach, ale w 1905 roku mieszkańcy wsi podjęli decyzję, by wystawić swoje gospodarstwa na licytację i wyjechać do kolonii pod Poznaniem. Gospodarstwa wykupili głównie Polacy mieszkający w okolicy Kolbuszowej, wśród nich była jedna rodzina niemiecka, która szybko się spolonizowała. W Deutschbach pozostały tylko 3 rodziny z pierwotnie osiedlonych tu 16 rodzin kolonistów. Majątki gminy ewangelickiej zostały oficjalnie sprzedane w 1903 r.⁶²⁴. Po zmianach narodowościowych mieszkańców chciano zmienić nazwę wsi na "Posada

⁶²³ <https://pl.wikipedia.org> [16.07.2020 r.].

⁶²⁴ J. Półciwiatek, cz. cyt., s. 104.

Kościuszkowska". Lokalne władze pozwoliły na zmianę nazwy, ale skróconej do "Kościuszkowo". Władze krajowe nie wydały jednak zgody na tę zmianę⁶²⁵.

Rozrost ulicówki dwustronnie zabudowanej obserwujemy w Kałuszu Nowym. Nowe gospodarstwa zaczęły pojawiać się na południe od siedliska kolonistów w obrębie niwy *Koło Folwarku* (przy drodze do Kałusza)⁶²⁶. W Kałuszu Nowym w poł. XIX w. zaobserwowano minimalny spadek powierzchni ornej na jednej z niw z 51 mórg 618 sążni kwadratowych do 50 mórg 1061 sążni kwadratowych (niestety z braku danych, nie udało się ustalić, o którą dokładnie niwę chodzi)⁶²⁷.

Fot. 18. Szkoła niemiecka w Gołkowicach Niemieckich.

Źródło: Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Zbiór fotograficzny, *Prywatna szkoła niemiecka w Gołkowicach*, sygn. MC II/10361.

Rozwój zabudowy obserwujemy także w ulicówce dwustronnie zabudowanej Gołkowice Niemieckie (fot. 18), gdzie w II poł. XIX w. znajdowały się już 22 domy zamieszkałe przez Niemców, zajmujących się rolnictwem i hodowlą koni. W tym okresie w Gołkowicach Niemieckich funkcjonowała jednoklasowa szkoła ewangelicka będąca filią

⁶²⁵ <https://pl.wikipedia.org> [19.08.2020 r.].

⁶²⁶ CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. I-188; Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [08.05.2020 r.].

⁶²⁷ CPAHUL, Metryka franciszkańska, sygn. XVI-113.

parafii w Stadłach⁶²⁸. W 1900 r. wieś liczyła 152 mieszkańców. Pożar w 1905 r. zniszczył zabudowę wsi, spłonęły gontowe dachy i wnętrza. Zostały one jednak, w krótkim czasie odbudowane⁶²⁹.

W Felsendorf z 12 rodzin, które zasiedliły osadę pod koniec XVIII w., w latach 1808-1810 liczba mieszkańców zwiększyła się do 16 rodzin (81 osób), a następnie w 1890 r. do 98 osób⁶³⁰. To właśnie w tym okresie mieszkańcy Felsendorf doczekali się własnego kościoła i cmentarza ewangelickiego⁶³¹. Kościół został zlokalizowany w zachodniej części wsi, zamykając tym samym siedlisko. Nekropolię o kształcie kwadratu ulokowano około 600 metrów dalej za linią zabudowy⁶³². W kolejnych latach obserwujemy proces depopulacji wsi, gdyż w 1900 r. w osadzie mieszkały już tylko 64 osoby⁶³³. W Felsendorf pod koniec XIX w. rozpoczęła się emigracja kolonistów do Poznańskiego, Ameryki Północnej oraz do Lubaczowa i Lwowa. Dawni koloniści zaczęli wysprzedawać swoje gospodarstwa Polakom i Ukraińcom. Ostateczny zanik osadnictwa niemieckiego miał miejsce w latach 1908-1910 po sprzedaży majątku gminy ewangelickiej⁶³⁴. Po wyjeździe dawnych kolonistów zespół obiektów ewangelickich został przejęty przez katolików⁶³⁵.

Rozwój zabudowy można odnotować także w Steinau, z początkowych 52 gospodarstw do poziomu 61 zagród w 1880 r. Zwiększeniu uległ areal rozłogu wiejskiego z 637 mórg 797 sążni kwadratowych do 705 mórg przeznaczonych na grunty orne. Wieś posiadała także 107 mórg przeznaczonych na łąki i 55 mórg przeznaczonych na pastwisko⁶³⁶. Na przełomie XIX i XX w. z Steinau do Sokołowa Małopolskiego przeniosło

---

⁶²⁸ SGKP 1881, 2, s. 674.

⁶²⁹ T. Rutkowski, E. Arvay-Podhlańska, dz. cyt., s. 202.

⁶³⁰ J. Mazur, dz. cyt., s. 13.

⁶³¹ APP, Archiwum Geodezyjne, *Dorf Opaka sammt Colonie Felsendorf und Ortschaft Ruda in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, sygn. 1193M.

⁶³² F. D. Nowak, dz. cyt.; M. Cepil, *Lokalizacja kościołów i cmentarzy we wsiach józefińskich na terenie województw małopolskiego i podkarpackiego*, „Zeszyty Wiejskie”, 2019, 25, s. 18.

⁶³³ J. Mazur, dz. cyt., s. 13.

⁶³⁴ J. Półcwiartek, dz. cyt., s. 104; J. Mazur, dz. cyt., s. 17.

⁶³⁵ <http://konkatedra.zamojskolubaczowska.pl/kosciol-w-dabkowie/> [07.10.2019].

⁶³⁶ APP, Archiwum Geodezyjne, *Dorf Steinau in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1593M; SGKP, 1890, 11, s. 320; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

się 20 rodzin⁶³⁷. Sześć nowych gospodarstw wybudowano w Ugartsberg będącej ulicówką dwustronnie zabudowaną. Ugartsberg z 349 mórg przydzielonych w 1785 r. rozrósł się do 435 mórg w II poł. XIX w.⁶³⁸.

Niezmieniona forma ulicówki dwustronnie zabudowanej z nieregularnym siedliskiem zachowała się m.in. w Neudörfel, który został administracyjnie włączony do Starego Sącza w 1910 r.⁶³⁹. W układzie bliźniaczym w Bandrowie Kolonii w latach 1852-1880, zaczęło następować rozdrabnianie gruntów, wskutek podziałów spadkowych oraz parcelacji sąsiedzkiej. Koloniści niemieccy chętnie kupowali ziemię od sąsiadujących z nimi Polaków i Rusinów. Charakterystyczne jest to, że Niemcy nabywali ziemię położoną niedaleko swoich własnych gruntów. Pomędzy Niemcami mieszkały jednak rodziny ukraińskie, które powiększały swoje gospodarstwa, kupując ziemię od kolonistów józefińskich. Istotnym czynnikiem zmian własnościowych w Bandrowie Kolonii była też emigracja Niemców do Ameryki. Z tego względu układ ruralistyczny wsi komplikował się coraz bardziej⁶⁴⁰. W Bandrowie Kolonii w 1900 r. mieszkało 406 Niemców, 6 Polaków i 4 Rusinów. W przysiółkach józefińskich znajdowało się 58 domów⁶⁴¹. Warto odnotować, że w Bandrowie Kolonii w latach 70. XIX w. wystawiono nowy murowany kościół na planie krzyża, a obiekt stanął parę metrów na północ od starego⁶⁴².

W dwustronnie zabudowanym Neudorf (kamera Drohobycz) Niemcy udający się do Kanady sprzedawali swoje gospodarstwa żydom, którzy widzieli w tym interes, gdyż w okolicy zaczęły powstawać pola naftowe. Żydzi sprzedawali z zyskiem nowo nabyte gospodarstwa Polakom. Zjawisko to nasiliło zmiany struktury ludnościowej w osadzie, bowiem miejsce Niemców zaczęli zajmować Polacy, Żydzi i Ukraińcy, tworząc mozaikę wielokulturową. Przemiany te nie wpłynęły na charakter morfologiczny wsi⁶⁴³. W trakcie trwania I wojny światowej w Neudorf w maju 1915 r. przebiegała linia frontu pomiędzy

---

⁶³⁷ J. Półwiartek, dz. cyt., s. 105.

⁶³⁸ SGKP, 1892, 12, s. 748; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

⁶³⁹ Z. Beiersdorf, B. Krasnowski, dz. cyt., s. 86.

⁶⁴⁰ F. Bujak, dz. cyt., s. 100.

⁶⁴¹ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 113.

⁶⁴² B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiżem...*, s. 110; B. Augustyn, *Zabytki kultury materialnej...*, s. 180.

⁶⁴³ M. Mazur, dz. cyt., s. 48-54.

Rosjanami a Austriakami. Rosjanie rozmieścili swoje stanowisko karabinów maszynowych na stodołach od strony zachodniej. Stanowisko dowodzenia znajdowało się w szkole ewangelickiej. Ludność cywilna skryła się w piwnicach dobrze usypanych ziemią. Pod koniec drugiego tygodnia walk Austriacy przypuścili frontalny atak piechoty i artylerii. Po silnym ostrzale artyleryjskim, na odcinku od rzeki Słonicy do cmentarza spłonęło 21 gospodarstw, szkoła i kościół ewangelicki. Do odbudowy 8 zagród przystąpiono w 1917 r. W skład nowych zagród wchodziły budynki z częścią mieszkalną, obora ze stacją i szopa. Mieszkanie stanowiła jedna duża izba, komora i mały korytarz⁶⁴⁴.

Ulicowo-placowy charakter zachowała wieś Weissenberg. Zwiększeniu uległa liczba gospodarstw z 42 do 46. Pod koniec XIX w. we wsi znajdował się murowany kościół rzymskokatolicki oraz szkoła jednoklasowa⁶⁴⁵. Cechy ulicowo-placowe utrzymały się również w Hutweide. Pod koniec XIX w. wieś zamieszkiwało 80 mieszkańców. W Hutweide areał wszystkich gruntów zwiększył się z 89 mórg 160 sążni kwadratowych do 113 mórg 1104 sążni kwadratowych⁶⁴⁶.

Niewielkie zmiany morfologiczne nastąpiły w układach wielodrożnych. W Falkenstein pod koniec XIX w. zaobserwowano rozwój zabudowy w obrębie dotychczasowej niwy siedliskowej, z istniejących pierwotnie 34 domów do 54 domów⁶⁴⁷. Nowe gospodarstwa pojawiły się przy równoleżnikowej drodze ze Szczerca do Jastrębkowa. Domy wystawiano zwłaszcza po stronie wschodniej, co doprowadziło do zniekształcenia inicjalnego układu regularnego krzyża⁶⁴⁸.

Rozdrabnianie gospodarstw i procesy parcelacji uwidoczniły się we wsi Dornfeld, posiadającej strukturę szachownicową. Z początkowych 88 gospodarstw ich liczba wzrosła

---

⁶⁴⁴ Tenże, dz. cyt., s. 53-54.

⁶⁴⁵ ANK, Teki Schneidra, *Geometrischer Plan des neuanzulegenden Dorfs Weissenberg bey dem Meyerhof Kamienobrod in der k. k. Cameral – Herschaft Grodek*, sygn. 2637; SGKP, 1893, t. 13, s. 189.

⁶⁴⁶ ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Plan [...] des Dominii Świnia[rsko]. Plan dominium Świniarsko*, sygn. 120; SGKP, 1881 t. 2, s. 439; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

⁶⁴⁷ CPAHUL, kataster galicyjski, sygn. 8/1037; SGKP, 1881, 2, s. 370

⁶⁴⁸ Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [18.04.2020 r.]

w końcu XIX w. do 108 domów, zamieszkałych przez 907 osób. W Dornfeld w omawianym okresie mieściła się szkoła (fot. 19 i 20), kościół (fot. 21) i cmentarz⁶⁴⁹.

Według *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego...* koncentryczno-promienistą wieś Königsau zamieszkiwało pod koniec XIX w. 400 mieszkańców, we wsi znajdowało się 80 domów⁶⁵⁰. W kolejnych latach obserwujemy przyrost ludności do 631 osób w 1900 r.⁶⁵¹ i do 657 osób w 1914 r.⁶⁵².

Niestety ze względu na brak danych, zarówno statystycznych i kartograficznych, trudno potwierdzić źródłowo, czy w innych wsiach ulicowych i wielodrożnych nastąpiły podobne zmiany morfologiczne. Pewną trudnością w badaniach nad zmianami przestrzennymi w okresie od poł. XIX w. do 1918 r. jest niekompletność lub nieporównywalność danych, gdyż dawne metryki obejmują liczbę rodzin i domów, a dostępne spisy z końca XIX w. (np. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*) zawierają dane o liczbie osób zamieszkujących poszczególne osady.

Fot. 19. Szkoła
w Dornfeld.
Stan na 1942 r.

Źródło: Zdjęcie z kolekcji
własnej.

⁶⁴⁹ SGKP, 1881, 2, s. 122; H. Lepucki, dz. cyt., s. 163-165.

⁶⁵⁰ SGKP, 1883, 4, s. 243.

⁶⁵¹ H.. Lepucki, dz.cyt., s. 149.

⁶⁵² J. Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicyi, Wielkiem Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem z uwzględnieniem wszystkich dotąd zaszłych zmian terytorjalnych kraju*, Lwów 1914, s. 74.

Fot. 20. Budynek szkoły rolniczej w Dornfeld.

Źródło: Kauder V., dz. cyt., s. 27.

Fot. 21. Kościół ewangelicki w Dornfeld.

Źródło: E. Alabrudzińska, *Kościół ewangelickie na Kresach wschodnich II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999.

Łatwiejszymi do uchwycenia i lepiej udokumentowanymi zmianami rozplanowania, jakie możemy dostrzec we wsiach józefińskich w omawianym okresie jest pojawienie się nowych elementów zagospodarowania przestrzennego, takich jak kościoły, szkoły oraz cmentarze.

W II poł. XIX w. ze względu na przyrost demograficzny we wsiach józefińskich wybudowano nowe kościoły. W Gassendorf obiekt sakralny wystawiono w centralnej

części siedliska, natomiast cmentarz ewangelicki funkcjonujący od 1815 r. mieścił na zachód od domostw⁶⁵³. W Hohenbach w 1867 r. zaczął funkcjonować kościół ewangelicki, który został przeniesiony z Reichsheim⁶⁵⁴. W Hohenbach na przełomie XIX i XX w. z drewnianego kościoła ewangelickiego powstała duża murowana budowla. Nowy obiekt powstał na planie wydłużonego prostokąta w części nawowej, z przyległą do niej kwadratową wieżą od frontu, z zamkniętym półkolistym prezbiterium⁶⁵⁵. W Hohenbach w latach 1902-1914 przy jednej z posesji wystawiono kapliczkę z figurką Matki Boskiej. Oznacza to, że poza zwartą zabudową wsi niemieckiej powoli zaczęły powstawać kolejne gospodarstwa Polaków, którzy sąsiedowali z kolonistami. Niemiecka Szkoła Ludowa w Hohenbach powstała prawdopodobnie w 1892 r., parę lat później do użytku oddano nowy budynek⁶⁵⁶. Pod koniec XIX w. we wsi zaczęła także działać Ochotnicza Straż Pożarna⁶⁵⁷. W Reichau nowy murowany kościół wzniesiono w 1856 r. W 1880 r. wieś doczekała się także nowego murowanego obiektu szkoły⁶⁵⁸.

Budynek nowej, murowanej szkoły ewangelickiej wystawiono w pierwszej poł. XX w. w Majkowicach Nowych (ryc. 6). Obiekt mieścił się przy głównej drodze w osadzie pomiędzy domami osadników⁶⁵⁹.

---

⁶⁵³ CPAHUL, Kataster galicyjski, sygn. 186/12/83, SGKP, 1881, 2, s. 535

⁶⁵⁴ Schematismus der evangelischen Kirche Augsb. und Helvet. Bekenntnisses in den im österr. Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wiedeń 1875, s. 198-200.

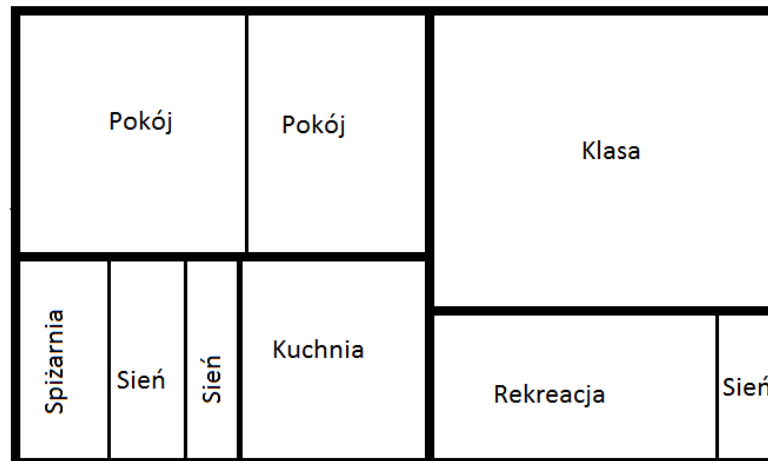
⁶⁵⁵ W. Gąsiewski, dz. cyt., s. 22-23.

⁶⁵⁶ W. Gąsiewski, dz. cyt., s. 23 i 44.

⁶⁵⁷ Tenże, dz. cyt. s. 50.

⁶⁵⁸ J. Mazur, dz. cyt., s. 22.

⁶⁵⁹ ANK, Akta stanu cywilnego parafii ewangelickich - zbiór szczątków zespołów, *Plany budowy szkoły w Majkowicach (pow. Bochnia) będący własnością parafii (brak daty). Fotografia domu parafialnego w nieznanej miejscowości 1935 (?)*, sygn. 8.

Ryc. 6. Rzut poziomy budynku szkoły w Majkovicach Nowych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ANK, Akta stanu cywilnego parafii ewangelickich - zbiór szczątków zespołów, *Plany budowy szkoły w Majkovicach (pow. Bochnia) będący własnością parafii (brak daty). Fotografia domu parafialnego w nieznannej miejscowości 1935 (?)*, sygn. 8.

W analizowanym okresie nekropolia pojawiła się w Obersdorf. Grunty pod cmentarz wydzielono z działki jednego z kolonistów około 1870 r. Cmentarz na granicy Obersdorfu, a Krościenka posiadał powierzchnię 2 ary 37 m². Na początku XX w. nekropolię poszerzono w kierunku zachodnim⁶⁶⁰. W II poł. XIX w. powstała nekropolia w Hohberg, znajdująca się w południowo-wschodniej części wsi na gruntach kolonistów. W tym samym czasie we wsi wybudowano murowany dom modlitwy, który został rozebrany w 1946 r.⁶⁶¹. Niewielki, ogrodzony drewnianym płotem cmentarz w Steinfels powstał dopiero na początku XX w. Ostatni pochówek miał tam miejsce w 1938 r.⁶⁶². Nowe miejsca pochówku pojawiły się także w Lindenau i Rehbergu⁶⁶³.

Układy przestrzenne wsi józefińskich od poł. XIX w. do 1918 r. uległy w przeważającej mierze ewolucyjnym, addytywnym zmianom rozplanowania, które w ograniczonym stopniu wpłynęły na ich inicjalną formę. Większość badanych wsi

⁶⁶⁰ B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 116.

⁶⁶¹ S. Kryciński, dz. cyt., s. 31; B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 129.

⁶⁶² B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 127.

⁶⁶³ <https://mojagalicja.wordpress.com/2017/05/21/hier-ruht-in-gott/> [20.08.2020 r.].

(ze względu na dostępność danych trudno podać dokładną liczbę) w analizowanym okresie utrzymała pierwotny charakter morfologiczny lub zmiany, które w tym czasie zaszły były relatywnie niewielkie. Polegały one między innymi na rozwoju zabudowy po drugiej stronie drogi w układach jednoosiowych oraz zagęszczaniu zabudowy w obrębie dawnego siedliska z uwagi na podziały spadkowe gruntów. W badanym okresie identyfikujemy także powstawanie nowych kościołów i cmentarzy. Największy rozwój wsi zaobserwowano w miejscach, gdzie odkryto złoża ropy naftowej. W poł. XIX w. większość wsi józefińskich była jeszcze zamieszкана przez niemieckie rodziny⁶⁶⁴. W 1890 r. nie było już osadników józefińskich w sąsiedztwie Bochni. W tym samym roku tylko w 8 z 27 wsi józefińskich powstałych na ziemi sądeckiej mieszkali Niemcy⁶⁶⁵. W 1900 r. ludność zaczęła opuszczać inne wsie józefińskie w Galicji Zachodniej. We wschodniej części Galicji wsie utrzymały niemiecki charakter, podczas gdy na zachodzie ulegały szybszej polonizacji⁶⁶⁶. W 1900 r. najsilniejszymi ośrodkami ludności niemieckiej były okolice Stryja i Szczerca. Do upadku wsi józefińskich w Galicji Zachodniej przyczyniła się także pruska Komisja Kolonizacyjna, która proponowała przesiedlenie wielu kolonistom do Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Prus Zachodnich⁶⁶⁷. Powodami migracji były także: ciężkie warunki bytowe, duże obciążenie świadczeniami⁶⁶⁸ oraz zdegradowane podczas I wojny światowej rolnictwo⁶⁶⁹.

4.2. Rozplanowanie wsi w latach 1918-1945

W listopadzie 1918 r. nastąpiło odrodzenie niepodległego państwa polskiego. W efekcie ostatecznego ukształtowania się granic po I wojnie światowej dawne wsie józefińskie znalazły się na terytorium II Rzeczypospolitej⁶⁷⁰. W okresie międzywojennym

---

⁶⁶⁴ H. Stupnicki, dz. cyt., s. 41-86.

⁶⁶⁵ A. Wielocha, dz. cyt., s. 19; D. Iwańska, dz. cyt., s. 69.

⁶⁶⁶ Z. Kaczmarczyk, dz. cyt., s. 187.

⁶⁶⁷ S. Kryciński, dz. cyt., s. 23.

⁶⁶⁸ D. Iwańska, dz. cyt., s. 71.

⁶⁶⁹ J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 45.

⁶⁷⁰ T. Figlus, *Przemiany struktur przestrzennych osadnictwa wiejskiego*, [w:] M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiany. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, 2, Warszawa 2019, s. 709-739.

przed mieszkańcami wsi stanęły dwa zasadnicze zadania: odbudowa zniszczonych zabudowań na terenach objętych działaniami wojennymi oraz zagospodarowanie rozłogów, które w związku z działaniami wojennymi nie mogły być uprawiane. Zasadnicze znaczenie przy odbudowie odgrywali sami właściciele gospodarstw rolnych. Państwo przychodziło im tylko z ograniczoną pomocą, udostępniając bezpłatne drewno z lasów państwowych na potrzeby budowlane⁶⁷¹. Główną cechą struktury agrarnej dawnych ziem galicyjskich było ogromne rozdrobnienie gospodarstw chłopskich⁶⁷². Z tego względu opracowano wieloletni plan komasacji ziemi. W latach 1926-1929 akcją scaleniową objęto przeszło milion hektarów gruntów⁶⁷³.

Trudnością w zbadaniu zmian rozplanowania wsi józefińskich w okresie międzywojennym jest niemal zupełny brak zachowanych planów miejscowości. W analizach przestrzennych osiedli wiejskich w latach 1918-1945 posiłkowano się więc mapami topograficznymi sporządzonymi przez Wojskowy Instytut Geograficzny⁶⁷⁴. Pomocne okazały się także akty prawne dotyczące reform rolnych oraz szczegółowe statystyki wynikające ze Spisu Powszechnego z 1921 r. i 1931 r.

Charakter ulicówki jednostronnie zabudowanej zachował się w większości jednostek osadniczych, które cechował ten typ układu przestrzennego w poł. XIX w. Formę ulicówki jednostronnie zabudowanej⁶⁷⁵ zachowała m.in. wieś Laufendorf, stanowiąca od 1937 r. integralną część wsi Biegonice, zamieszkała już jednak wyłącznie przez ludność polską⁶⁷⁶. Rozwój nowych gospodarstw na przedłużeniu siedliska wiejskiego oraz parcelację działek wewnątrz niwy siedliskowej zaobserwowano w układzie ulicówki jednostronnie zabudowanej w Deutschbach, gdzie z 18 domów wieś rozrosła się do 32 w 1921 r.⁶⁷⁷.

---

⁶⁷¹ J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 59.

⁶⁷² M. Mieszczankowski, *Struktura agrarna Polski Międzywojennej*, Warszawa 1960, s. 138.

⁶⁷³ J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 583.

⁶⁷⁴ WIG, Mapa Taktyczna Polski, 1: 100 000, 1924-1939.

⁶⁷⁵ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

⁶⁷⁶ *Zew Gór...*, s. 15.

⁶⁷⁷ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, t. 13, Województwo lwowskie, Warszawa 1924, s. 9.

Kolejną dostrzeżoną formą przemian morfologicznych było dalsze przekształcenie wsi ulicowych jednostronnie zabudowanych we wsie ulicowe dwustronnie zabudowane. Zjawisko to uwidoczniło się w Gaboniu Niemieckim (mapa 59)⁶⁷⁸, zamieszkałym przez 21 osób narodowości niemieckiej⁶⁷⁹. Identyczne zmiany rozplanowania przestrzennego nastąpiły w sąsiednich Stadłach⁶⁸⁰ i Dąbrówce Niemieckiej⁶⁸¹. Formę wsi ulicowej z zabudową dwustronną przyjęła również Lednica Niemiecka⁶⁸², inkorporowana w 1932 r. w granice Wieliczki⁶⁸³. W okresie międzywojennym także Reichsheim (mapa 60) zaczęła powoli przybierać charakter ulicówki dwustronnie zabudowanej. Warto dodać, że wieś widniała wówczas pod nazwą Kolonia Hyki⁶⁸⁴.

Mapa 59. Struktura przestrzenna Gabonia Niemieckiego. Stan na 1937 r.

Źródło: WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

---

⁶⁷⁸ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

⁶⁷⁹ <http://gabon.manifo.com/historia> [28.09.2020 r.].

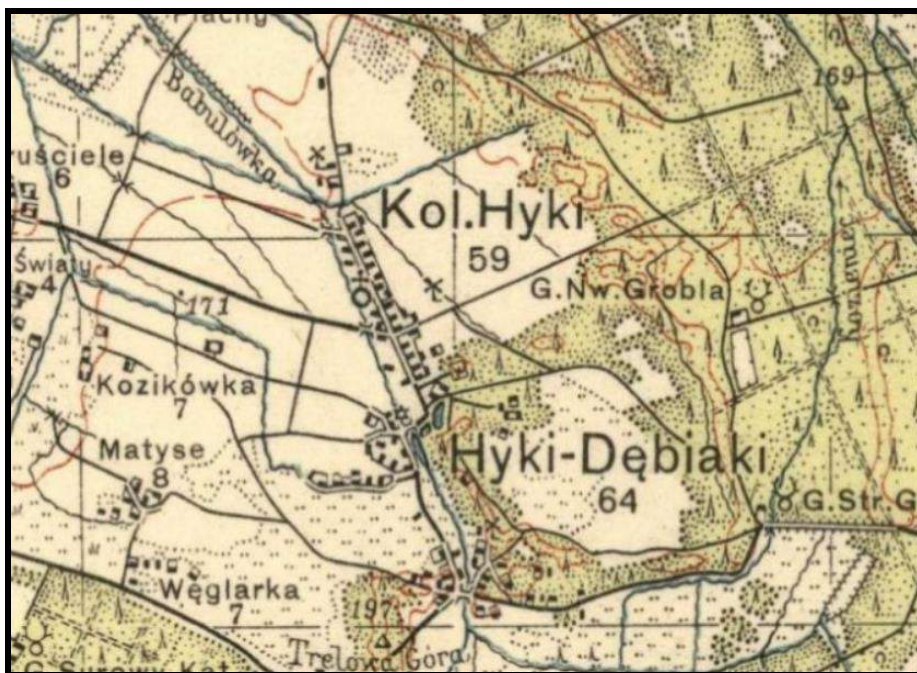
⁶⁸⁰ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

⁶⁸¹ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

⁶⁸² WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

⁶⁸³ Z. Beiersdorf, A. Jodłowski, B. Krasnowolski, Z. Noga, *Wieliczka. Atlas Historyczny Miast Polskich*, Kraków – Wieliczka 2015.

⁶⁸⁴ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Mielec*, 1: 100 000, 1938, sygn. P47 S33.

Mapa 60. Struktura przestrzenna wsi Reichsheim. Stan na 1937 r.

Źródło: WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Mielec*, 1: 100 000, 1938, sygn. P47 S33.

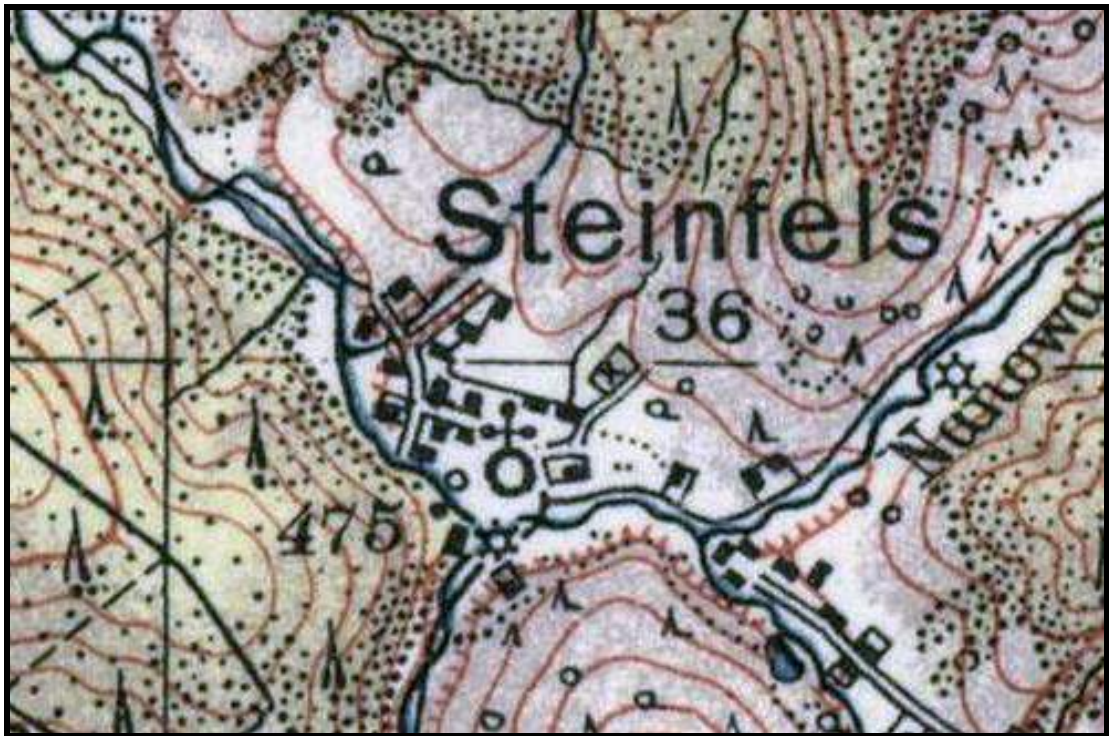
Jak wspomniano w poprzednim podrozdziale na południowym krańcu wsi Steinfels (mapa 61) znajdowały się tereny zasobne w złoża ropy naftowej. Pod koniec XIX w. w osadzie tej powstała niewielka rafineria ropy. Ekspersi przeprowadzili odwierty kopalniane. Analizy materiałów statystycznych wykazały w 1931 r. istnienie 35 domów (fot. 22), w których mieszkało 248 mieszkańców⁶⁸⁵. W Steinfels istniał ponadto w badanym okresie młyn wodny i jednoklasowa szkoła ewangelicka (fot. 23)⁶⁸⁶. Układ przestrzenny wsi przyjął charakter niewielkiej wsi wieloulicznej. Przypuszczać można, że rozwój nowych gospodarstw ukierunkowany był istnieniem wcześniejszej sieci drogowej⁶⁸⁷.

⁶⁸⁵ Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej, Ludność i budynki, cz. III, województwa południowe, Warszawa 1933, s. 31; *Szlak Kolonizacji Józefińskiej*, broszurka informacyjna Bieszczadzkiego Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Stebnik...*, s. 128.

⁶⁸⁶ *Szlak Kolonizacji Józefińskiej*, broszurka informacyjna Bieszczadzkiego Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych oraz informacje zaczerpnięte z tablicy informacyjnej znajdującej się na terenie dawnej wsi.

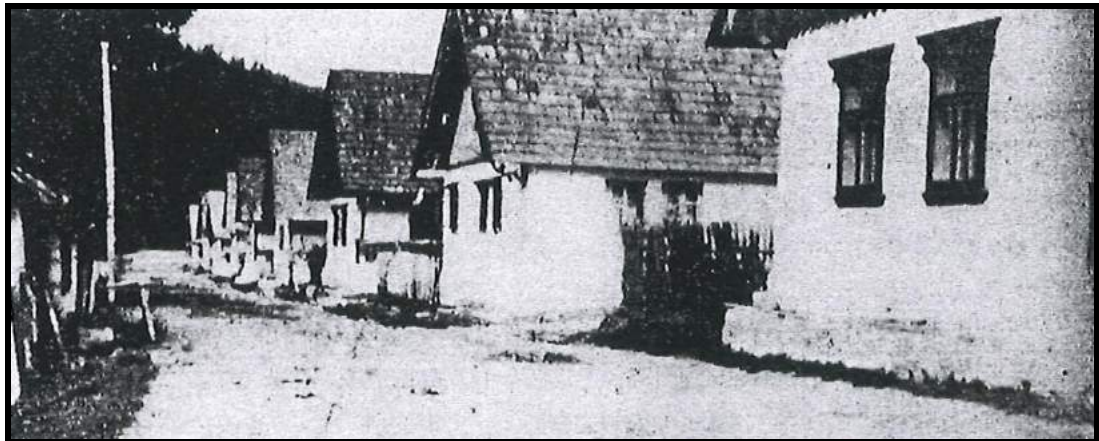
⁶⁸⁷ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Ustrzyki Dolne*, 1: 100 000, 1938, sygn. P51 S35.

Mapa 61. Struktura przestrzenna Steinfels. Stan na 1938 r.

Źródło: WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Ustrzyki Dolne*, 1: 100 000, 1938, sygn. P51 S35.

Fot. 22. Zabudowa Steinfels w okresie międzywojennym.

Źródło: Zbiory Izby Regionalnej w Ustrzykach Dolnych.

Fot. 23. Szkoła ewangelicka w Steinfels w okresie międzywojennym.

Źródło: Zbiory Izby Regionalnej w Ustrzykach Dolnych.

Układ ulicówki dwustronnie zabudowanej zachował się m.in. w Felsendorf, zamieszkałym na początku XX w. przez 146 osób w 26 domach⁶⁸⁸. Zmiany morfologiczne nie nastąpiły także w Gillershof i Königsberg. Gillershof w 1937 r. znalazł się w granicach administracyjnych Leżajska⁶⁸⁹. W 1921 r. w osadzie mieściły się 23 domy, zamieszkałe przez 158 osób, w tym samym czasie sąsiedni Königsberg zamieszkiwało 166 osób, w 35 domach⁶⁹⁰. Układ ulicówki dwustronnie zabudowanej, pozostał nadal widoczny w zamieszkałym przez 191 osób Gelsendorf⁶⁹¹. Warto dodać, że wraz

⁶⁸⁸ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, t. 13, Województwo lwowskie, Warszawa 1924, s. 6; WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Lubaczów*, 1: 100 000, 1938, sygn. P48 S36.

⁶⁸⁹ Rozporządzenia Ministra spraw Wewnętrznych z dn. 20 marca 1937 r. wydane z porozumieniem z Ministerstwem Sprawiedliwości o zmianie granic miasta Leżajska w powiecie łańcuckim, województwie lwowskim. Dz. U. nr 24.

⁶⁹⁰ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, t. 13, Województwo lwowskie, Warszawa 1924, s. 27-28; WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Jarostaw*, 1: 100 000, 1938, sygn. P48 S35.

⁶⁹¹ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, t. 13, Województwo lwowskie, Warszawa 1924, s. 10; WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Stryj*, 1: 100 000, 1933, sygn. P51 S38.

z odkryciem i wydobyciem gazu ziemnego, w 1921 r. Gelsendorf był jedną z najbogatszych wiosek w Galicji. Na okolicznych polach rolników zbudowano 10 studni gazowych⁶⁹². Niezmienny charakter ulicówki dwustronnie zabudowanej przetrwał również m.in. w Josephsdorf⁶⁹³, Schönanger⁶⁹⁴, Lindenau⁶⁹⁵, Kałuszu Nowym⁶⁹⁶, Schomlau⁶⁹⁷ i Unterbach⁶⁹⁸.

W 1921 r. w bliźniaczych osiedlach w Bandrowie Kolonii, identycznie jak pod koniec XIX w. mieściło się 58 budynków, liczba ta uległa zmniejszeniu do 54 domów dopiero w 1931 r. Cztery gospodarstwa z części zamieszkałej przez kolonistów przeszły na własność mieszkańców Bandrowa Narodowego. W okresie międzywojennym wybudowano nową plebanię ewangelicką, jednak nie w miejscu dawnej, lecz w pewnym oddaleniu od drogi. W 1938 r. w Bandrowie Kolonii otworzono, pierwszy niemiecki sklep⁶⁹⁹.

Charakter wsi ulicowo-placowej został zachowany w Hutweide⁷⁰⁰. W Weissenberg osiedle wiejskie z układu ulicowo-placowego przeobraziło się w ulicówkę dwustronnie zabudowaną. We wsi doszło do zaniku nawsia. W miejscu dawnego placu mieściły się kościół, plebania, szkoła oraz domy⁷⁰¹.

Przejdźmy do analiz przemian przestrzennych mających miejsce w układach wielodrożnych. W Hortfeld zachował się układ wsi dwuulicowej. Analizując materiał kartograficzny, dostrzec można kościół w zachodniej części wsi, a w południowej

---

⁶⁹² <https://gelsendorf.jimdofree.com> [01.02.2021].

⁶⁹³ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 1927, 1 i 2, s. 8.

⁶⁹⁴ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Mielec*, 1: 100 000, 1937, sygn. P47 S33.

⁶⁹⁵ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Lubaczów*, 1: 100 000, 1938, sygn. P48 S36.

⁶⁹⁶ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Halicz*, 1: 100 000, 1927, sygn. P52 S39.

⁶⁹⁷ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Gródek Jagielloński*, 1: 100 000, 1935, sygn. P49 S37.

⁶⁹⁸ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

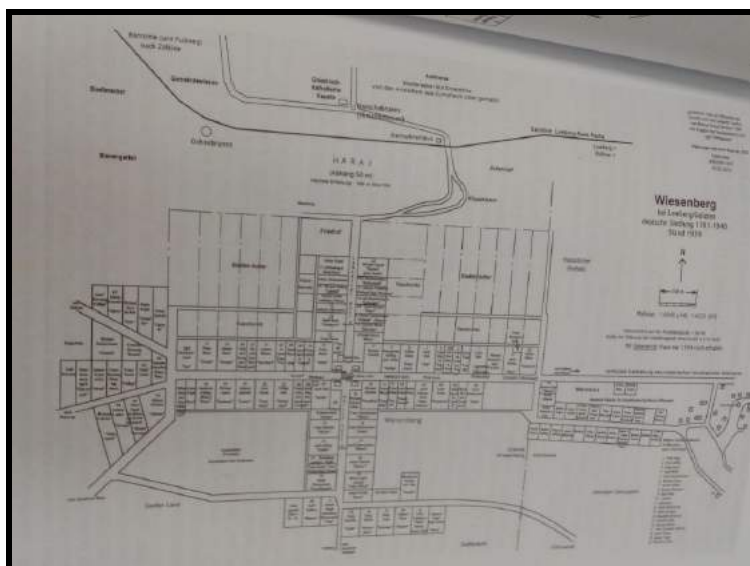
⁶⁹⁹ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 118-120.

⁷⁰⁰ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

⁷⁰¹ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Gródek Jagielloński*, 1: 100 000, 1935, sygn. P49 S37; <http://www.galiziengermansdescendants.org> [13.02.2021 r.].

cmentarz⁷⁰². Falkenstein cechował zachowany układ krzyżowy. W granicy osiedla wiejskiego w 1939 r. naliczono 54 działki. Pośrodku wsi, znajdował się kościół i szkoła⁷⁰³. Zagęszczenie zabudowy w obrębie siedliska nastąpiło w Kaiserdorf, gdzie liczba domów w 1939 r. wzrosła do 85 w stosunku do 80 w poprzednio analizowanym okresie⁷⁰⁴. Duże zagęszczenie zabudowy obserwujemy w Wiesenberg (mapa 62). Z początkowych 48 gospodarstw, przed wybuchem II wojny światowej odnotowano wzrost liczby zagród we wsi do ponad stu. Rozwój zabudowy nastąpił w sąsiedztwie istniejącego siedliska. Nowe ulice przeznaczone pod zabudowę jednorodzinna wytyczono w południowej, wschodniej i zachodniej części wsi. Centralne miejsce w osadzie stanowił plac z kościołem i szkołą. Przy każdej z czterech głównych ulic odchodzących od centralnego placu mieściły się studnie⁷⁰⁵.

Mapa 62. Struktura przestrzenna Wiesenberg. Stan na 1939 r.

Źródło: W. Kraus, dz. cyt., s. 150-170.

W okresie międzywojennym niewielkie zmiany rozplanowania zachodziły w układach szachownicowych. W Dornfeld zaobserwowano rozwój zabudowy, uwarunkowany parcelacją działek w obrębie siedliska (z 108 domów do 127 domów).

⁷⁰² WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Gródek Jagielloński*, 1: 100 000, 1935, sygn. P49 S37.

⁷⁰³ <http://www.galiziengermansdescendants.org> [13.02.2021 r.].

⁷⁰⁴ <http://www.galiziengermansdescendants.org> [13.02.2021 r.].

⁷⁰⁵ W. Kraus, *Wiesenberg. Geschichte und kultur einer deutschen Siedlung in Galizien von 1781 bis 1940*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 2004, s. 150-170.

W omawianym okresie wieś zamieszkiwało 799 osób, czyli o 107 mniej niż pod koniec XIX w.⁷⁰⁶. Niezmienny układ szachownicy przetrwał w Brigidau. Analizując plan tej wsi dostrzegamy, że przy centralnym placu (fot. 24) pojawiły się mleczarnia i straż pożarna. We wsi nadal funkcjonowały: kościół, cmentarz, szkoła (fot. 25) oraz studnie⁷⁰⁷. Układ szachownicowy w pełni zachował się także w Josefsberg⁷⁰⁸.

Fot. 24. Centralny plac w Brigidau.

Źródło: Kauder V., dz. cyt., s. 23.

Fot. 25. Prywatna szkoła niemiecka w Brigidau.

Źródło: Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Zbiór fotograficzny, *Prywatna szkoła niemiecka w Brigidau*, sygn. MC II/12137.

---

⁷⁰⁶ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, t. 13, Województwo lwowskie, Warszawa 1924.

⁷⁰⁷ <http://galiziengermansdescendants.org> [11.08.2020 r.].

⁷⁰⁸ <http://galiziengermansdescendants.org> [11.08.2020 r.].

W okresie międzywojennym powierzchnia koncentryczno-promienistego układu Königsau (mapa 63) wyniosła 1790 morgi⁷⁰⁹. W badanej wsi nastąpiła parcelacja gospodarstw w granicach siedliska⁷¹⁰. W 1921 r. w osadzie naliczono 117 domów zamieszkałych przez 748 mieszkańców (z czego 648 narodowości niemieckiej)⁷¹¹. W niezmienionej formie zachował się kształt placu centralnego⁷¹².

Mapa 63. Struktura przestrzenna wsi Königsau w okresie międzywojennym.

Źródło: <http://www.kami.net.pl/kresy/> [20.06.2020 r.].

Dnia 25 listopada 1938 r. zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych ustalono polskie brzmienie nazw dla niektórych wsi józefińskich w ówczesnym województwie lwowskim. Zmianie uległy nazwy następujących miejscowości: Bruckenthal na Belinów, Einsingen na Dziewięcierz Mały, Mühlbach na Młynowice, Obersdorf na Wyżne, Steinfels na Głazy, Prinzenthal na Kniażyn, Josefsberg na Korośnica, Gassendorf na Uliczno Małe, Ugartsberg na Wypuczki, Deutschbach na Polana Horyniecka oraz Königsau na Równie⁷¹³.

⁷⁰⁹ M. Schuster, *Königsau – eine josefinische...*, s. 272.

⁷¹⁰ WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Drohobycz*, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S37.

⁷¹¹ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, t. 13, Województwo lwowskie, Warszawa 1924 s. 22.

⁷¹² WIG, Mapa Taktyczna Polski, *Drohobycz*, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S37.

⁷¹³ Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 25 listopada 1938 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiecie rawskim, bóbreckim i dobromilskim w województwie lwowskim, nr 277, poz. 65, s. 1; Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych o ustaleniu nazwy

Rok później w województwie lwowskim zmieniono nazwy: Burgthal na Zamczysko, Schönthal na Uroczysko, Rehfeld na Sarniki Małe, Falkenberg na Sokołów Dobromilski, Burgau na Karolówka, Reichau na Podlesie, Felsendorf na Dąbków, Freifeld na Kowalówka, Lindenfeld na Lubianka, Dornfeld na Dobrzanka, Rosenberg na Podzamcze, Kaltwasser na Wola Konopnicka, Dornbach na Tarnawiec Stary. W tym samym czasie w województwie stanisławowskim zmieniono brzmienie toponimów: Hofnungsau na Podlasie, Ugarsthal na Tespowo, Landestreu na Mazurów⁷¹⁴. Inne zmiany toponimów wsi józefińskich nastąpiły w 1939 r.⁷¹⁵.

Wsie józefińskie, biorąc pod uwagę aspekt narodowościowy, przetrwały w reliktowej postaci do końca istnienia II Rzeczypospolitej. Wybuch II wojny światowej spowodował, że zmieniła się ich dotychczasowa struktura etniczna. Do wielu wsi w 1939 r. wkroczyły wojska niemieckie. Jesienią tegoż roku Wehrmacht rozpoczął wycofywanie się za linie Sanu, który stał się na mocy porozumienia Ribbentrop-Mołotow linią graniczną niemieckiej i sowieckiej strefy okupacyjnej. Tuż przed okupacją część kolonistów wywiozło wojsko niemieckie, pozostali opuścili swoje wsie na mocy porozumień niemiecko-sowieckich. Zostali przewiezieni do Rzeszy lub na tereny podbite przez wojska Hitlera⁷¹⁶. W latach II wojny światowej znaczna część kolonistów, pod naciskiem hitlerowskiego okupanta podpisała tzw. volkslisty⁷¹⁷. Po 1939 r. ludność niemiecka w Königsau całkowicie opuściła osadę⁷¹⁸. We wrześniu 1939 r. Niemcy wyjechali m.in. ze

---

miejsowości Neudorf w gminie wiejskiej Neudorf, powiatu drohobyckiego w województwie lwowskim z dn. 17 listopada 1938, nr 236, poz. 618; M. Cepil, *Ujednocianie nazw miejscowości na terytorium II Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] A. Jackowski (red.), *Rola Geografii w utrwalaniu Niepodległej Polski i w Jej rozwoju*, Kraków 2018, s. 252.

⁷¹⁴ *Gazeta Lwowska*, 15 marca 1939 r. nr 60, s. 2; M. Cepil, *Ujednocianie nazw miejscowości...*, s. 252.

⁷¹⁵ *Monitor Polski*, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 8 marca 1939 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiecie gródeckim, dobromilskim, bóbreckim, lubaczowskim, lwowskim i łańcuckim w województwie lwowskim, nr 58, poz. 108; *Monitor Polski*, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 11 maja 1939 r. o ustaleniu nazwy miejscowości Podlesie w powiecie przemysłańskim, województwie tarnopolskim, nr 123, poz. 291; *Monitor Polski*, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 11 maja 1939 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiatach: dolińskim, kałuskim, stryjskim i tłumackim w województwie stanisławowskim, nr 118, poz. 279; *Monitor Polski*, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 maja 1939 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiecie gródeckim, jaworowskim, lwowskim, niżańskim, samborskim i żółkiewskim w województwie lwowskim, nr 108 poz. 252.

⁷¹⁶ B. Augustyn, *Cmentarze ewangeliczne nad Strwiążem...*, s. 114; J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 159.

⁷¹⁷ J. Marecki, L. Rotter, dz. cyt., s. 12.

⁷¹⁸ <http://retrovivne.com.ua> [13.02.2021 r.].

wsi w okolicy Ustrzyk Dolnych⁷¹⁹. Podczas II wojny światowej w Bieszczadach, rozpoczęły działalność na wielką skalę bandy UPA. Płonęły wsie józefińskie i mordowano ludność⁷²⁰. W trzy tygodnie po wybuchu II wojny światowej większość niemieckich rodzin zamieszkałych w Steinfels wyjechała do Wielkopolski, inni zostali ewakuowani do Rzeszy na początku 1940 r. Steinfels przestał istnieć jako osada niemiecka w 1944 r., kiedy w wyniku ostrzału artyleryjskiego spaleni uległa cała zabudowa⁷²¹. W sąsiednim Prinzenthal w styczniu 1940 r. miejscowa ludność niemiecka została wysiedlona w ramach akcji Heim ins Reich. Kolonia została ostatecznie zlikwidowana w 1946 r.⁷²². Większość rodzin kolonistów wyjechała z terenów Sądecczyzny w poł. 1944 r., uciekając wraz z cofającą się armią hitlerowską przed zbliżającym się frontem wojennym. Na terenach Galicji Wschodniej wkraczające oddziały sowieckie dopuszczały się nierzadko masowych mordów wśród miejscowej ludności pochodzenia niemieckiego. Opuszczone niemieckie gospodarstwa zasiedlili później Polacy⁷²³.

Od momentu wybuchu wojny została zniszczona znaczna część substancji mieszkaniowej. Zniszczenia wojenne zwiększały się przez cały czas wojny i okupacji⁷²⁴. W sierpniu 1944 r. kościół w Hohenbach został uszkodzony podczas działań wojennych i rozebrany przez wojska radzieckie, a uzyskany w ten sposób materiał został przeznaczony na drogi⁷²⁵. Podobny los spotkał kościół w Reichau funkcjonujący do 1940 r.⁷²⁶. W Landestreu w 1944 r. spalono drewnianą zabudowę wsi wraz z drewnianym kościołem⁷²⁷. W tym samym roku zniszczono kościół w Gelsendorf⁷²⁸.

---

⁷¹⁹ B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 114.

⁷²⁰ M. Chilczuk, *Województwo rzeszowskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Warszawa 1962, s. 10.

⁷²¹ *Szlak Kolonizacji Józefińskiej*, broszura informacyjna Bieszczadzkiego Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych.

⁷²² <https://pl.wikipedia.org> [13.02.2021 r.].

⁷²³ J. Marecki, L. Rotter, dz. cyt., s. 13.

⁷²⁴ J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 182.

⁷²⁵ W. Gąsiewski, dz. cyt., s. 23.

⁷²⁶ J. Mazur, dz. cyt., s. 22.

⁷²⁷ G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i podkarpacie, część wschodnia. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*, Pruszków 2014, s. 220.

⁷²⁸ <https://gelsendorf.jimdofree.com> [01.02.2021].

Wsie józefińskie po ponad 150 latach przestały istnieć w dotychczasowej formie. Zabudowania kolonistów zajęli inni mieszkańcy pobliskich osiedli wiejskich bądź przesiedleńcy z terenu sowieckiego pasa granicznego powstałego wzdłuż Sanu⁷²⁹.

---

⁷²⁹ B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 114.

Rozdział 5.

Procesy transformacji morfologicznej dawnych wsi józefińskich po II wojnie światowej

Wraz z zakończeniem II wojny światowej wsie józefińskie weszły w następny etap rozwoju zapoczątkowany napływem nowych osadników. Terytorium dawnej Galicji zostało podzielone granicą polityczną pomiędzy Polskę a ZSRR (obecnie obszar Ukrainy)⁷³⁰. Istotnym problemem po wojnie była odbudowa zniszczonych zabudowań⁷³¹. Miało to wpływ na kolejne zmiany organizacji przestrzennej wsi józefińskich. Współcześnie po stronie polskiej zlokalizowanych jest 70, a po stronie ukraińskiej 59 badanych jednostek osadniczych⁷³². Zarówno po stronie polskiej jak i ukraińskiej przekształceniu uległy nazwy wsi józefińskich, ich przynależność administracyjna, zmieniła się struktura demograficzna i funkcjonalna. W załączniku nr III wymieniono dawne i obecne układy przestrzenne wszystkich wsi józefińskich. Poniżej zostały omówione tylko niektóre przykłady, tak aby zobrazować całokształt przemian jakie zaszły we wsiach józefińskich.

W niniejszym rozdziale autorka będzie się posługiwać obecnie obowiązującą nomenklaturą geograficzną. W celu umożliwienia identyfikacji analizowanych wcześniej wsi w nawiasach zamieszczono dawne niemieckie toponimy. Jako załącznik nr II i III do rozprawy zamieszczono tabelę z dawnymi i obecnymi nazwami wszystkich wsi józefińskich.

Badania przemian organizacji przestrzennej wsi po II wojnie światowej oparto na inwentaryzacji terenowej oraz analizie porównawczej dawnych i współczesnych źródeł kartograficznych. Autorka wykorzystała także wybrane dane statystyczne, które zarówno w Polsce i na Ukrainie są tylko dostępne dla części badanych wsi. Powodem takiego stanu

---

⁷³⁰ M. Kielczewska, *O podstawy geograficzne Polski* Poznań 1946, s. 77; J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 190-191.

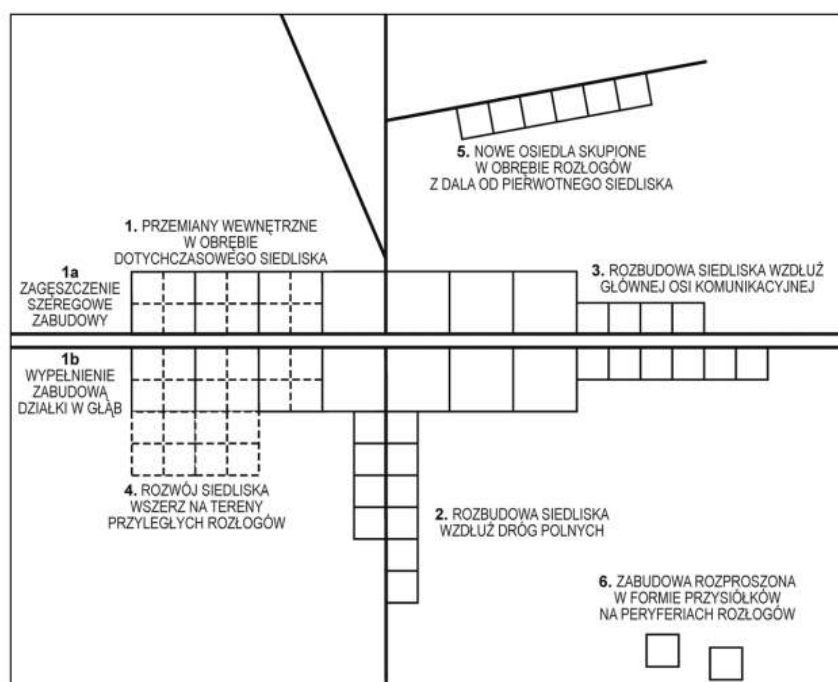
⁷³¹ Tychże, dz. cyt., s. 185.

⁷³² M. Sobczyński, *Geopolityczne uwarunkowania położenia regionu podkarpackiego*, [w:] Z. Makieł, R. Fedana (red.), *Procesy metropolizacji w regionie podkarpackim Rzeszów-Lwów*, Warszawa 2007, s. 106.

rzeczy jest fakt, że znaczna część analizowanych wsi nie stanowi współcześnie samodzielnych jednostek osadniczych.

Na podstawie analizy porównawczej map udało się zidentyfikować podstawowe grupy wsi, które różnią się od siebie pod względem zakresu przekształceń morfologicznych. Przemiany wsi józefińskich, które miały miejsce po II wojnie światowej, możemy usystematyzować, korzystając z modelowego ujęcia zaproponowanego przez A. Zagożdżona (1971), który zobrazował zmiany morfologiczne wsi w województwie opolskim (ryc. 7). Schematem tym posłużono się w celach porównawczych w kontekście przeprowadzonych badań nad przemianami przestrzennymi dawnych wsi józefińskich, zarówno w Polsce jak i na Ukrainie. Poza zmianami w strukturze morfologicznej siedlisk mających związek z rozwojem zabudowy, zachodziły też znaczące zmiany w strukturze przestrzennej przejawiające się głównie w podziałach własnościowych pól, zarówno na drodze komasacji jak i parcelacji gruntów⁷³³.

Ryc. 7. Modelowe ujęcie współczesnych przemian morfologicznych w dawnych wsiach józefińskich.

Źródło: A. Zagożdżon, dz. cyt., s. 338.

⁷³³ A. Zagożdżon, dz. cyt., s. 338.

5.1. Na obszarze Polski

Współcześnie w granicach Polski usytuowanych jest 70 dawnych wsi józefińskich, które leżą pod względem administracyjnym w granicach województw małopolskiego i podkarpackiego. Jak wynika z przeprowadzonych wcześniej analiz dominującymi typami morfogenetycznymi na tym obszarze były układy jednoosiowe jednostronnie i dwustronnie zabudowane, rzadziej układy ulicowo-placowe. Dzięki badaniom morfologiczno-porównawczym zidentyfikowano podstawowe formy przemian przestrzennych, jakie zaszły w analizowanych jednostkach osadniczych na terytorium Polski po II wojnie światowej. Były to w szczególności:

- przemiany wewnętrzne w obrębie siedlisk (parcelacja i scalenie działek)
- przekształcenie ulicówek jednostronnie zabudowanych w ulicówki dwustronnie zabudowane
- rozbudowa siedliska wzdłuż głównej osi komunikacyjnej
- rozbudowa siedliska wzdłuż dróg polnych
- nowe ulice i tereny zabudowane w obrębie rozłogów wiejskich

Warto podkreślić, że w niektórych jednostkach obserwujemy tylko niektóre formy przekształceń spośród wyżej wymienionych zmian osadniczych, w innych zaś zakres i zasięg zmian morfologicznych był o wiele większy.

Analizy w tym zakresie rozpoczniemy od najlepiej zachowanych struktur osadniczych. Przykładem wsi, w której mamy do czynienia z niewielkimi zmianami morfologicznymi w obrębie siedliska może być Józefów (Josephsdorf), który ma formę ulicówki dwustronnie zabudowanej. Współcześnie we wsi istnieją 22 domy, zamieszkałe przez 116 osób⁷³⁴. Porównując współczesne plany wsi z planami z poł. XIX w., śmiało można stwierdzić, że badana wieś zachowała swój pierwotny kształt. W analizowanym przykładzie nie nastąpiła parcelacja działek siedliskowych. W dwóch przypadkach nastąpiło scalenie zagród. W niezmienionej formie zachował się kształt kompleksów i zespołów działek rolnych. Działki utrzymały kształt długopasmowy. W Józefowie zachowały się nieliczne zabudowania charakterystyczne dla kolonizacji józefińskiej np.

---

⁷³⁴ <https://bdl.stat.gov.pl/BDL> [05.11.2020].

ruiny pomieszczenia gospodarczego pod nr 80 lub zagroda (dom zbudowany szczytem do drogi pod wspólnym dachem z pomieszczeniem gospodarczym, studnia oraz stodoła z tyłu podwórka) pod nr 81. Warto wspomnieć, że w Józefowie znajduje się chałupa zbudowana na przełomie XIX i XX w. wpisana do rejestru Gminnej Ewidencji Zabytków⁷³⁵.

Mapa 64. Współczesna struktura przestrzenna wsi Józefów. Stan na 2020 r.

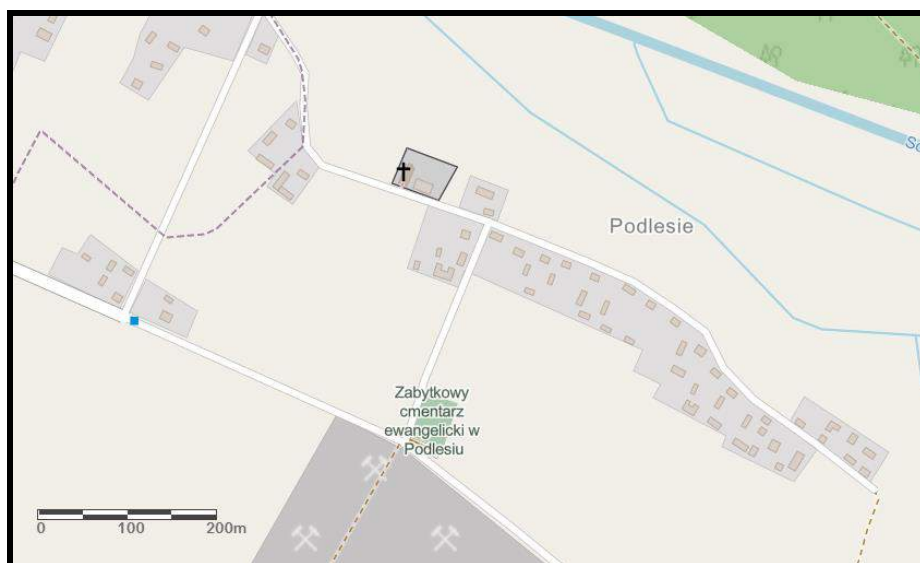
Źródło: <https://www.arcgis.com> [17.03.2021 r.].

Drobne efekty parcelacji uwidoczniły się w ulicówce jednostronnie zabudowanej w Podlesiu (Reichau) (mapa 65). W niezmiennej formie zachował się kształt rozłogu, w tym podział na zespoły pól i działki w ich obrębie. W dalszym ciągu obserwujemy przemieszanie zespołów z działkami pasmowymi i blokowymi. W 2011 r. została odremontowana dawna pastorówka (obecnie Centrum Edukacyjno-Kulturowe „Pastorówka”). W jej sąsiedztwie mieści się zrekonstruowana dzwonnica. W Podlesiu obserwujemy dawny schemat rozplanowania: kościół w granicach siedliska, a cmentarz na peryferiach wsi. Dawny kościół ewangelicki obecnie pełni funkcję świątyni rzymskokatolickiej. Na skraju wsi mieści się zadbany i ogrodzony cmentarz ewangelicki. W miejscowości tej możemy zobaczyć budynek Domu Ludowego z 1937 r., w którym do lat 90. XX w. funkcjonowała szkoła podstawowa⁷³⁶. Przy drodze z Baszni Dolnej do Huty

⁷³⁵ Gminna Ewidencja Zabytków gminy Tuszów Narodowy, opracowana przez D. Komada, czerwiec 2012 r.

⁷³⁶ Informacje pozyskane z tablicy informacyjnej na wsi.

Kryształowej zachował się budynek dawnej karczmy (w obiekcie znajdowała się również szkoła⁷³⁷), współcześnie pełniący funkcje mieszkaniowe.

Mapa 65. Współczesna struktura przestrzenna wsi Podlesie. Stan na 2020 r.

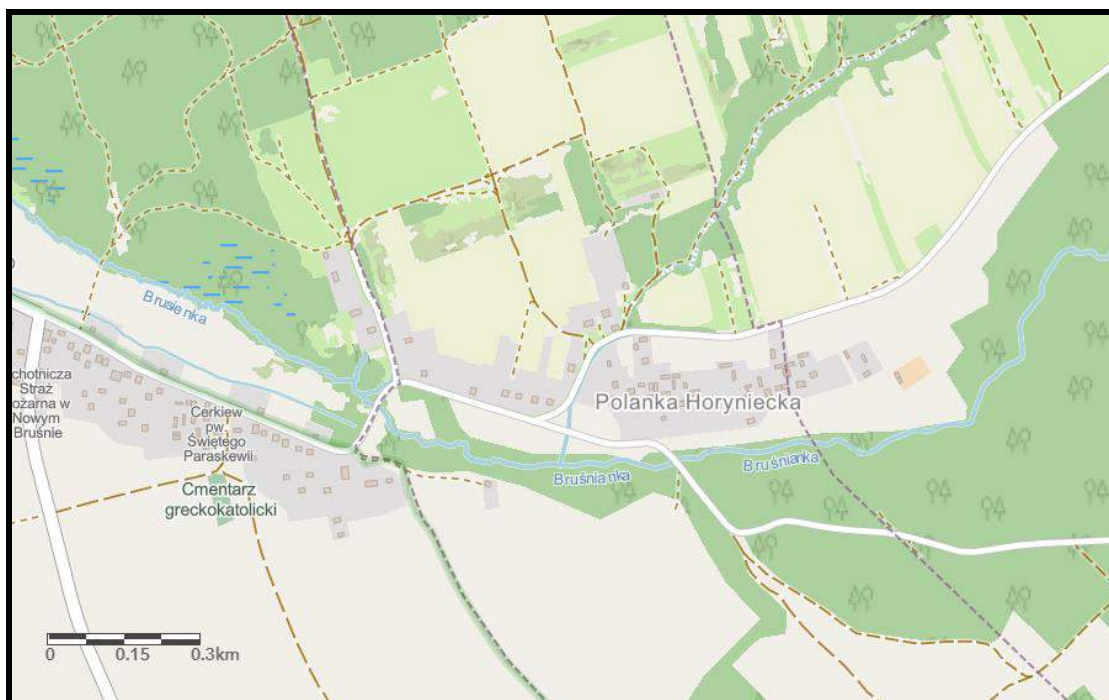
Źródło: <https://www.arcgis.com> [17.03.2021 r.].

Proces parcelacji w obrębie siedliska miał miejsce w Polance Horynieckiej (Deutschbach) reprezentującej układ jednoosiowy jednostronnie zabudowany (mapa 66). We wsi rozwój zabudowy następuje w północnej części wsi na zakręcie drogi, co w przyszłości może doprowadzić do przekształcenia jednostronnej zabudowy w dwustronną zabudowę. Przeszkodą w rozbudowie wsi na południu jest rzeka. Na zakręcie drogi zlokalizowany jest plac rekreacyjny z ławkami. Powierzchnia wsi wynosi dziś 306,28 ha. Wieś zamieszkuje obecnie 131 osób⁷³⁸. Po wojnie w osadzie działało Państwowe Gospodarstwo Rolne Polanka, a po jego likwidacji w 1989 r. teren nabyty został przez Przedsiębiorstwo Rolno-Handlowe "Amigo", które prowadziło tu stadninę koni. Od 1998 r. właścicielem obiektu jest spółka agroturystyczna "Polanka", prowadząca nadal stadninę koni oraz bazę noclegową⁷³⁹.

⁷³⁷ Informacja od mieszkańców wsi.

⁷³⁸ *Strategia Gminy Horyniec – Zdrój, 2015-2020* Horyniec – Zdrój, s. 9-10.

⁷³⁹ <https://pl.wikipedia.org> [21.11.2020 r.].

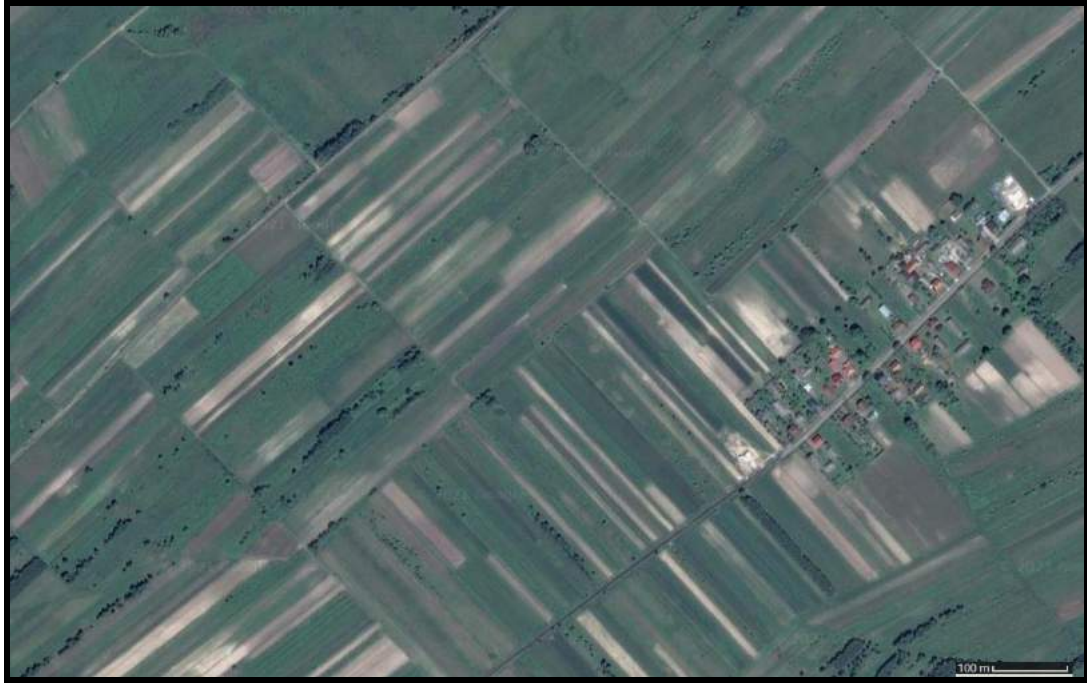

Mapa 66. Współczesna struktura przestrzenna wsi Polanka Horyniecka.

Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.arcgis.com> [17.03.2021 r.].

Niewielkie zmiany morfologiczne dotyczą również dawnej osady Königsberg (mapa 67), która obecnie stanowi przysiółek Woli Zarczyckiej. Forma ulicówki dwustronnie zabudowanej zachowała się do czasów współczesnych. Autorka podczas wizyty w terenie zlokalizowała we wsi 20 domów. Dawny układ zachowały także zespoły i kompleksy pól osadników. Zmianie nie uległa również sieć drogowa. W przysiółku zamieszkanym przez kolonistów józefińskich zachowały się pozostałości dawnej nekropolii oraz budynek należący historycznie do kościoła ewangelickiego. Działka z obiektami sakralnymi nadal znajdują się na skraju wsi, zamykając siedlisko. Rezultatem tak dobrze zachowanych układów przestrzennych wyżej wymienionych wsi może być ich lokalizacja z dala od głównych dróg i miast.

Mapa 67. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Königsberg. Stan na 2020 r.

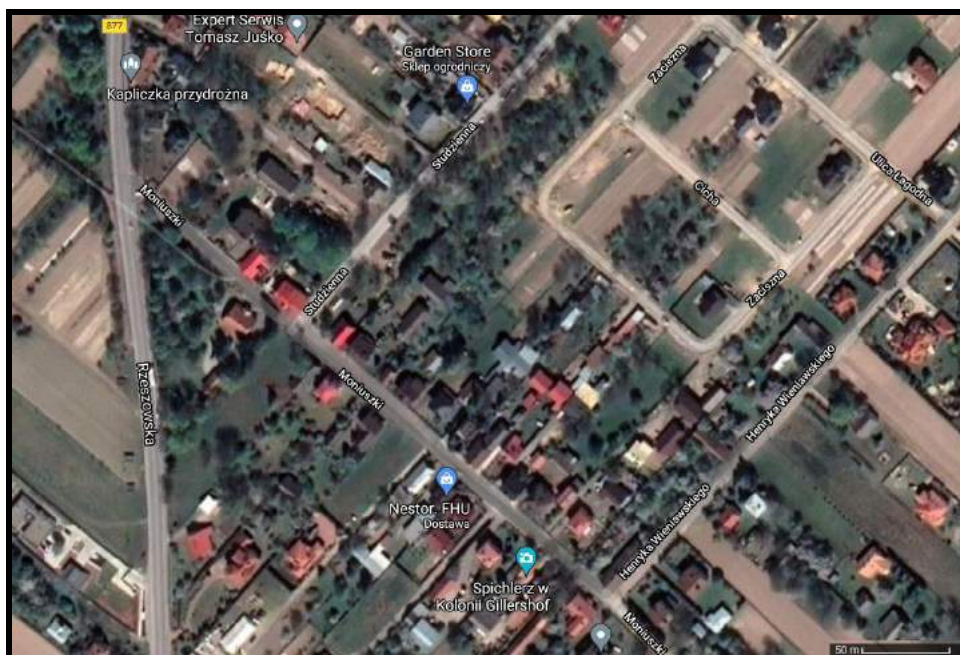
Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

W Gillershof (mapa 68), który stanowi obecnie ul. Moniuszki w Leżajsku, poza historycznym układem ulicówki dwustronnie zabudowanej, o dawnej wsi niemieckiej przypominają charakterystyczne domy ustawione ścianami szczytowymi do drogi⁷⁴⁰. Pod nr 27 znajduje się wybudowany w 1877 r. murowany budynek, a pod nr 20 dawny spichlerz z tablicą pamiątkową informującą o istniejącej tam niegdyś wsi józefińskiej, oprócz tego we wsi zachowały się dawne drewniane oraz murowane budynki, stodoły oraz odnowiony dworek, pełniący niegdyś funkcję plebani. W krajobrazie wsi nadal obserwujemy strukturę blokowo-pasmową rozłogów (mapa 69). Rozwój zabudowy nastąpił w sąsiedztwie dawnego siedliska oraz w południowo-wschodniej części wsi, gdzie wytyczono nowe ulice. Przez pola osadników obecnie przebiega droga krajowa nr 77. We wsi nie zachował się cmentarz ewangelicki. W miejscu pochówku ewangelików znajdują się pusta działka.

---

⁷⁴⁰ S. Kułacz, M. Baczkowski, dz. cyt., s. 157.

Mapa 68. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Gillershof.
Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Mapa 69. Fragment rozłogów blokowo-pasmowych w dawnej wsi Gillershof.
Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Rozwój przestrzenny siedliska obserwujemy w Gołkowicach Dolnych (Gołkowicach Niemieckich), gdzie nadal czytelny jest dawny układ ulicowy dwustronnie zabudowany (mapa 70)⁷⁴¹. Procesem sprzyjającym zmianom pierwotnego zagospodarowania przestrzennego wsi jest fakt zatrudnienia dużej liczby mieszkańców poza rolnictwem⁷⁴². Zmiany funkcjonalne sprzyjają rozbudowie siedliska wzdłuż głównej osi komunikacyjnej, wzdłuż dróg polnych oraz powstaniu domów w obrębie rozłogów wiejskich. Nowa zabudowa zaczyna wkraczać w dawne zespoły parcel: *Zagrodzie*, *Zamoście* i *Podgrodzie*. Nadal utrzymana została struktura blokowo-pasmowa kompleksu pól z działkami długopasmowo-wąskopasmowymi, które obecnie pełnią funkcje mieszkalno-rolne i rekreacyjne. Współcześnie Gołkowice Dolne są przykładem dobrze zachowanego choć częściowo rozbudowanego układu przestrzennego wsi ulicowej wraz z unikalną zabudową. We wsi zachował się także dawny budynek szkoły osadników józefińskich, w którym obecnie znajduje się przedszkole. Do dziś we wsi można zaobserwować: wysokie ogrodzenia i bramy wjazdowe⁷⁴³. Do roku 1953 r. istniały odrębne jednostki osadnicze Gołkowice Polskie i Gołkowice Niemieckie. Na skutek zmian prawnych przymiotniki: *Niemiecki* zastąpiono określeniem *Dolny*, a *Polski* zamieniono na *Górny*⁷⁴⁴.

W ulicówce dwustronnie zabudowanej Unterbach (przysiółek wsi Podrzecze) domy zaczynają wkraczać w obręb dawnych rozłogów wiejskich w zachodniej części wsi. We wsi widoczne jest zjawisko wypełnienia działek w głębi siedliska. Nowe domy powstają również przy dawnej polnej drodze pomiędzy zespołami pól w północno-wschodniej części wsi (mapa 71).

---

⁷⁴¹ ANK, Oddział w Nowym Sączu, Zbiór kartograficzny, sygn. 207.

⁷⁴² T. Rutkowski, E. Arvay-Podhlańska, dz. cyt., s. 203; H. Hrehorowicz-Gaber, E. Węclawowicz-Bilska, W. Wójcikowski, dz. cyt., s. 67.

⁷⁴³ Tamże, s. 67.

⁷⁴⁴ Monitor Polski, Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej, rozporządzenie z dn. 9 kwietnia 1953 r. w sprawie zmiany i ustalenia nazw miejscowości nr 51, poz. 572, s. 681.

Mapa 70. Współczesna struktura przestrzenna Gólkowic Dolnych. Stan na 2020 r.

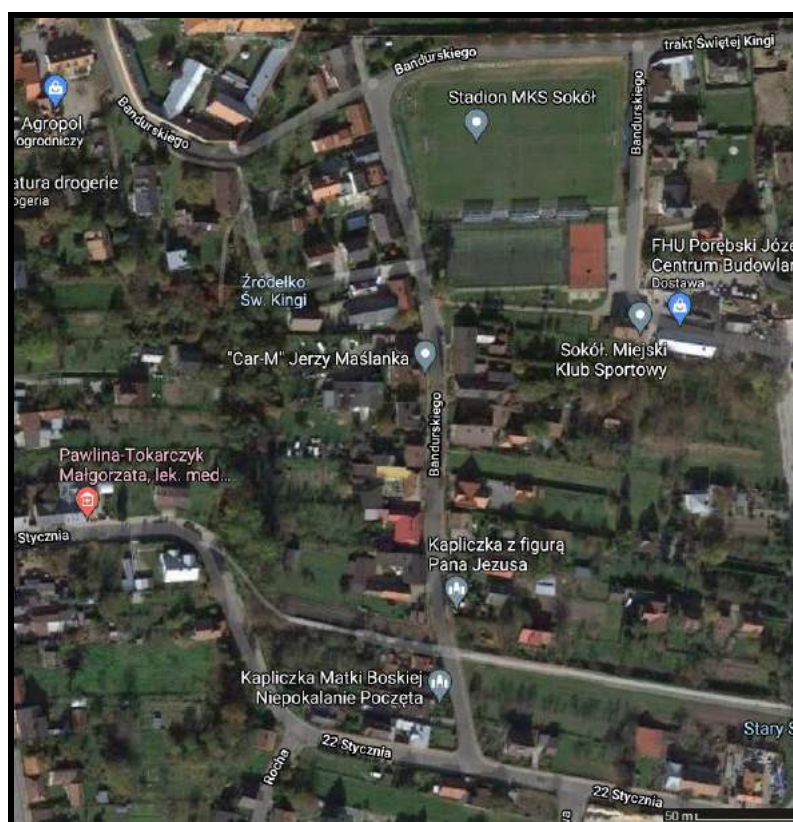
Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Mapa 71. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Unterbach (przysiółek wsi Podrzeczce). Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Procesy semiurbanizacji⁷⁴⁵ zaszły w również w dawnej wsi Neudörfel (obecnie ul. Bandurskiego w Starym Sączu). Do 1985 r. zachowało się rozplanowanie i pierwotne formy zagospodarowania działek⁷⁴⁶. Do dziś przetrwała dwustronna jednorodzinna zabudowa, nastąpił jednak jej rozrost i zagęszczenie domostw. Dawne drogi rozdzielające kompleksy pól obecnie pełnią funkcje ulic, a przy nich powstaje nowa nieregularna zabudowa (mapa 72). Podczas badań terenowych zwrócono uwagę, że na jednej z posesji znajduje się historyczna kapliczka. Równoległe do ul. Bandurskiego wytyczono tory kolejowe oraz stację. Warto wspomnieć, że autorka nie natrafiła w trakcie badań na dokument mówiący o tym, aby Neudörfel posiadał polską nazwę przed inkorporacją do miasta.

Mapa 72. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Neudörfel (obecnie ul. Bandurskiego w Starym Sączu). Stan na 2020 r.

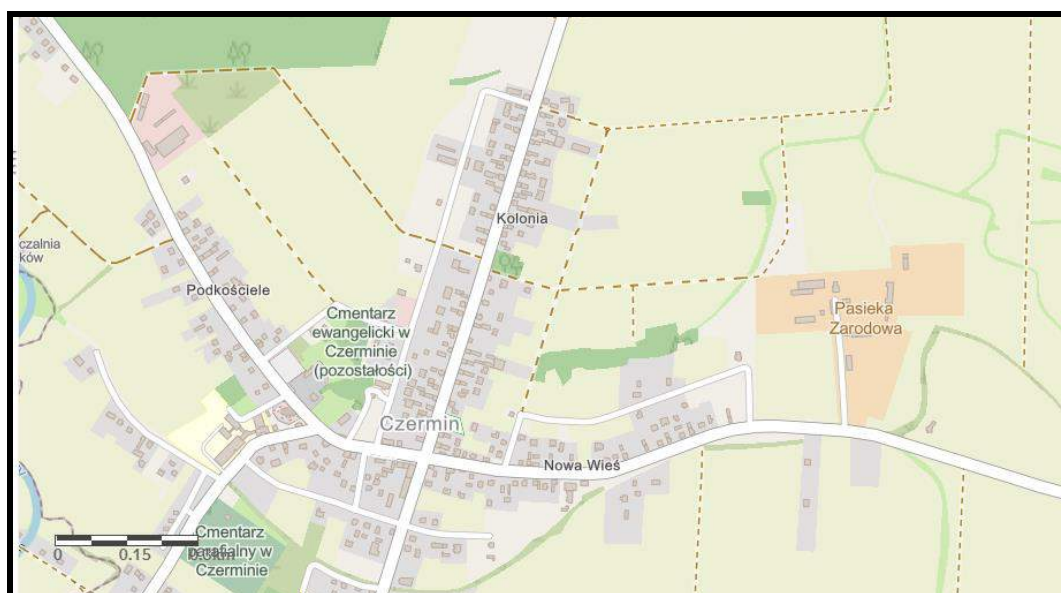
Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

⁷⁴⁵ S. Golachowski, dz. cyt., s. 180.

⁷⁴⁶ Z. Beiersdorf, B. Krasnowski, dz. cyt., s. 90.

Proces wyraźnych zmian morfologicznych polegający na zagęszczeniu zabudowy zaobserwować można również na przykładzie Czermina (dawniej Hohenbach) (mapa 73). We wsi do tej pory jest widoczna granica dawnego, regularnego, prostokątnego siedliska. Nowe domy pojawiają się przy drodze polnej pełniącej niegdyś funkcję zachodniej granicy niwy siedliskowej. Na miejscu dawnego kościoła ewangelickiego znajduje się obecnie zabudowa jednorodzinna. W zachodniej części wsi ocalały pozostałości cmentarza ewangelickiego. Na terenie nekropolii wystawiono tablicę upamiętniającą wieś józefińską. W osadzie zachowały się murowane domy wybudowane przez kolonistów józefińskich, są one jednak przemieszane z nową zabudową.

Mapa 73. Współczesna struktura przestrzenna wsi Czermin. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.arcgis.com> [17.03.2021 r.].

Rozwój zabudowy na przedłużeniu dotychczasowej głównej osi siedliska w kierunku północno-wschodnim obserwujemy w dawnej osadzie Wildenthal (obecnie ul. Jana Pawła II w Nowym Dzikowcu) (mapa 74). Nowe domy pojawiają się przy dawnych drogach polnych, które zaczynają pełnić funkcje ulic. W obrębie siedliska zachowała się dawna kapliczka wystawiona przez kolonistów józefińskich. W miejscu szkoły ewangelickiej znajduje się pusty plac.

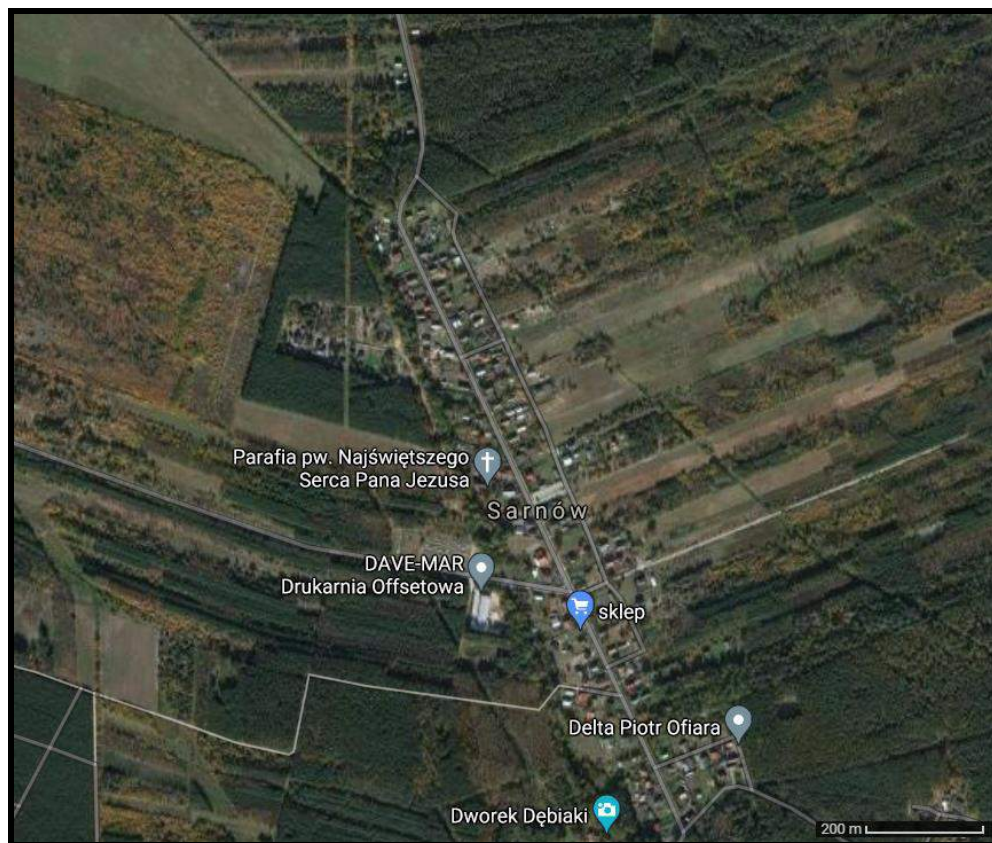

Mapa 74. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Wildenthal (obecnie ul. Jana Pawła II w Nowym Dzikowcu). Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Kolejną charakterystyczną zmianą, jaką możemy zaobserwować jest przekształcenie ulicówek jednostronnie zabudowanych w formę ulicówek dwustronnie zabudowanych. Proces ten uwidocznił się w Sarnowie (Reichsheim) (mapa 75). W granicach osiedla wiejskiego zachował się dawny podział działek osadników. Analizując dostępną bazę kartograficzną dostrzec można dawny układ dróg. We wschodniej części wsi (gdzie mieszkali koloniści józefińscy), zaobserwowano powolne wypełnianie nową zabudową działki w głąb. Nowy pas zabudowy pojawił się po zachodniej stronie głównej osi komunikacyjnej wsi. Nowe działki wytyczono ukośnie tak, jak niegdyś rozmierzano działki rolne. Nowa zabudowa charakteryzuje się nieregularnym kształtem siedliska. Nowe osiedle rozwija się także pośród lasu w zachodniej części wsi. W niektórych zespołach dawne parcele rolne o formie długopasmowej porośnięte są obecnie lasem. W Sarnowie zachował się model zagospodarowania polegający na lokalizacji cmentarza pośród rozłogu, a kościoła pośrodku siedliska. W dawnej nekropolii ewangelickiej ocalało około 30 nagrobków. Historyczny kościół ewangelicki został przekształcony w świątynię rzymskokatolicką. W sąsiedztwie kościoła zachował się

budynek dawnej szkoły ewangelickiej, w której obecnie mieści się plebania⁷⁴⁷. We wschodniej części osady, przy drodze do Tuszowa Narodowego, wytyczono działkę pod cmentarz rzymskokatolicki. W osadzie powstał plac zabaw, sklep i ścieżka rowerowa.

Mapa 75. Współczesna struktura przestrzenna wsi Sarnów. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Przekształcenie układu jednostronnie zabudowanego w układ ulicówki dwustronnie zabudowanej miało miejsce także w Stadłach (mapa 76). Współcześnie nastąpił tu także rozwój zabudowy wzdłuż dawnych dróg prowadzących do pól osadników. Nowe gospodarstwa zaczynają pojawiać się przy drodze prowadzącej na cmentarz ewangelicki oraz przy drodze polnej, w północno-zachodniej części wsi, w obrębie blokowych działek polnych. Rozproszona nieregularna zabudowa pojawiła się ponadto we wschodniej części wsi. W osadzie zidentyfikowano nieliczne domy będące pozostałością po kolonistach niemieckich, budynek szkoły oraz cmentarz ewangelicki. W miejscu dawnego kościoła

⁷⁴⁷ Gminna Ewidencja Zabytków gminy Tuszów Narodowy, opracowana przez D. Komada, czerwiec 2012 r.

ewangelickiego obecnie wystawiono domy jednorodzinne. Kościół pełnił funkcje religijne do II wojny światowej. W 1960 r. obiekt przeniesiono do Świniarska i zaadaptowano na potrzeby kościoła rzymskokatolickiego. Po pożarze w 2003 r. obiekt przekazano do Sądeckiego Parku Etnograficznego w Nowym Sączu⁷⁴⁸.

Mapa 76. Współczesna struktura przestrzenna wsi Stadła. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Zmiany morfologiczne w części badanych wsi mają dużo większy zasięg i obejmują w znacznym stopniu zarówno siedliska i jak i rozłogi. W Gaboniu (Gaboń Niemiecki) będącym wcześniej ulicówką dwustronnie zabudowaną, przez rozwój zabudowy na przedłużeniu dotychczasowej głównej osi siedliskowej zatarły się dawne granice wsi józefińskiej. Nowe gospodarstwa powstają w obrębie dawnych rozłogów

---

⁷⁴⁸ H. Stupnicki, dz. cyt., s. 46; M. Grabski, dz. cyt., s. 23; J. Pastuszczak, dz. cyt., s. 44; F. Kiryk, dz. cyt., s. 786.

wiejskich, na dawnych niwach nr IV, V, VI i X. Występujące we wschodniej części wsi zespoły małobokowe pól, w wyniku parcelacji przejęły kształt krótkowąskopasmowy i małych kwadratowych parcel przeznaczonych na funkcje mieszkaniowe. Analizując ortofotomapę nadal dostrzegamy pozostałości dawnych zespołów wiejskich oraz parcele długopasmowo-wąskopasmowe (mapa 77)⁷⁴⁹. Współcześnie w Gaboń znajduje się 276 budynków, zamieszkałych przez 1348 mieszkańców. Na terenie wsi funkcjonuje 149 gospodarstw rolnych (pow. 1 ha) i 61 działek rolnych (pow. 1 ha). Powierzchnia wsi wynosi 736,3 ha czyli dużo więcej niż w okresie jej powstania⁷⁵⁰. Podczas badań w terenie znaleziono jeden budynek nawiązujący swoim wyglądem do dawnej zabudowy wsi józefińskiej.

Mapa 77. Współczesna struktura przestrzenna wsi Gaboń. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Wzrost powierzchni zurbanizowanej⁷⁵¹, widoczny jest w Dąbrówce Niemieckiej (ul. Grunwaldzka) (mapa 78) i Laufendorf (obecnie ul. Towarowa) (mapa 79) inkorporowanych w granice Nowego Sącza i pełniących obecnie funkcje ulic. W obu

⁷⁴⁹ <https://www.google.com/maps> [27.07.2020].

⁷⁵⁰ *Plan Odnowy miejscowości Gaboń na lata 2009-2020*. Gaboń-Stary Sącz 2009, s. 6-9.

⁷⁵¹ H. Hrehorowicz-Gaber, E. Węclawowicz-Bilska, W. Wójcikowski, dz. cyt., s. 93.

przypadkach układy ulicowe jednostronnie zabudowane przeobraziły się w układy ulicowe dwustronnie zabudowane. Rozrost zabudowy jednorodzinnej wkradł się w dawne rozłogi kolonistów. Omawiane jednostki osadnicze powoli tracą charakter wiejski i stają się częścią miasta. Warto wspomnieć, że w Laufendorf zachowały się 4 domy posiadające styl budownictwa typowy dla kolonizacji józefińskiej.

Identyczne zmiany morfologiczne nastąpiły w Lednicy Niemieckiej (obecnie ul. Gdowska w Wieliczce). Dawna osada józefińska stała się główną ulicą wylotową z miasta. W obrębie rozłogów dawnych osadników wybudowano nowe domy. Miejski charakter zaczyna przybierać także kolonia Trinitatis (obecnie ul. Trinitatis w Bochni) oraz Ostrowiec w Lubaczowie. We wsiach inkorporowanych do miasta i leżących w strefach podmiejskich istotnym przekształceniom ulega struktura użytkowania ziemi. W wyniku postępującej dezagraryzacji zmniejsza się bowiem udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej. Dawne struktury przestrzenne obrastają nowymi ulicami w obrębie dawnych zespołów pól, zmienia się fizjonomia osiedli, a śladem po osadnikach niemieckich jest tylko przebieg ulic⁷⁵².

Mapa 78. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Laufendorf (obecnie ul. Towarowa w Nowym Sączu). Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

⁷⁵² B. Miszewska, *Przemiany morfologiczne osadnictwa wiejskiego w strefie podmiejskiej Wrocławia. Metoda analizy*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Geographica. Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej”, 1985, 5, s. 104.

Mapa 79. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Lednica Niemiecka (obecnie ul. Gdowska w Wieliczce). Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

We wsi Orłów (Schönanger) zaobserwowano rozwój zabudowy w kierunku północnym i południowym na przedłużeniu głównej osi komunikacyjnej, a tym samym zatarcie granic siedliska. Pojawienie się nowych domów może mieć związek z lokalizacją wsi przy obecnej drodze wojewódzkiej nr 983 (z Sadekowej Góry do Mielca) (mapa 80). Granica wschodnia i zachodnia siedliska pozostaje bez zmian. W obrębie siedliska obserwujemy zagęszczenie zabudowy mieszkaniowej. We wsi zachowało się około 15 budynków charakterystycznych dla kolonizacji józefińskiej, umiejscowionych szczytowo do ulicy. W niezmienionej formie zachował się homogeniczny układ zespołów działek wąskodługopasmowych. W świetle dostępnych zdjęć lotniczych dostrzec można w niezmienionej formie zachowane granice zewnętrzne rozłogu wiejskiego.

Mapa 80. Współczesna struktura przestrzenna wsi Orłów. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Do czasów współczesnych zachował się w formie reliktovej układ ulicowy dwustronnie zabudowany w Dąbkowie (Felsendorf) (mapa 81). Dawna osada niemiecka powoli staje się częścią dużego układu z uwagi na gwałtowny rozwój zabudowy przy drodze do Lubaczowa. Zabudowa mieszkaniowa wypełnia niezasiedlone do tej pory tereny wzdłuż dróg, zacierając granice między sąsiednimi wsiami. Zapewne ma to związek z bliskim sąsiedztwem Lubaczowa. Dawna wieś józefińska powoli zaczyna przybierać charakter peryferii miasta. W obrębie rozłogów ocalały jednak relikty cmentarza ewangelickiego. W Dąbkowie znajduje się odnowiony budynek dawnej szkoły ewangelickiej, która funkcjonowała do wybuchu II wojny światowej. Po wojnie w opuszczonym obiekcie początkowo mieścił się posterunek milicji obywatelskiej, a następnie w latach 1949 – 54 siedziba gminy. W późniejszym okresie do lat 90. XX wieku funkcjonowała tu szkoła podstawowa. Obecnie w obiekcie urządzono świetlicę

wiejską⁷⁵³. Warto wspomnieć, że nazwa Felsendorf zmieniona została na Dąbków z powodu upamiętnienia poległego w obronie polskiego wybrzeża płk. Dąbka, który był mieszkańcem tej wsi⁷⁵⁴.

Mapa 81. Współczesna struktura przestrzenna wsi Dąbków. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Bandrów Narodowy (Bandrów Kolonia) (mapa 82) po II wojnie światowej należał do ZSRR, zaś w granicach Polski znalazł się w 1951 r. Wtedy właśnie dokonano wymiany terytoriów. W zamian za zakole Bugu koło Sokola oddane Ukrainiejskiej ZSRR, Polska otrzymała fragment Bieszczad na wschód od Sanu⁷⁵⁵. Na terenie wsi od 1945 r. zachodziły procesy kolektywizacji (o czym więcej w następnym podrozdziale)⁷⁵⁶. Obecnie część

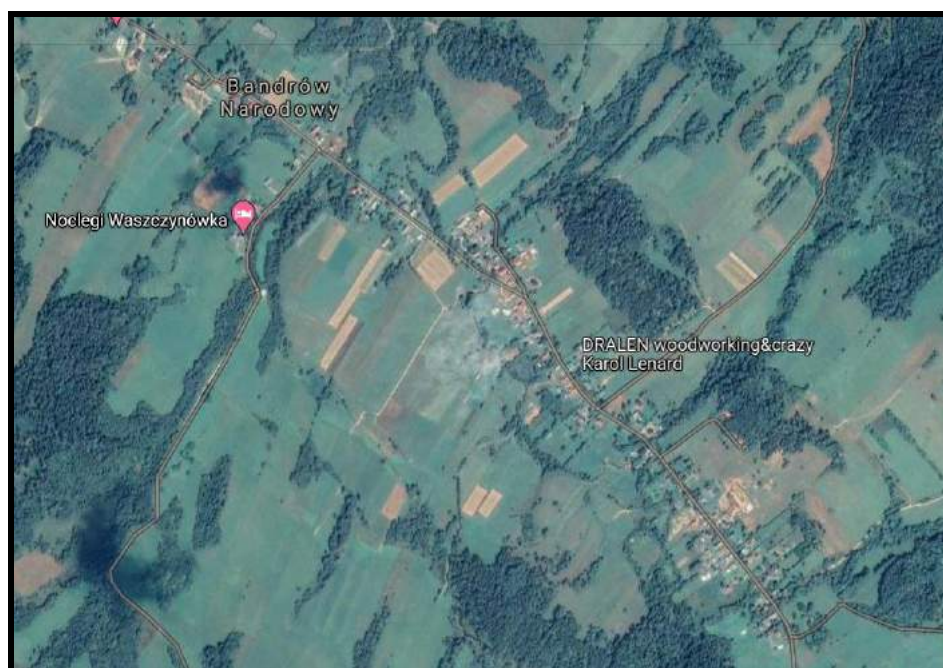
⁷⁵³ <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/43290,dabkow-dawna-szkola-wyznaniowa.html> [25.11.2020 r.].

⁷⁵⁴ J. Mazur, dz. cyt., s. 18.

⁷⁵⁵ Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, podpisana dnia 15 lutego 1951 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 26 maja 1951 r.), Dz.U. 1952 nr 11 poz. 63; M. Sobczyński, *Geopolityczne uwarunkowania położenia...*, s. 102.

⁷⁵⁶ M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 127.

gruntów kolonistów została po stronie Ukrainy⁷⁵⁷. Po II wojnie światowej grunty we wsi przejęła spółdzielnia produkcyjna „Nowyj Szlach”. W 1950 r. wybudowano dużą oborę pomiędzy dawnym przysiółkiem Unterdorf a szkołą. Dla kolchozu przekazano też część zabudowań tejże wsi oraz plebanię ewangelicką⁷⁵⁸. W czasie przynależności Bandrowa do ZSRR rozebrano niektóre budynki należące do kolonistów józefińskich oraz kościół ewangelicki⁷⁵⁹. Obecnie w osadzie zidentyfikowano jedynie pojedyncze zagrody sprzed II wojny światowej. Na skraju wsi mieszczą się relikty dawnego cmentarza ewangelickiego. W miejscu świątyni ewangelickiej wystawiono tablice pamiątkową.

Mapa 82. Współczesna struktura przestrzenna wsi Bandrów Kolonia. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Osada Gaj (dawniej Hutweide) (mapa 83) będąca przysiółkiem wsi Świniarsko zachowała do dziś w części centralnej układ ulicowo-placowy. Przy placu występuje identyczna liczba domów, co w poł. XIX w. Cechą wyróżniającą Gaj spośród innych osad józefińskich jest występowanie budynku na zakończeniu osi układu. W niezmiennym

---

⁷⁵⁷ Tenże, dz. cyt., s. 130.

⁷⁵⁸ Tamże, s. 129.

⁷⁵⁹ Tamże, s. 130.

kształcie znajdują się również ulice wychodzące z placu będącego centrum wsi. W obrębie dawnych rozłogów nastąpił natomiast gwałtowny rozrost zabudowy, zwłaszcza przy drogach polnych. Związane jest to z sąsiedztwem Nowego Sącza i rozwojem sieci drogowej w okolicy. Zespoły działek utrzymały formę wąskodługopasmową, natomiast działki małoblokowe przeznaczono na cele mieszkaniowe.

Mapa 83. Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Hutweide.
Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

W toku przeprowadzonych badań udało się zidentyfikować nie tylko procesy rozwoju morfologicznego dawnych wsi józefińskich, lecz również ich kurczenie się, a wręcz zanik. Dotyczy to szczególnie obszarów podlegających po wojnie akcji Wisła. Do tej pory po zniszczonej podczas II wojny światowej osadzie Steinfels pozostała pusta polana porośnięta drzewami owocowymi oraz dawny system dróg. Współcześnie teren ten znajduje się na pograniczu polsko-ukraińskim, na szlaku rowerowym kolonizacji józefińskiej wychodzącym z Ustrzyk Dolnych. Na cmentarzu ewangelickim w Steinfels widoczne pozostają pojedyncze nagrobki. Od lat cmentarz stanowi fragment pastwiska. Z uwagi na niewielką liczbę ocalałych elementów jest prawie niewidoczny w terenie,

zwłaszcza latem⁷⁶⁰. W Siegenthal na cmentarzu mieści się kilka kamiennych krzyży nagrobnych. W Obersdorf (obecnie Krościenko) po kolonistach niemieckich zachowały się pozostałości dzwonnicy cmentarnej, fundamenty po kaplicy cmentarnej oraz nieliczne nagrobki. Teren z kamiennych nagrobków „wyczyścili” w latach pięćdziesiątych osadzeni tu greccy uchodźcy polityczni⁷⁶¹.

Na terenie obecnych województw małopolskiego i podkarpackiego oprócz wymienionych wyżej elementów zagospodarowania przestrzennego wsi zachowało się jeszcze wiele przykładów budownictwa józefińskiego. Nie sposób jest wymienić wszystkich. W Tuszowie Małym zachowały się dwie chałupy i dom. Obiekty wystawiono w XIX w.⁷⁶². Na Sądecczyźnie odnowione domy kolonistów józefińskich zachowały np. w Kadczy i Juraszowej. W okolicach Bochni pojedyncze zabudowania będące pamiątką po kolonistach józefińskich możemy znaleźć w Majkowicach, Bratucicach i Bogucicach. W Gawłowie Nowym na południu wsi zachował się odnowiony kościół i cmentarz ewangelicki. Obiekty te są zadbane i otoczone drewnianym płotem. Z tabliczki mieszczącej się przy wejściu do cmentarza dowiadujemy się, że nekropolia działała w latach 1806-1945. W przysiółku zamieszkałym przez Niemców znajdują się murowane i drewniane domy charakterystyczne dla stylu kolonizacji józefińskiej. W Gawłowie Nowym na działkach zidentyfikowano obecność wielu historycznych studni. We wsi stoi budynek przypominający dawną szkołę ewangelicką.

W niniejszym podrozdziale badania obejmowały zmiany morfologiczne wsi józefińskich dokonane po II wojnie światowej na obecnym terytorium Polski. Wpływ na przeobrażenia przestrzenne wsi w Polsce wywarła transformacja ustrojowo-gospodarcza zachodząca po 1989 r. i towarzyszące jej zmiany funkcjonalno-przestrzenne. W terenach podmiejskich na dużą skalę zachodzi dezagraryzacja. Procesy zmian przestrzennych przebiegały z różną intensywnością. Dzięki porównaniu historycznych i współczesnych map, możliwa była analiza dostrzeżonych transformacji układów ruralistycznych. Wpływ na intensywność zmian przestrzennych w dawnych wsiach józefińskich mają aspekty komunikacyjne i urbanizacyjne. Największe zmiany przestrzenne występują we wsiach inkorporowanych do miast oraz położonych w ich sąsiedztwie. Warto dodać, że nasilenie

---

⁷⁶⁰ B. Augustyn, *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem...*, s. 127.

⁷⁶¹ Informacje pozyskane z tablicy informacyjnej na pozostałościach cmentarza.

⁷⁶² Gminna Ewidencja Zabytków gminy Tuszów Narodowy, opracowana przez D. Komada, czerwiec 2012 r.

przekształceń układów przestrzennych wsi józefińskich jest bardziej widoczne w województwie małopolskim, niż w podkarpackim. Jedną z przyczyn tych zmian jest lokalizacja wsi w strefie peryferyjnej miast: Bochnia, Nowy Sącz i Wieliczka, sprzyja to rozwojowi zabudowy jednorodzinnej, czego skutkiem jest zatarcie dawnego układu osadniczego. Kolejną przyczyną przemian przestrzennych we wsiach józefińskich jest rozwój obwodnic i dróg szybkiego ruchu w sąsiedztwie wsi. Innym czynnikiem różnicującym zmiany przestrzenne dawnych wsi józefińskich może być lokalizacja zakładów produkcyjnych lub centrów handlowo-usługowych, które oferują miejsca pracy.

Najczęściej występującymi przemianami przestrzennymi jest rozwój zabudowy w obrębie rozłogów wiejskich, przy dawnych drogach polnych oraz przy istniejącej głównej osi wsi. Częstym zjawiskiem jest zmiana układów ulicowych jednostronnie zabudowanych w układy ulicowe dwustronnie zabudowane.

We wsiach józefińskich obserwujemy różnorodność natężenia zmian przestrzennych od śladowych, takich jak parcelacja i scalanie pojedynczych działek aż po całkowite przekształcenie układu ruralistycznego, jego znaczący rozwój lub zanik. Parcelacja lub scalenie pojedynczych działek występują głównie we wsiach zlokalizowanych na Podkarpaciu, z dala od centrów miejskich, gdzie nie zachodzą żadne większe inwestycje gospodarcze⁷⁶³. Na zachowanie dawnych układów w niezmienionej formie ma wpływ lokalizacja wsi. Czym wieś dalej położona od miasta, głównych centrów przemysłowych i dróg tym poziom zachowania układu ruralistycznego jest większy. Czym wieś położona jest bliżej miasta tym bardziej zaczynamy obserwować proces suburbanizacji. Polega on na lokowaniu na obszarach wiejskich, w pobliżu miast, domów jednorodzinnych. Budynki są usytuowane na rozparcelowanych działkach, które po odrośnięciu są zamieniane na tereny budowlane⁷⁶⁴. Wsie położone w sąsiedztwie miast często tracą swój układ przestrzenny, głównie w obrębie rozłogów. Wsie te zaczynają pełnić funkcje miejskich sypialni. Zjawisko to obserwujemy w sąsiedztwie Bochni, Nowego Sącza oraz Lubaczowa. Dawną formę straciły także wsie inkorporowane do miast.

---

⁷⁶³ M. Sobczyński, *Geopolityczne uwarunkowania położenia...*, s. 112; F. Zastawnyj, W. Kusiński, *Ukraina. Przyroda – Ludność – Gospodarka*, Warszawa 2003, s. 15.

⁷⁶⁴ H. Hrehorowicz-Gaber, E. Węclawowicz-Bilska, W. Wójcikowski, dz. cyt., s. 162.

We wsiach zlokalizowanych przy głównych drogach występuje zatarcie granic dawnego siedliska przez zrost z sąsiednią osadą. Jest to związane z rozwojem komunikacyjnym regionu⁷⁶⁵. Zjawisko to obserwujemy, zwykle we wsiach położonych przy głównych drogach dojazdowych do miast. Sąsiedztwo dróg o tranzytowym przeznaczeniu jest przyczyną zainteresowania się osiedlaniem, ze względu na ograniczenie czasu dojazdu do pracy. Tym sposobem zdarza się, że niekiedy dawne wsie józefińskie, mimo że usytuowane dalej od centrum miasta, przeżywają większy rozwój zabudowy niż te położone bliżej, ale oferujące gorsze możliwości migracji wahałowych mieszkańców.

W wielu miejscowościach powstają prywatne zakłady usługowe i handlowe np. w Gawłowie Nowym. Nowym elementem pojawiającym się w dawnych wsiach józefińskich są ponadto place zabaw i tereny rekreacyjne np. w Sarnowie.

5.2. Poza granicami Polski

Według postanowień zawartych w Jałcie w 1945 r. dawna Galicja Wschodnia weszła w skład ZSRR⁷⁶⁶. W pierwszych latach po II wojnie światowej ze względu na przymusowe deportacje ludności zmieniła się struktura narodowościowa mieszkańców wsi. Nastąpiła reforma rolnictwa ukierunkowana na rozwój form gospodarki uspołecznionej (w tym kolektywizację)⁷⁶⁷. Zmiany stosunków własnościowych i modelu organizacji pracy na roli związane były z implementacją nowego systemu polityczno-ekonomicznego, opartego na gospodarce centralnie planowanej⁷⁶⁸. Wielka własność ziemiska została przejęta przez państwo⁷⁶⁹. Rozwój kołchozów, czyli spółdzielni produkcyjnych, zapoczątkowano na terenie Związku Radzieckiego już w latach 1918-1920⁷⁷⁰. Istotny wpływ na umacnianie się tej formy gospodarowania miały decyzje

---

⁷⁶⁵ B. Miszewska, dz. cyt., s. 104-119.

⁷⁶⁶ S. Leszczyński, *Ustalanie granic współczesnej Polski*, „Przegląd Zachodni”, 1945, 4-5, s. 181-185; P. Eberhardt, *Formowanie się polskiej granicy wschodniej po II wojnie światowej*, „Dzieje Najnowsze, Rocznik L”, 2018, 2, s. 87-118.

⁷⁶⁷ Z. Miłoszewski, *Kolektywizacja wsi sowieckiej*, Jerozolima 1947, s. 198-199; M. Habrel, dz. cyt., s. 136.

⁷⁶⁸ M. Kiełczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 93.

⁷⁶⁹ J. Kaliński, Z. Landau, dz. cyt., s. 173.

⁷⁷⁰ W. Wielkorski, *Ustrój agrarny Z.S.S.R.*, „Kurs Spraw Wschodnich, Instytut Bliskiego i Środkowego Wschodu”, 1949, 9(2), s. 16.

polityczne wynikające z chęci zmian struktury społeczno-agrarnej mieszkańców wsi. Kolektywizacja była środkiem likwidacji własności prywatnej i zapewnienia pełnej kontroli partii komunistycznej nad gospodarką i życiem społecznym wsi⁷⁷¹. Równoległe z rozwojem kołchozów zaczęły powstawać również sowchozy, czyli państwowe gospodarstwa rolne. Było to spowodowane zazwyczaj potrzebami produkcyjnymi oraz koniecznością tworzenia gospodarstw warzywniczych wokół dużych ośrodków przemysłowych⁷⁷². Funkcjonowanie kołchozów i sowchozów okazało się na dłuższą metę niewydolne, gdyż działały one w oderwaniu od racjonalności ekonomicznej, a ich rozwój przyczynił się do upadku gospodarki rolnej⁷⁷³.

Omawiane zmiany pociągnęły za sobą powstanie nowych osiedli lub przekształcenia istniejących wsi, przystosowując je do uspołecznionych form władania ziemią. Były to osiedla związane z wielkoobszarowymi gospodarstwami spółdzielczymi i państwowymi. Proces kolektywizacji wytworzył wielkie bloki pól nadające się do mechanicznej uprawy⁷⁷⁴. Podstawowe elementy nowego układu przestrzennego wsi to zatem: wielkoblokowy układ pól, zwarta zabudowa budynków mieszkalnych i skoncentrowana zabudowa wielkokubatorowych budynków gospodarczych⁷⁷⁵. Powstawały nowe jednostki przestrzenno-funkcjonalne, obejmujące kompleksy zabudowań gospodarczych, w tym duże, wspólnie użytkowane obory, chlewy, stajnie, szopy na maszyny, magazyny i budynki administracyjne⁷⁷⁶.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami, kołchoźnicy i pracownicy sowchozów, a także pozostała ludność zatrudniona na wsi, mieli prawo do posiadania działek przyzagrodowych (w kołchozach – o obszarze do 0,5 ha na jedną rodzinę, a na gruntach nawadnianych – 0,2 ha). Produkcja z działek przyzagrodowych była przeznaczona na

---

⁷⁷¹ S. Grykień, *Przekształcenia w rolnictwie Europy Środkowo-wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem nowych krajów związkowych Niemiec, Polski i Ukrainy*, Studia Geograficzne 76, Wrocław 2004, s. 23.

⁷⁷² G. M. Bogusz, W. G. Szajkin, *Rolnictwo ZSRR stan obecny i perspektywy rozwoju*, Warszawa 1988, s. 40-41.

⁷⁷³ J. Buraczyński, *Roztocze. Dzieje osadnictwa*, Lublin 2011, s. 519.

⁷⁷⁴ M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 93.

⁷⁷⁵ *Taż*, *Geografia osadnictwa...*, s. 96.

⁷⁷⁶ W. Wielkorski, dz. cyt., s. 16; M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa...*, s. 95; S. Grykień, dz. cyt., s. 128.

zaspokojenie potrzeb własnych⁷⁷⁷. Grunty tworzące gospodarstwa przyzagrodowe nie były własnością rolników, którzy je uprawiali⁷⁷⁸.

Negatywnym zjawiskom społecznym i ekonomicznym towarzyszyła dewastacja historycznych układów przestrzennych wsi, formowanych niejednokrotnie przez dziesiątki lat i dostosowanych do warunków naturalnych. Jednocześnie dochodziło do roztrwonienia środków trwałych i rozwoju infrastruktury dostosowanej do wielkoobszarowych gospodarstw. We wsiach zaczęła się pojawiać wielorodzinna zabudowa blokowa, powielająca wzorce miejskie osiedli przyzakładowych⁷⁷⁹.

Po upadku ZSRR w 1991 r. niepodległość uzyskała Ukraina⁷⁸⁰. Rolnikom przywrócono prywatną własność ziemi⁷⁸¹. W drodze parcelacji doprowadzono do reorganizacji kołchozów. Według wydanych dekretów, każdemu mieszkańcowi wsi przysługiwał nadział ziemi w jednym szeregu, budynek i maszyny. Dekret prezydenta Ukrainy z 1995 r. nadał każdemu członkowi zreformowanych zespołowych gospodarstw rolnych na własność prywatną działkę. Kolejny dekret z 2000 r. proces ten przyspieszył, gdyż umożliwił powiększenie gospodarstw przyzagrodowych bez konieczności nadawania im formy osoby prawnej⁷⁸².

Wymienione wyżej czynniki wpłynęły na obecną formę dawnych wsi józefińskich po stronie ukraińskiej. Niniejszy podrozdział został oparty na inwentaryzacji terenowej oraz analizie współczesnych zasobów kartograficznych dostępnych na portalach internetowych: google/maps oraz <https://www.arcgis.com>. Według administracyjnego podziału Ukrainy, dawne wsie józefińskie mieszczą się w obwodach lwowskim i iwanofrankińskim. Jak wcześniej wspomniano na terytorium Ukrainy zlokalizowanych jest 59 badanych jednostek osadniczych.

---

⁷⁷⁷ G.M. Bogusz, W.G. Szajkin, dz. cyt., s. 46.

⁷⁷⁸ S. Grykień, dz. cyt., s. 129.

⁷⁷⁹ W. Zgliński, *Dekoletywizacja rolnictwa i jej skutki w postkomunistycznych krajach Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej*, „Europa XXI”, 2000, 5, s. 36-37.

⁷⁸⁰ M. Sobczyński, *Ukraina...*, s. 2; Tenże, *Przemiany polityczno-ustrojowe Rosji-Federacji Rosyjskiej „Geografia w Szkole”*, 1997, 4, s. 205-206; Tenże, *Przemiany polityczno-ustrojowe Rosji-Federacji Rosyjskiej „Geografia w Szkole”*, 1997, 5, s. 268-273; J. Buraczyński, dz. cyt., s. 593; P.R. Magocsi, *Historia Ukrainy. Ziemia i Ludzie*, Kraków 2017, s. 930.

⁷⁸¹ M. Sobczyński, *Ukraina...*, s. 24; S. Grykień, dz. cyt., s. 115.

⁷⁸² S. Grykień, dz. cyt., s. 115; <http://resource.history.org.ua> [30.01.2021 r.].

Przyjrzyjmy się przemianom układów przestrzennych wsi józefińskich na wybranych przykładach. Analogicznie jak w poprzednim podrozdziale na podstawie analizy porównawczej map udało się zidentyfikować podstawowe grupy, które różnią się od siebie pod względem zakresu przekształceń morfologicznych⁷⁸³. Niektóre z badanych wsi zachowały historyczny układ przestrzenny i dawne elementy zagospodarowania w niemal niezmienionej postaci. W większości jednak zaobserwowano różne formy zmian rozplanowania, w tym:

- przemiany wewnątrz siedliska (parcelacja i scalenie działek)
- przekształcenia ulicówek jednostronnie zabudowanych w ulicówki dwustronnie zabudowane
- rozbudowa siedliska wzdłuż głównej osi komunikacyjnej
- rozbudowa siedliska wzdłuż dróg polnych i nowe ulice w obrębie rozłogów wiejskich
- przemiany układu działek w obrębie rozłogów wiejskich

Dokonajmy teraz przeglądu przykładów wybranych osiedli ze względu na rodzaj dostrzeżonych przekształceń przestrzennych.

Rozważania rozpoczniemy od przeanalizowania przemian morfologicznych w układach ulicowych. Na początek przyjrzyjmy się wsi Біжомля/Ożomla (Schomlau) (mapa 84). W Ożomlej obecnie mieszka 1510 osób⁷⁸⁴. Autorka nie natrafiła na współczesne dane dotyczące liczby osób zamieszkujących nieistniejący przysiółek józefiński. Porównując dawne materiały kartograficzne ze współczesnymi, śmiało można stwierdzić, że wieś utrzymała cechy ulicówki dwustronnie zabudowanej. Wewnątrz siedliska nastąpiło zagęszczenie zabudowy jednorodzinnej. W osadzie obserwujemy duży rozwój zabudowy przy dawnych drogach polnych oraz w sąsiedztwie siedliska. Dawną oś siedliskową przecina asfaltowa droga. W miejscu zamieszkania dawnych osadników - połowa drogi jest asfaltowa, a druga połowa gruntowa. Zespoły działek cechują się dawną formą pasmową przemieszaną z formą blokową. W obrębie zagród znajdują się studnie będące pamiątką po osadnikach niemieckich. Pośrodku wsi mieszczą się ruiny kościoła

---

⁷⁸³ A. Zagożdżon, dz.cyt., s. 338.

⁷⁸⁴ <https://rada.info/rada/04373175/> [31.01.2021].

ewangelickiego. Na północ od siedliska na porośniętym roślinnością wzniesieniu znajdują się ruiny cmentarza ewangelickiego.

Мапа 84. Współczesna struktura przestrzenna wsi Віжомля/Ožomla. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

W Комарів/Комарów (Gelsendorf) (mapa 85) układ ulicówki dwustronnie zabudowanej przekształcił się w kształt wsi wielodrożnej. Nowe gospodarstwa wystawiono we wschodniej części wsi, w dawnych niwach *Hopfenfelder* i *Seitenfeld*. W efekcie powstało regularne osiedle sprzężone z układem ruralistycznym powstałym w ramach kolonizacji józefińskiej. Do dziś w krajobrazie kulturowym widoczne są pozostałości historycznego rozplanowania wsi zamieszkałego niegdyś przez osadników niemieckich. Ze względu na rozwój przestrzenny osady, dawne drogi prowadzące do pól osadników przyjęły funkcje ulic i posiadają swoje nazwy. Centralne miejsce we wsi zajmują: kościół, budynek szkoły ewangelickiej i sklep. We wschodniej części osady zlokalizowane są pozostałości cmentarza ewangelickiego. W północnej części wsi zespoły parcel długowąskopostokątnych przeobraziły się w blokowe, stanowiące pozostałość po kolektywizacji rolnictwa.

Innym przykładem przemiany morfologicznej ulicówki dwustronnie zabudowanej w wieś wielodrożną jest Галичани/Haliczany (Burgthal) (mapa 86). Na pierwszy rzut oka w układzie wsi można wyodrębnić nowe ulice powstałe w obrębie dawnych rozłogów

wiejskich. Funkcje tych ulic przybrały dawne drogi polne. Rozrost zabudowy nastąpił w północnej i południowej części wsi. Podczas lustracji terenowej w Burgthal autorka zidentyfikowała budynki pokołchozowe. Analizując współczesne źródła kartograficzne, dostrzec można duże działki blokowe typowe dla kolchozów.

Mapa 85. Współczesna struktura przestrzenna wsi Комарів/Komarów. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Mapa 86. Współczesna struktura przestrzenna wsi Галичани/Haliczany. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

W Добростани/Dobrostany (Weissenberg) (mapa 87) osiedle wiejskie z układu ulicowo-placowego przeobraziło się w ulicówkę dwustronnie zabudowaną. Domostwa powstały w północnej i południowej części wsi, powiększając tym samym siedlisko. Obecnie przysiółek zamieszkiwany niegdyś przez Niemców usytuowany jest w granicach administracyjnych wsi Dobrostany i tworzy z nią spójny przestrzennie organizm wiejski⁷⁸⁵. We wsi dostrzeżono brak pięciokątnego placu. W miejscu dawnego nawsia mieszczą się: odrestaurowana cerkiew, sklep, przystanek oraz dwie kapliczki. W krajobrazie wsi zachował się kształt dawnych ogrodów i sadów przydomowych. Pierwotną szerokość zachowały: droga stanowiąca główną oś wsi oraz droga prowadząca na zachód (niegdyś wychodząca z placu), a dziś zaczynająca się naprzeciw cerkwi. Droga odchodząca na wschód od centralnego placu przeobraziła się w ścieżkę prowadzącą między domostwami. Wieś z układu prostego przeobraziła się w układ złożony⁷⁸⁶, który tworzą wieś józefińska i sąsiednia wieś o metryce średniowiecznej. Współcześnie do dawnego miejsca zamieszkania kolonistów józefińskich można dojechać od wsi Dobrostany oraz od sąsiedniej Zatoki, niegdyś wsi Зарока/Zatoka (Ottenhausen) (mapa 87), w której do dziś obserwujemy formę ulicówki dwustronnie zabudowanej z rozwojem zabudowy przy dawnych drogach polnych na wschodnim skraju wsi. W centralnym punkcie osady mieści się plac zabaw oraz kapliczka. Osiedle wiejskie powoli przeobraża się w formę krzyżową.

Forma ulicówki dwustronnie zabudowanej zachowała się w Одиноке/Serdyca (Einsiedel) (mapa 88). We wsi nie nastąpiły istotne procesy przeobrażeń przestrzennych w obrębie siedliska. W Einsiedel pośrodku wsi i tym samym na środku drogi mieści się studnia. Na pozostałościach cmentarza ewangelickiego ustawiono tablicę pamiątkową informującą o funkcjonowaniu niegdyś wsi józefińskiej. Śladem po kolektywizacji rolnictwa jest natomiast wtórny podział rozłogów na wielkie kwadratowe bloki, posiadające niegdyś formę wąskopasmową.

---

⁷⁸⁵ <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A005?rf7571=21549> [29.11.2020 r.].

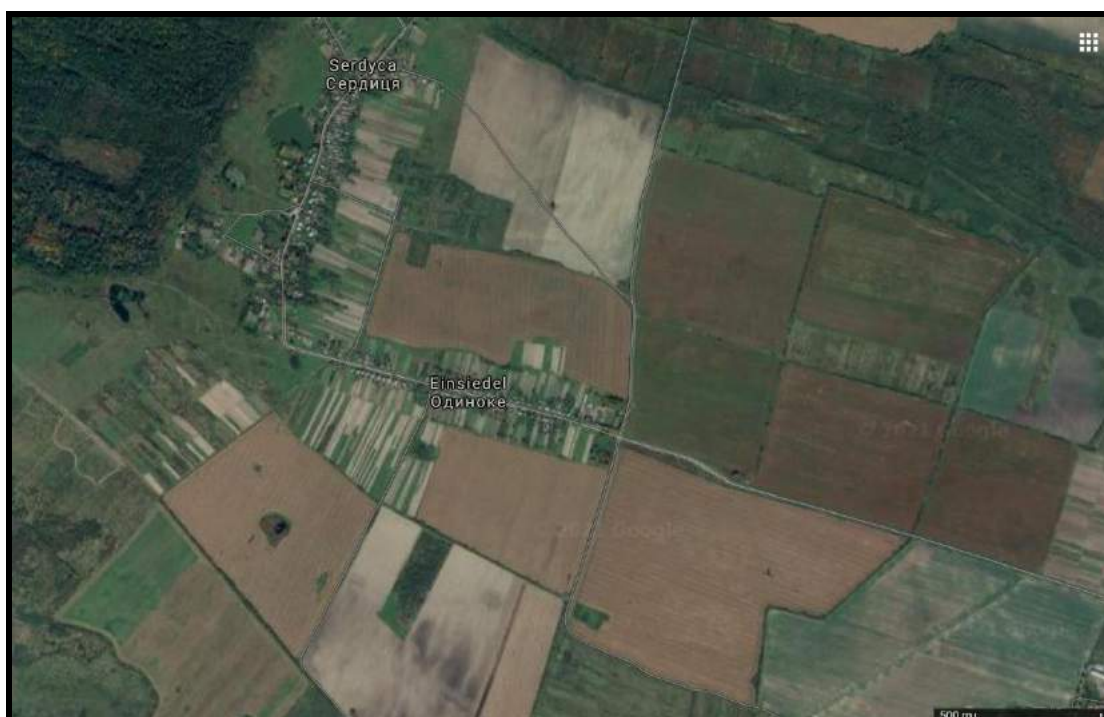
⁷⁸⁶ A. Zagożdżon, dz.cyt., s. 335.

Мара 87. Współczesna struktura przestrzenna wsi Добро́стани/Dobrostanу i За́тока/Zatoka. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Мара 88. Współczesna struktura wsi Оди́ноке/Serdyca. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Współcześnie niektóre wsie józefińskie wchodzą w skład aglomeracji lwowskiej, gdzie w latach 60. XX w. nastąpił rozwój przemysłu⁷⁸⁷. Niewątpliwie wpłynęło to na przemiany przestrzenne dawnych wsi Підгірне/Unterbergen (Unterbergen), Зимна Вода/Zimna Woda (Kaltwasser) i Weinbergen [w granicach miasta Винники (Winniki) Вул. Галицька (ul. Halicka)]. Weinbergen leży współcześnie w granicach Winnik i przyjął funkcje miejskiej ulicy. Ten sam proces morfologiczny nastąpił w Zimnej Wodzie, leżącej w strefie podmiejskiej Lwowa⁷⁸⁸. Wsie nadal cechuje układ ulicówek dwustronnie zabudowanych. Charakter sypialni miejskiej zaczyna być widoczny w dawnej wsi Unterbergen. Wieś z dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej przekształciła się w osadę wielodrożną. Nowa zabudowa powstała na zachód od części zamieszkałej niegdyś przez osadników józefińskich. Można przypuszczać, że wpływ na zaobserwowane zmiany przestrzenne wsi mogła wykazywać mieszcząca się w sąsiedztwie obwodnica Lwowa. Przebieg semiurbanizacji⁷⁸⁹ obserwujemy w Kałuszu Nowym [obecnie w granicach miasta Калуш (Kałusz) Вул. Дмитра Вітовського (ul. Dmytro Vitovsky)] (mapa 89). Jednostka osadnicza zachowała pozostałości ulicówki dwustronnie zabudowanej. W zachodniej części siedliska na terenie dawnych ogrodów i sadów osadników wytyczono jednak nową ulicę równoległą do głównej osi wsi józefińskiej, przy której powstaje zabudowa mieszkaniowa. Ze względu na rozwój terenów miejskich, dawne drogi polne zaczęły pełnić funkcje ulic miejskich, przy których powstają nowe domy.

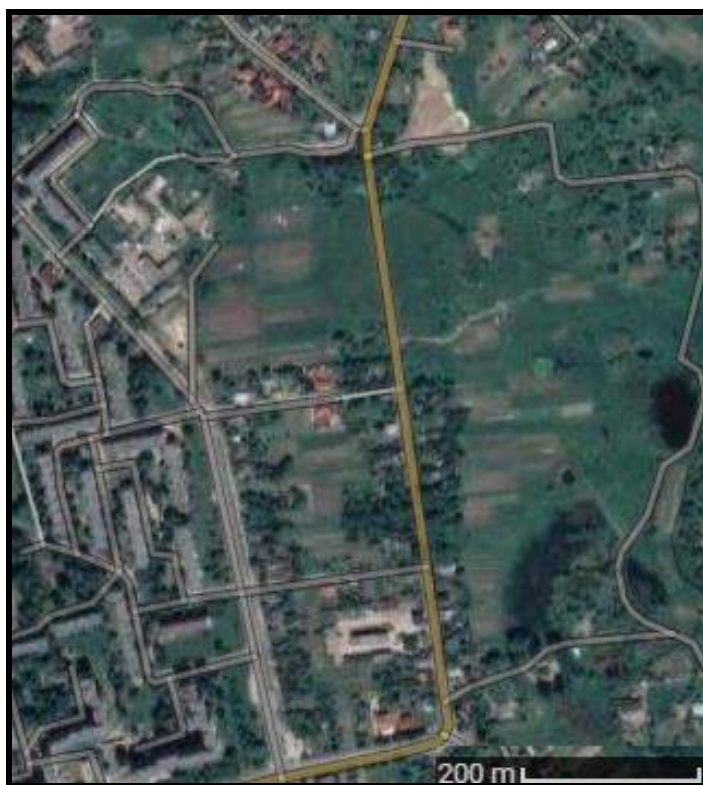
---

⁷⁸⁷ B. Posatsky, *Problemy urbanistyczne metropolitalnego obszaru Lwowa*, [w:] Z. Makieł, R. Fedana. (red.), *Procesy metropolizacji w regionie podkarpackim Rzeszów-Lwów*, Warszawa 2007, s. 220-221.

⁷⁸⁸ J. Buraczyński, dz.cyt., s. 591.

⁷⁸⁹ S. Golachowski, dz.cyt., s. 180.

Mapa 89. Współczesna struktura przestrzenna wsi Kałusz Nowy. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Przyjrzyjmy się teraz przemianom przestrzennym, jakie zaszły w dawnych układach wieloosiowych. Pierwszą wsią, nad którą warto się pochylić jest Речичани/Rzeczyczany (Hortfeld) (mapa 90), powstała w formie wsi bliźniaczej. Dawne miejsce zamieszkania kolonistów mieści się obecnie w granicy wsi Rzeczyczany, stanowiąc jej zachodnią część. Utrzymany został pierwotny układ morfologiczny. W krajobrazie wsi widoczne są dwie równoleżnikowe drogi, z zabudową rozmieszczoną dwustronnie oraz dwie ulice południkowe, przy jednej z nich nastąpił rozwój zabudowy, a druga przeobraziła się w ścieżkę. Nowe domy wybudowano na zachód od dawnego siedliska. W miejscu dawnego kościoła mieści się obecnie zabudowa jednorodzinna. Niwa siedliskowa zaczyna przyjmować nieregularny charakter. W zachodniej części wsi pojawił się staw, a w jego sąsiedztwie teren rekreacyjny dla mieszkańców. W południowej części osady w dużych zaroślach mieszczą się ruiny dawnego cmentarza kolonistów, a z tyłu zlokalizowano miejsce pochówku dla grekokatolików. W osadzie utrzymał się dawny charakter zespołów homogenicznych pól z działkami długowąskopasmowymi.

Mapa 90. Współczesna struktura przestrzenna wsi Речичани/Rzeszczycany.
Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Forma szachownicowa utrzymała się w Тернопілля/Dobrzany (Dornfeld) (mapa 91). We wsi nadal widocznych jest 9 prostokątnych bloków. Ulice posiadające swoje nazwy przecinają się pod kątem prostym. Pośrodku wsi zachował się kościół (obecnie cerkiew), do której prowadzą 4 wąskie uliczki (z każdej strony świata). W krajobrazie widoczny jest dawny układ działek osadników. W osadzie znajdują się nieliczne obiekty wybudowane przez Niemców. W północnej części wsi mieści się cmentarz ewangelicki. Nekropolia jest ogrodzona i zadbana. Na południu osady funkcjonuje zabudowa po dawnym kołchozie. Kołchoz im. Lenina zajmował obszar 2983 ha. Teren ten przeznaczony został na wysiew buraków cukrowych i lnu⁷⁹⁰. Obecnie wieś zamieszkuje 473 osoby⁷⁹¹.

⁷⁹⁰ <http://ukrssr.com.ua/lvivska/mikolayivsk/ternopillya-mikolayivskiy-rayon-lvivska-oblast> [04.02.2021].

⁷⁹¹ <https://rada.info/rada/34522403> [04.02.2021].

Mapa 91. Współczesna struktura przestrzenna wsi Тернопілля/Dobrzany Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Kołchoz imienia XX Kongresu KPZR powstał w Ланівка/Brigidyn (Brigidau) (mapa 92). Na 1200 ha ziemi prowadzona była uprawa lnu i hodowla bydła mięsnego i mlecznego⁷⁹². Współcześnie w Brigidau zaczyna zanikać pierwotny układ. Siedlisko przeobraża się w układ wielodrożny, składający się z trzech równoległych linii: jednej będącej główną osią wsi oraz dwóch ścieżek wiejskich. W centrum osady znajduje się kościół, pomnik oraz budynek nowej szkoły, a w starej szkole obecnie mieści się biblioteka. W Brigidau wzniesiono 4-piętrowe bloki. Przy wjeździe do osady wystawiono tablicę w języku niemieckim i ukraińskim informującą o istniejącej w tym miejscu wsi niemieckiej. Na skraju wsi przetrwał cmentarz z nagrobkami ewangelików, katolików i grekokatolików. Obecnie wieś zamieszkuje 1199 osób⁷⁹³, a jej powierzchnia wynosi 19200 m²⁷⁹⁴. W granicach osiedla zachował się utworzony po II wojnie światowej zespół budynków gospodarczych spółdzielni.

⁷⁹² <http://ukrskr.com.ua/lvivska/striyskiy/lanivka-striyskiy-rayon-lvivska-oblast> [29.01.2021].

⁷⁹³ <https://gromada.info/gromada/stryi/#5789> [29.01.2021].

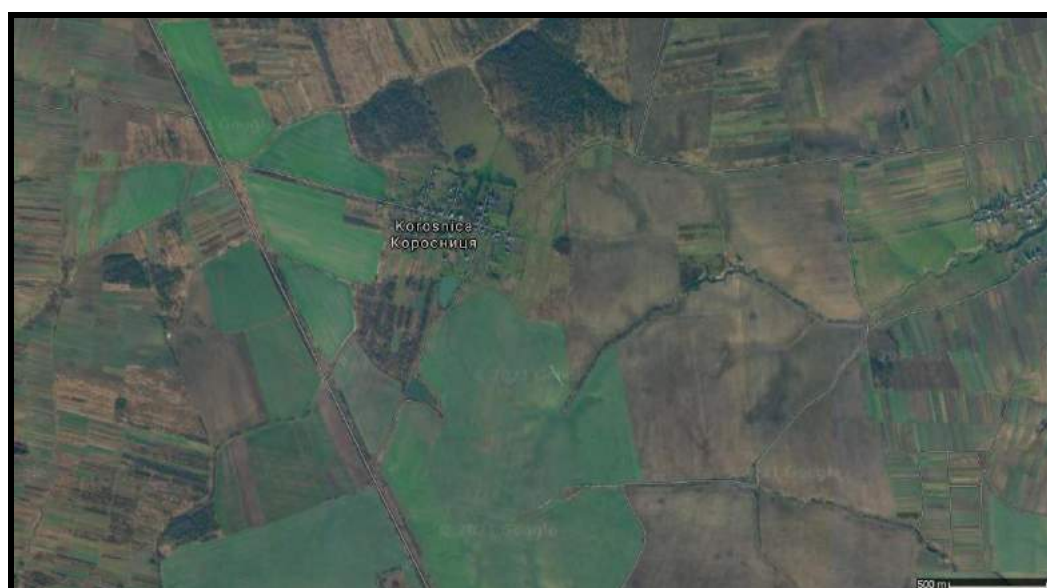
⁷⁹⁴ <http://wikimapia.org> [29.01.2021].

Мара 92. Współczesna struktura przestrzenna wsi Ланівка/Brigidyn. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Мара 93. Współczesna struktura przestrzenna wsi Коросниця/Korosnica. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Zanik formy szachownicowej zaobserwowano w Коросниця/Korosnica (Josephsberg) (mapa 93). Obecnie wieś uzyskała kształt wielodrogowy formie kilku osi siedliskowych. W 2018 r. wieś Krośnica zamieszkiwały 132 osoby⁷⁹⁵. W dawnej osadzie nastąpił zanik placu centralnego. W jego miejsce wkroczyła zabudowa jednorodzinna. Pośrodku wsi znajduje się dawny kościół ewangelicki przekształcony na cerkiew. Przebudowie uległ dach świątyni⁷⁹⁶. Na dawnym cmentarzu ewangelickim, we wschodniej części wsi, obecnie znajduje się nielegalne wysypisko śmieci, trudno jest odnaleźć jakiegokolwiek relikty nekropolii. W Josephsberg wystawiono cmentarz grekokatolicki na skraju wsi w sąsiedztwie cerkwi. W osadzie nie zachował się budynek dawnej szkoły niemieckiej, za to zachowały się dwie z trzech studni (znajdujące się w katastrze galicyjskim)⁷⁹⁷. Wewnątrz osiedla zachowała się dawna struktura komunikacyjna (wszystkie drogi bez asfaltu). Zanikają drogi stanowiące niegdyś granice siedliska wiejskiego (obecnie zarastają trawą). W Josephsberg tak jak w innych przykładach wsi józefińskich na Ukrainie znacznemu przeobrażeniu uległy rozłogi wiejskie. Zespoły działek polnych przyjęły formę nieregularnych dużych bloków.

W Соколівка/Nikonkowice (Falkenstein) (mapa 94) centralne miejsce nadal zajmuje środkowy plac, z czterema rozchodzącymi się ulicami. Gospodarstwa znajdują się na regularnych działkach w systemie dwustronnym. Na przedłużeniu dróg następuje rozwój zabudowy, co w przyszłości może wpłynąć na zanik dawnej formy krzyżowej. Współcześnie obserwujemy zanik dawnych granic siedliska. Nową drogę wytyczono w południowo-zachodniej części wsi. We wsi zachowały się kompleksy działek o kształcie blokowo-pasmowym i blokowym.

Przyjrzyjmy się teraz przemianom przestrzennym mającym miejsce w Калинів/Kalinów (Kaisersdorf) (mapa 95). Wieś stanowi samodzielną jednostkę osadniczą. Osiedle wiejskie leży na południe od miasta Nowy Kalinów. Współcześnie wieś możemy zakwalifikować do wsi wielodrożnych, z widocznymi pozostałościami dawnego rozplanowania. Rozwój nowych gospodarstw uwidocznił się przy dawnych drogach polnych w zachodniej części wsi. Nowa zabudowa charakteryzuje się regularnym układem działek. W sąsiedztwie siedliska występują zespoły działek o kształcie wąskich i krótkich

---

⁷⁹⁵ <https://medenycka-gromada.gov.ua> [18.11.2020].

⁷⁹⁶ Informacja od mieszkańców wsi.

⁷⁹⁷ СРАНУЛ, Kataster galicyjski, sygn. 186/10/550.

pasm. Zespoły blokowe zlokalizowano na peryferiach wsi. Współcześnie, tak jak dawniej, w obrębie jednej działki mieści się kościół oraz cmentarz.

Мара 94. Współczesna struktura przestrzenna wsi Соколівка/Nikonkowiec.
Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Мара 95. Współczesna struktura przestrzenna wsi Калинів/Kalinów. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Zupełny zanik formy krzyża zaobserwowano w Мервичі/Mierzwica (Wiesenberg) (mapa 96). Współcześnie wieś przyjęła charakter wsi wielodrożnej. Rozwój zabudowy nastąpił w północno-wschodniej i północno-zachodniej części wsi. W obrębie zespołów działek przyzagrodowych wytyczono nowe ulice oraz działki przeznaczone na budownictwo jednorodzinne. Nowe ulice przebiegają w systemie nieregularnym i nie są w żaden sposób powiązane z dawniej istniejącą siecią dróg w okolicy siedliska. Nowa zabudowa pojawiła się także od strony Mierzwicy, co oznacza, zatarcie dawnej granicy siedliska oraz złączenie dwóch odrębnych organizmów wiejskich w jedną całość. Przy wjeździe do wsi z kierunku Mierzwicy wystawiono tablicę z niemiecką nazwą miejscowości. W 1996 r. we wsi miało miejsce objawienie⁷⁹⁸. Pierwszy kościół w Wiesenbergu spłonął podczas II wojny światowej. W 1948 r. ruiny kościoła przerobiono na skład zboża dla miejscowego kołchozu. Do 1989 r. budynek służył jako punkt sprzedaży. W 1994 r. podjęto decyzję o przekształceniu dawnego kościoła rzymskokatolickiego w kościół greckokatolicki, co zaowocowało całkowitą renowacją. Do połowy lat 90. XX w. kościół był w ruinie, ze zniszczonymi sklepieniami, mokrymi i popękkanymi ścianami, częściowo pozbawiony tynku. W wyniku przebudowy na cerkiew budynek zyskał lepszy stan techniczny poprzez podwyższenie ścian. Z przodu dodano dwie wieże, a w połowie długości podwyższono szczyt i kopułę⁷⁹⁹. Kult religijny można także powiązać z zanikiem dawnego placu centralnego. Z regularnego kwadratu przekształcił się w nieregularny kształt. Na dawnym placu mieści się kościół oraz parking. Autorka podczas badań w terenie zauważyła, że do kościoła prowadzi wyremontowana asfaltowa droga. Obecnie utrzymał się schemat kompozycyjny kościoła i cmentarza: na osobnych działkach, kościół w centrum, a cmentarz pośród rozłogów. Wiele starych domów już nie istnieje, a niektóre zostały również przebudowane. W 2003 r. Wiesenberg liczył 90 domów i około 350 mieszkańców⁸⁰⁰. Ważnym elementem zachowanym w krajobrazie osady jest studnia zlokalizowana pośrodku drogi.

---

⁷⁹⁸ W. Kraus, dz.cyt., s. 150-170.

⁷⁹⁹ <http://www.galizien-kraus.de> [08.02.2021].

⁸⁰⁰ W. Kraus, dz.cyt., s. 150-170.

Mapa 96. Współczesna struktura przestrzenna wsi Мервичі/Mierzwica. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

W Рівне/Równe (Königsau) (mapa 97) współcześnie znajdują się około 70 domów. We wsi zachowała się dawna sieć drogowa. W obrębie siedliska nie widać zagęszczenia domostw. Największą zmianą przestrzenną, jaką obserwujemy analizując ortofotomapę, jest zanik granic placu centralnego. Współcześnie plac z niegdyś pięciokątnego przybrał kształt trójkątnego z zatartą południową granicą⁸⁰¹. W 2018 r. wieś Równe zamieszkiwało 159 osób⁸⁰². Do dziś wieś posiada strukturę koncentryczno-promienistą⁸⁰³. Pozostałością procesu kolektywizacji rolnictwa jest układ działek w rozłogu wiejskim. Dawne zespoły działek osadników przeobraziły się w nieregularne duże bloki. Rozłóg posiada obecnie formę heterogeniczną czyli tzw. układu mieszanego, składającego się z przemieszania struktury blokowej z zespołami działek długopasmowych, które utrzymały się we wschodniej i północno-zachodniej części wsi oraz przy zachodnim fragmencie siedliska. Pozostałe zespoły działek polnych dawnych osadników przyjęły formę dużych, nieregularnych bloków (mapa 98).

⁸⁰¹ <https://www.google.com/maps> [04.11.2019 r.].

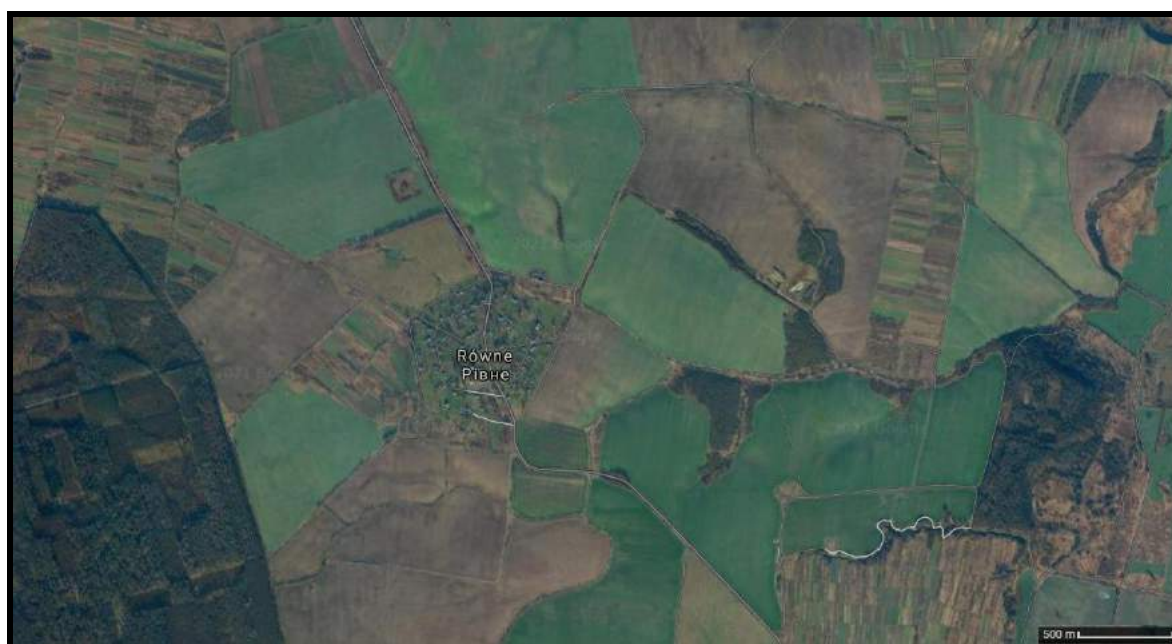
⁸⁰² <https://medenycka-gromada.gov.ua> [18.11.2020 r.].

⁸⁰³ <http://retrovivne.com.ua> [18.11.2020 r.].

Mapa 97. Współczesna struktura przestrzenna wsi Рівне/Równe. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

Mapa 98. Współczesna struktura rozłogów we wsi Рівне/Równe. Stan na 2020 r.

Źródło: <https://www.google.com/maps> [17.03.2021 r.].

W niniejszym podrozdziale badania obejmowały zmiany morfologiczne wsi józefińskich dokonane po II wojnie światowej na obecnym terytorium Ukrainy. Dzięki porównaniu dostępnych historycznych i współczesnych map, możliwa była analiza przeobrażeń układów przestrzennych analizowanych wsi.

We wsiach józefińskich po stronie ukraińskiej obserwujemy różnorodność skali i zakresu zmian przestrzennych tj. przemiany wewnątrz siedliska, głównie w postaci zagęszczenia zabudowy, przekształcenia układów jednoosiowych w układy wieloosiowe, rozwój zabudowy wzdłuż głównej osi komunikacyjnej i dróg polnych, wytyczenie nowych ulic w obrębie rozłogów wiejskich oraz przemiany układu działek w obrębie rozłogów wiejskich w związku z kolektywizacją.

Jedną z charakterystycznych zmian jest przekształcenie układów wsi jednoosiowych w układy wieloosiowe. Nowe domostwa powstają w obrębie rozłogów wiejskich oraz wskutek rozbudowy głównego ciągu komunikacyjnego wsi. W większości przypadków widoczne są pozostałości pierwotnego rozplanowania, które uległo w różnym stopniu rozbudowie lub wewnętrznym przekształceniom.

Jedną z najczęściej występujących przemian przestrzennych jest rozwój zabudowy w obrębie dawnych wiejskich rozłogów, przy dawnych drogach polnych oraz przy istniejącej głównej osi siedliskowej wsi. Częstym zjawiskiem jest zmiana układów ulicowych jednostronnie zabudowanych w układy ulicowe dwustronnie zabudowane. We wsiach zlokalizowanych przy głównych drogach występuje zatarcie granic dawnego siedliska przez zrost z sąsiednią osadą.

Jednym z czynników mających wpływ na współczesne przemiany w obrębie rozłogów wiejskich jest proces kolektywizacji rolnictwa, który wpłynął na szeroką skalę na przekształcenie dawnych pasm własnościowych w układ blokowy. W wielu przypadkach ukształtowały się również nowe osiedla obejmujące zwartą zabudowę mieszkalną i gospodarczą kołchozów.

Kolejnym czynnikiem mającym znaczenie na zmiany przestrzenne wsi józefińskich jest także lokalizacja w stosunku do miast. Czym dalej badana wieś usytuowana jest od dużych miast, tym obserwujemy mniejsze zmiany historycznego rozplanowania. Im większa odległość wsi od centrum miasta, tym mniejsza presja urbanistyczna, a co za tym idzie – mniejszy ruch budowlany i przekształcenia morfologiczne. Największe

nasilenie zmian i zanik dawnych układów przestrzennych obserwujemy we wsiach położonych w sąsiedztwie Lwowa. Wsie te zaczynają przybierać formę osiedli domków jednorodzinnych pozbawionych funkcji rolniczej.

Do tej pory w wielu badanych wsiach józefińskich zachowały się obiekty stanowiące elementy historycznego zagospodarowania przestrzennego wsi. Ważną zmianą jest przebudowa dawnych kościołów ewangelickich w cerkwie i zanik niektórych cmentarzy. Nowym elementem pojawiającym się w dawnych wsiach józefińskich są ponadto place zabaw i tereny rekreacyjne.

Rozdział 6.

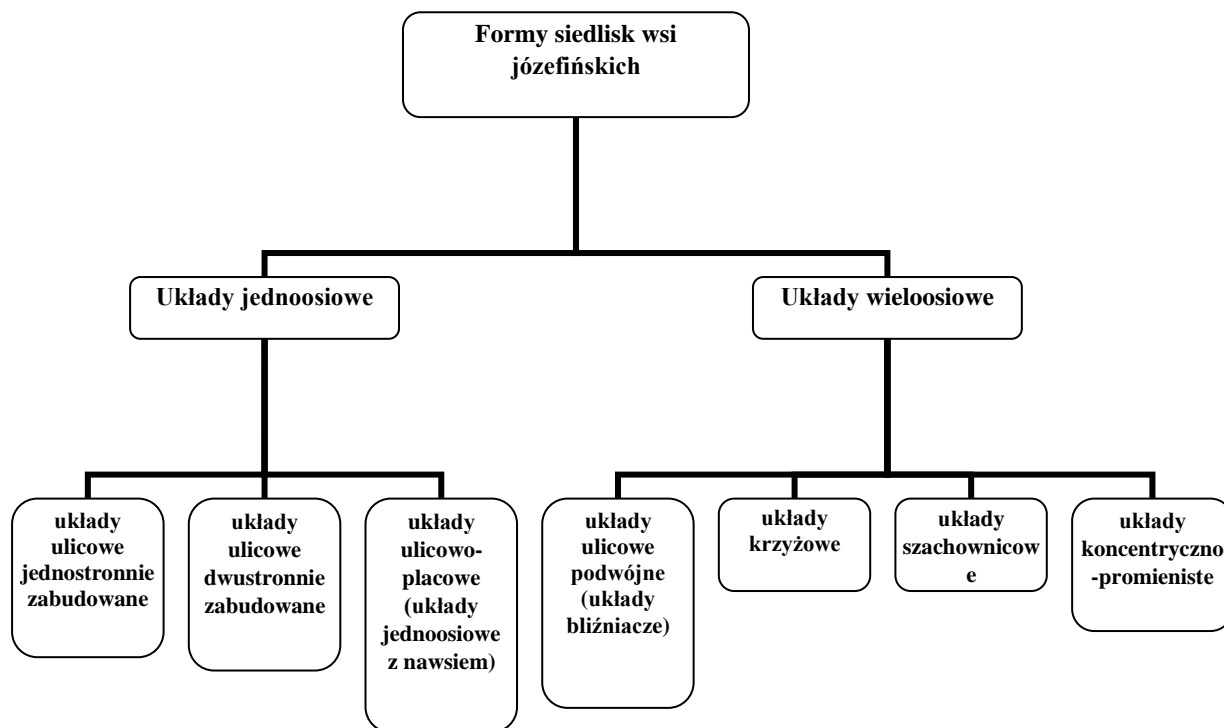
Typologia morfogenetyczna i rozkład przestrzenny typów rozplanowania wsi józefińskich w dawnej Galicji

Jednym z celów rozprawy było dokonanie typologii morfogenetycznej i przeprowadzenie analizy rozkładu przestrzennego wyróżnionych typów rozplanowania wsi. Realizacja tego celu możliwa była przede wszystkim w odniesieniu do siedlisk wiejskich ze względu na ograniczoną dostępność historycznych źródeł kartograficznych. Jak już wspomniano w części wstępnej występuje wyraźny niedobór zachowanych planów rękopiśmiennych wsi józefińskich pochodzących z inicjalnego stadium ich rozwoju przestrzennego. Istotnym problemem badawczym okazał się brak załączników w postaci map w metryce józefińskiej i metryce franciszkańskiej, zaś pierwszy kompleksowy obraz kartograficzny dla części analizowanych wsi stanowił dopiero kataster galicyjski z poł. XIX w. Oprócz wielkoskalowych map, które pozyskano w drodze kwerendy archiwalnej, cennym źródłem danych przestrzennych okazały się historyczne mapy topograficzne, w tym przede wszystkim Galizien und Bukowina (1861-1864) – Franziszeische Landesaufnahme w skali 1:28 800⁸⁰⁴. W trakcie badań nie korzystano natomiast z tzw. mapy Miega, gdyż kartowanie z nią związane zostało przeprowadzone jeszcze przed powstaniem osad józefińskich. W celach porównawczych wykorzystano natomiast dodatkowo mapy topograficzne Wojskowego Instytutu Wojskowego oraz współczesne mapy pochodzące z zasobów z google maps i geoportalu. Dzięki temu udało się dokonać identyfikacji podstawowych cech morfologicznych poszczególnych siedlisk wiejskich oraz przeprowadzić ich klasyfikację, a następnie analizę rozkładu przestrzennego form osadniczych. Niestety ze względu na skalę i treść map topograficznych nie było możliwe wykonanie analogicznej procedury w stosunku do rozłogów wszystkich wsi, zaś próba generalizacji w tym zakresie mogła się opierać wyłącznie na analizie wybranych jednostek osadniczych, dla których zachowały się wielkoskalowe źródła kartograficzne z końca XVIII w. i pierwszej połowy XIX w.

---

⁸⁰⁴ Franziszeische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864, <https://mapire.eu> [13.08.2021 r.].

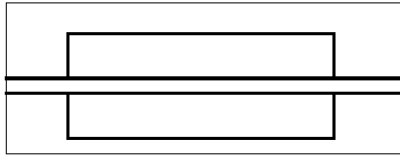
Schemat 3. Typy siedlisk wsi józefińskich w Galicji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: metryki józefińskiej franciszkańskiej, katastru galicyjskiego oraz innych planów wsi józefińskich; M. Chilczuk, dz. cyt., s. 43.

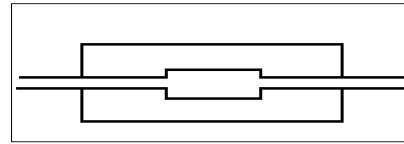
W świetle przeanalizowanych materiałów kartograficznych biorąc pod uwagę stopień złożoności, układ zabudowy oraz formę geometryczną dokonano typologii morfogenetycznej siedlisk wsi józefińskich w pierwszym okresie ich funkcjonowania, tj. od końca XVIII w. do poł. XIX w. Autorka wyróżniła następujące typy morfologiczne wsi (schemat 3):

- układy jednoosiowe, w tym:
  - układy ulicowe jednostronnie zabudowane
  - układy ulicowe dwustronnie zabudowane
  - układy ulicowo-placowe (układy jednoosiowe z nawsiem)
- układy wieloosiowe (wielodrożne), w tym:
  - układy ulicowe podwójne (tzw. układy bliźniacze)
  - układy krzyżowe
  - układy szachownicowe
  - układy koncentryczno-promieniste

1. Typy ze względu na obecność nawisów:

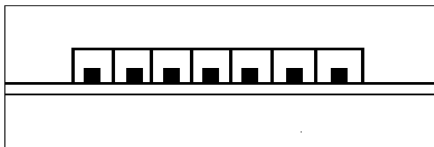

a) Układ ulicowy (bez nawisów)

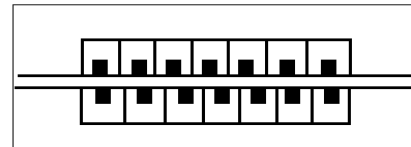

b) Układ ulicowo-placowy (z nawisem)

2. Typy ze względu na rozmieszczenie zabudowy względem drogi:

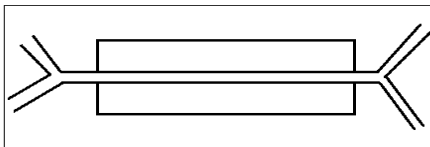

a) Układ jednostronnie zabudowany

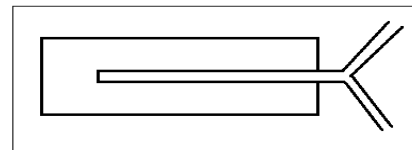

b) Układ dwustronnie zabudowany

3. Typy ze względu na układ komunikacyjny:

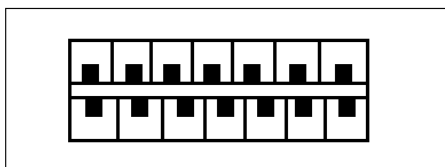

a) układy otwarte (przelotowe)

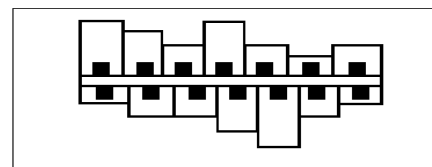

b) Układy zamknięte (tzw. „ślepe”)

4. Typy ze względu na regularność niwy siedliskowej:

a) Regularna niwa siedliskowa

b) Nieregularna niwa siedliskowa

Schemat 4. Formy kompozycyjne układów jednoosiowych wsi józefińskich w Galicji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: metryki józefińskiej i franciszkańskiej, katastru galicyjskiego oraz innych planów wsi józefińskich przedstawiających typ jednoosiowy.

Przyjęcie takiej typologii siedlisk wiejskich wymagało daleko idącej generalizacji dostępnych materiałów źródłowych. Jak przedstawiono na powyższym schemacie, w układach jednoosiowych możemy wyodrębnić następujące podgrupy morfologiczne: ulicowe z jednostronną zabudową bądź z obustronną zabudową (ze względu na rozmieszczenie zabudowy względem drogi) oraz układy ulicowo-placowe (obejmujące nawsie). Zaproponowano ponadto bardziej szczegółowy podział układów ulicowych (schemat 4). Na podstawie przeprowadzonych badań wszystkie układy ulicowe możemy podzielić na otwarte i zamknięte pod względem komunikacyjnym. Otwarte to te, które powstały przy drodze przelotowej, a ich główna oś kompozycyjna stanowi integralną część istniejącej sieci drogowej, natomiast zamknięte to te, do których prowadziła tylko jedna droga, bez przelotu, czyli tzw. wsie ślepe⁸⁰⁵. Wsie józefińskie można także podzielić na te z regularnym lub nieregularnym siedliskiem. W regularnych siedliskach zabudowa znajdowała się po jednej lub obu stronach drogi, tworząc łącznie z ogródkami przydomowymi kształt prostokąta⁸⁰⁶. W nieregularnych siedliskach, ze względu na różne rozmiary zagród, niwa siedliskowa przyjmowała kształt nieregularnych figur geometrycznych.

Przejdźmy teraz do analizy rozkładu przestrzennego wyróżnionych typów rozplanowania. Przedstawione formy wsi tworzą na pewnych obszarach skupiska w postaci regionów morfologicznych. Biorąc pod uwagę kryterium wielkościowe, wsie zasiedlone przez liczbę rodzin od 1 do 20 powstawały na Sądecczyźnie oraz w okolicach Bochni i Wieliczki. Wsie posiadające od 21 do 33 rodzin tworzono głównie w sąsiedztwie Przemyśla, Lubaczowa i Gródka Jagiellońskiego. Dwa skupiska wsi zasiedlonych przez więcej niż 34 rodziny a mniej niż 56 rodzin pojawiły się w okolicy Mielca i Kałusza. Największe jednostki osadnicze zasiedlone przez więcej niż 57 rodzin wykształciły się głównie pomiędzy Lwowem i Stanisławowem. Wsie o charakterze jednoosiowym były tworzone powszechnie na terenie całej Galicji, ale regionem, w którym powstały wyłącznie układy ulicowe jest dzisiejsze województwo małopolskie (mapa 99). Liczna grupa wsi o układach jednoosiowych powstała również w okolicach Lwowa. Wśród osad

---

⁸⁰⁵ H. Szulc, *Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich...*, s. 33.

⁸⁰⁶ H. Lepucki, dz. cyt., s. 89; J. Burszta, dz. cyt., s. 58; H. Szulc, *O typologiach morfologicznych osiedli...*, s. 631.

o układach jednoosiowych dominują wsie ulicowe dwustronnie zabudowane, położone głównie w okolicy Lwowa i Nowego Sącza. Są one przemieszane przestrzennie z układami ulicowymi jednostronnie zabudowanymi i pojedynczymi układami ulicowo-placowymi (z nawsiem). Wsie o układzie ulicowo-placowym ukształtowały się pomiędzy Przemyślem a Lwowem, a jedna wieś tego typu powstała w sąsiedztwie Nowego Sącza (mapa 100-102).

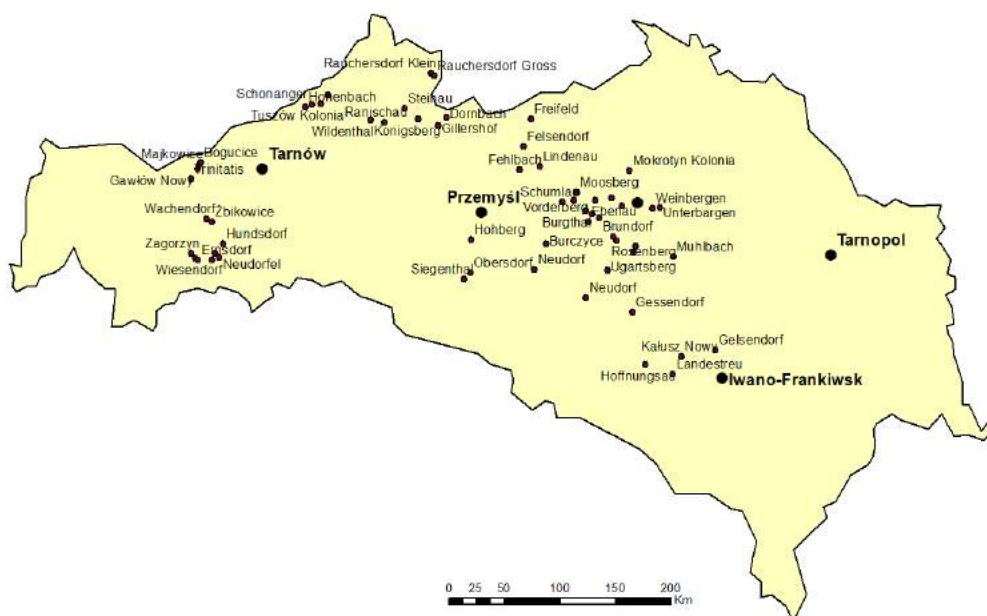
Mapa 99. Rozmieszczenie wsi o układach jednoosiowych na terenie Galicji w poł. XIX w.

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 100. Rozmieszczenie wsi o układach ulicowych jednostronnie zabudowanych na terenie Galicji w poł. XIX w.

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 101. Rozmieszczenie wsi o układach ulicowych dwustronnie zabudowanych na terenie Galicji w poł. XIX w.

Źródło: Opracowanie własne.

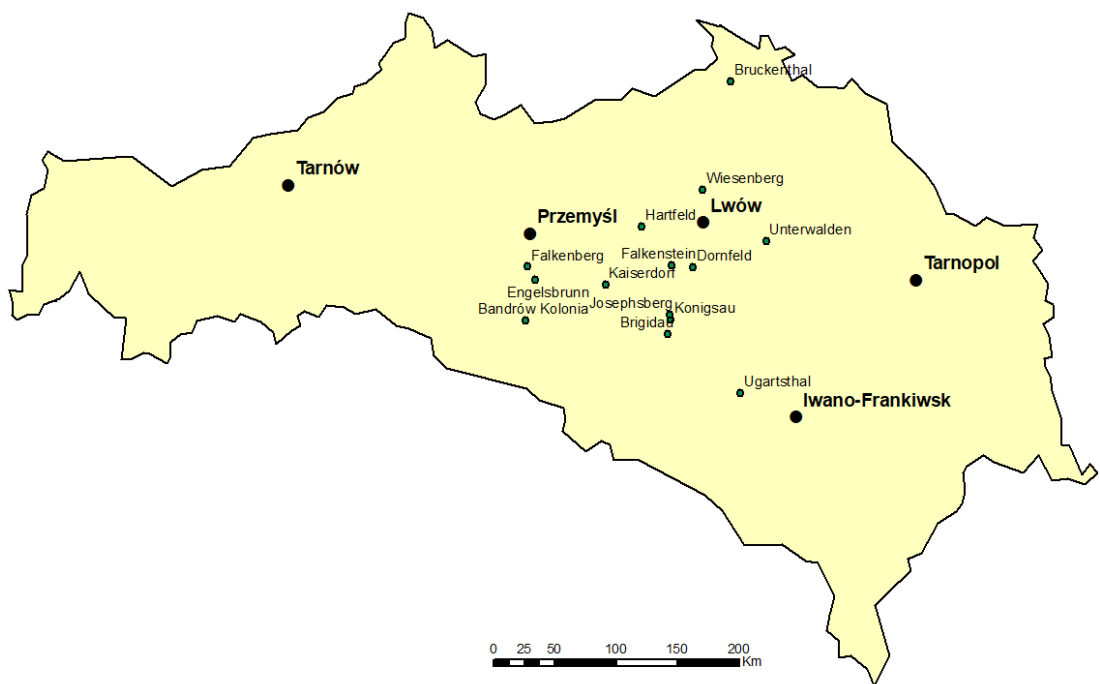

Mapa 102. Rozmieszczenie wsi o układach ulicowo-placowych na terenie Galicji w poł. XIX w.

Źródło: Opracowanie własne.

Układy wieloosiowe były stosowane przez planistów tylko w Galicji Wschodniej w okolicy Lwowa, Przemysła i Stanisławowa (Iwano-Frankiwska). Po obecnej stronie polskiej znajdują się tylko dwie wsie wieloosiowe z podgrupy osad ulicowych podwójnych (tzw. układów bliźniaczych), a pozostałe w sąsiedztwie Lwowa. Układy krzyżowe uformowały się na północ i południe od Lwowa w sąsiedztwie Iwano-Frankiwska. Wsie o układach szachownicowych i koncentryczno-promienistych powstały zaś na południe od Lwowa (mapa 103-106).

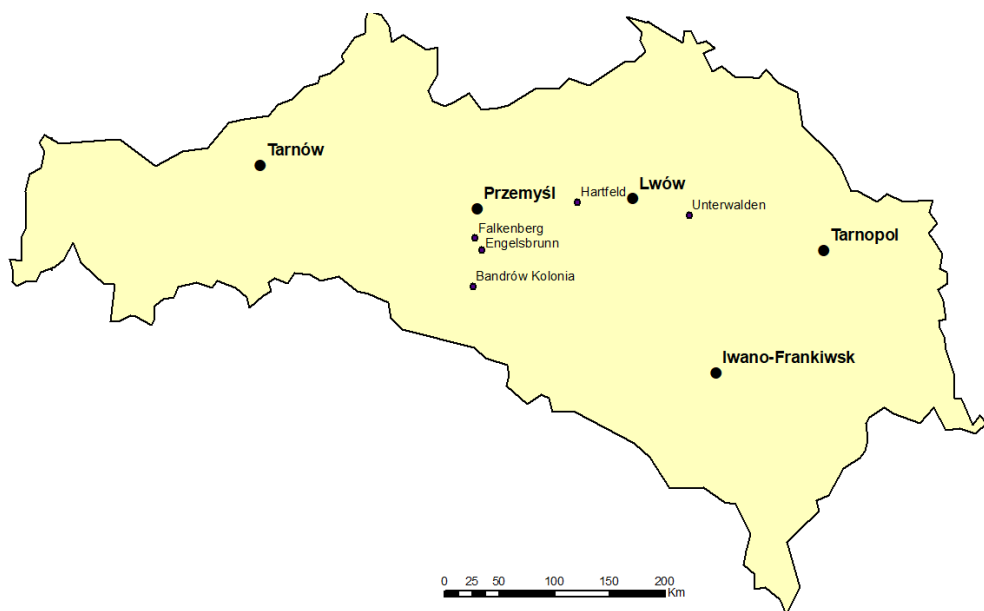

Mapa 103. Rozmieszczenie wsi o układach wieloosiowych na terenie Galicji w poł. XIX

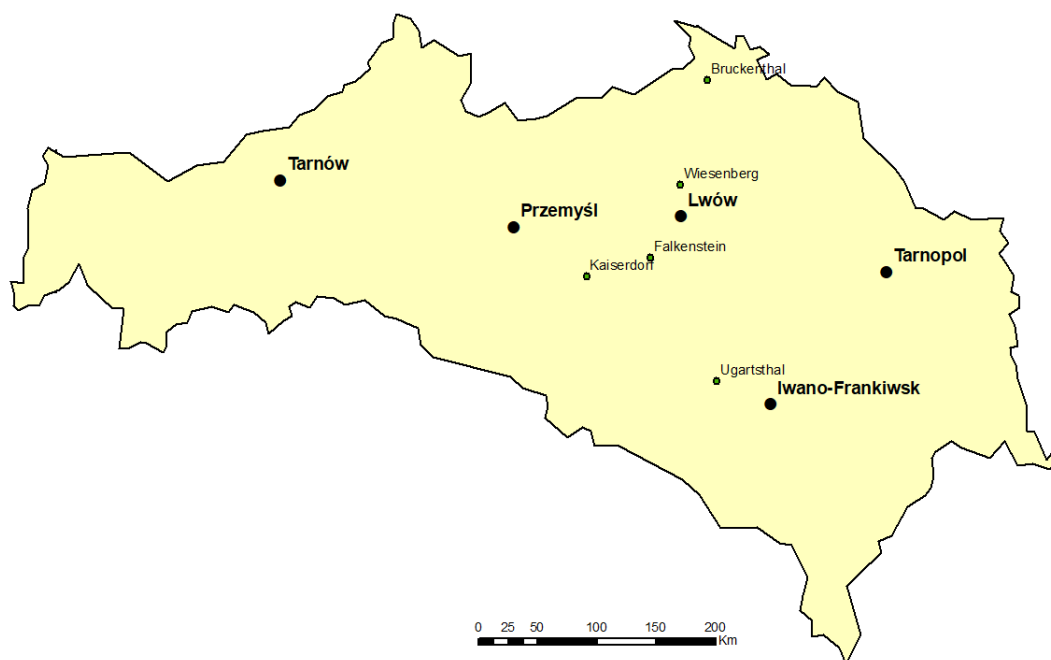
w.

Źródło: Opracowanie własne.

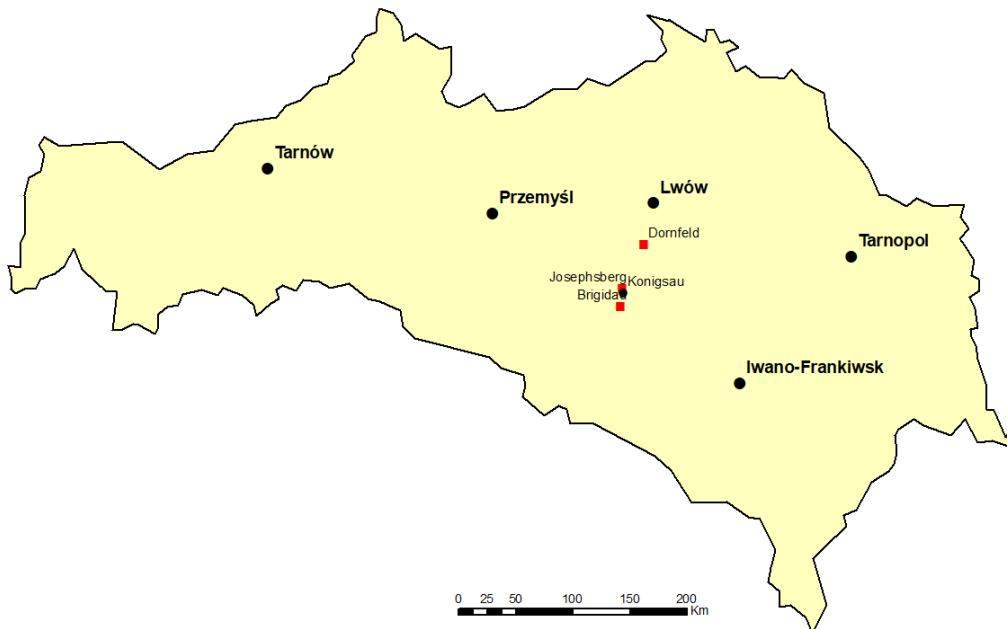
Mapa 104. Rozmieszczenie wsi o układach ulicowych bliźniaczych na terenie Galicji w poł. XIX w.

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 105. Rozmieszczenie wsi o układach krzyżowych na terenie Galicji w poł. XIX w.

Źródło: Opracowanie własne.

Mapa 106. Rozmieszczenie wsi o układach szachownicowych (czerwony kwadrat) i koncentryczno-promienistych (czarna kropka) na terenie Galicji w poł. XIX w.

Źródło: Opracowanie własne

Jak już wspomniano problematyczna okazała się typologia morfologiczna rozłogów wiejskich w obrębie wsi józefińskich ze względu na niedostatek materiałów kartograficznych. Zagadnienie to zostało przeanalizowane przez pryzmat studiów przypadków wsi, dla których zachował się odpowiedni materiał źródłowy. Zróżnicowanie morfologiczne rozłogów wiejskich zbadano w różnych skalach przestrzennych od ogółu do szczegółu, zaczynając od kompleksów pól poprzez zespoły działek, a kończąc rozważania na pojedynczych działkach własnościowych. Badania monograficzne dostępnych materiałów źródłowych wykazały występowanie kompleksów pól zwartych i w rozrzucie (tj. przemieszanych z polami sąsiednich jednostek osadniczych). We wsiach józefińskich wydzielono zespoły rozłogów jednorodnych morfologicznie i niejednorodnych morfologicznie. Dominowały struktury jednorodne morfologicznie z układem pól długowąskopasmowych. Charakter niejednorodny morfologicznie stanowiły zespoły układem pól długowąskopasmowych przemieszane z działkami małoblokowymi. W badanych jednostkach osadniczych analizie poddano również pojedyncze działki. W świetle dostępnego materiału kartograficznego, widać zdecydowaną dominację działek pasmowych. Działki blokowe występowały pierwotnie tylko w nielicznych przypadkach. W obrębie działek pasmowych możemy wydzielić pasma długie oraz wąskie posiadające kształt prostokątów. Biorąc pod uwagę relację przestrzenną działek względem zagrody wyróżniamy działki przyzagrodowe i nieprzyzagrodowe. W przypadku typu przyzagrodowego wyróżniono trzy typy układu działek: położenie równoległe w stosunku do siebie, położenie prostopadłe oraz położenie ukośne. We wsiach józefińskich najczęściej obserwujemy pierwszą kategorię, czyli położenie równoległe do siedliska. W niektórych osadach obserwujemy dwa lub trzy typy położenia zespołu działek w stosunku do zagród. W odniesieniu do relacji przestrzennej działek leżących w oddaleniu od zagrody, wyróżniono współwystępowanie działek równoległych i prostopadłych względem siebie.

Współczesna struktura morfogenetyczna wsi józefińskich stanowi efekt wieloetapowego kształtowania się różnych form rozplanowania oraz długotrwałych przemian układów ruralistycznych pod wpływem procesów prawnoustrojowych i społeczno-gospodarczych. Na zmiany organizacji przestrzennej historycznych form wsi i strukturę sieci osadniczej miały wpływ urbanizacja, industrializacja, zmiany funkcji wsi

oraz zmiany form własności pod wpływem czynników politycznych. Szczególnie istotne zmiany układów przestrzennych wsi nastąpiły po II wojnie światowej, co szczególnie dostrzegalne jest we wsiach leżących wówczas na obszarze ZSRR w związku z rozwojem na szeroką skalę form rolnictwa uspołecznionego. Podjęte w pracy analizy porównawcze układów siedlisk i rozłogów wiejskich w inicjalnej fazie rozwoju w porównaniu z obecnym stanem rozplanowania, dały możliwość określenia zmian morfologicznych dawnych wsi józefińskich. Obecnie badane układy ruralistyczne wykazują istotne zróżnicowanie pod względem stopnia zachowania dawnego rozplanowania. Dzięki badaniom morfologiczno-porównawczym, wyszczególniono:

- dobrze zachowane układy przestrzenne (z niewielkimi zmianami przestrzennymi)
  - całkowicie zachowane układy przestrzenne
  - układy, w których doszło do niewielkich przekształceń w obrębie siedliska (parcelacja i scalenie działek)
  - układy cechujące się częściową rozbudową siedliska wzdłuż głównej osi komunikacyjnej lub rozbudową wzdłuż dróg polnych
- znacznie przekształcone układy przestrzenne
  - przekształcenia ulicówek jednostronnie zabudowanych w układy ulicówek dwustronnie zabudowanych lub całkowity zanik nawsia we wsiach ulicowo-placowych
  - przekształcenia ulicówek jednostronnie i dwustronnie zabudowanych w układy wielodrożne (przekształcenia układów jednoosiowych w układy wieloosiowe)
  - przemiany przestrzenne wsi w grupie układów wieloosiowych (np. przekształcenia układów krzyżowych w wielodrożne)
- całkowity zanik wsi

Pierwsza kategoria obejmuje dobrze zachowane układy przestrzenne (mapa 107). Do tej grupy zakwalifikowano wsie, które uległy zazwyczaj niewielkim przekształceniom rozplanowania (nastąpiła parcelacja i scalenie działek, niewielka rozbudowa poza obręb historycznego siedliska), ale ich pierwotny układ pozostał w pełni czytelny. Zaliczyć można do tej kategorii liczne wsie ulicowe, wieś koncentryczno-promienistą, układy krzyżowe i układy szachownicowe. Poniżej przedstawiono w formie kartograficznej rozkład przestrzenny dobrze zachowanych układów wsi józefińskich.

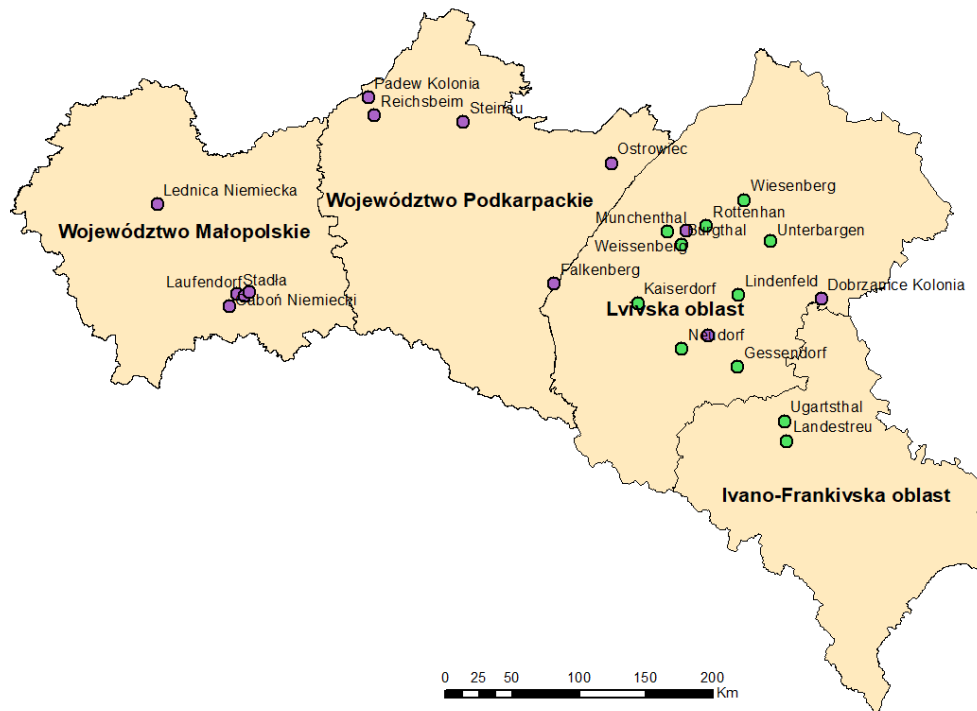

Mapa 107. Współczesne rozmieszczenie wsi józefińskich z dobrze zachowanym układem przestrzennym.

Źródło: Opracowanie własne.

Druga kategoria obejmuje wsie józefińskie charakteryzujące się wyraźnie przeobrażonym układem przestrzennym (mapa 108). Do tej grupy zakwalifikowano osiedla wiejskie, w których nastąpiło przekształcenie ulicówek jednostronnie zabudowanych w ulicówki dwustronnie zabudowane, a także zaobserwowano przekształcenie ulicówek w układy wieloosiowe. Tym sposobem powstały nowe organizmy wiejskie o układach: ulicówek dwustronnie zabudowanych i wsi wielodrożnych. Po stronie polskiej w ulicówki obustronnie zabudowane często przekształciły się dawne układy ulicowe z jednostronną zabudową. Zjawisko zaobserwowano głównie w powiecie nowosądeckim. Ma to związek z rozwojem strefy podmiejskiej. Nieliczne przykłady przemian ulicówek jednostronnie zabudowanych w ulicówki dwustronnie zabudowane zaobserwowano w dawnych dobrach sandomierskich. Stosunkowo rzadko spotykane są przemiany ulicówek jednostronnie zabudowanych w ulicówki dwustronnie zabudowane na terytorium dzisiejszej Ukrainy.

Rozwój nowych wielodrożnic wystąpił tylko na obszarze dzisiejszych obwodów: lwowskiego i ivanofrankińskiego w związku z rozwojem głównych miast tego regionu. Formę wielodrogową przybrały pojedyncze jednostki wiejskie o dawnych układach ulicówek dwustronnych, wsi bliźniaczych oraz krzyżowych.

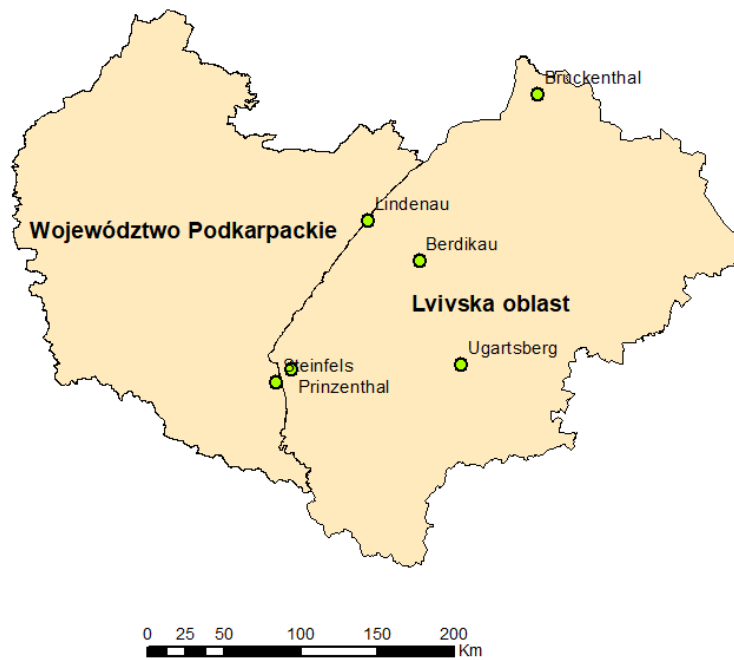

Mapa 108. Współczesne rozmieszczenie wsi józefińskich o znacznie przekształconym układzie przestrzennym. Kolorem fioletowym zaznaczono nowo powstałe układy ulicówek dwustronnie zabudowanych, a kolorem zielonym nowe układy wielodrożne.

Źródło: Opracowanie własne.

Do trzeciej grupy zakwalifikowano wsie józefińskie, które uległy całkowitemu zanikowi (mapa 109). Ze względu na czynniki prawno-polityczne doszło w nich do likwidacji historycznego rozplanowania. W krajobrazie osadniczym pozostają jednak widoczne pojedyncze relikty, świadczące o ich istnieniu np. cmentarze, dawna sieć drogowa. Zanik wsi odnotowany został przez autorkę w obwodzie lwowskim oraz w Steinfels położonym w województwie podkarpackim.

Mapa 109. Rozmieszczenie wsi józefińskich, w których doszło do zaniku dawnego układu przestrzennego.

Źródło: Opracowanie własne.

Rozdział 7.

Wnioski końcowe

Głównym celem rozprawy było przeanalizowanie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji. Realizacji celu podstawowego posłużyły sformułowane na etapie wstępnym cele szczegółowe. Objęły one badania na temat genezy i rozwoju osadnictwa józefińskiego w świetle uwarunkowań geograficzno-politycznych, czynników przyrodniczych i prawnowłasnościowych oraz stosunków społeczno-kulturowych i gospodarczych, identyfikację inicjalnych form rozplanowania siedlisk i rozłogów wiejskich oraz zagospodarowania przestrzennego wsi, przeanalizowania rozwoju organizacji przestrzennej dawnych wsi józefińskich od poł. XIX w. do czasów współczesnych, ze szczególnym uwzględnieniem przemian morfologicznych po II wojnie światowej w zależności od przynależności politycznej oraz dokonanie typologii morfogenetycznej i analizy rozkładu przestrzennego typów rozplanowania dawnych wsi józefińskich na obszarze dzisiejszej Polski i Ukrainy. Na podstawie zebranego materiału empirycznego wszystkie z wymienionych powyżej celów udało się w pełni zrealizować.

Podmiotem pracy były wsie józefińskie powstałe na obszarze zaboru austriackiego pod koniec XVIII w. oraz rozwój ich rozplanowania w ujęciu geograficzno-historycznym. W świetle zebranego materiału źródłowego, w tym archiwalnych planów i historycznych map topograficznych określono podstawowe cechy układu przestrzennego każdej nowo powstałej osady. Szczegółową analizę morfologiczną przeprowadzono na wybranych przykładach wsi józefińskich, wyselekcjonowanych ze zbioru 129 jednostek osadniczych. Przy wyborze jednostek osadniczych do badania brano pod uwagę konieczność uwzględnienia reprezentacji zasadniczych form rozplanowania wsi józefińskich, położenie zarówno na terytorium Polski i Ukrainy, zróżnicowany stopień przekształceń przestrzennych, dostępność kartograficznych materiałów źródłowych oraz znajomość obszaru badań z autopsji.

Zakres przestrzenny badań obejmował wiejskie jednostki osadnicze zlokalizowane na obszarze współczesnych województw: małopolskiego i podkarpackiego oraz w obwodach lwowskim i iwanofrankiwskim.

Zakres chronologiczny pracy objął okres kolonizacji józefińskiej prowadzonej z inicjatywy cesarza Józefa II na terenie zaboru austriackiego od 1781 r. czyli od daty wydania pierwszego patentu dotyczącego osadnictwa wiejskiego na terytorium Galicji. Następnie analizy objęły rozwój przestrzenny wsi w XIX i w XX w. oraz współczesny stan zachowania badanych jednostek osadniczych.

W pierwszym etapie badań pokrótce zobrazowano genezę i rozwój osadnictwa józefińskiego w świetle uwarunkowań geograficzno-politycznych, czynników przyrodniczych i prawnowłasnościowych oraz stosunków społeczno-kulturowych i gospodarczych. Kolonizacja józefińska w aspektach prawnych wzorowana była na kolonizacji fryderycjańskiej w Prusach. Podstawowymi czynnikami determinującymi omawiany proces osadniczy była chęć rozwoju ludnościowego Galicji, duże rezerwy terenowe do zasiedlenia oraz chęć unowocześnienia gospodarki rolnej. Nie bez znaczenia były też uwarunkowania polityczne, w tym konflikty wojenne, które skłaniały do migracji. Sprowadzanie niemieckich osadników na terytorium Habsburgów nie było nowością, gdyż wcześniej kolonizacja taka miała już miejsce w Banacie. Ważnymi czynnikami przyrodniczymi mającymi wpływ na lokalizację wsi józefińskich były żyzność gleb, bliskość rzek, dostępność terenów polnych i polan śródleśnych. Wymienione elementy nie są jedynymi czynnikami, kształtującymi strukturę i oblicze wsi. Obok wpływów przyrody, równie istotne jest również cywilizacyjne i kulturalne oddziaływanie człowieka na środowisko. Pomimo stworzenia stosunkowo korzystnych warunków kolonizacja józefińska nie odnotowała dużych postępów. Według danych szacunkowych rezultatem jej było osiedlenie około 15 000 kolonistów i powstanie 129 nowych osad. Wsie józefińskie istniały do wybuchu II wojny światowej, choć ich rozwój został wstrzymany już w 1918 r. Część ludności uległa polonizacji, ale niektóre wsie utrzymały swój pierwotny charakter etniczny do II wojny światowej. W 1939 r. po zakończeniu kampanii wrześniowej Niemcy i Związek Radziecki podpisali porozumienie o wymianie ludności, na mocy którego Niemcy galicyjscy mogli wyjechać do rodzinnego kraju. Wiele osób skorzystało z tej możliwości. Cofające się w 1944-45 r. wojska niemieckie zabrały ze sobą wszystkich

pozostałych kolonistów niemieckich. Tak zakończyła się historia osadnictwa józefińskiego w Galicji.

Kolejnym etapem pracy była identyfikację inicjalnych form rozplanowania siedlisk wiejskich. Autorka zaproponowała typologię układów przestrzennych wsi józefińskich, wzorując się na nomenklaturze dotyczącej form morfologicznych opisywanych przez znanych badaczy osadnictwa wiejskiego. Według badań autorki formy siedlisk wiejskich możemy podzielić na wsie o układach jednoosiowych w tym: ulicówki jednostronnie i dwustronnie zabudowane, wsie ulicowo-placowe oraz na wsie o układach wieloosiowych, w tym układy: ulicowe bliźniacze, krzyżowe, szachownicowe i koncentryczno-promieniste. Siedlisko przybierało formę regularną lub nieregularną w zależności od kształtu niwy siedliskowej. Analizowane wsie posiadały układ komunikacyjny o charakterze otwartym lub zamkniętym. Dominującą formą siedlisk okazały się układy ulicowe. W świetle przeprowadzonych analiz można dostrzec, że wsie o strukturze jednoosiowej tworzone równomiernie na terytorium całej Galicji. Inaczej sytuacja wygląda przy rozplanowaniu układów wieloosiowych, które zaprojektowano tylko w Galicji Wschodniej.

W dalszej części pracy autorka poddała analizie formy rozłogów wiejskich. Układ gruntów we wsiach józefińskich przypominał średniowieczny układ niwowy. W badaniach nad formami rozłogów posiłkowano się przyjętymi i stosowanymi już wcześniej klasyfikacjami (kompleks pól, zespół działek, pojedyncza działka). Autorka zidentyfikowała kompleksy zwarte i w rozrzucie, które zostały omówione na wybranych przykładach. Następnie analizie poddano zespoły pól. Badania zaczęto od przeanalizowania struktur jednorodnych morfologicznie i niejednorodnych morfologicznie w pojedynczych zespołach. W zdecydowanej większości zespoły składały się ze struktur jednorodnych morfologicznie z dominacją działek długowąskopasmowych. Charakter niejednorodny morfologicznie tworzyło przemieszanie działek długowąskopasmowych z działkami małoblokowymi. Następnie autorka zaproponowała własny schemat podziału zespołów wydzielając następujące grupy: do pierwszej zakwalifikowano zespoły, w których liczba działek w jednym zespole jest zgodna z liczbą osadników w danej wsi, do drugiej grupy zakwalifikowano zespoły z większą liczbą działek niż kolonistów we wsi, wyodrębniając dwie podgrupy: przemieszanie działek kolonistów z chłopskimi oraz

podwójne działki jednego kolonisty w zespole, do trzeciej grupy zakwalifikowano zespoły, w których wydzielono w jednym zespole mniej działek niż osadników w danej osadzie. W zdecydowanej większości analizowanych wsi występują dwie lub trzy powyżej wymienione kombinacje. Ostatnim elementem analiz były działki. Działki możemy klasyfikować według: kształtu geometrycznego i położenia ich w stosunku do siebie i w stosunku do zagrody. Po analizach widać zdecydowaną dominację działek pasmowych. Działki blokowe występują tylko w kilku przypadkach. W obrębie działek pasmowych możemy wydzielić pasma długie oraz wąskie posiadające kształt prostokątów. Analizując relacje przestrzenną działek względem zagrody wyróżniamy układy przyzagrodowe i nieprzyzagrodowe. W przypadku typu przyzagrodowych wyróżniono trzy typy styczności działek do zagrody: położenie równoległe, położenie prostopadłe oraz położenie ukośne. Badania wykazały dominację pierwszej kategorii, czyli położenia równoległego działek do siedliska. W niektórych osadach obserwujemy dwa lub trzy typy położenia zespołów działek w stosunku do zagrody.

Kolejnym analizowanym problemem było zagospodarowanie przestrzenne wsi józefińskich w Galicji. Badania objęły w tym zakresie obiekty takie jak: kościoły, cmentarze, szkoły, karczmy, studnie, suszarnie i piekarnie. Najlepiej udokumentowaną kategorią obiektów są: kościoły i cmentarze. W osadach józefińskich występują trzy prawidłowości w rozmieszczeniu obiektów sakralnych. Po pierwsze kościół i cmentarz są zlokalizowane na jednej działce na skraju lub w centrum wsi, po drugie kościół zlokalizowany jest w centrum wsi, a nekropolia w obrębie rozłogów, po trzecie na wsiach znajduje się sama nekropolia bez kościoła. Warto dodać, że w niektórych przypadkach, gdzie było mało mieszkańców nie występował żaden z powyżej omówionych elementów zagospodarowania przestrzennego. Zaobserwowano także, że we wsiach wielodrożnych, stosowany był na ogół drugi z wymienionych schematów kompozycyjnych, czyli kościół w centrum wsi, a cmentarz w obrębie rozłogów. Kolejnym elementem zagospodarowania są szkoły, zwykle sytuowane w sąsiedztwie kościoła lub w przypadku jego braku w centrum wsi. Niestety ze względu na brak danych na tym etapie badań nie dało się ustalić dokładnej lokalizacji części z wymienionych elementów zagospodarowania w niektórych wsiach (w tym karczem, studni, piekarni i suszarni).

W następnym rozdziale analizy objęły zmiany układów przestrzennych wsi józefińskich od poł. XIX w. do 1945 r. W tym okresie większość wsi józefińskich

utrzymała dawną formę rozplanowania, a część z nich uległa rozbudowie ze względu na obserwowane zmiany o charakterze addytywnym. Wsie józefińskie przetrwały do końca istnienia II Rzeczypospolitej. Wybuch II wojny światowej spowodował, że uległy planowej likwidacji. Od momentu wybuchu wojny została zniszczona znaczna część m.in. substancji mieszkaniowej. Zniszczenia wojenne zwiększały się przez cały czas trwania wojny i okupacji. Wraz z zakończeniem II wojny światowej wsie józefińskie weszły w kolejny etap rozwoju zapoczątkowany napływem nowych osadników o odmiennej przynależności narodowościowej (polskiej i ukraińskiej).

W dalszej części rozważań autorka zaprezentowała przemiany organizacji przestrzennej wsi józefińskich po II wojnie światowej na obszarze Polski i poza jej granicami. Terytorium dawnej Galicji zostało podzielone granicą polityczną pomiędzy Polską a ZSRR (potem Ukrainą). Współcześnie po stronie polskiej położonych jest 70, a po stronie ukraińskiej 59 badanych jednostek osadniczych. Na podstawie analizy porównawczej map udało się zidentyfikować podstawowe grupy wsi, które różnią się od siebie pod względem zakresu przekształceń morfologicznych. Współcześnie po stronie polskiej występującymi typami wsi są ulicówki jednostronnie zabudowane, ulicówki dwustronnie zabudowane i układ ulicowo-placowy. Dzięki badaniom morfologiczno-porównawczym wyszczególniono główne formy dostrzeżonych przemian przestrzennych. Tylko w nielicznych przypadkach można mówić o zachowaniu dawnych form rozłogów wiejskich i pierwotnego stanu historycznych elementów zagospodarowania przestrzennego wsi. Najmniejsze zmiany przestrzenne występują we wsiach zlokalizowanych na Podkarpaciu. Wpływ na taki stan rzeczy może mieć powolne zachodzenie procesów urbanizacyjnych i przekształceń funkcjonalnych. Od czasu zmian ustrojowych nastąpiło natomiast wyraźne zwiększenie udziału terenów mieszkaniowych, zwłaszcza tych wokół miast, a co za tym idzie rozwój rozległych stref podmiejskich, gdzie z kolei zmiany morfologiczne wsi były największe. Jedną z najczęściej występujących przemian przestrzennych jest rozwój zabudowy w obrębie dawnych rozłogów wiejskich, przy dawnych drogach polnych oraz przy istniejącej głównej osi wsi. Częstym zjawiskiem jest przeobrażenie ulicówek jednostronnie zabudowanych w ulicówki dwustronnie zabudowane. We wsiach zlokalizowanych przy głównych drogach występuje zatarcie granic dawnego siedliska przez zrost z sąsiednią osadą.

Według postanowień zawartych w Jałcie Galicja Wschodnia weszła w skład ZSSR. W pierwszych latach po II wojnie światowej zmieniła się struktura mieszkańców oraz nastąpiła kolektywizacja wsi. Zmiany te pociągnęły za sobą powstanie nowych typów osiedli, przystosowanych do uspołecznionych form władania ziemią. Były to osiedla związane z wielkoobszarowymi gospodarstwami spółdzielczymi i państwowymi. Proces kolektywizacji wytworzył wielkie bloki pól nadające się do mechanicznej uprawy. Po upadku ZSRR w 1991 r. niepodległość uzyskała Ukraina. Rolnikom przywrócono prywatną własność ziemi. W drodze parcelacji doprowadzono do reorganizacji kołchozów. Każdemu mieszkańcowi wsi przysługiwał nadział ziemi w jednym szeregu, budynek i maszyny. Wymienione powyżej czynniki wpłynęły na obecny wygląd dawnych wsi józefińskich po stronie ukraińskiej. Identycznie jak w przypadku Polski udało się zidentyfikować różne grupy wsi, które różnią się od siebie pod względem zakresu przekształceń morfologicznych. Znaczna część siedlisk wiejskich zachowała swój pierwotny układ lub uległy one nieznacznemu przekształceniu, zwłaszcza na terenach peryferyjnych w stosunku do dużych ośrodków miejskich. W strefach oddziaływania miast nastąpiły zaś wyraźne przemiany funkcjonalno-przestrzenne. Zaobserwowano przekształcenie dotychczasowych układów jednoosiowych wsi w układy wielodrożne. Nowe domostwa powstają w obrębie rozłogów wiejskich oraz wzdłuż głównego ciągu komunikacyjnego wsi. Ważną zmianą jest przebudowa dawnych kościołów ewangelickich na cerkwie. Powszechne są ponadto duże zmiany morfologiczne rozłogów wiejskich na terenie obecnej Ukrainy, które w dawnych wsiach józefińskich uległy wyraźnej metamorfozie w wyniku powojennej reformy rolnej.

Jak wykazały analizy struktura morfologiczna i zakres zaobserwowanych przeobrażeń badanych wsi józefińskich po stronie polskiej i ukraińskiej wykazują zatem pewne podobieństwa i różnice. Biorąc pod uwagę kwestie rozplanowania dawnych wsi józefińskich dominują osiedla o układzie ulicowym. Oprócz wsi ulicowych występują dawne założenia wielodrożne z reguły bardziej lub mniej zniekształcone (tab. 7). Zakres przeobrażeń w osadnictwie jest największy na terenach znajdujących się w strefie oddziaływań dużych aglomeracji miejskich. Radykalnym zmianom ulega zabudowa, a tym samym fizjonomia wsi i sposoby zagospodarowania przestrzennego. Degradacja i rozwój nowych funkcji pozarolniczych powodują stopniowy zanik zabudowy gospodarczej oraz powstanie domów mieszkalnych o charakterze podmiejskiej zabudowy willowej. W dawnych wsiach józefińskich zjawisko to obserwujemy zarówno po stronie polskiej, jak

i ukraińskiej. Układy ruralistyczne, oddalone od większych miast, zachowały część tradycyjnej zabudowy i cechy pierwotnego rozplanowania. Niektóre formy osadnicze zachowały się zaś niemal niezmiennym kształcie do czasów obecnych.

Tab. 7. Liczebność dawnych wsi józefińskich według typów rozplanowania siedlisk od poł. XIX w. do współczesności.

Układ przestrzenny wsi	Liczba układów przestrzennych z podziałem na lata		
	Poł. XIX w.	1939 r.	Obecne
Ulicowy jednostronnie zabudowany	21	14	6
Ulicowy dwustronnie zabudowany	62	68	66
Ulicowo-placowy	4	4	4
Ulicowy bliźniaczy	6	6	3
Wielodrożny	-	1	12
Szachownicowy	3	3	2
Koncentryczno-promienisty	1	1	1
Krzyżowy	5	5	2
Całkowity zanik wsi	-	-	6
Brak danych	27	27	27

Źródło: Opracowanie własne.

We wstępie autorka postawiła dwie hipotezy badawcze. Na podstawie zebranego i przeanalizowanego materiału źródłowego i badań terenowych udało się dokonać pozytywnej weryfikacji obu z nich. Zgodnie z pierwszą z postawionych hipotez: podczas procesu kolonizacji józefińskiej powstały nowe, niestosowane wcześniej na tych terenach układy siedlisk wiejskich. Badania wykazały powstanie nowego typu kształtu osiedli wiejskich niestosowanego wcześniej na terenach polskich zagarniętych przez Austrię. Nowe, nietypowe dla tego rejonu kształty wsi wzorowano na kolonizacji Banatu (np. wieś krzyżowa czy koncentryczno-promienista). Zgodnie z drugą z hipotez: rozplanowanie dawnych wsi józefińskich pozostaje współcześnie czytelne mimo długotrwałej transformacji morfologicznej, choć stopień zachowania historycznych form osadnictwa wykazuje zróżnicowanie. Poza nielicznymi sytuacjami, w których doszło do zupełnego zaniku wsi lub całkowitej metamorfozy rozplanowania, w większości przypadków historyczne układy ruralistyczne dawnych wsi józefińskich są nadal czytelne we współczesnym krajobrazie kulturowym. Część wsi utrzymała cechy inicjalnego

rozplanowania w niemal niezmienionej formie lub nastąpiły w nich tylko niewielkie zmiany addytywne, pozostałe zaś jednostki osadnicze uległy większym przekształceniom morfologicznym ze względu na przemiany funkcjonalne związane presją urbanistyczną, ale procesy te nie zatarły jądra morfogenetycznego wsi.

Rozprawa wpisuje się w dotychczasowy dorobek naukowy w zakresie badań nad wiejskimi formami osadniczymi na ziemiach polskich. Z tego względu można przypuszczać, że zaprezentowane wnioski pozwolą na pogłębienie istniejącego już stanu wiedzy na temat kolonizacji józefińskiej w Galicji. Należy mieć także nadzieję, że uzyskane wyniki badań stanowiąc będą źródło inspiracji do podejmowania kolejnych analiz morfogenetycznych wsi w przyszłości na gruncie geografii historycznej.

Bibliografia

Materiały źródłowe

Austriackie Archiwum Państwowe

Austriackie Archiwum Państwowe, FHKA SUS KS, Niemiecki Dom Kolonistów w Galicji, 1784 r., sygn. Rb-188.

Austriackie Archiwum Państwowe, FHKA SUS KS, Niemiecki Dom Kolonistów w Reichsheim, 1784 r., sygn. Rb-186.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, *Akta poszczególnych dóbr Zamoyskich*, sygn. 2594.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Bandrów, konfesja augsburska. Indeks ochrzczonych i zmarłych*, sygn. 5.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów*, sygn. 15.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów, filiał Einsiedel*, sygn. 25.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna zgonów, filiał Falkenstein*, sygn. 30.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Nowe Chrusno*, sygn. 35.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Reichenbach (Krasów)*, sygn. 41.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Dornfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, urodzeń, filiał Rosenberg (Różankowo)*, sygn. 49.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 55.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Berdikau (Berdychów)*, sygn. 70.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Kleindorf (Mała Wieś) i Moosberg*, sygn. 72.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów, filiał Nowe Kupnowice i Nowe Burczyce*, sygn. 73.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Hartfeld, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń, filiał Schumlau (Ożomla Mała)*, sygn. 79.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Reichau (Rychnowa), konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 122.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Brygidau (Brygidyn, Brygielin), konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 129.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Gelsendorf, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 142.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Ugartsthal i filiał Landestreu, konfesja augsburska. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 150.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Josefsberg (Korośnica) i filiał Ugartsberg (Wypuczki), konfesja helwecka. Księga metrykalna urodzeń*, sygn. 179.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, *Gmina Brygidau i filiały Gassendorf i Neudorf (Nowa Wieś), konfesja augsburska. Księga metrykalna ślubów*, sygn. 235.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne parafii wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej, *Par. Białogóra (Weissenberg), dek. Gródek Jagielloński; Księga metrykalna urodzeń dla całej parafii*, sygn. 16.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne parafii wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej, *Par. Wiesenberg, dek. Żółkiew; Księga metrykalna urodzeń 1791-1860, ślubów 1791-1924 i zgonów 1791-1883 dla wsi Mierzwica*, sygn. 1418.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, *Osadnictwo niemieckie w Galicji*, sygn. 132.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór Marczała, *Archivum M. Marczała. Materiały do dziejów dawnych starostw: czorsztyńskiego, nowotarskiego, spiskiego oraz ziemi sądeckiej i innych sąsiednich, zebrane przez Michała Marczała*", sygn. 12.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta stanu cywilnego parafii ewangelickich - zbiór szczytków zespołów, *Księga ewidencyjna osób przystępujących i występujących z parafii ewang. w Stadle 1891-1940*, sygn. 26.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta stanu cywilnego parafii ewangelickich - zbiór szczytków zespołów, *Plany budowy szkoły w Majkowicach (pow. Bochnia) będący własnością parafii (brak daty). Fotografia domu parafialnego w nieznannej miejscowości 1935 (?)*, sygn. 8.

Archiwum Narodowe w Krakowie, C.K. Komisja Ministerialna dla zniesienia ciężarów gruntowych w Krakowie, Dominia, miasta, dobra kameralne, fundusz religijny, sołectwa, wójtostwa, klasztory, szpitale, szkoła, *Dominium Stary Sącz. Dobra kameralne Stadło (Stadło)*, sygn. 831.

Archiwum Narodowe w Krakowie, C.K. Komisja Ministerialna dla zniesienia ciężarów gruntowych w Krakowie, Dominia, miasta, dobra kameralne, fundusz religijny, sołectwa, wójtostwa, klasztory, szpitale, szkoła, *Dominium Stary Sącz. Dobra funduszu religijnego w Gaboniu* (Gaboń, gmina, kolonia), sygn. 838.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Materialna Komisja do Zniesienia Ciężarów Gruntowych w Galicji, *Akta kolonii niemieckiej Ranischau*, sygn. 1185.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Antoniego Schneidra, *Materiały do encyklopedii krajoznawczej Galicji Antoniego Schneidra, hasła: Ewangelicy*, sygn. 484.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Antoniego Schneidra, *Plan Litt. A T. zur Abtragung des alten baufälligen Wirthshauses sammt Stallung zu Gassendorf in der k. k. Reichs - Domaine Drohobycz, Samborer Kreises, 1855-1856*, sygn. 2284.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Antoniego Schneidra, *Plan Litt. A II zur Umbauung des alten Einkehrwirthshauses zu Gassendorf in der k. k. Reiches - Domaine Drohobycz Samborer Kreises*, 1856-1856, sygn. 2285.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Antoniego Schneidra, *Plan sytuacyjny kolonii niemieckiej.*, sygn. 2615.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Antoniego Schneidra, *Geometrischer Plan des neuanzulegenden Dorfs Weissenberg bey dem Meyerhof Kamienobrod in der k. k. Cameral – Herrschaft Grodek*, sygn. 2637.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Organizacja władz w Galicji 1772-1918” (Opracowanie). [Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie*, sygn. 10.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Varia. [Drukowane prace E. Barwińskiego]*, sygn. 12.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Akta Grodzkie. [Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt]*, sygn. 17.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Grundbücher. [Księgi gruntowe. Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt]*, sygn. 25.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Varia. [Materiały i bruliony do monografii o Archiwum Państwowym we Lwowie. Przewodnik po zespołach Archiwum Państwowego we Lwowie – wypisy z akt]*, sygn. 27.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Eugeniusza Barwińskiego, *Akta b. Prezydium Namiestnictwa dotyczące się Archiwum Państwowego [we Lwowie]*, sygn. 52

Archiwum Narodowe w Krakowie, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz wieś Juraszowa. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 21.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz - wieś Gaboń. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 22.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Dominium Stary Sącz. Beschreibung der in dem Ca[mmer]al. Herrschaft Altsandez befindlichen Colonien, und der in diesen ansadigen deutschen und National Colonisten, dann aller anderen in der Herrschaft wohnenden deutschen Familien. Opis koloni znajdujących się w dobrach kameralnych Stary Sącz oraz osiadłych w nich kolonistów*

niemieckich i narodowych, a także wszystkich innych rodzin niemieckich zamieszkałych w tych dobrach, sygn. 111.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Plan [...] des Dominii Świnia[rsko]. Plan dominium Świniarsko*, sygn. 120.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund Riss des Mayer Hofes in Podrzyce, welcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien ist Vertheilet worden, und nach Alt Sandez gehoret. Plan folwarku Podrzyce, który w roku 1784 został podzielony między 16 rodzin kolonistów a należał do Starego Sącza*, sygn. 123.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz. Grund riss des Mayer Hofes Podrzyce zu der Altsandecer Ca[mmer]al. Herrschaft gehorig, wie solcher Ao 1784 unter 16 Colonisten Familien vertheilet worden. Plan folwarku Podrzyce należącego do dóbr kameralnych Stary Sącz, podzielonego między 16 rodzin kolonistów roku 1784*, Sygn. 122.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Ober - Lednica [Lednica Górna] sammt Colonien Deutsch Lednica [Lednica Niemiecka] u.[nd] Mierzączka in Galizien Bochnier Kreis Bezirk Wieliczka*, sygn. 1192.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Dorf Ober-Lednica sammt Colonien Deutsch Lednica und Mierzączki in Galizien Bochniaer Kreis*, 1847, sygn. 1191.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Biegonice sammt Ortschaft Laufendorf in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1846, sygn. 2193.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Dorf Dąbrówka sammt Ortschaften Niemiecka Dąbrówka und Bielowice in Galizien Sandecer Kreis*, 1846, sygn. 2247.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Dorf Gaboń sammt Colonie Gaboń in Galizien Sandecer Kreis*, 1847, sygn. 2270.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Gołkowice sammt Colonie Golkowice [Gołkowice] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2279.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Stadlo [Stadła] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1847, sygn. 2673.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Stadło w Galicyi Powiat podatkowy Stary Sącz*, 1904, sygn. 2674.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Stadt Alt Sandec [Stary Sącz] slavisch Stary Sandecz sammt Vorstadt Cyganowice und Colonie Neudörfel in Galizien Sandecer Kreis*, 1847, sygn. 2686.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Stadt Alt Sandec (Stary Sandecz) [Stary Sącz] sammt Vorstadt Cyganowice und Colonie Neudörfel in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Stadt Alt Sandec*, 1847, sygn. 2687.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Dorf Swiniarsko [Świniarsko] sammt Enclave Podrzyce [Podrzecze] und den Ortschaften Hutweide und Maławieś [Mała Wieś] in Galizien Sandecer Kreis* 1847, sygn. 2705.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Swiniarsko [Świniarsko] mit den Ortschaften Hutweide u. Malawieś [Mała Wieś] in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Alt Sandec Caale*, 1874, sygn. 2706.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, Kataster galicyjski, *Gaboń Kreis Sandecer St Bez Alt Sandec*, 1847, sygn. Kat gal II op 3598.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Kartograficzny, *Plan von der angelegten teutschen Colonie Neukalusz samt den zugetheilten Grunden, auf der Kaluszer Cameral Herrschafft*, sygn. 640.

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu, Zbiór kartograficzny, sygn. 207.

Archiwum Państwowe w Przemyślu

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Colonia Gillershof in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 428M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Czermin sammt Colonie Hohenbach in Galizien*, 1852, sygn. 296M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Brzegi Dolne sammt Colonie Siegentahal in Galizien Sanoker Kreis [Mapa wsi Brzegi Dolne z kolonią Siegentahal w Galicji w obwodzie sanockim]*, 1852, sygn. 148M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Brusno Nowe sammt Colonie Deutschbach in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, sygn. 142M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Dębniaki et Hyki sammt Colonie Reichsheim*, 1850, sygn. 334M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Jaślany sammt den Ortschaften Josephsdorf, Pierzchne und Pluty in Galizien Tarnower Kreis*, 1850, sygn. 651M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lisiejamy sammt colonie Ostrowiec in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, 914M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Opaka sammt Colonie Felsendorf und Ortschaft Ruda in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, sygn. 1193M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Reichau in Galizien*, 1855, sygn. 1380M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Smereczna sammt Colonie Prinzenthal in Galizien*, 1853, sygn. 1544M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Stebnik sammt Colonie Steinfels in Galizien*, 1854, sygn. 1592M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Steinau in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1593M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Wola Zarczycka sammt Colonie Königsberg in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sygn. 1783M.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum geodezyjne, *Dorf Lipowiec sammt Colonie Lindenau in Galizien Żółkiewer Kreis*, 1854, sygn. 1957M.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Kataster gruntowy, *Gemeinde Dornbach sammt Colonie Neu Dornbach, Kreis Rzeszow, Prowinz Galizien [Gmina Dornbach z kolonią Neu Dornbach, pow. Rzeszów - Galicja]*, sygn. 3336.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział w Sanoku

Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział w Sanoku, Urząd Katastralny w Ustrzykach Dolnych, *Dorf Bandrów in Galizien Sanoker Kreis*, 1852, sygn. 97.

Biblioteka Jagiellońska

Biblioteka Jagiellońska, *Aussicht durch das Lanjer Thal auf die Kolonie Einsiedel nahe beim Stadtchen Szczerzec*, sygn. BJ Graf. I.R. 437.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Plan von dem, in der K:K: Kammeral Herrschafft Sendomir in den Tuszower Schlüssel bey Plawo angelegten Deutschen Kolloniste Dorf Schönanger*, 1792, sygn. ZZK 2 033.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Gründ Riess von den Dorff Deütsch Rzeciczanz der Kayss: Königl:- Kammeral Herrschafft Jaworow geherig*, sygn. ZZK 2 035.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Plan des in der Kameral Herrschafft Szczerzec angelegten deutschen Ansiedlungs - Dorfes Dorn Feld : nebst Grundriss, Aufriss und Profil eines Hauses und Scheuer, wie auch der Ansicht eines Brunne / Quirsfeld*, ok. 1786, sygn. ZZK 2 036.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Plan von denen zur K:K: Kammeral Herrschafft Sendomir gehörigen neüerdings vertheilten Deutsch Tuszower Dominical Gründen*, 1792, sygn. ZZK 2 151.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Plan der Kayss. Koenig. Cammeral Herrschafft Lubaczow*, 1801 – 1900, sygn. ZZK 2 046.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Akta Gubernialne, Publico-politica, sygn. 86-4/2, 86-19, 86-26, 86-32, 86-33, 86-36, 86-37, 86-39, 86-55, 86-74, 86-91, 88-39.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Kataster galicyjski, sygn. 186/8/1037, 186/9/51, 186/9/289, 186/10/150, 186/10/157, 186/10/550, 186/10/583, 186/10/593, 186/10/596, 186/12/83.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Metryka józefińska, sygn. I-188, IV-11, IV-30, IV-53, IX-227, XII-66, XII-70, XII-77, XII-130, XIII-189 cz.1, XIII-191, XIII-290, XIV-211, XIV-214, XV-12, XV-20, XV-21, XV-25, XVI-12, XVI-141, XVI-130, XIX-101, XIX-114.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Metryka franciszkańska, sygn. I-156, IV-277, IV-280, IV-298, XII-7, XII-29, XII-129, XII-143, XIII-191, XIII-295, XIV-144, XV-86, XV-103, XVI-113, XVI-141, XVI-260, XIX-87, XIX-129, XIX-368.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Zbiór kartograficzny, sygn. 720/1/701.

Muzeum Etnograficzne w Krakowie

Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Archiwum fotograficzne, sygn. 1169.

Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Archiwum fotograficzne, sygn. 18727.

Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Zbiór fotograficzny, *Prywatna szkoła niemiecka w Brigidau*, sygn. MC II/12137.

Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Zbiór fotograficzny, *Prywatna szkoła niemiecka w Gólkowicach*, sygn. MC II/10361.

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Narodowe Archiwum Cyfrowe, Wydawnictwo Prasowe Kraków-Warszawa, sygn. 5813.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, Wydawnictwo Prasowe Kraków-Warszawa, sygn. 2-5811.

Akty prawne

Dzienniki Urzędowe

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 1927, nr 1 i 2.

Monitor Polski, Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej, Rozporządzenie z dn. 9 kwietnia 1953 r. w sprawie zmiany i ustalenia nazw miejscowości nr 51, poz. 572.

Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 8 marca 1939 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiecie gródeckim, dobromilskim, bóbreckim, lubaczowskim, lwowskim i łańcuckim w województwie lwowskim, nr 58, poz. 108.

Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 maja 1939 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiecie gródeckim, jaworowskim, lwowskim, niżańskim, samborskim i żółkiewskim w województwie lwowskim, nr 108 poz. 252.

Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 11 maja 1939 r. o ustaleniu nazwy miejscowości Podlesie w powiecie przemysłańskim, województwie tarnopolskim, nr 123, poz. 291.

Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 11 maja 1939 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiatach: dolińskim, kałuskim, stryjskim i tłumackim w województwie stanisławowskim, nr 118, poz. 279.

Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych o ustaleniu nazwy miejscowości Neudorf w gminie wiejskiej Neudorf, powiatu drohobyckiego w województwie lwowskim z dn. 17 listopada 1938, nr 236, poz. 618.

Monitor Polski, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 25 listopada 1938 r. o ustaleniu nazw niektórych miejscowości w powiecie rawskim, bóbreckim i dobromilskim w województwie lwowskim, nr 277, poz. 653.

Rozporządzenia Ministra spraw Wewnętrznych z dn. 20 marca 1937 r. wydane z porozumieniu z Ministerstwem Sprawiedliwości o zmianie granic miasta Leżajska w powiecie łańcuckim, województwie lwowskim, Dz. U. nr 24.

Rozporządzenia

Czyni rozporządzenie o Królewstwach, Edicta et mandata universaliae Regnis Galiciae et Lodomeria a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyi y Lodomeryi od dnia II. września objęcia Possessyi ogłoszone, Lwów 1772.

Idą w possessyą Królestwa Gallicyi y Lodomeryi, Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeria a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyi y Lodomeryi od dnia II. września objęcia Possessyi ogłoszone, Lwów 1772.

Przez ktory Augsburską y Helwetycką Religią Wyznawiającym tudzież Grekom Nieunitom, przyzwoite Religii prywatne Exercitium wszędzie pozwala się, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die I. Januarii ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontynuacja wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782.

Uniwersal, mocą którego postronnych Dyssydydentow Kupcow, Rekodzielnikow y Rzemieślikow zachęca się, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 28. Mensis Junii Anno 1773. Emanatorum. Konstynuacja wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolewstwach od dnia 28. Miesiąca czerwca do 1773 wypadłych, Lwów 1774.

Uniwersal, mocą którego postronnych wiary Katolickiey, y Greckiey Uniatckiey, kupcow, w sztukach biegłych, Rekodzielnikow, y Rzemieślnikow zachęca się, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 28. Mensis Junii Anno 1773. Emanatorum. Konstynuacja wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolewstwach od dnia 28. Miesiąca czerwca do 1773 wypadłych, Lwów 1774.

Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielnikow, i rolnych Gospodarzow tyczący się, Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galicea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontynuacja wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych, Lwów 1782.

Mapy Wojskowego Instytutu Geograficznego

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Mielec*, 1: 100 000, 1938, sygn. P47 S33.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Jarosław*, 1: 100 000, 1938, sygn. P48 S35.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Lubaczów*, 1: 100 000, 1938, sygn. P48 S36.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Gródek Jagielloński*, 1: 100 000, 1935, sygn. P49 S37.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Nowy Sącz*, 1: 100 000, 1937, sygn. P50 S31.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Ustrzyki Dolne*, 1: 100 000, 1938, sygn. P51 S35.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Drohobycz*, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S37.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Stryj*, 1: 100 000, 1933, sygn. P51 S38.

Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, *Halicz*, 1: 100 000, 1927, sygn. P52 S39.

Inne materiały źródłowe

Franzische Landesaufnahme - Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1:28800, 1806–1869 dla Galicji: 1861-1864: <https://mapire.eu>

Festungs-Umgebungs plan von Krakau. Wieliczka, skala 1: 10 000, 1900 r., sygn. 35.

Gazeta Lwowska, 15 marca 1939 r. nr 60.

Gminna Ewidencja Zabytków gminy Tuszów Narodowy, opracowana przez D. Komada, czerwiec 2012 r.

Gmina Ewidencja Zabytków Gminy Tuszów Narodowy, Karta Adresowa Zabytku Nieruchomego – cmentarz ewangelicki w Sarnowie, opracowanie: D. Komada 2012 r.

Kolonie Józefa, 2017, Opracowanie przygotowane przez wolontariuszy-studentów Koła Naukowego Młoda Urbanistyka Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w ramach projektu Kolonie Józefa realizowanego przez Fundację „Zawsze Warto”.

Plan Odnowy miejscowości Gaboń na lata 2009-2020. Gaboń-Stary Sącz 2009.

Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej, Ludność i budynki, cz. III, województwa południowe, Warszawa 1933.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 roku i innych źródeł urzędowych, t. 13, Województwo lwowskie, Warszawa 1924.

Szlak Kolonizacji Józefińskiej, broszurka informacyjna Bieszczadzkiego Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, B. Chlebowski, Sulimierski F., Walewski W., 1880-1914, t. I- XV, Warszawa.

Strategia Gminy Horyniec – Zdrój, 2015-2020 Horyniec – Zdrój.

Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, podpisana dnia 15 lutego 1951 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 26 maja 1951 r.), Dz.U. 1952 nr 11 poz. 63.

Zbiory Izby Regionalnej w Ustrzykach Dolnych.

Zew Gór, Organ Młodzież szkół średnich w Nowym Sączu, 15 marca 1937 r., 29(4).

Ziemia Samborska. Jednodniówka Towarzystwa Miłośników Ziemi Samborskiej, Sambor, lipiec 1936 r.

Literatura

Alabrudzińska E., *Kościoły ewangelickie na Kresach wschodnich II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999.

Apanowicz J., *Metodologia nauk*, Toruń 2003.

Arnold S., *Geografia historyczna Polski*, Warszawa 1951.

Artymiak A., *Z dziejów osadników niemieckich w Sądeczyźnie*, [w:] Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum II. Im. KR. Bolesława Chrobrego w Nowym Sączu za rok szkolny 1927/28, Nowy Sącz 1928.

Augustyn B., *Cmentarze ewangelickie nad Strwiążem i Wiarem*, „Bieszczad”, 1999, 6, s. 107-134.

Augustyn B., *Zabytki kultury materialnej w Bandrowie*, „Bieszczad”, 2000, 7, s. 165-202.

Augustyn B., *Zmiana lokalizacji cerkwi i cmentarzy na terenie Bieszczadów od XVIII do XX wieku*, „Bieszczad” 2015, 20, s. 229-263.

Augustyn M., *Zarys dziejów wsi Bandrów*, „Bieszczad” 2000, 7, s. 73-131.

- Augustyn M., *Zarys dziejów wsi Stebnik i kolonii Steinfels*, „Bieszczad”, 2002, 9, s. 95-168.
- Augustyn M., *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne i kolonii Siegenthal*, „Bieszczad”, 2004, 11, s. 9-117.
- Augustyn M., Szary A., *Stan zachowania dawnych sadów na terenie wsi Stebnik*, „Bieszczad”, 2008, 14, s. 291-308.
- Augustyn M., *Antropogeniczne zmiany środowiska wodnego w Bieszczadach do 1951 r. (część VI) Dolina środkowego Strwiąża*, „Bieszczad”, 2013, 18, s. 9-66.
- Bachmann P., *Mennoniten in Kleinpolen: 1784-1934: Gedenkbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Mennoniten nach Kleinpolen (Galizien) vor 150 Jahren*, Lwów 1934.
- Balzer O., *Historia ustroju Austrii w zarysie*, Lwów 1908.
- Bartoszewicz K., *Dzieje Galicyi jej stan przed wojną i „wyodrębnienie”*, Kraków 1917.
- Bazielich W., *Historię Starosądeckie. Szkice historyczne z dziejów miasta Starego Sącza i jego okolic*, Kraków 1965.
- Beiersdorf Z., Krasnowski B., *Stary Sącz zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985.
- Beiersdorf Z., Jodłowski A., Krasnowolski B., Noga Z., *Wieliczka. Atlas Historyczny Miast Polskich*, Kraków – Wieliczka 2015.
- Berezowski S., *Metody badań w geografii ekonomicznej*, Warszawa 1980.
- Bigo J., *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicyi, Wielkiem Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem z uwzględnieniem wszystkich dotąd zaszłych zmian terytoryalnych kraju*, Lwów 1914.
- Blaschke K., *Inwencja i repetycja. Powtarzalności planów w architekturze kościelnej na Rusi Czerwonej*, Kraków 2010.
- Bogusz G.M., Szajkin W.G., *Rolnictwo ZSRR stan obecny i perspektywy rozwoju*, Warszawa 1988.
- Bondyra W., Lorentz E., Prusicka-Kołcon E., Korzeniowski M., *Dzieje miejscowości gminy Zamość*, Zamość 2010.
- Brix E., *Galicja jako „austriacki” mit*, [w:] Purchli J., Kosa W., Komar Ż., Rydiger M., Schwarz W. M. (red.), *Mit Galicji*, Kraków 2014, s. 99-106.
- Broński K., *Niemcy w społeczności miejskiej Galicji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, 2001, 571, s. 71-83.
- Buraczyński J., *Roztocze. Dzieje osadnictwa*, Lublin 2011.

- Bujak F., *Galicya, Kraj. Ludność, Społeczeństwo, Rolnictwo*, 1, Warszawa 1908.
- Bukowski W., Dybaś B., Noga Z., *Galicya na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. 2, cz. A i B, Kraków 2013.
- Burszta J., *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej. O tworzeniu się krajobrazu osadniczego ziem polskich i rozplanowaniu wsi*, Wrocław 1958.
- Cepil M., *Ujednolicanie nazw miejscowości na terytorium II Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Jackowski A. (red.), *Rola Geografii w utrwalaniu Niepodległej Polski i w Jej rozwoju*, Kraków 2018, s. 241-259.
- Cepil M., *Lokalizacja kościołów i cmentarzy we wsiach józefińskich na terenie województw małopolskiego i podkarpackiego*, „Zeszyty Wiejskie”, 2019, 25, s. 11-26.
- Chilczuk M., *Województwo rzeszowskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Warszawa 1962.
- Chilczuk M., *Osadnictwo wiejskie Polski (Formy i układy przestrzenne)*, Warszawa 1970.
- Chilczuk M., *Osadnictwo wiejskie. Metody badań koncentracji zabudowy i kształtów wsi*, Warszawa 1975.
- Ciołek G., *Wpływ środowiska geograficznego na formy osadnictwa i budownictwa wiejskiego w Polsce*, Kraków – Poznań 1952.
- Chowaniec M., *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*, Kraków 1986.
- Daum M., *Die Lebensverhältnisse in den galiziendeutschen Kolonien in der ersten Jahren nach Auswanderung am Beispiel Ugartsberg*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 1996, s. 63-87.
- Dawidejt-Drobek E., Drobek W., *Turystyka i przestrzeń w kontekście pamięci kulturowej (na przykładzie powiatów nyskiego i prudnickiego)*, „Prace i Studia Geograficzne”, 2018, 63(2), s. 21-42.
- Dobrowolska M., *Dynamika krajobrazu kulturowego*, „Przegląd Geograficzny”, 1948, 21(3/4).
- Dobrowolska M., *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Kraków 1985.
- Dobrynin B., *Geografia fizyczna ZSRR*, Warszawa 1956.
- Drexler I., *Odbudowanie wsi i miast na ziemi naszej*, Lwów-Warszawa-Kraków 1921.
- Drobek W., Dawidejt-Drobek E., *Nowe turystyczne funkcje wsi na Śląsku Opolskim w kontekście pamięci przeszłości*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 2019, 54, s. 25-51.

Eberhardt P., *Formowanie się polskiej granicy wschodniej po II wojnie światowej*”, „Dzieje Najnowsze, Rocznik L”, 2018, 2, s. 87-118.

Falkiewicz K., *Monografia powiatu gródeckiego*, Gródek 1896.

Falniowska-Gradowska A., Leśniak F., *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785-1787)*, Toruń 2009.

Fejtő F., *Józef II*, Warszawa 1993.

Fiedorowicz K., *Struktury terytorialne Polski i Ukrainy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, seria: Administracja i Zarządzanie”, 2014, 101, s. 75-84.

Figlus T., *Rozłogi jako struktura hierarchiczna krajobrazu kulturowego wsi. Próba uściślenia pojęć i typologii morfologicznej*, [w:] M. Kulesza (red.), *Geografia historyczna jako determinanta nauk humanistycznych*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im Witelona w Legnicy, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytet Łódzki, Legnica-Łódź 2009, s. 245-253.

Figlus T., *Morfogeneza wsi w Polsce Środkowej*, rozprawa doktorska, mps w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.

Figlus T., *Przemiany struktur przestrzennych osadnictwa wiejskiego*, [w:] Halamska M., Stanny M., Wilkin J. (red.), *Ciągłość i zmiany. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, 2, Warszawa 2019, s. 709-739.

Filozof T., *Kolonizacja józefińska*, „Skarby Podkarpackie”, 2012, 2(33), s. 38-40.

Frambach J., *Bandrów Kolonia*, „Bieszczad” 2000, 7, s. 145-164.

Fras Z., *Galicja*, Wrocław 2003.

Гайиц Г., К., *Закладення поселень періоду йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад кьонісау*, [w:] Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur), Lwów 1996, s. 80-124.

Gąsiewski W., *Hohenbach. Kolonia niemiecka Czermina 1783-1944*, Czermin 2014.

Golachowski S., *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, Opole - Wrocław 1969.

Golachowski S., Kostrubiec B., Zagożdżon A., *Metody badań geograficzno-osadniczych*, Warszawa 1974.

- Grabski M., *Osadnictwo niemieckie na Sądecczyźnie w XVIII wieku*, „Płaj”, 1999, 19, s. 23-32.
- Grabski W., *Historja wsi w Polsce*, Warszawa 1929.
- Grabski W., *Historia wsi w Polsce*, Warszawa 2004.
- Grodziski S., *W Królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków 2005.
- Grykień S., *Przekształcenia w rolnictwie Europy Środkowo-wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem nowych krajów związkowych Niemiec, Polski i Ukrainy*, Studia Geograficzne 76, Wrocław 2004.
- Habrel M., *Przestrzenna organizacja systemów urbanistycznych. Podejście metodologiczne*, Łódź 2016.
- Hetmańczyk J., *Koloniści józefińscy w Zagorzynie koło Łącka*, Dobieszowice 2015.
- Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur), Lwów 1996.
- Holly G., *Przekształcenia Krajobrazu Sakralnego na Pograniczu Polsko-Słowacko-Ukraińskim (XIX-XXI wiek)*, Ustrzyki Dolne 2014.
- Hołubowicz-Kliza G., *Charakterystyka i żyzność gleb w Polsce*, Puławy 2018.
- Hrehowicz-Gaber H., *Josephine Colonies – Relics of the Past in the Cultural Space of the Beskid Sadecki*, „Materials Science and Engineering”, 2019, 471, s. 1-10.
- Hrehorowicz-Gaber H., Węclawowicz-Bilska E., Wójcikowski W., *Karpackie miasta, miasteczka i wsie*, Kraków 2019.
- Iben-Metzger I., Iben D., *Königsberg und Wola Zarczycka 1785-2009 – eine Kolonie im Wandel der Zeiten*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 2010, s. 133-196.
- Iwańska D., *O osadnikach józefińskich i na Sądecczyźnie i ich kulturze – w aspekcie budowy sektora kolonistów niemieckich w Sądeckim Parku Etnograficznym*, „Zeszyty sądecko-spiskie”, 2006, 1, s. 69-72.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Stadium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, Łódź 1998.
- Jewuła Ł., *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszczańscy w latach 1772-1848*, Kraków 2013.
- Kaczmarczyk Z., *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945.
- Kalinka W., *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. Wybór Pism*, Kraków 2001.
- Kaliński J., Landau Z., *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 2003.

- Kaproń A., *Mennonici w Michelsdorfie*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Geologicznego”, 2, 2010, s. 49-60.
- Kauder V., *Das Deutschtum in Polen: ein Bildband. Das Deutschtum in Galizien (Kleinpolen)*, 2, Lipsk 1937.
- Kielczewska M., *O podstawy geograficzne Polski* Poznań 1946.
- Kielczewska-Zaleska M., *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, „Prace Geograficzne”, 1956, 5, s. 9-178.
- Kielczewska-Zaleska M., *Geografia osadnictwa*, Wrocław 1972.
- Kiryk F., *Podegrodzie i gmina Podegrodzka. Zarys dziejów*, Kraków 2014.
- Kondracki J., *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1965.
- Korobowicz A., Witkowski W., *Historia ustroju i prawa Polskiego (1772-1918)*, Warszawa 2012.
- Koter M., *Fizjonomia, morfologia i morfogeneza miasta. Przegląd rozwoju oraz próba uściślenia pojęć*, „Zeszyty Naukowe UŁ”, 1974, 2(55), s. 3-16.
- Koter M., *Komentarz naukowy do cyklu prac na temat „Morfogeneza wielkiego miasta na przykładzie Łodzi”*, Łódź 1976.
- Kraus W., *Wiesenberg. Geschichte und kultur einer deutschen Siedlung in Galizien von 1781 bis 1940*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 2004, s. 150-170.
- Kryciński S., *Kolonizacja józefińska w Galicji*, „Połoniny”, 1984, 84, s. 20-32.
- Kulesza M., *Morfogeneza miast na obszarze Polski Środkowej w okresie przedrozbiorowym. Dawne województwo łęczyckie i sieradzkie*, Łódź 2001.
- Kulesza M., *Uwagi na temat geografii historycznej w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] Kulesza M. (red.), *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, Legnica - Łódź 2009, s. 7-26.
- Kulesza M., *Rozważania na temat regionu geograficzno-historycznego*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, 2014, 3, s. 27-48.
- Kułacz S., Baczkowski M., *Wojskowa i wojenna korespondencja braci Lejów 1913-1917*, Oświęcim 2014.
- Lepucki H., *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772-1790*, Lwów 1938.
- Leszczyński S., *Ustalanie granic współczesnej Polski*, „Przegląd Zachodni”, 1945, 4-5, s. 181-185.

- Łoboz W., *Skalne atrakcje Polskich Karpat – część I Beskidy Zachodnie*, Nowy Sącz 2013.
- Magocsi P. R., *Historia Ukrainy. Ziemia i Ludzie*, Kraków 2017.
- Malisz B., *Zarys teorii kształtowania*, Warszawa 1981.
- Marecki J., *Osadnictwo niemieckie na ziemi sądeckiej pod koniec XVIII wieku w świetle metryki józefińskiej*, [w:] Materiały z Sympozjum wielokulturowość na Sądecczyźnie, 25-27 listopada 2010 r. Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu 2010, s. 49-66.
- Marecki J., Rotter L., *Koloniści niemieccy na ziemi sądeckiej*, Nowy Sącz 2010.
- Mazur J., *Koncepcja przebiegu rowerowej trasy turystycznej szlakiem kolonizacji józefińskiej na ziemi lubaczowskiej, stanowiącej szlak boczny zintegrowany z Green Velo*, Lubaczów 2017.
- Mazur M., *Neudorf – Polminowice. Współzycie narodowości na ziemi drohobyckiej*, Warszawa – Poznań 1998.
- Mieszczankowski M., *Struktura agrarna Polski Międzywojennej*, Warszawa 1960.
- Miłoszewski Z., *Kolektywizacja wsi sowieckiej*, Jerozolima 1947.
- Miszewska B., *Przemiany morfologiczne osadnictwa wiejskiego w strefie podmiejskiej Wrocławia. Metoda analizy*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Geographica. Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej”, 1985, 5, s. 103-122.
- Mościcki B., *Beskid Sądecki przewodnik*, Pruszków 2002.
- Nałkowska A., *Geografia Polski*, Poznań – Łódź - Lublin 1920.
- Nowak F. D., *Hier ruht in Gott. Cmentarze osadników józefińskich na Lubaczowszczyźnie*, [w:] Solarz O. (red.), Brusno (nie)istnienie w kamieniu, Magurycz - Nowica 2013, s. 155-182.
- Олешко О. П., *Відновлення архітектурно-планувальних структур Німецьких Колоній в Галичині* [w:] Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur), Lwów 1996, s. 411-417.
- Олешко О. П., Гайиц Г. К., *Формування Мережі Та Основні Типи Планувальних Структур Німецьких Колоній у Галичині Кінця XVIII –Початку XX Ст.*, „Международное Периодическое Научное Издание. Научные Труды Sworld”, 2016, 1(42), s. 4-13.
- Orłowski R., *Koloniści rolnicy niemieccy w Ordynacji Zamojskiej w XVIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, 12, s. 157-179.

- Pastuszczak J., *Gmina Podegrodzie*, Krosno 2006.
- Pelczar R., *Sieć szkolna w koloniach niemieckich (józefińskich) do 1873 r. (na przykładzie terenu lacińskiej diecezji przemyskiej)*, „Studia i Prace Pedagogiczne”, 2016, 3, s. 143-166.
- Piórek M., *Z dziejów kolonii niemieckich w Puszczy Sandomierskiej (XVIII-XX w.)*, „Rocznik Kolbuszowski”, 1987, 2, s. 45-63.
- Piórek M., *Wildenthal w latach 1783-1944. Studium genealogiczne Nowego Dzikowca oraz o pozostałych koloniach niemieckich*, Dzikowiec 2016.
- Pollack M., *Po Galicji o chasydach, Huculach, Polakach i Rusinach. Imigacyjna podróż po Galicji Wschodniej i Bukowinie, czyli wyprawa w świat, którego nie ma*, Olsztyn 2000.
- Popek J., *Kolonizacja józefińska w Galicji. Studium na przykładzie wsi Ranischau*, [w:] Bonusiak A., Stukus K., Haník D., Popek J. (red.), *Polska - Słowacja - Ukraina. Trójpo graniczne wielokulturowe*, Rzeszów 2014.
- Posatsky B., *Problemy urbanistyczne metropolitalnego obszaru Lwowa*, [w:] Makieł Z., Fedana R. (red.), *Procesy metropolizacji w regionie podkarpackim Rzeszów-Lwów*, Warszawa 2007, s. 215-228.
- Półwiartek J., *Kolonie józefińskie w Galicji Środkowej. Wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria społeczno-pedagogiczna i historyczna. Historia”, 8, 1999, s. 89-108.
- Пегришин Г., Олешко О., *Містобудівельно – Архітектурний аналіз німецьких колоній в Галичині*, [w:] *Німецькі Колонії в Галичині. Історія-Архітектура-Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur)*, Lwów 1996, s. 307-333.
- Rąkowski G., *Ziemia Lwowska. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej. Część III*, Pruszków 2007.
- Rąkowski G., *Ukraińskie Karpaty i podkarpacie, część wschodnia. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*, Pruszków 2014.
- Rożański J., *Lubaczów i okolice*, Rzeszów 1988.
- Röskau-Rydel I., *Niemcy w Galicji (1772-1918)*, [w:] Kowalec A., Wierzbieniec W., Zaskilniak L. (red.), *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, 2011, 2, s. 56-78.
- Runge A., Runge J., *Słownik pojęć z geografii społeczno-ekonomicznej*, Chorzów 2008.
- Rutkowski T., Arvay-Podhlańska E., *Wybrane problemy studium rewaloryzacyjno-rozwojowego wsi Gólkowice Dolne*, „Ochrona Zabytków”, 1980, 33/3 (130), s. 199-210.

- Rykała A., *Dlaczego razem? Uwagi o relacjach między geograficzno-historyczną i geograficzno-polityczną perspektywą metodologiczną i poznawczą*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, 2012, 1, s. 13-37.
- Rzymkowski A., Chowaniec M., *Ruralistyka. Planowanie obszarów rolniczych i budownictwa wiejskiego*, Warszawa 1972.
- Schematismus der evangelischen Kirche Augsb. und Helvet. Bekenntnisses in den im österr. Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wiedeń 1875, s. 198-200.
- Schneider A., *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, orograficznym, hydrograficznym, geognostycznym [...]*, 1-5, Lwów 1868-1871.
- Schneider L., *Das Kolonisationswerk Josefs II in Galizien*, Poznań 1939.
- Schuster M., *Königsau – eine josephinische Siedlung*, „Zeitweiser der Galiziendeutschen”, 1998, s. 73-85.
- Schuster M., *Königsau: ein Dorf in Galizien im Wandel der Zeit*, Würzburg 2012.
- Schnür-Pepłowski S., *Z przeszłości Galicji (1772-1862)*, Lwów 1895.
- Serczyk W. A., *Historia Ukrainy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2001.
- Słownik języka polskiego*, Warszawa 1960.
- Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1971.
- Sobczyński M., *Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski*, Warszawa 1993.
- Sobczyński M., *Ukraina*, Łódź 1993.
- Sobczyński M., *Przemiany polityczno-ustrojowe Rosji-Federacji Rosyjskiej* „Geografia w Szkole”, 1997, 4, s. 205-214.
- Sobczyński M., *Przemiany polityczno-ustrojowe Rosji-Federacji Rosyjskiej* „Geografia w Szkole”, 1997, 5, s. 268-273.
- Sobczyński M., *Geopolityczne uwarunkowania położenia regionu podkarpackiego*, [w:] Makieł Z., Fedana R. (red.), *Procesy metropolizacji w regionie podkarpackim Rzeszów-Lwów*, Warszawa 2007, s. 90-117.
- Sobczyński M., *Polskie doświadczenia w zakresie badania granic reliktowych i krajobrazu pogranicza*, [w:] Kulesza M. (red.), *Czas i przestrzeń w naukach geograficznych. Wybrane problemy geografii historycznej*, 2008, s. 66-78.
- Stupnicki H., *Galicya pod względem geograficzno-topograficzno-historycznym*, Lwów 1849.

- Styś W. I., *Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji*, „Rocznik z dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 1932, 2, s. 57-91.
- Szady B., *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „Studia Geohistorica”, 2013, 1, s. 18-38.
- Szczepankiewicz-Battek J., *Łużyce – przestrzeń dysocjacji kultur narodowych i religijnych*, Słupsk 2005.
- Szczepankiewicz-Battek J., *Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce*, Warszawa 2015.
- Szeligowska M., Szewczyk J., *Dawne wsie i miasteczka o rozplanowaniu koncentrycznym w Polsce. Część . Diagnostyka*, „Architecture et Artibus”, 2019, 4, s. 38-55.
- Szmytkie R., *Metody analizy morfologii i fizjonomii jednostek osadniczych*, Wrocław 2014.
- Szulc H., *Osiedla podwrocławskie na początku XIX wieku*, Wrocław 1963.
- Szulc H., *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX wieku i ich geneza*, Warszawa 1968.
- Szulc H., *Problem generalizacji układów przestrzennych wsi*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1969, 27(4), s. 721–733.
- Szulc H., *O typologiach morfologicznych osiedli wiejskich w Polsce*, „Przegląd Geograficzny”, 1976, 48(4), s. 627-636.
- Szulc H., *Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim*, Wrocław 1988.
- Szulc H., *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, Wrocław 1995.
- Szulc H., *Geografia historyczna osadnictwa wiejskiego w Polsce – kierunki i metody badań oraz perspektywy na przyszłość*, „Przegląd Geograficzny”, 2003, 75(3), s. 335-349.
- Szymańska D., *Geografia osadnictwa*, Warszawa 2013.
- Śladkowski W., *Kolonizacja niemiecka w południowo-wschodniej części Królestwa Polskiego w latach 1815-1915*, Lublin 1969.
- Ślusarek K., *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII w. Typologia funkcjonalna miast Galicji. Przełom XVIII i XIX wieku*, 4, Kraków – Lwów 2020.
- Tatomir L., *Podręcznik Geografii Galicyi*, Lwów 1876.
- Tkocz J., *Rozłogi województwa opolskiego. Studium genezy i oceny*, Wrocław-Opole 1971.

Tkocz J., *Uwagi metodyczne o generalizacji układów przestrzennych jednostek osadniczych w badaniach geograficzno-historycznych*, (red.) Tkocz J. [w:], Niektóre teoretyczne problemy rolniczego osadnictwa, Opole 1971.

Tkocz J., *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Katowice 1998.

Tokarz W., *Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1984.

Tyszkiewicz J., *Geografia historyczna Polski średniowiecznej w końcu XX stulecia*, [w:] Geografia historyczna Polski w średniowieczu. Zbiór studiów, Warszawa 2003.

Wielkorski W., *Ustrój agrarny Z.S.S.R.*, „Kurs Spraw Wschodnich, Instytut Bliskiego i Środkowego Wschodu”, 1949, 9(2).

Wielocha A., *Kolonizacja józefińska w Galicyjskich Karpatach*, „Płaj”, 1999, 19, s. 11-22.

Wolski J., *Austriacki kataster podatku gruntowego na ziemiach polskich oraz jego wykorzystanie w pracach urzędzeniowych i badaniach naukowych*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 2000, 32(3), s. 199-212.

Wójcik M., *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Łódź 2012.

Zaborski B., *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, „Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Nauk”, 1927, 1.

Zagożdżon A., *Morfologia osiedli województwa opolskiego*, [w:] Gołachowski S. (red.), *Struktury i procesy osadnicze*, 2, Opole - Wrocław 1971.

Zajączkowski S. M., *Sprawa pierwszego zapisu w świetle badań nad osadnictwem dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej*, „Rocznik Łódzki”, 1983, 7(10), s. 103 - 132.

Zastawnij F., Kusiński W., *Ukraina. Przyroda – Ludność – Gospodarka*, Warszawa 2003.

Zgliński W., *Dekolektywizacja rolnictwa i jej skutki w postkomunistycznych krajach Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej*, „Europa XXI”, 2000, 5, s. 27-40.

Zimmermann K., *Fryderyk Wielki i jego kolonizacja rolna na ziemiach polskich*, 1, Poznań 1915.

Zöckler T., *Das Deutschtum in Galizien*, Drezno 1915.

Zasoby internetowe

<https://www.arcgis.com>

<https://bdl.stat.gov.pl/BDL>

<https://forgottengalicia.com/konigsau-galicias-pentagon-shaped-german-colony/>

<http://gabon.manifo.com/historia>

<http://galiziengermansdescendants.org>

<http://www.galizien-kraus.de>

<https://gelsendorf.jimdofree.com>

<https://www.google.com/maps>

<https://gromada.info/gromada/stryi/#5789>

<http://www.kami.net.pl/kresy>

<http://konkatedra.zamojskolubaczowska.pl/kosciol-w-dabkowie>

<https://medenycka-gromada.gov.ua>

<https://mojagalicja.wordpress.com>

<http://muzeum.sacz.pl>

<https://pamiecblickich.com/materialy/metryki-jozefinskie-franciszkanskie/>

<http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/43290,dabkow-dawna-szkola-wyznaniowa.html>

<https://rada.info/rada/04373175/>

<https://rada.info/rada/34522403>

<http://resource.history.org.ua>

<http://retrorivne.com.ua>

<http://ukrskr.com.ua/lvivska/mikolayivsk/ternopillya-mikolayivskiy-rayon-lvivska-oblast>

<http://ukrskr.com.ua/lvivska/stryiskiy/lanivka-stryiskiy-rayon-lvivska-oblast>

<https://pl.wikipedia.org>

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A005?rf7571=21549>

Skróty i przeliczniki miar zastosowanych w pracy

AAP - Austriackie Archiwum Państwowe

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

ANK – Archiwum Narodowe w Krakowie

APP – Archiwum Państwowe w Przemyślu

APR – Archiwum Państwowe w Rzeszowie

APRROS – Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział w Sanoku

b.d. - brak danych

BNW – Biblioteka Narodowa w Warszawie

CPAHUL – Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie

Dz. U. – Dziennik Urzędowy

Ks. Metr. Arch. Lwow. - Księgi metrykalne parafii wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej

Ks. Metr. KEAiHW - Księgi metrykalne Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania

NAC – Narodowe Archiwum Cyfrowe

SGKP- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich

WIG – Wojskowy Instytut Geograficzny

Zb. kart. – Zbiór kartograficzny

Przeliczniki zastosowane w pracy

Miara długości:

1 sążen (klafter) = 1,896484 m

Miara powierzchni:

1 morga (Joch) – 1600 sążni² = 5754,641547 m² = 57,55 ara = 0,5755 ha

1 sążen kwadratowy (Klafter) = 3,596651 m²

Miara objętości substancji sypkich:

1 korzec (Korez) = 122,97364 l = 1056 sążni⁸⁰⁷.

---

⁸⁰⁷ SGKP, 1880, 1, s. 17; H. Lepucki, dz. cyt., s. 55; M. Schuster, *Königsau: ein Dorf...*, s. 142; J. Popek, dz.cyt.; <https://pamiecblikskich.com/materialy/metryki-jozefinskie-franciszkańskie/> [09.07.2020 r.]; J. Półwiartek, dz. cyt., s. 97.

Spis map

Lp.	Tytuł	Strona
1.	Rozmieszczenie wsi józefińskich powstałych w granicach dzisiejszego województwa małopolskiego.	7
2.	Rozmieszczenie wsi józefińskich powstałych w granicach dzisiejszego województwa podkarpackiego.	8
3.	Rozmieszczenie wsi józefińskich powstałych w granicach dzisiejszego obwodu lwowskiego.	9
4.	Rozmieszczenie wsi józefińskich powstałych w granicach dzisiejszego obwodu iwanofrankińskiego.	10
5.	Zasięg terytorialny Galicji.	16
6.	Gaboń Niemiecki. Stan na 1784 r.	61
7.	Stadła. Stan na 1847 r.	61
8.	Dąbrówka Niemiecka. Stan na 1846 r.	62
9.	Laufendorf. Stan na 1846 r.	62
10.	Deutschbach. Stan na 1854 r.	62
11.	Steinfels. Stan na 1853 r.	63
12.	Neudorf (przysiółek Czukwi). Układ przestrzenny ulicówki jednostronnie zabudowanej z regularnym i zamkniętym pod względem komunikacyjnym siedliskiem. Stan na 1783 r.	64
13.	Lednica Niemiecka. Stan na 1847 r.	65
14.	Ostrowiec. Stan na 1854 r.	66
15.	Prinzenthal. Stan na 1853 r.	66
16.	Lindenau. Stan na 1854 r.	68
17.	Königsberg. Stan na 1853 r.	68
18.	Gołkowice Niemieckie. Stan na I poł. XIX w.	68
19.	Unterbach. Stan na 1847 r.	68
20.	Kałuż Nowy. Układ przestrzenny ulicówki dwustronnie zabudowanej z regularnym i zamkniętym pod względem komunikacyjnym siedliskiem. Stan na 1787 r.	70
21.	Gelsendorf. Układ przestrzenny ulicówki dwustronnie zabudowanej z regularnym i zamkniętym pod względem komunikacyjnym siedliskiem. Stan na 1850 r.	71
22.	Felsendorf. Stan na 1854 r.	73
23.	Gillerdhof. Stan na 1853 r.	73
24.	Josephsdorf. Stan na 1850 r.	73
25.	Neudörfel. Stan na 1847 r.	74
26.	Schomlau. Stan na 1853 r.	74
27.	Hutweide. Struktura przestrzenna wsi ulicowo-placowej. Stan na 1847 r.	75
28.	Weissenberg. Struktura przestrzenna wsi ulicowej z placem pośrodku. Stan na 1786 r.	76
29.	Bandrów Kolonia. Struktura przestrzenna wsi w formie bliźniaczych ulicówek. Stan na 1852 r.	78
30.	Hortfeld. Stan na II poł. XVIII w.	79
31.	Falkenstein. Stan na koniec XVIII w.	80
32.	Falkenstein. Stan na 1850 r.	81

33.	Bruckenthal. Stan na 1790 r.	81
34.	Kaisersdorf. Stan na 1853 r.	82
35.	Dornfeld. Stan na ok. 1786 r.	83
36.	Josephsberg. Stan na 1853 r.	86
37.	Brigidau. Stan na 1853 r.	86
38.	Königsau. Stan na 1854 r.	88
39.	Zwarty kompleks pól w Gołkowicach Niemieckich. Stan na 1847 r.	92
40.	Zwarty kompleks pól w Gillershof. Stan na 1853 r.	92
41.	Zwarty kompleks pól w Königsau. Stan na 1853 r.	93
42.	Wyspowy kompleks pól w Unterbach. Stan na 1784 r.	93
43.	Wyspowy kompleks pól w Tuszowie Kolonii. Stan na 1788 r.	94
44.	Wyspowy kompleks pól w Lednicy Niemieckiej. Stan na 1784 r.	94
45.	Wyspowy kompleks pól w Bruckenthal. Stan na 1790 r.	95
46.	Zespoły pól (niw) jednorodnych morfologicznie w Schönanger. Stan na 1792 r.	97
47.	Zespoły pól jednorodnych morfologicznie w Hortfeld. Stan na 1792 r.	97
48.	Zespoły pól niejednorodnych morfologicznie w Gaboniu Niemieckim. Stan na 1784 r.	98
49.	Steinau. Przykład wsi z działkami rozmieszczonymi prostopadle względem siedliska wsi. Stan na poł. XIX w.	108
50.	Königsberg. Przykład wsi z działkami rozmieszczonymi w układzie prostopadłym i równoległym względem siebie i siedliska. Stan na 1853 r.	109
51.	Königsberg. Domu pastora (1), kościół (2) i cmentarz (3). Stan na 1853 r.	114
52.	Gillershof. Kościół (1) i cmentarz (2). Stan na 1853 r.	115
53.	Reichsheim. Lokalizacja kościoła (1) i cmentarza (2). Stan na 1850 r.	118
54.	Falkenstein. Lokalizacja kościoła (1) i cmentarza (2). Stan na 1850 r.	119
55.	Siegenthal. Położenie cmentarza (1). Stan na 1852 r.	121
56.	Stadła. Lokalizacja szkoły (1). Stan na 1847.	124
57.	Struktura przestrzenna Lednicy Niemieckiej. Stan na 1900 r.	133
58.	Struktura przestrzenna wsi Siegenthal. Stan 1861-1864.	135
59.	Struktura przestrzenna Gabonia Niemieckiego. Stan na 1937 r.	146
60.	Struktura przestrzenna wsi Reichsheim. Stan na 1937 r.	147
61.	Struktura przestrzenna Steinfels. Stan na 1938 r.	148
62.	Struktura przestrzenna Wiesenberg. Stan na 1939 r.	151
63.	Struktura przestrzenna wsi Königsau w okresie międzywojennym.	153
64.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Józefów. Stan na 2020 r.	160
65.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Podlesie. Stan na 2020 r.	161
66.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Polanka Horyniecka. Stan na 2020 r.	162
67.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Königsberg. Stan na 2020 r.	163
68.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Gillershof. Stan na 2020 r.	164
69.	Fragment rozłogów blokowo-pasmowych w dawnej wsi Gillershof. Stan na 2020 r.	164
70.	Współczesna struktura przestrzenna Gołkowic Dolnych. Stan na 2020 r.	166
71.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Unterbach (przysiółek wsi Podrzecze). Stan na 2020 r.	166

72.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Neudörfel (obecnie ul. Bandurskiego w Starym Sączu). Stan na 2020 r.	167
73.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Czermin. Stan na 2020 r.	168
74.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Wildenthal (obecnie ul. Jana Pawła II w Nowym Dzikowcu). Stan na 2020 r.	169
75.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Sarnów. Stan na 2020 r.	170
76.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Stadła. Stan na 2020 r.	171
77.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Gaboń. Stan na 2020 r.	172
78.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Laufendorf (obecnie ul. Towarowa w Nowym Sączu). Stan na 2020 r.	173
79.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Lednica Niemiecka (obecnie ul. Gdowska w Wieliczce). Stan na 2020 r.	174
80.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Orłów. Stan na 2020 r.	175
81.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Dąbków. Stan na 2020 r.	176
82.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Bandrów Kolonia. Stan na 2020 r.	177
83.	Współczesna struktura przestrzenna dawnej wsi Hutweide. Stan na 2020 r.	178
84.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Віжомля/Ożomla. Stan na 2020 r.	185
85.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Комарів/Komarów. Stan na 2020 r.	186
86.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Галичани/Haliczany. Stan na 2020 r.	186
87.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Добростани/Dobrostrany i Затока/Zatoka. Stan na 2020 r.	188
88.	Współczesna struktura wsi Одиноке/Serdyca. Stan na 2020 r.	188
89.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Ка́лущ Нову. Stan na 2020 r.	190
90.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Речичани/Rzeczyczany. Stan na 2020 r.	191
91.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Тернопілля/Dobrzany. Stan na 2020 r.	192
92.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Ланівка/Brigidyn. Stan na 2020 r.	193
93.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Коросниця/Korosnica. Stan na 2020 r.	193
94.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Соколівка/Nikonkowice. Stan na 2020 r.	195
95.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Калинів/Kalinów. Stan na 2020 r.	195
96.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Мервичі/Mierzwica. Stan na 2020 r.	197
97.	Współczesna struktura przestrzenna wsi Рівне/Równe. Stan na 2020 r.	198
98.	Współczesna struktura rozłogów we wsi Рівне/Równe. Stan na 2020 r.	198
99.	Rozmieszczenie wsi o układach jednoosiowych na terenie Galicji w poł. XIX w.	205
100.	Rozmieszczenie wsi o układach ulicowych jednostronnie zabudowanych na terenie Galicji w poł. XIX w.	206
101.	Rozmieszczenie wsi o układach ulicowych dwustronnie zabudowanych na terenie Galicji w poł. XIX w.	206
102.	Rozmieszczenie wsi o układach ulicowo-placowych na terenie Galicji w poł. XIX w.	207
103.	Rozmieszczenie wsi o układach wieloosiowych na terenie Galicji w poł. XIX w.	208

104.	Rozmieszczenie wsi o układach ulicowych bliźniaczych na terenie Galicji w poł. XIX w.	208
105.	Rozmieszczenie wsi o układach krzyżowych na terenie Galicji w poł. XIX w.	209
106.	Rozmieszczenie wsi o układach szachownicowych (czerwony kwadrat) i koncentryczno-promienistych (czarna kropka) na terenie Galicji w poł. XIX w.	209
107.	Współczesne rozmieszczenie wsi józefińskich z dobrze zachowanym układem przestrzennym.	212
108.	Współczesne rozmieszczenie wsi józefińskich o znacznie przekształconym układzie przestrzennym. Kolorem fioletowym zaznaczono nowo powstałe układy ulicówek dwustronnie zabudowanych, a kolorem zielonym nowe układy wielodrożne.	213
109.	Rozmieszczenie wsi józefińskich, w których doszło do zaniku dawnego układu przestrzennego.	214

Spis fotografii

Lp.	Tytuł	Strona
1.	Początek szlaku kolonizacji józefińskiej na rynku w Ustrzykach Dolnych. Stan na wrzesień 2019 r.	21
2.	Przykład metryki józefińskiej dla wsi Reichenbach.	23
3.	Przykład metryki józefińskiej dla wsi Reichenbach.	23
4.	Ukształtowanie terenu wyżynnego w Gawłowie Nowym na Wyżynie Małopolskiej. Stan na 2020 r.	42
5.	Ukształtowanie terenu górskiego w dawnej wsi Steinfels w Bieszczadach Niskich. Stan na 2019 r.	42
6.	Rzeka Dunajec pomiędzy wsią Gaboń Niemiecki a Kadcza. Stan na 2018 r.	47
7.	Rzeka Strwiąż w Siegenthal. Stan na 2019 r.	47
8.	Drewniany dom kolonisty w Bandrowie Kolonia. Stan na 1964.	51
9.	Murowany dom kolonisty w Gołkowicach Niemieckich.	51
10.	Gospodarstwo kolonisty józefińskiego w Stadłach. Stan na 1939-1945.	52
11.	Kościół i plebania w Bandrowie Kolonii.	116
12.	Kościół ewangelicki w Josephsberg.	119
13.	Szkoła ewangelicka w Gelsendorf. Stan na 1895 r.	122
14.	Budynek szkoły w Wildenthal. Stan na 1939-1945.	125
15.	Studnia w Weinbergen.	129
16.	Dawna zabudowa wsi w Stadłach, z prawej strony widoczny kościół ewangelicki.	132
17.	Dawna zabudowa wsi w Stadłach.	133
18.	Szkoła niemiecka w Gołkowicach Niemieckich.	136
19.	Szkoła w Dornfeld. Stan na 1942 r.	140
20.	Budynek szkoły rolniczej w Dornfeld.	141
21.	Kościół ewangelicki w Dornfeld.	141
22.	Zabudowa Steinfels w okresie międzywojennym.	148
23.	Szkoła ewangelicka w Steinfels w okresie międzywojennym.	149
24.	Centralny plac w Brigidau.	152

25.	Prywatna szkoła niemiecka w Brigidau.	152
26.	Bandrów Kolonia. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	279
27.	Bandrów Kolonia. Dawne pola kolonistów józefińskich. Stan na 2020 r.	279
28.	Bandrów Kolonia. Miejsce po dawnym kościele ewangelickim. Stan na 2020 r.	280
29.	Bandrów Kolonia. Dawna studnia. Stan na 2020 r.	280
30.	Bogucice. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	280
31.	Bratucice. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki jednostronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	281
32.	Dąbrówka Niemiecka (ul. Grunwaldzka w Nowym Sączu). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	281
33.	Deutschbach/Polanka Horyniecka. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki jednostronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	282
34.	Deutschbach/Polanka Horyniecka. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki jednostronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	282
35.	Deutschbach/Polanka Horyniecka. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki jednostronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	282
36.	Deutschbach/Polanka Horyniecka. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki jednostronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	282
37.	Dornbach/ Tarnawiec. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.	283
38.	Dornbach/ Tarnawiec. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.	283
39.	Felsendorf/Dąbków. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.	283
40.	Felsendorf/Dąbków. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.	283
41.	Felsendorf/Dąbków. Dawny kościół ewangelicki. Dzisiejsza świątynia rzymskokatolicka. Stan na 2019 r.	284
42.	Felsendorf/Dąbków. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2019 r.	284
43.	Gaboń Niemiecki/Gaboń. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	284
44.	Gawłów Nowy. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	285
45.	Gawłów Nowy. Kościół w.p. św. Andrzeja Boboli. Stan na 2020 r.	285
46.	Gawłów Nowy. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	286
47.	Gawłów Nowy. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	286
48.	Gołkowice Niemieckie/Gołkowice Dolne. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	286
49.	Gołkowice Niemieckie/Gołkowice Dolne. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	287
50.	Gołkowice Niemieckie/Gołkowice Dolne. Przykład murowanej zabudowy józefińskiej. Stan na 2020 r.	287
51.	Gołkowice Niemieckie/Gołkowice Dolne. Budynek dawnej szkoły, współcześnie przedszkole. Stan na 2020 r.	288

52.	Gillershof/ul. Moniuszki w Leżejsku. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.	288
53.	Gillershof/ul. Moniuszki w Leżejsku. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.	288
54.	Gillershof/ul. Moniuszki w Leżejsku. Spichlerz z tablicą pamiątkową informującą o kolonizacji józefińskiej. Stan na 2019 r.	289
55.	Gillershof/ul. Moniuszki w Leżejsku. Przykład zachowanej zabudowy gospodarczej. Stan na 2019 r.	289
56.	Hohenbach/Czermin. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	289
57.	Hohenbach/Czermin. Przykład domu kolonisty józefińskiego. Stan na 2020 r.	290
58.	Hohenbach/Czermin. Pozostałości cmentarza ewangelicki. Stan na 2020 r.	290
59.	Hohenbach/Czermin. Pozostałości cmentarza ewangelicki. Stan na 2020 r.	290
60.	Hutweide (Gaj przysiółek wsi Świniarsko). Współczesna struktura przestrzenna wsi ulicowo-placowej. Stan na 2020 r.	291
61.	Josephsdorf/Józefów. Współczesna struktura ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	291
62.	Josephsdorf/Józefów. Rozłogi wiejskie. Stan na 2020 r.	291
63.	Josephsdorf/Józefów. Dom będący pozostałością po kolonistach józefińskich. Stan na 2020 r.	292
64.	Josephsdorf/Józefów. Pozostałości dawnej zabudowy niemieckiej. Stan na 2020 r.	292
65.	Josephsdorf/Józefów. Opuszczona zagroda niemiecka. Stan na 2020 r.	293
66.	Kadcza. Budynek będący pozostałością po kolonistach józefińskich. Stan na 2018 r.	293
67.	Königsberg/Wola Zarczycka. Współczesna struktura ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.	294
68.	Königsberg/Wola Zarczycka. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2019 r.	294
69.	Königsberg/Wola Zarczycka. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2019 r.	294
70.	Laufendorf/ul. Towarowa w Nowym Sączu. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	295
71.	Lednica Niemiecka/ul. Gdowska w Wieliczce. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	295
72.	Majkowice Nowe. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	296
73.	Neudörfel/ul. Bandurskiego w Starym Sączu. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2018 r.	296
74.	Neudörfel/ul. Bandurskiego w Starym Sączu. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2018 r.	297
75.	Neudörfel/ul. Bandurskiego w Starym Sączu. Przykład zabudowy józefińskiej. Stan na 2018 r.	297
76.	Obersdorf/Krościenko. Pozostałości po dawnej murowanej dzwonnicy na cmentarzu ewangelickim. Stan na 2020 r.	298
77.	Padew Kolonia/Padew. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	298
78.	Ranischau/Raniżów ul. Wolska. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	299

79.	Ranischau/Ranizów ul. Wolska. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	299
80.	Reichau/Podlesie. Budynek dawnej karczmy, a następnie szkoły. Obecnie dom. Stan 2020 r.	299
81.	Reichau/Podlesie. Cmentarz ewangelicki. Stan 2020 r.	300
82.	Reichau/Podlesie. Pozostałości po dawnej murowanej dzwonnicy. Stan na 2020 r.	300
83.	Reichau/Podlesie. Dawna pastorówka, współcześnie Centrum Edukacyjno-Kulturalne „Pastorówka”. Stan na 2020 r.	301
84.	Reichau/Podlesie. Kościół ewangelicki. Stan na 2020 r.	301
85.	Reichsbeim/Sarnów. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	302
86.	Reichsbeim/Sarnów. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	302
87.	Reichsbeim/Sarnów. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2020 r.	302
88.	Schönanger/Orłów. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	303
89.	Schönanger/Orłów. Przykład zabudowy józefińskiej. Stan na 2020 r.	303
90.	Siegenthal/Brzegi Dolne. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2019 r.	304
91.	Stadła. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2018 r.	304
92.	Stadła. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2018 r.	305
93.	Stadła. Dawny budynek szkoły ewangelickiej. Stan na 2018 r.	305
94.	Stadła. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2018 r.	306
95.	Steinfels. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2019 r.	306
96.	Steinfels. Miejsce, gdzie znajdowały się domy kolonistów józefińskich. Stan na 2019 r.	307
97.	Trinitatis/ul. Trinitatis w Bochni. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	307
98.	Tuszów Kolonia/Tuszów Mały. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	308
99.	Tuszów Kolonia/Tuszów Mały. Przykład zabudowy józefińskiej. Stan na 2020 r.	308
100.	Wildenthal/Dzikowiec ul. Jana Pawła II. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	309
101.	Wildenthal/Dzikowiec ul. Jana Pawła II. Kapliczka. Stan na 2020 r.	309
102.	Sądecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu. Sektor kolonistów józefińskich. W tle drewniany kościół ewangelicki. Stan na 2016 r.	309
103.	Sądecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu. Sektor kolonistów józefińskich. Stan na 2016 r.	310
104.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	311
105.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	311
106.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Współczesna struktura przestrzenna układu	311

	szachownicowego. Stan na 2020 r.	
107.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	311
108.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	312
109.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	312
110.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Powolny zanik drogi. Stan na 2020 r.	313
111.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Dawny plac centralny. Stan na 2020 r.	313
112.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Blok. Stan na 2020 r.	314
113.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Kościół. Stan na 2020 r.	314
114.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Budynek dawnej szkoły. Obecnie biblioteka. Stan na 2020 r.	314
115.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Budynek dawnej szkoły. Obecnie biblioteka. Stan na 2020 r.	315
116.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Budynek dawnej szkoły. Obecnie biblioteka. Stan na 2020 r.	315
117.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Budynek obecnej szkoły. Stan na 2020 r.	315
118.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Zabudowa przemysłowa. Stan na 2020 r.	316
119.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Tablica w języku niemieckim i ukraińskim informująca o istnieniu wsi Brigidau. Stan na 2020 r.	316
120.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	316
121.	Brigidau/Ланівка (Lanivka). Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	316
122.	Burghthal/Галичани (Haliczany). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	317
123.	Burghthal/Галичани (Haliczany). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	317
124.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	317
125.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	317
126.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	318
127.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.	318
128.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Przykład dawnej zabudowany kolonistów józefińskich. Stan na 2020 r.	318
129.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Pozostałości budynku dawnej szkoły rolniczej. Stan na 2020 r.	319
130.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Budynek obecnej szkoły. Stan na 2020 r.	319
131.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Jedna z czterech wąskich uliczek prowadząca do kościoła. Stan na 2020 r.	320
132.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Cerkiew. Stan na 2020 r.	320
133.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Odresturowana dawna dzwonnica. Stan na 2020 r.	320
134.	Dornfeld/Тернопілля (Ternopilla). Dawny cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	320
135.	Einsiedel/Одиноке (Odynoke). Współczesna struktura przestrzenna	321

	ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	
136.	Einsiedel/Одиноке (Odynoke). Zachowana studnia. Stan na 2020 r.	321
137.	Einsiedel/Одиноке (Odynoke). Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	321
138.	Einsiedel/Одиноке (Odynoke). Rozłogi. Stan na 2020 r.	321
139.	Gelsendorf/Комарів (Komarów). Współczesna struktura przestrzenna dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	322
140.	Gelsendorf/Комарів (Komarów). Współczesna struktura przestrzenna dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	322
141.	Gelsendorf/Комарів (Komarów). Współczesna struktura przestrzenna dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	322
142.	Gelsendorf/Комарів (Komarów). Współczesna struktura przestrzenna dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	322
143.	Gelsendorf/Комарів (Komarów). Budynek szkoły. Stan na 2020 r.	323
144.	Gelsendorf/Комарів (Komarów). Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	323
145.	Gelsendorf/Комарів (Komarów). Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.	324
146.	Hortfeld/Речичани (Rzeczyczany). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	324
147.	Hortfeld/Речичани (Rzeczyczany). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	324
148.	Hortfeld/Речичани (Rzeczyczany). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	325
149.	Hortfeld/Речичани (Rzeczyczany). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	325
150.	Hortfeld/Речичани (Rzeczyczany). Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2020 r.	325
151.	Hortfeld/Речичани (Rzeczyczany). Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2020 r.	325
152.	Josephsberg/Коросниця (Korosnica). Współczesna struktura przestrzenna wsi. Stan na 2020 r.	326
153.	Josephsberg/Коросниця (Korosnica). Współczesna struktura przestrzenna wsi. Stan na 2020 r.	326
154.	Josephsberg/Коросниця (Korosnica). Dawny kościół ewangelicki przerobiony na cerkiew. Stan na 2020 r.	326
155.	Josephsberg/Коросниця (Korosnica). Miejsce po dawnej szkole ewangelickiej. Stan na 2020 r.	326
156.	Josephsberg/Коросниця (Korosnica). Dawna studnia. Stan na 2020 r.	327
157.	Josephsberg/Коросниця (Korosnica). Krzaki, gdzie znajdują się relikty dawnego cmentarza ewangelickiego. Stan na 2020 r.	327
158.	Josephsberg/Коросниця (Korosnica). Rozłogi wiejskie. Stan na 2020 r.	327
159.	Kaltwasser/ Зимна Вода (Zimna Woda). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2021 r.	328
160.	Kaltwasser/ Зимна Вода (Zimna Woda). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2021 r.	328
161.	Kaltwasser/ Зимна Вода (Zimna Woda). Współczesna struktura	328

	przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2021 r.	
162.	Kaltwasser/ Зимна Вода (Zimna Woda). Współczesna zabudowa i nowa ulica na dawnych rozłogach wiejskich. Stan na 2021 r.	328
163.	Ottenhausen/ Затока (Zatoka). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	329
164.	Ottenhausen/ Затока (Zatoka). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	329
165.	Ottenhausen/ Затока (Zatoka). Nowe domy na dawnych parcelach rolnych. Stan na 2020 r.	330
166.	Ottenhausen/ Затока (Zatoka). Boczna droga prowadząca do kościoła i cmentarza. Stan na 2020 r.	330
167.	Ottenhausen/ Затока (Zatoka). Kapliczka. Stan na 2020 r.	330
168.	Schomlau/ Віжомля (Ożomla). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	331
169.	Schomlau/ Віжомля (Ożomla). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	331
170.	Schomlau/ Віжомля (Ożomla). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	331
171.	Schomlau/ Віжомля (Ożomla). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	331
172.	Schomlau/ Віжомля (Ożomla). Ruiny dawnego kościoła ewangelickiego. Stan na 2020 r.	332
173.	Schomlau/ Віжомля (Ożomla). Ruiny dawnego kościoła ewangelickiego. Stan na 2020 r.	332
174.	Unterbergen/ Підгірне (Unterbergen). Współczesna struktura przestrzenna dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	332
175.	Unterbergen/ Підгірне (Unterbergen). Współczesna struktura przestrzenna dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.	332
176.	Weinbergen/ w granicach miasta Винники (Winniki) Вул. Галицька (ul. Halicka). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	333
177.	Weinbergen/ w granicach miasta Винники (Winniki) Вул. Галицька (ul. Halicka). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	333
178.	Weinbergen/ w granicach miasta Винники (Winniki) Вул. Галицька (ul. Halicka). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	333
179.	Weinbergen/ w granicach miasta Винники (Winniki) Вул. Галицька (ul. Halicka). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	333
180.	Weissenberg/Добростани (Dobrostanty). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	333
181.	Weissenberg/Добростани (Dobrostanty). Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.	333
182.	Weissenberg/Добростани (Dobrostanty). Cerkiew. Stan na 2020 r.	334
183.	Weissenberg/Добростани (Dobrostanty). Kapliczka. Stan na 2020 r.	334

184.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej, dawnej wsi krzyżowej. Stan na 2020 r.	334
185.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej, dawnej wsi krzyżowej. Stan na 2020 r.	334
186.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej, dawnej wsi krzyżowej. Stan na 2020 r.	335
187.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej, dawnej wsi krzyżowej. Stan na 2020 r.	335
188.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej, dawnej wsi krzyżowej. Stan na 2020 r.	335
189.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Tabliczka z ukraińską i niemiecką nazwą miejscowości przy wjeździe od strony Mierzwicy. Stan na 2020 r.	336
190.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Studnia na środku ulicy. Stan na 2020 r.	336
191.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Cerkiew. Stan na 2020 r.	336
192.	Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica). Cerkiew. Stan na 2020 r.	336

Spis rycin

Lp.	Tytuł	Strona
1.	Kompleks niw w Einsidel. Widok od strony wschodniej. Stan na 1794 r.	43
2.	Plan niemieckiego domu dla kolonistów w Galicji.	49
3.	Plan domu kolonisty niemieckiego z Reichsheim.	50
4.	Plan karczmy w Gassendorf.	127
5.	Plan karczmy w Gassendorf.	128
6.	Rzut poziomy budynku szkoły w Majkowicach Nowych.	143
7.	Modelowe ujęcie współczesnych przemian morfologicznych w dawnych wsiach józefińskich.	158

Spis tabel

Lp.	Tytuł	Strona
1.	Powierzchnia zagród i ogrodów przydomowych w Kałuszu Nowym pod koniec XVIII w. w sążniach kwadratowych.	69
2.	Powierzchnia poszczególnych gospodarstw w Dornfeld w I poł. XIX w.	84
3.	Odsetek powierzchni gruntów przeznaczonych na role, łąki, lasy i pastwiska w wybranych wsiach józefińskich.	100
4.	Powierzchnie pojedynczych zespołów pól (niw) w Kałusz Nowy pod koniec XVIII w. i na początku XIX w.	102
5.	Wykaz parafii ewangelickich i podlegające im filiały powstałe do poł. XIX w. w Galicji Wschodniej.	111
6.	Zestawienie wsi józefińskich, w których funkcjonowały szkoły ewangelickie w latach 1853-1854.	126
7.	Liczebność dawnych wsi józefińskich według typów rozplanowania siedlisk od poł. XIX w. do współczesności.	221

Spis schematów

Lp.	Tytuł	Strona
1.	Podział zespołów pól we wsiach józefińskich.	101
2.	Typy relacji przestrzennej pomiędzy działkami w obrębie rozłogu wsi a zagrodami.	107
3.	Typy siedlisk wsi józefińskich w Galicji.	202
4.	Formy kompozycyjne układów jednoosiowych wsi józefińskich w Galicji.	203

Spis wykresów

Lp.	Tytuł	Strona
1.	Liczba powstałych wsi józefińskich z podziałem na dobra kameralne.	36
2.	Liczba rodzin niemieckich zamieszkujących teren Galicji, w podziale na dobra kameralne. Stan na 1789 r.	36

Spis załączników

Lp.	Tytuł	Strona
1.	Powierzchnie pojedynczych parcel w Königsau pod koniec XVIII w.	259
2.	Wykaz i struktura wsi józefińskich od końca XVIII w. do 1921 r.	262
3.	Przemiany rozplanowania siedlisk wsi józefińskich od poł. XIX w. do czasów współczesnych.	269

Załączniki I

Powierzchnie pojedynczych parcel w Königsau pod koniec XVIII w.

Niwa	Rodzaj uprawy	Ilość parcel w zespole	Ilość parcel o danym wymiarze	Wielkość jednej parceli		Wspólna wielkość parcel	
				Mórg	Sążni kw.	Mórg	Sążni kw.
III	Rola (żyto, pszenica, jęczmień i owies)	19	8	2	1354	44	1076
			7	2	1024		
			3	2	512		
			1	1	740		
IV	Rola (owies)	37	2	1	416	85	1088
			31	2	1024		
			1	1	512		
	Łąka		1	1	1568	3	1536
			1	1	512		
			1		1056		
V	Rola (owies)	25	24	2	1024	63	576
	Łąka		1		1056	-	1056
VI	Rola (owies)	12	1	1	957	16	915
			11	1	578		
VII	Rola (owies)	63	4	1	400	79	560
			1	1	437		
			1	1	116		
			1	-	1502		
			1	1			
			1	1	166		
			3	1	232		
			1		1113		
			1	1	569		
			12	1	446		
			10	1	578		
			1	1	536		
			6	1	512		
			2	1	314		
			10	1	83		
			4	1	413		
1	1	74					
3	1	1469					
VIII	łąki	37	1		564	63	733
			3	1	512		
			27	1	1568		
			1	1	1189		
			1	1	29		
			1		1449		
			1		1298		
			1		760		
1		172					
IX	łąki	34	26	1	1568	58	964
			1		56		
			1		379		

			1		483		
			1	1	119		
			1	1	270		
			1		1352		
			1	1	1004		
			1	1	1336		
X	łąki	16	1	3	1536	33	1056
			15	1	1568		
XI	Rola (żyto, jęczmień, owies)	6	1	1	1040	15	816
			3	2	1024		
			1	3	1536		
			1	1	1568		
XII	Rola (bez siewu) łąki przeznaczone pod wysiew	55	1		20	116	1564
			1		153		
			1		350		
			1		520		
			1		710		
			1		900		
			1		1080		
			1		1280		
			1		1450		
			1	1	10		
			1	1	210		
			1	1	410		
			1	1	600		
			1	1	750		
			1	1	920		
			1	1	1100		
			1	1	1300		
			1	1	1460		
			1	2	40		
			1	2	230		
			1	2	400		
			1	2	630		
			1	2	770		
			7	2	1024		
			9	2	1090		
			3	2	1057		
			14	2	1123		
XIII	Rola (żyto, jęczmień, owies)	7	1	4	1100	21	1174
			1		494		
			1	1	1212		
			1	2	1216		
			1	3	975		
			1	4	200		
			1	4	777		
XIV	Rola (żyto, jęczmień, owies)	9	2	5	448	25	1258
			1	4	1554		
			1	3	836		
			1	2	832		
			1	1	1073		
			1		248		
			1		1271		
			1		948		
XV	Rola (żyto,	46	1		188	93	335

	jęczmień, owies)		1		328		
			1		558		
			1		728		
			1		918		
			1		1098		
			1	1	1258		
			1	1	1458		
			1	1	38		
			1	1	358		
			1	1	208		
			1	1	548		
			1	1	748		
			1	1	948		
			1	1	1108		
			1	1	1278		
			1	1	1478		
			1	2	58		
			1	2	248		
			1	2	478		
			1	2	608		
			1	2	805		
			1	2	938		
			1	2	1300		
			4	2	1304		
			2	2	1300		
			1	3	600		
			5	2	1090		
			2	2	1123		
			2	2	1139		
			2	2	1140		
			4	2	496		
XVI	Rola (żyto, jęczmień, owies)	24	1	3	824	124	1528
			23	5	448		
XVII	Łąka/pastwisko (wspólne z Josephsberg)	2		54	1536	102	1548
				48	12		
XVIII	Rola (pszenica, żyto, jęczmień, owies)	11	1	1	225	43	224
			1	1	224		
			1	1	289		
			1	1	380		
			7	5	778		
XIX	Rola (pszenica, żyto, jęczmień, owies)	36	35	5	788	197	1099
			1	5	789		
XX	Rola (pszenica, żyto, jęczmień, owies)	43	42		1056	29	64
			1	1	512		

Źródło: CPAHUL, Metryka józefińska, sygn. XIV-211.

Załącznik II

Wykaz i struktura wsi józefińskich od końca XVIII w. do 1921 r.

Kamera	Nazwa wsi	Rok powstania	Liczba rodzin we wsi w 1784 r.	Liczba rodzin we wsi w 1785 r.	Liczba rodzin we wsi w 1786 r.	Liczba rodzin według wyznania w 1786 r.			Zawód kolonistów w 1786 r.			Liczba rodzin we wsi w 1789 r.	Powierzchnia gruntów oddanych kolonistom do użytku				
						katolickiego	ewangelickiego	reformowanego i menonici	Rolnik	Rzemieślnik	Pólrzemieślnik		Miara korcowa		Miara morgowa		hektary
													korzec	garniec	morga	sążeń kw.	
Bóbrka	Mühlbach	1786	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	350	-	341	426	196
	Rehfeld	1786	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	300	-	247	681	142
Dobromil	Bandrów Kolonia	1783	40	40	40	-	29	11	38	-	2	38	1068	1	695	1586	400
	Engelsbrunn	1783	10	32	32	32	-	-	32	-	-	32	571	7	377	81	216
	Falkenberg	1783	4	46	46	44	2	-	39	1	6	27	679	6	448	390	257
	Hohberg	1783	24	24	24	-	22	2	24	-	-	24	1216	-	756	745	435
	Obersdorf	-	7	8	8	-	2	6	8	-	-	8	223	22	147	1116	84
	Prinzenthal	1783/ 1784	9	9	9	-	4	5	8	-	1	9	242	7	159	1328	91
	Rosenburg	1783	32	32	32	32	-	-	32	-	-	32	926	31	611	1267	352
Siegenthal	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	310	6	204	1260	117

	Steinfels	1784	12	12	12	1	5	6	12	-	-	12	384	-	253	707	145
Dolina	Hoffnungsaus	1784	-	7	7	7	-	-	6	-	1	7	133	-	81	772	46
Drohobycz	Brigidau	1783	118	121	121	-	121	-	113	-	8	121	3050	6	2096	1081	1206
	Bystrzyca	1785	-	1	1	1	-	-	-	1	-	1	5	-	-	-	-
	Gassendorf	1784	16	16	16	-	16	-	16	-	-	15	517	-	501	138	288
	Josephsberg	1784	26	86	86	-	-	86	84	-	2	86	2200	-	1436	1508	826
	Königsau	1784	78	78	78	78	-	-	68	-	10	78	1957	24	1295	804	745
	Kranzberg	1784	32	32	32	32	-	-	32	-	-	35	821	-	711	1197	409
	Łuzek Dolny	1783	5	5	5	5	-	-	5	-	-	5	139	9	91	1481	52
	Neudorf	1783	-	31	32	20	12	-	29	-	3	32	826	5	470	961	270
	Stronna	1785	-	1	1	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
Ugartsberg	1785	-	20	20	-	-	20	20	-	-	20	538	-	349	730	201	
Gródek Jagiello- ński	Brundorf	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	589	15	389	79	223
	Ebenau	1786	-	-	20	20	-	-	20	-	-	22	830	1	547	1313	315
	Reiche- nbach	1789	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	1078	27	712	259	409
	Vorderberg	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	174	16	115	272	66
	Weissenberg	1786	-	-	42	42	-	-	42	-	-	40	981	14	647	1198	372
Janów	Burghthal	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	760	29	502	317	288
	Ottenhausen	1786	-	-	10	10	-	-	9	-	1	29	784	9	517	1001	297
	Rottenhan	1785	-	15	15	-	15	-	13	2	-	15	377	8	272	1342	157
	Schönthal	1785	-	20	20	-	20	-	20	-	-	20	558	17	388	1046	223
Jaw oró w	Berdikau	1783	10	11	10	-	10	-	10	-	-	10	208	-	137	1123	79
	Hartfeld	1783	45	56	56	-	56	-	56	-	-	56	938	-	648	1495	373

	Moosberg	1785	-	13	12	-	-	12	12	-	-	13	357	15	235	1567	135
	Münchenthal	1783	14	40	40	40	-	-	39	-	1	40	663	30	423	390	243
	Schamlau	1783	10	25	25	-	25	-	25	-	-	25	830	6	652	698	375
Kałuż	Landestreu	1783	40	40	40	-	40	-	40	-	-	42	838	-	549	1447	316
	Kałuż Nowy	1784	-	34	37	35	2	-	28	-	9	34	749	-	343	1086	197
	Ugartsthal	1784	16	40	40	-	40	-	31	-	9	40	880	-	553	1542	310
Kimirz	Dobrzanica Kolonia	1785	-	10	10	-	10	-	10	-	-	10	270	19	171	160	98
	Josephsthal	1784	10	10	10	-	10	-	7	-	3	10	261	5	113	708	65
	Kimirz Kolonia	1784	14	15	14	14	-	-	8	-	6	14	434	21	428	112	246
	Unterwalden	1784	26	31	29	-	25	4	23	-	6	29	792	19	540	-	310
Leżajsk	Dornbach	1786	-	-	20	20	-	-	20	-	-	20	1018	11	672	171	386
	Gillershof	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	-	-	-	-	1231
	Königsberg	1786	-	-	11	-	-	11	11	-	-	29	830	16	548	208	315
Luba- czów	Burgau	1783	4	6	6	6	-	-	4	-	2	6	228	22	150	1493	86
	Deutschbach	1785	-	18	18	-	1	17	17	-	1	19	918	8	605	368	348
	Einsingen	1783	6	33	33	-	33	-	32	-	1	33	1039	16	685	851	394
	Fehlbach	1783	15	16	16	16	-	-	15	-	1	16	427	16	289	435	146
	Felsendorf	1783	9	12	12	-	-	12	12	-	-	12	326	27	216	657	124
	Freifeld	1783	20	20	20	20	-	-	20	-	-	20	625	16	437	962	251
	Lindenau	1783	11	11	10	-	9	1	9	-	1	10	300	-	197	1590	113
	Ostrowiec	1783	10	10	10	2	8	-	3	-	7	10	329	16	218	868	125
	Reichau	1783	17	18	18	-	18	-	12	-	6	21	558	6	394	926	227
Smolin	1783	7	15	15	-	15	-	11	-	4	26	464	9	342	196	196	

	Kolonia																
Lwów	Kaltwasser	1784	-	25	14	10	1	9	16	-	-	22	457	30	302	382	173
Mierz- wica	Mokrotyn Kolonia	1786	-	-	7	7	-	-	7	-	-	16	425	-	280	800	161
	Weissenberg	1786	-	-	5	5	-	-	4	1	-	45	1114	-	735	384	423
Mosty	Bruckenthal	1786	-	-	42	42	-	-	42	-	-	42	1262	4	833	4	479
Mościska	Rehberg	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Niepołomice	Bogucice	1783	10	10	10	-	4	6	9	-	1	12	233	16	202	749	116
	Bratucice	1783	-	2	2	2	-	-	-	2	-	-	44	28	29	988	17
	Lednica Niemiecka	1785	-	15	14	-	14	-	14	-	-	15	250	-	165	-	94
	Fürstenau	1783	3	3	3	-	3	-	3	-	-	3	68	19	52	501	30
	Kłaj	1783	2	2	2	-	2	-	2	-	-	2	37	24	24	1464	14
	Krzeczów	1783	4	4	4	-	4	-	4	-	-	7	147		142	667	81
	Gawłów Nowy	1784	22	22	22	21	1	-	17	-	5	36	455	28	495	118	284
	Majkowice Nowe	1784	14	14	14	-	14	-	14	-	-	14	278	-	183	768	105
	Steindorf	1785	-	5	5	2	3	-	2	-	3	5	112	16	74	320	42
	Trinitatis	1785	-	17	17	4	8	5	15	-	2	17	323	-	192	341	110
Vogstorf	1785	-	15	15	1	13	1	14	-	1	16	285	-	188	160	108	
Nikono- wice	Falkenstein	1784	26	34	34	-	21	13	25	-	9	34	-	-	-	-	-
Sambor	Josephsdorf	1783	30	30	30	-	30	-	24	1	5	30	816	-	557	289	320
	Kaisersdorf	1783	120	90	80	80	-	-	69	-	11	79	1800	-	1127	538	648

	Neu Burczyce	1785	-	18	18	-	18	-	15	-	3	18	398	-	268	634	154
	Neudorf	1783	22	22	22	20	2	-	20	1	1	19	720		450	590	259
Sandomierz	Hohenbach	1783	57	57	56	1	49	6	51	-	5	56	944	2	654	158	376
	Jata	1783	9	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Jeżowe	1783	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Josephsdorf	1783	40	35	35	35	-	-	35	-	-	35	697	25	490	595	282
	Kliszów	1784	-	1	1	1	-	-	1	-	-	1	18	10	12	138	6
	Padew Kolonia	1783	42	40	40	24	16	-	37	-	3	41	790	4	566	128	325
	Ranischau	1783	48	48	47	-	45	2	41	-	6	47	917	8	605	616	348
	Rauchersdorf Gross	1783	15	15	15	15	-	-	14	-	1	15	375	-	247	800	142
	Rauchersdorf Klein	1783	25	25	25	24	1	-	20	-	5	25	637	16	420	1200	242
	Reichsheim	1783	40	38	38	-	33	5	38	-	-	38	760	13	507	1411	292
	Sandlautern	1783	14	14	14	14	-	-	14	-	-	14	351	31	295	1396	170
	Schönanger	1783	44	45	44	44	-	-	40	-	4	44	685	24	474	920	273
	Steinau	1783	52	52	51	-	46	5	49	-	2	51	965	29	637	797	366
	Tuszów Kolonia	1783	21	22	21	19	1	1	16	-	5	22	422	24	236	1136	136
	Tanefsau	1783	3	3	3	3	-	-	3	-	-	3	83	20	55	308	31
Wildenthal	1783	45	43	42	42	-	-	41	-	1	42	768	6	507	6	291	
	Biczycy Niemieckie	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	199	1569	115
	Dąbrówka	1787	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	432	-	285	192	164

Stary Sącz	Niemiecka																
	Gaboń Niemiecki	1783	-	8	8	4	-	4	7	-	1	8	149	22	98	1270	56
	Gołkowice Niemieckie	1783	-	20	20	8	5	7	7	-	-	7	403	8	294	137	169
	Ernsdorf	1784	5	4	4	-	3	1	4	-	-	4	100	-	75	18	43
	Hundsdorf	1783	17	17	17	1	14	2	17	-	-	19	336	14	228	612	131
	Hutweide	1784	6	7	7	-	5	2	7	-	-	7	135	-	89	160	51
	Juraszowa	1784	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	104	811	60
	Kadcza	1785	-	4	4	-	2	2	4	-	-	6	74	21	43	657	24
	Laufendorf	1783	8	8	8	2	4	2	8	-	-	6	171	22	91	1244	52
	Mokra Wieś	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
	Morau	1784	-	3	3	2	1	-	3	-	-	3	75	26	79	265	45
	Mystków	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
	Naszacowice	1783	9	8	8	-	6	2	8	-	-	8	176	31	116	1279	67
	Neudörfel	1784	19	18	17	6	11	-	7	5	5	17	250	16	165	528	95
	Olszanka	1784	8	7	7	-	-	7	7	-	-	7	175	-	115	800	66
	Piątkowa	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-
	Podegrodzie	1784	5	5	5	-	5	-	5	-	-	5	-	-	-	-	-
	Rytro	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-
	Stadła	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	259	1076	149
	Świniarsko	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Tannendorf	1783	6	6	6	-	5	1	6	-	-	6	158	-	104	448	60	
Unterbach	1783	16	16	16	-	13	3	15	-	1	16	294	26	194	922	111	
Wachendorf	1783	12	11	11	1	8	2	10	-	1	11	-	-	-	-	-	
Wiesendorf	1783	-	16	16	16	-	-	16	-	-	16	475	3	356	43	204	

	Zagorzyn	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	96	392	55
	Żbikowice	1783	9	10	10	-	9	1	9	-	1	10	262	-	173	305	99
Stryj	Gelsendorf	1786	-	-	5		1	3	1	1	4	36	647	16	762	1170	438
	Oleksice Nowe	1786	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-	-	166	551	95
Szczerczec	Dornfeld	1786	-	-	104	-	104	-	90	-	14	104	4191	14	2766	558	1591
	Einsiedel	1786	-	-	20	-	-	20	20	-	-	20	1115	28	739	1240	425
	Lindenfeld	1788	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	635	2	419	226	241
	Chrusno Nowe	1789	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	780	7	515	1511	296
	Rosenberg	1786	-	-	12	-	-	12	12	-	-	12	611	6	403	614	232
Winniki	Unterbergen	1785	-	10	10	-	7	3	10	-	-	10	214	19	141	1384	81
	Weinbergen	1785	-	31	31	1	21	9	29	-	2	40	610	15	402	1455	231

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, *Osadnictwo niemieckie w Galicji*, sygn. 132, ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz wieś Juraszowa. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 21; ANK, Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, *Domena Stary Sącz - wieś Gaboń. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 22; SGKP, 1880-1914, 1-15; H. Lepucki, dz. cyt.; L. Schneider, dz. cyt.; Beiersdorf Z., Krasnowski B., dz.cyt.

Załącznik III

Przemiany rozplanowania siedlisk wsi józefińskich od poł. XIX w. do czasów współczesnych.

Dawna niemiecka nazwa wsi	Nazwa wsi z okresu międzywojennego	Obecna nazwa wsi	Województwo/okręg	Powiat /region	Układ przestrzenny w poł. XIX w.	Układ przestrzenny w 1939 r.	Obecnie
Mühlbach	Młynowice	Соколівка (Sokołówka)	Lwowski	Stryjski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Rehfeld	Sarniki Małe	W granicach wsi Серники (Sarniki)	Lwowski	Jaworski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna
Bandrów Kolonia	Bandrów Niemiecki	Bandrów Narodowy	Podkarpackie	Bieszczadzki	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy
Engelsbrunn		W granicach miasta Добромил (Dobromil) Вул. Івана Франка (ulica Ivana Franka)	Lwowski	Starosamborski	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy
Falkenberg	Sokołów Dobromilski	Nowe Sady	Podkarpackie	Przemyski	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy
Hohberg	Makowa Kolonia	Makowa	Podkarpackie	Przemyski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Obersdorf	Wyżne	Krościenko	Podkarpackie	Bieszczadzki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Prinzenthal	Kniażyn	Смеречна (Smereczna)	Lwowski	Starosamborski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Brak układu przestrzennego
Rosenberg	Radyczówka	Рожеве (Różewo)	Lwowski	Starosamborski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna

Siegenthal	Siegenthal	Brzegi Dolne	Podkarpackie	Bieszczadzki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Steinfels	Głazy	-	Podkarpackie	Bieszczadzki	Ulicówka jednostronna	Wieś wieloulicowa	Brak układu przestrzennego
Hoffnungsausau	Podlasie	Надіїв (Nadziejów)	IwanoFrankiowsk	Doliński	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Brigidau	Brygidyn	Ланівка (Lanivka)	Lwowski	Stryjski	Szachownica	Szachownica	Szachownica
Bystrzyca	Bystrzyca	Бистриця (Bystrycia)	Lwowski	Drohobycki	-	-	-
Gassendorf	Uliczno Małe	Уличне (Uliczno)	Lwowski	Drohobycki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Josephsberg	Korońnica	Коросниця (Korosnica)	Lwowski	Drohobycki	Szachownica	Szachownica	Ulicówka dwustronna
Königsau	Równe	Рівне (Równe)	Lwowski	Drohobycki	Koncentryczno-promienista	Koncentryczno-promienista	Koncentryczno-promienista
Kranzberg	Kranzberg	W granicach miasta Дубляни (Dublany) вул. Тараса Шевченка (ul. Tarasa Shevchenka)	Lwowski	Samborski	Ulicowo-placowa	Ulicowo-placowa	Ulicowo-placowa
Łużek Dolny	Łużek Dolny	Долішній Лужок	Lwowski	Drohobycki	-	-	-
Neudorf	Nowa Wieś/ Polminowice	Нове Село (Nowa Wieś)	Lwowski	Drohobycki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Układ wielodrożny
Stronna	Stronna	Сторона (Stronna)	Lwowski	Drohobycki	-	-	-
Ugartsberg	Wypuczki	-	Lwowski	Drohobycki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Brak układu przestrzennego
Brundorf	Brundorf	Керниця (Kiernica)	Lwowski	Gródecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Ebenau	Stodółki Nowe	Стоділки (Stodółki)	Lwowski	Gródecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna

Reichenbach	Reichenbach	Красів (Krasów)	Lwowski	Mikołajowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Vorderberg	Vorderberg	-	Lwowski	Gródecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Weissenberg	Białogóra	Добростани (Dobrostany)	Lwowski	Jaworski	Ulicowo- placowa	Ulicowo- placowa	Ulicówka dwustronna
Burgthal	Burgthal	Галичани (Haliczany)	Lwowski	Gródecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Układ wielodrożny
Ottenhausen	Zatoka	Затока (Zatoka)	Lwowski	Gródecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Rottenhan	Rottenhan	Поріччя (Porzeczce)	Lwowski	Jaworski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna	Układ wielodrożny
Schönthal	Uroczysko	Карачинів (Karaczynów)	Lwowski	Jaworski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Berdikau	Michałówka	-	Lwowski	Jaworski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Brak układu przestrzennego
Hartfeld	Turczyn	Речичани (Rzeczyszczany)	Lwowski	Gródecki	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy	Układ wielodrożny
Moosberg	Stanisławówka	Підлуби, (Pidluby)	Lwowski	Jaworski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Münchenthal	Mużyłowice – Kolonja	Мужиловичі (Mużyłowice)	Lwowski	Jaworski	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy
Schumlau	Mała Ożomla	Віжомля (Ożomla)	Lwowski	Jaworski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Landestreu	Mazurów	Зелений Яр (Zelenyj Jar)	IwanoFrankiowsk	Kałuski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Układ wielodrożny
Kałusz Nowy	Kałusz Nowy	W granicach miasta Kałusz (Kałusz) Вул. Дмитра Вітовського	IwanoFrankiowsk	Kałuski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna

		(ul. Dmytro Vitovsky)					
Ugartsthal	Tespowo	Сівка-Калуська (Ugartsthal)	IwanoFrankiowsk	Kałuski	Krzyżowa	Krzyżowa	Układ wielodrożny
Dobrzanica Kolonia	Dobrzanica	Добряничі (Dobrzanica)	Lwowski	Przemyślański	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Josephsthal	Josephsthal	Узковісе (Zwezenie)	Lwowski	Przemyślański	-	-	-
Kimirz Kolonia	Kimirz	Кимир (Kimirz)	Lwowski	Przemyślański	-	-	-
Unterwalden	Podlesie	Підгайчики (Podhajczyki)	Lwowski	Przemyślański	Układ bliźniaczy	Układ bliźniaczy	Układ wielodrożny
Dornbach	Tarnawiec Stary	Tarnawiec	Podkarpackie	Leżajski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Gillershof	Gillershof	W granicach miasta Leżajska ul. Moniuszki	Podkarpackie	Leżajsk	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Königsberg	Zastowna Góra	Wola Zarczycka	Podkarpackie	Leżajsk	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Burgau	Karolówka	Karolówka	Podkarpackie	Lubaczowski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna
Deutschbach	Polana Horyniecka	Polanka Horyniecka	Podkarpackie	Lubaczowski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna
Einsingen	Dziewięcierz Mały	Дев'ятир (Dziewięcierz)	Lwowski	Żółkiewski	Ulicowo-placowa	Ulicowo-placowa	Ulicowo-placowa
Fehlbach	Potok Jaworski	Kobylnica Ruska	Podkarpackie	Lubaczowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Felsendorf	Dąbków	Dąbków	Podkarpackie	Lubaczowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Freifeld	Kowalówka	Kowalówka	Podkarpackie	Lubaczowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Lindenau	Lipowczyk	Липовець (Lipowiec)	Lwowski	Jaworski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Brak układu przestrzennego

Ostrowiec	Ostrowiec	Dzielnica w granicach miasta Lubaczów	Podkarpackie	Lubaczowski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Reichau	Podlesie	Podlesie	Podkarpackie	Lubaczowski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna
Smolin Kolonia	Smolin Kolonia	Смолин (Smolin)	Lwowski	Jaworski	-	-	-
Kaltwasser	Wola Konopnicka	Зимна Вода (Zimna Woda)	Lwowski	Pustomycki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Mokrotyn Kolonia	Mokrotyn	Відродження (Mokrotyn)	Lwowski	Żółkiewski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Wiesenberg	Czerwony Kamień	Мервичі (Mierzwica)	Lwowski	Żółkiewski	Krzyżowa	Krzyżowa	Układ wielodrożny
Bruckenthal	Belinów	-	Lwowski	Sokalski	Krzyżowa	Krzyżowa	Brak wsi
Rehberg	Rehberg	Сарники (Sarniki)	Lwowski	Przemyślański	-	-	-
Bogucice	Bogucice	Bogucice	Małopolskie	Bocheński	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Bratucice	Bratucice	Bratucice	Małopolskie	Bocheński	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna
Lednica Niemiecka	Lednica Niemiecka	W granicach miasta Wieliczka ul. Gdowska	Małopolskie	Wielicki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Fürstenau	Książnice	Książnice	Małopolskie	Wielicki	-	-	-
Kłaj	Kłaj	Kłaj	Małopolskie	Wielicki	-	-	-
Krzeczów	Krzeczów	Krzeczów	Małopolskie	Myślenicki	-	-	-
Gawłów Nowy	Gawłów Niemiecki	Nowy Gawłów	Małopolskie	Bocheński	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Majkowice Nowe	Majkowice Nowe	Majkowice Nowe	Małopolskie	Proszowicki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Steindorf	Kamionna	Kamionna	Małopolskie	Bocheński	-	-	-
Trinitatis	Trinitatis	W granicach miasta Bochni	Małopolskie	Bocheński	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna

		ul. Trinitatis					
Vogstdorf	Vogstdorf	Osiedle w granicach miasta Bochnia	Małopolskie	Bocheński	-	-	-
Falkenstein	Sokolica	Соколівка (Falkenstein)	Lwowski	Pustomycki	Krzyżowa	Krzyżowa	Krzyżowa
Josephsdorf	Józefów	Упнівчї (Urovichi)	Lwowski	Samborski	-	-	-
Kaiserdorf	Kalinów	Калинів (Kalinów)	Lwowski	Samborski	Krzyżowa	Krzyżowa	Układ wielodrożny
Burczyce	Nowe Burczyce	Бірчиці (Burczyce)	Lwowski	Samborski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Neudorf	Nowy Dwór Uherski	Чуква (Czukiew)	Lwowski	Samborski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Hohenbach	Kolonia Czermin	Czermin	Podkarpackie	Mielecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Jata	Jata	Jata	Podkarpackie	Mielecki	-	-	-
Jeżowe	Jeżowe	Jeżowe	Podkarpackie	Mielecki	-	-	-
Josephsdorf	Józefów	Józefów	Podkarpackie	Mielecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Kliszów	Kliszów	Kliszów	Podkarpackie	Mielecki	-	-	-
Padew Kolonia	Padew	Padew	Podkarpackie	Mielecki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Ranischau	Raniżów	Raniżów (ul. Wolska)	Podkarpackie	Kolbuszowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Rauchersdorf Gross	Kurzyna Wielka	Kurzyna Wielka	Podkarpackie	Niżański	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Rauchersdorf Klein	Kurzyna Mała	Kurzyna Mała	Podkarpackie	Niżański	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Reichsbeim	Kolonia Hyki	Sarnów	Podkarpackie	Mielecki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna
Sandlautern	Sandlautern	Ostrowy Tuszowskie	Podkarpackie	Kolbuszowski	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna
Schönanger	Schönanger	Orłów	Podkarpackie	Mielecki	Ulicówka	Ulicówka	Ulicówka

					dwustronna	dwustronna	dwustronna
Steinau	Steinau	Kamień	Podkarpackie	Rzeszowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Tuszów Kolonia	Tuszów Kolonia	Tuszów Mały	Podkarpackie	Mielecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Tanefsau	Wólka Tanewska	Wólka Tanewska	Podkarpackie	Niżański	-	-	-
Wildenthal	Nowy Dzikowiec	Dzikowiec (ul. Jana Pawła II)	Podkarpackie	Kolbuszowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Biczyce Niemieckie	Biczyce Niemieckie	Biczyce Dolne	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna
Dąbrówka Niemiecka	Dąbrówka	W granicach miasta Nowy Sącz ul. Grunwaldzka	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Gaboń Niemiecki	Gaboń Niemiecki	Gaboń	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Gołkowice Niemieckie	Gołkowice Niemieckie	Gołkowice Dolne	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Ernsdorf	Maszkowice	Maszkowice	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Hundsdorf	Chełmiec Niemiecki	Chełmiec	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Hutweide	Gaj	Gaj (przysiółek wsi Świniarsko)	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicowo-placowa	Ulicowo-placowa	Ulicowo-placowa
Juraszowa	Juraszowa	Juraszowa	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Kadcza		Kadcza	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Laufendorf	Biegonice	W granicach miasta Nowy Sącz ul. Towarowa	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna
Mokra Wieś	Mokra Wieś	Mokra Wieś	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Morau	Moszczenice	Moszczenice Niżne	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-

		(przysiółek Morawina)					
Mystków	Mystków	Mystków	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Naszacowice	Naszacowice	Naszacowice	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Neudörfel	Neudörfel	W granicach miasta Stary Sącz ul. Bandurskiego	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Olszanka	Olszanka	Olszanka	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Piątkowa	Piątkowa	Piątkowa	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Podegrodzie	Podegrodzie	Podegrodzie	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Rytro	Rytro	Rytro	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Stadła	Stadło	Stadła	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka dwustronna
Świniarsko	Świniarsko	Długoleka	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Tannendorf	Świerkla	Świerkla	Małopolskie	Nowosądecki	-	-	-
Unterbach	Podrzecze	Podrzecze	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Wachendorf	Strzeszyce	Strzeszyce	Małopolski	Liłmanowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Wiesendorf	Osiedle w granicach miasta Łącko	Osiedle w granicach miasta Łącko	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Zagorzyn	Zagorzyn	Zagorzyn	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Żbikowice	Żbikowice	Żbikowice	Małopolskie	Nowosądecki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Gelsendorf	Komarów	Комарів (Komarów)	Lwowski	Stryjski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Układ wielodrożny
Oleksice Nowe	Oleksice	Олексичі (Oleksice)	Lwowski	Stryjski	-	-	-
Dornfeld	Dobrzanka	Тернопілля (Dornfeld)	Lwowski	Mikołajowski	Szachownica	Szachownica	Szachownica
Einsiedel	Średnia	Одиноке	Lwowski	Pustomycki	Ulicówka	Ulicówka	Ulicówka

		(Einsiedel)			dwustronna	dwustronna	dwustronna
Lindenfeld	Lubianka	Липівка (Lindenfeld)	Lwowski	Mikołajowski	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Układ wielodrożny
Chrusno Nowe	Nowe Chrusno	Хоросно Нове (Nowe Chrusno)	Lwowski	Pustomycki	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna	Ulicówka jednostronna
Rosenberg	Podzamcze	W granicach miasta Цирець (Szczerzec) вул. Зелена (ul. Zielona)	Lwowski	Pustomycki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna
Unterbergen	Unterbergen	Підгірне (Unterbergen)	Lwowski	Pustomycki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Układ wielodrożny
Weinbergen	Weinbergen	W granicach miasta Винники (Winniki) Вул. Галицька (ul. Halicka)	Lwowski	Pustomycki	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna	Ulicówka dwustronna

Źródło: Opracowanie własne.

Album
zdjęć z lustracji terenowej wsi józefińskich

Polska
Bandrów Kolonia

Fot. 26. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 27. Dawne pola kolonistów józefińskich. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 28. Miejsce po dawnym kościele ewangelickim. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 29. Dawna studnia. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Bogucice

Fot. 30. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Bratucice

Fot. 31. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki jednostronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Dąbrówka Niemiecka (ul. Grunwaldzka w Nowym Saczu)

Fot. 32. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Deutschbach/ Polanka Horyniecka

Fot. 33-36. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki jednostronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Dornbach/ Tarnawiec

Fot. 37-38. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Felsendorf/Dąbków

Fot. 39-40. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 41. Dawny kościół ewangelicki.
Dzisiejsza świątynia rzymskokatolicka.
Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 42. Pozostałości cmentarza
ewangelickiego. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Gaboń Niemiecki/Gaboń

Fot. 43. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Gawłów Nowy

Fot. 44. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

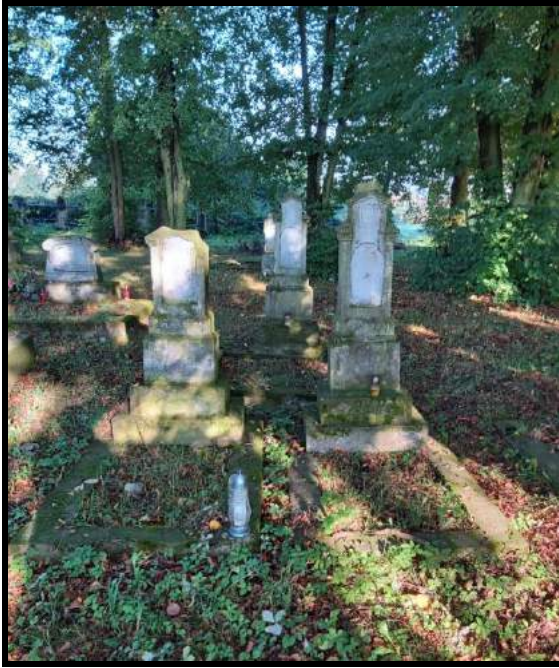
Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 45. Kościół w.p. św. Andrzeja Boboli. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 46-47. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Golkowice Niemieckie/Golkowice Dolne

Fot. 48. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 49. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 50. Przykład murowanej zabudowy józefińskiej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 51. Budynek dawnej szkoły, współcześnie przedszkole. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Gillershof/ul. Moniuszki w Leżajsku

Fot. 52-53. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 54. Spichlerz z tablicą pamiątkową informującą o kolonizacji józefińskiej. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 55. Przykład zachowanej zabudowy gospodarczej. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Hohenbach/Czermin

Fot. 56. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.
289

Fot. 57. Przykład domu kolonisty józefińskiego. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 58-59. Pozostałości cmentarza ewangelicki. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Hutweide (Gaj przysiółek wsi Świniarsko)

Fot. 60. Współczesna struktura przestrzenna wsi ulicowo-placowej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Josephsdorf/Józefów

Fot. 61. Współczesna struktura ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 62. Rozłogi wiejskie. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 63. Dom będący pozostałością po kolonistach józefińskich. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 64. Pozostałości dawnej zabudowy niemieckiej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 65. Opuszczona zagroda niemiecka. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Kadcza

Fot. 66. Budynek będący pozostałością po kolonistach józefińskich. Stan na 2018 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Königsberg/Wola Zarczycka

Fot. 67. Współczesna struktura ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 68-69. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Laufendorf/ul. Towarowa w Nowym Sączu

Fot. 70. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Lednica Niemiecka/ul. Gdowska w Wieliczce

Fot. 71. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Majkowice Nowe

Fot. 72. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Neudörfel/ul. Bandurskiego w Starym Sączu

Fot. 73. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2018 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 74. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2018 r.

Źródło: zdjęcie własne.

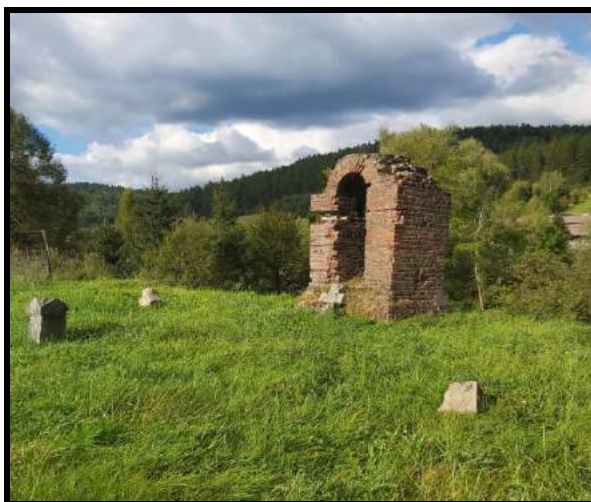

Fot. 75. Przykład zabudowy józefińskiej. Stan na 2018 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Obersdorf/Krościenko

Fot. 76. Pozostałości po dawnej murowanej dzwonnicy na cmentarzu ewangelickim.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Padew Kolonia/Padew

Fot. 77. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Ranischau/Raniżów ul. Wolska

Fot. 78-79. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

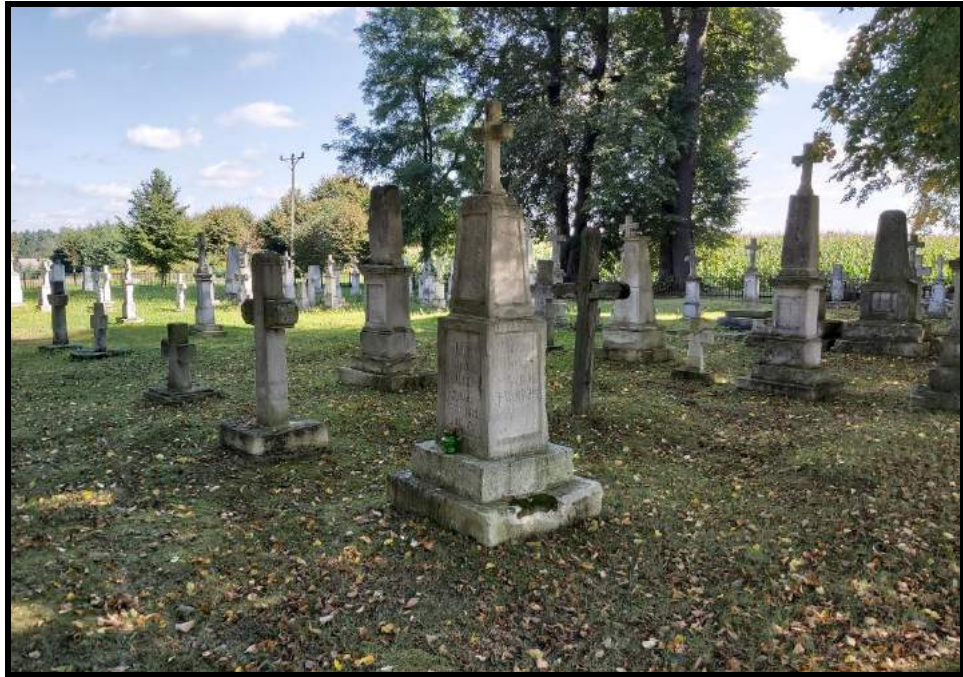
Reichau/Podlesie

Fot. 80. Budynek dawnej karczmy, a następnie szkoły. Obecnie dom. Stan 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 81. Cmentarz ewangelicki. Stan 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 82. Pozostałości po dawnej murowanej dzwonnicy. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 83. Dawna pastorówka, współcześnie Centrum Edukacyjno-Kulturalne „Pastorówka”. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 84. Kościół ewangelicki. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Reichsbeim/Sarnów

Fot. 85-86. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 87. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Schönanger/Orłów

Fot. 88. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 89. Przykład zabudowy józefińskiej. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Siegenthal/Brzegi Dolne

Fot. 90. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Stadła

Fot. 91. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2018 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 92. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2018 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 93. Dawny budynek szkoły ewangelickiej. Stan na 2018 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 94. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2018 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Steinfels

Fot. 95. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 96. Miejsce, gdzie znajdowały się domy kolonistów józefińskich. Stan na 2019 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Trinitatis/ul. Trinitatis w Bochni

Fot. 97. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Tuszów Kolonia/Tuszów Mały

Fot. 98. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

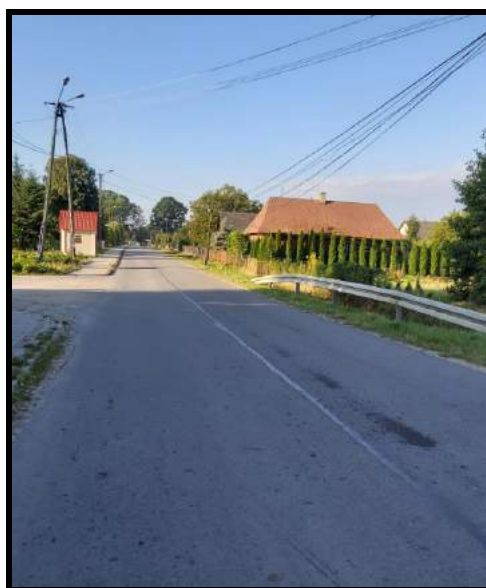

Fot. 99. Przykład zabudowy józefińskiej. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

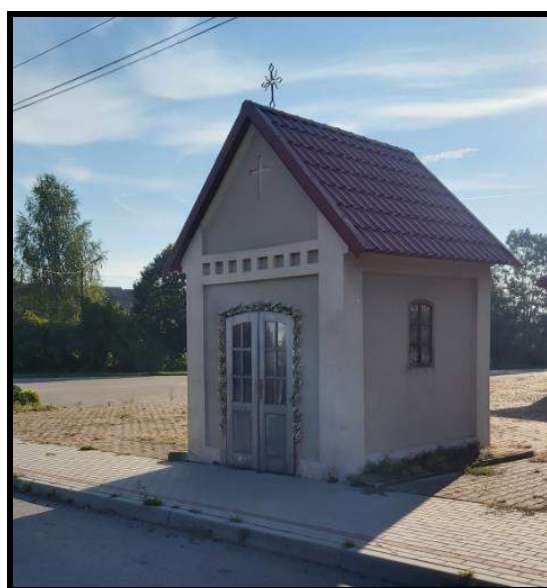

Wildenthal/Dzikowiec ul. Jana Pawła II

Fot. 100. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 101. Kapliczka. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Sadecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu

Fot. 102. Sektor kolonistów józefińskich. W tle drewniany kościół ewangelicki.
Stan na 2016 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 103. Sektor kolonistów józefińskich. Stan na 2016 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Ukraina

Brigidau/ Ланівка (Lanivka)

Fot. 104-107. Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 108. Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 109. Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 110. Powolny zanik drogi. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 111. Dawny plac centralny. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 112. Blok. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 113. Kościół. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 114. Budynek dawnej szkoły. Obecnie biblioteka. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 115-116. Budynek dawnej szkoły. Obecnie biblioteka. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 117. Budynek obecnej szkoły. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

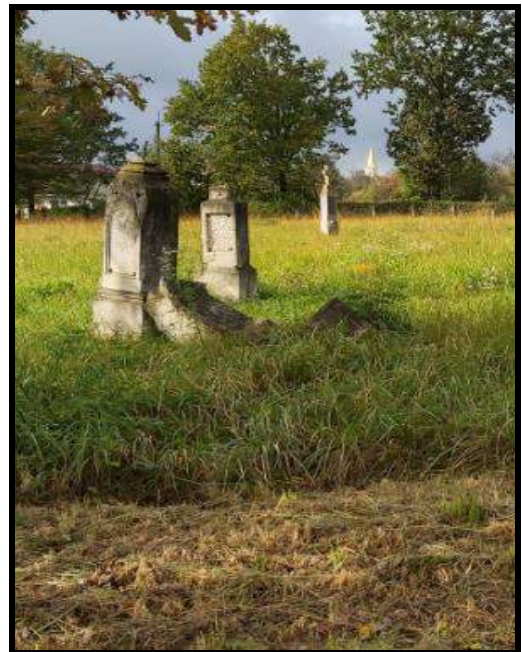
Fot. 118. Zabudowa przemysłowa.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 119. Tablica w języku niemieckim i ukraińskim informująca o istnieniu wsi Brigidau. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 120-121. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

Burgthal// Галичани (Haliczany)

Fot. 122-123. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Dornfeld/ Тернопілля (Ternopilla)

Fot. 124-125. Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 126-127. Współczesna struktura przestrzenna układu szachownicowego.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 128. Przykład dawnej zabudowany kolonistów józefińskich. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 129. Pozostałości budynku dawnej szkoły rolniczej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 130. Budynek obecnej szkoły. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 131. Jedna z czterech wąskich uliczek prowadząca do kościoła. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 132. Cerkiew. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 133. Odresturowana dawna dzwonnica. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 134. Dawny cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Einsiedel/ Одиноке (Odynoke)

Fot. 135. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 136. Zachowana studnia.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

Fot. 137. Cmentarz ewangelicki.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

Fot. 138. Rozłogi.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

Gelsendorf/ Komariv (Komarów)

Fot. 139-142. Współczesna struktura przestrzenna dawnej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 143. Budynek szkoły. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 144. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 145. Cmentarz ewangelicki. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Hortfeld/Речичани (Rzeczyszany)

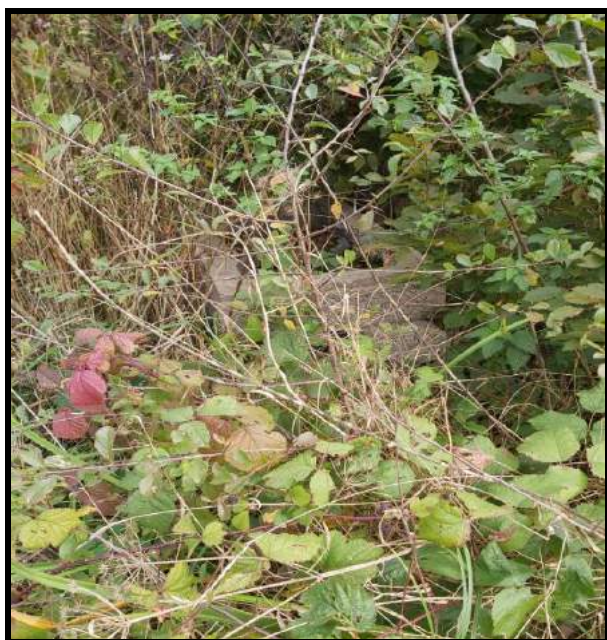
Fot. 146-147. Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 148-149. Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 150-151. Pozostałości cmentarza ewangelickiego. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

Josephsberg/Коросниця (Korosnica)

Fot. 152-153. Współczesna struktura przestrzenna wsi. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 154. Dawny kościół ewangelicki przerobiony na cerkiew. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 155. Miejsce po dawnej szkole ewangelickiej. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 156. Dawna studnia.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 157. Krzaki, gdzie znajdują się relikty
dawnego cmentarza ewangelickiego.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 158. Rozłogi wiejskie. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Kaltwasser/ Зимна Вода (Zimna Woda)

Fot. 159-160. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2021 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 161. Współczesna struktura
przestrzenna ulicówki dwustronnie
zabudowanej.
Stan na 2021 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 162. Współczesna zabudowa i nowa
ulica na dawnych rozłogach wiejskich.
Stan na 2021 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Ottenhausen/ Затока (Zatoka)

Fot. 163. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcie własne.

Fot. 164. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 165. Nowe domy na dawnych parcelach rolnych. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 166. Boczna droga prowadząca do kościoła i cmentarza. Stan na 2020 r.

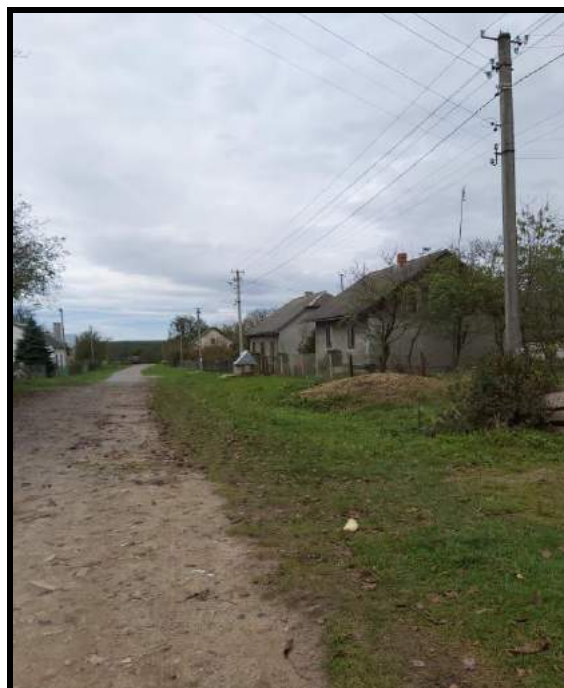
Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 167. Kapliczka.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Scholau/ Віжомля (Ožomla)

Fot. 168-171. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.

Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 172-173. Ruiny dawnego kościoła ewangelickiego. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

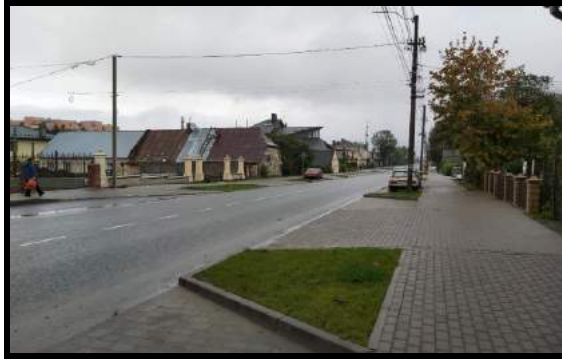
Unterbergen/ Підгірне (Unterbergen)

Fot. 174-175. Współczesna struktura przestrzenna dawniej ulicówki dwustronnie zabudowanej, obecnie wsi wielodrożnej. Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Weinbergen/ w granicach miasta Винники (Winniki)
Вул. Галицька (ul. Halicka)

Fot. 176-179. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Weissenberg/Добро́стани (Dobrostan)

Fot. 180-181. Współczesna struktura przestrzenna ulicówki dwustronnie zabudowanej.
Stan na 2020 r.

Źródło: Zdjęcia własne.

Fot. 182. Cerkiew. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 183. Kapliczka. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Wiesenberg/Мервичі (Mierzwica)

Fot. 184-185. Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej, dawnej wsi krzyżowej. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

Fot. 186-188. Współczesna struktura przestrzenna wsi wielodrożnej, dawnej wsi krzyżowej. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.

Fot. 189. Tabliczka z ukraińską i niemiecką nazwą miejscowości przy wjeździe od strony Mierzwicy.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 190. Studnia na środku ulicy.
Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcie własne.

Fot. 191-192. Cerkiew. Stan na 2020 r.

Źródło: zdjęcia własne.